

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ – СКОПЈЕ

**ТЕКОВИ НА ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА НА ТУРСКИ ЈАЗИК НА
ТЕРИТОРИЈАТА НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА И
КНИЖЕВНИ КОНТЕКСТИ СО МАКЕДОНСКОТО ЛИТЕРАТУРНО
ТВОРЕШТВО ЗА ДЕЦА**

- докторска дисертација -

Студентка:

м-р Туљај Чако

Ментор:

проф. д-р Мито Спасевски

Скопје 2024

ТЕКОВИ НА ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА НА ТУРСКИ ЈАЗИК НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РЕПУБЛИКА
СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА И КНИЖЕВНИ КОНТЕКСТИ СО МАКЕДОНСКОТО ТВОРЕШТВО ЗА ДЕЦА

(РЕЗИМЕ)

И покрај мошне старата и богата историја на турската литература, првите проблесоци на литературата за деца на турски јазик на просторот на РС Македонија почнуваат да се забележуваат дури во средината на XIX век и почетокот на XX век. Со цел да се направи историско периодизирање, проучување, расветлување и утврдување на нејзиното место, карактер и значење врз научна основа, во овој труд вниманието е насочено кон истражување и проучување на корпусот на литературното творештво за деца на турски јазик на просторот на РС Македонија што се одвива, главно, во три дела, во периодот непосредно пред Балканските војни, во периодот меѓу двете светски војни и по Втората светска војна до денес, вклучувајќи и некои аспекти од книжевните контексти со македонското творештво за деца. Со оглед на обемноста на истражуваната содржина, критички се портретирани и интегрално проектираните опуси на турските писатели за деца од годините непосредно пред Балканските војни, па сè до денес, со цел да се следат развојниот тек на турската литература за деца и релевантните особености на плодното творештво на нејзините најзначајни автори што живееле и твореле на просторот на РС Македонија. Аналитичкиот објектив во кој тежишно се поставени тематско-мотивските стремежи и белези во нивното творештво го потврди тематско-мотивскиот опсег не само на индивидуалните стројности на авторите туку и, воопшто, на дострелот на литературното творештво за деца на турски јазик како целина. Нивното дело, кое претставува мошне значајна граѓа за проучување на развојните процеси на турската литература за деца, е неопходно да се сфати како развојна неминовност и суштински предуслов за идниот слободен, но и богат творечки развој на современата турска литература за деца на ова поднебје.

Писателите за деца, кои често се вклетени меѓу чеканот и наковалната на идеолошкиот прагматизам и на дидактичкиот утилитаризам, сè до крајот на втората и почетокот на третата развојна фаза, главно, се револуционерни учители што имаат значаен удел и во развојот и во издигнувањето на просветно-културното ниво на турскиот народ.

Тие, главно, творат во време кога не е развиен книжевниот живот, не постојат турски книжевни и културни институции и кога има малку интелектуалци и одвај неколку писатели. Во едно вакво време, уметничкото дело за деца на турски јазик претставува прозорец низ кој му се проширува видикот на детето читател и средство што влијае врз неговиот развој т.е. белетристика што е содржински идејно детерминирана и релативно разновидна: дете во „убав круг на семејството“, дом, татковина, училиште и училишни предмети, секојдневие од училишниот живот, добрите дела како големи човечки цели итн. Патриотизмот, трудољубивоста, негувањето на правдата, зајакнувањето на квалитетите на волјата и карактерот, личноста и несебичната пожртвуваност се некои од нејзините примарни задачи. Како литература која сè уште е под влијание на образовната институција, во неа преовладуваат наслови што директно поттикнуваат на добро и мотивираат за добро однесување и учење.

Надоврзувајќи се на традицијата на фолклорот и на народната поезија, поетите за деца ја наоѓаат својата едноставна и автохтона форма. Тие создаваат во духот на народниот збор употребувајќи топли и меки зборови, совршено едноставен и стилски сведен израз. Народниот литературен збор, мајчиниот течен и живописен јазик му даваат на нивниот стих исклучителна елегантност и раскош. Овие стихови, и покрај нивните почетнички слабости и наивноста, сепак се испеани со вкус на свежина, топол и сензуален стил во кои се зборува за идиличен и хармоничен живот, трепет и убавина на животот, не исклучувајќи ги мотивите на полињата, шумите, животните, птиците итн. Поетите со химнички и патетичен тоналитет на децата им влеваат свест и љубов кон семејството, домот и големината на својот народ. На определен начин, литературата за деца од овој период го реконструира и го оживува општествениот пејзаж на своето време. Моралните вредности, животното искуство, универзалните тенденции и длабоките и остроумни мисли во неа наоѓаат израз како највисоко достигнување на човечкиот интелект.

Во овие три развојни периоди на литературата за деца на турски јазик се согледани вистините на литературната традиција и се воочени нерамномерностите во развојот, стилските недоследности, колебањата меѓу традиционалните и модерните поетски и прозни модели. Регистрирани се брзи и скоковити премини, при што се прескокнуваат фазите во природниот, закономерен стилски развој, но искреноста и едноставноста во пеењето и во

раскажувањето остануваат како една убава одлика на оригиналност, забележана во сите три развојни фази.

(Ö Z E T)

Türk edebiyatı çok eski ve zengin bir tarihe sahip olmasına rağmen, Türk çocuk edebiyatı K.Makedonya'nın bugünkü topraklarında ancak XIX yüzyılın ortalarında ve XX yüzyılın başlarında gelişmeye başladı. Türk çocuk edebiyatının tarihi gelişme sürecini, yerini, özelliklerini ve önemini bilimsel bir temele dayandırarak incelenmesi ve aydınlatılması amacıyla güden bu çalışmada, K.Makedonya'nın bugünkü topraklarında Türk çocuk edebî eserleri külliyatı ve bu alanda yapılan araştırmalar ve incelemeler, Balkan Savaşları'ndan önceki dönem, iki dünya savaşı arasındaki dönem ve İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar süregelen dönem olmak üzere ağırlıklı olarak üç bölümde ele alındı. Üçüncü bölüm ise aynı zamanda Türk çocuk edebiyatının Makedon çocuk edebiyatının eserleri ile ortak olan bazı yönlerini de içermektedir. Türk çocuk edebiyatının gelişim sürecini ve belirgin özelliklerini ortaya koyabilmek için, bugünkü K.Makedonya bölgesinde yaşamış ve eser vermiş değerli Türk çocuk yazarlarının Balkan Savaşları'ndan önceki yıllardan günümüze kadar olan eserleri eleştirel bir şekilde incelendi. Onların çoğunlukla tema ve motif özelliklerini yoğun bir şekilde analitik merceğe altına alarak, sadece yazarların bireysel olarak sanat alanındaki ulaştıkları başarıları değil, aynı zamanda çocuklara yönelik edebî eserlerin de ulaştığı tema ve motif aralığı ve sanat değerleri ortaya konuldu. Türk çocuk edebiyatının gelişim aşamalarını incelemeye büyük önem taşıyan bu eserler, çocuklara yönelik çağdaş Türk edebiyatının gelecekteki özgür gelişimi ve zengin yaratıcılığının kaçınılmaz bir ön koşulu olduğu kanısına varıldı.

Gelişimin ikinci aşamasının sonuna ve üçüncü aşamasının başlangıcına kadar genellikle ideolojik pragmatizmin ve didaktik faydacılığın çekiciliğinden kurtulamayan çocuk yazarları, çoğunlukla eğitimin gelişmesinde ve Türk halkının kültürel seviyesinin ileriye taşınmasında önemli bir role sahip olan devrimci öğretmenlerdir. Esasen edebiyat hayatının gelişmediği, Türk edebiyat ve kültür kurumlarının olmadığı, aydınların az, yazarların ise çok az olduğu bir dönemde Türk çocuk edebiyatı eserleri, çocuk okuyucularının bakış açısını genişleten bir pencere ve

gelişimini etkileyen bir araç olmuştur. Başka bir deyişle eserlerdeki temalar, kurgu içeriği ideolojik olarak belirlenip nispeten çeşitlidir: "güzel bir aile çevresi" içindeki bir çocuk, ev, vatan, okul ve okul konuları, okulda günlük hayat, insanın büyük hedef ve idealleri vs. Bu edebiyatın vatanseverlik, çalışkanlık, adaleti teşvik etme, irade ve karakter gelişimini güçlendirme, kişilik ve özverili fedakarlık gibi olumlu özellikleri aşlamak birincil görevlerinden biridir. Halen eğitim kurumundan etkilenen bir literatür olarak, söz konusu edebiyatta doğrudan iyiliği teşvik eden ve iyi davranış ve öğrenmeye motive eden başlıklar hakimdir.

Çocuk şairleri, halk şiiri ve folklor geleneği üzerine inşa ettikleri eserlerinde sade ve kendine has ifade şekli kullanırlar. Sıcak ve yumuşak kelimeler kullanarak halk dili ruhunda, oldukça sade ve kolay anlaşılır bir ifade tarzı yaratırlar. Halk edebî dilinin ve ana dilinin akıcılığı ve canlılığı, onların şiirlerine olağanüstü bir zarafet ve ihtişam kattığı açık ve seçik bir şekilde görülmektedir. Bu mısralar, başlangıçtaki eksik yönlerine ve naifliklerine rağmen, tarlalar, ormanlar, hayvanlar ve kuşlar gibi diğer motifleri de içinde barındırarak, köydeki uyumlu yaşamı ve hayatın güzelliğini, sade, sıcak ve heyecan uyandıran bir üslupla anlatmaktadırlar. Şairler bir marş edasıyla, çocuklara aile, ev ve milletin büyüklüğü hakkında farkındalık yaratır ve onlara karşı sevgi aşılarlar. Bir bakıma, bu dönemin çocuk edebiyatı, zamanının sosyal manzarasını yansıtır gözler önüne seriyor. Ahlaki değerler, yaşam deneyimi ve evrensel eğilimler bu edebiyatta insan zihninin ulaşabileceği en yüksek merteye olarak vurgulanmaktadır.

Türk çocuk edebiyatının bu üç gelişim döneminde, edebiyat geleneğinin gerçekleri algılanmakta ve gelişimdeki eşitsizlikler, üslup tutarsızlıkları, geleneksel ve modern şiir ve nesir modelleri arasındaki dalgalanmalar fark edilmektedir. Üslup gelişimindeki doğal aşamaların atlandığı hızlı sıçramalar kaydedilirken, şiirde ve hikaye anlatımındaki samimiyet ve sadelik, her üç gelişim aşamasında da fark edilen özgünlüğün güzel bir özelliği olarak kendini göstermektedir.

DEVELOPMENT OF THE CHILDREN'S LITERATURE IN TURKISH LANGUAGE ON THE
TERRITORY OF TODAY'S REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA AND LITERARY CONTEXTS WITH
MACEDONIAN CHILDREN'S LITERATURE

(A B S T R A C T)

Despite the very old and rich history of Turkish literature, the first signs of children's literature in Turkish language in the territory of today's R.N. Macedonia began to be noticed only in the middle of the XIX century and the beginning of the XX century. In order for its historical periodization, study, enlightenment and determination of its place, character and significance on a scientific basis, in this paper the attention is focused on research and study of the corpus of literary works for children in Turkish in the area of today's R.N. Macedonia, which takes place mainly in three parts, in the period immediately before the Balkan Wars, in the period between the two world wars and after the Second World War until today, including some aspects of the literary contexts with the Macedonian works for children. Given the volume of the researched content, the works of Turkish writers for children from the years immediately before the Balkan Wars until today, are critically portrayed and integrally projected, in order to follow the development of Turkish literature for children and the relevant features of productive work of its important authors, who lived and worked in the area of today's R.N.Macedonia. The analytical objective, in which the thematic-motive aspirations and features in their work are heavily placed, confirmed the thematic-motive range, not only of the individual values of the authors, but also of the reach of the literary work for children in Turkish as a whole. Their work, which is a very important material for studying the development processes of Turkish literature for children, is necessary to be understood as a developmental inevitability and an essential precondition for the future free development and rich creative development of contemporary Turkish literature for children in this region.

Writers for children, often caught between ideological pragmatism and didactic utilitarianism, until the end of the second and beginning of the third stage of its development, are mostly revolutionary teachers, who have a significant role in the development and raising of the

educational and cultural level of the Turkish people. They mainly write at a time when literary life is not developed, there are no Turkish literary and cultural institutions and when there are few intellectuals and barely a few writers. At such a time, the work of art for children in Turkish is a window through which the view of the child-reader expands and a means that influences his development, ie. fiction content ideologically determined and relatively diverse: a child in a "nice circle of family", home, homeland, school and school subjects, everyday school life, good deeds as great human goals, etc. Patriotism, diligence, fostering justice, strengthening the qualities of will and character, personality and self-sacrifice are some of its primary tasks. As a literature that is still influenced by the educational institution, it is dominated by titles that directly encourage good and motivate for good behavior and learning.

Following the tradition of folklore, the folk poetry, poets for children find their simple and indigenous form. They create in the spirit of the folk word using warm and soft words, a perfectly simple and stylish reduced expression. The folk literary word, the mother tongue, fluent and vivid language give their verse exceptional elegance and splendor. These verses, despite their initial weaknesses and naiveties, are still sung with a taste of freshness, warm and sensual style which speaks of idyllic and harmonious life, trembling and beauty of life, not excluding the motifs of fields, forests, animals, birds etc. Poets with hymnal and pathetic tonality instill in children awareness and love for the family, home and greatness of their nation. In a way, the literature for children of this period reconstructs and revives the social landscape of its time. Moral values, life experience, universal tendencies and deep and insightful thoughts find expression in it as the highest achievement of the human intellect.

In these three developmental periods of Turkish children's literature, are perceived the truths of the literary tradition and are noticed the inequalities in development, stylistic inconsistencies, hesitations between traditional and modern poetic and prose model. Fast and jumpy transitions are registered, skipping the stages in the natural, regular stylistic development, but the sincerity and simplicity in singing and storytelling remains as a beautiful feature of originality, noticed in all three developmental stages.

СОДРЖИНА

РЕЗИМЕ	2
ÖZET	5
ABSTRACT	7
ВОВЕД	14.
1. ПРИОД КОН ИСТРАЖУВАЧКИОТ ПРОБЛЕМ	18
1.1. Теоретска основа на истражувањето	18
1.2. Предмет и цел на истражувањето	18
1.3. Хипотетска рамка на истражувањето	20
1.4. Методолошки приод	21
1.5. Динамика на истражувањето	22
1.6. Можно значење на истражувањето	23
ГЛАВА I.	
1. ОПШТО ЗА ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА	24
2. РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ЗА ДЕЦА	34
3. ОПШТЕСТВЕНО-КУЛТУРНИТЕ ПРИЛИКИ НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РС	
МАКЕДОНИЈА ВО ГОДИНИТЕ НЕПОСРЕДНО ПРЕД БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ	42

4. ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА НА ТУРСКИ ЈАЗИК НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РС

МАКЕДОНИЈА ВО ГОДИНИТЕ НЕПОСРЕДНО ПРЕД БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ	56
---	-----------

5. НАЈЗНАЧАЈНИТЕ ПРЕТСТАВНИЦИ НА ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА НА ТУРСКИ ЈАЗИК

НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РС МАКЕДОНИЈА И НИВНОТО ЛИТЕРАТУРНО ТВОРЕШТВО

ВО ГОДИНИТЕ НЕПОСРЕДНО ПРЕД БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ	66
--	-----------

5.1. Сабри Џемил (Јалкут) (1882 – 1957) .....

5.1.1. Животот и делото на Сабри Џемил	66
--	----

5.1.2. Книжевните погледи на Сабри Џемил	70
--	----

5.1.3. Литературното творештво за деца на Сабри Џемил	77
---	----

5.1.3.1. Поезијата за деца на Сабри Џемил	79
---	----

5.1.3.1.1. Тематска класификација на песните за деца на Сабри Џемил	82
---	----

5.1.3.1.1.1. Секојдневен живот	85
--------------------------------------	----

5.1.3.1.1.2. Просвета	88
-----------------------------	----

5.1.3.1.1.3. Семејна љубов	97
----------------------------------	----

5.1.3.1.1.4. Природа	101
----------------------------	-----

5.1.3.1.1.5. Татковина и слобода	106
--	-----

5.1.3.1.1.6. Религија	111
-----------------------------	-----

5.1.3.1.2. Песни во проза на Сабри Џемил	114
--	-----

5.2. Мустафа Шекиб Тунч (1883 – 1958) .....

5.2.1. Животот и делото на Мустафа Шекиб Тунч	121
---	-----

5.2.2. Поезијата за деца на Мустафа Шекиб Тунч	124
--	-----

5.2.2.1. Тематска класификација на песните за деца на Мустафа Шекиб Тунч..	125
--	-----

5.2.2.1.1. Љубов кон татковината	125
5.2.2.1.2. Трудољубивост	127
5.2.2.1.3. Мајчинска љубов	130
5.3. Садедин С’ри (1860/70 – 1936)	132
5.3.1. Животот и делото на Садедин С’ри	132
5.3.2. Поезијата за деца на Садедин С’ри	134
5.3.2.1. Тематска класификација на песните за деца на Садедин С’ри	136
5.3.2.1.1. Просвета	136
5.3.2.1.2. Семејна љубов	148

ГЛАВА II.

1. ОПШТЕСТВЕНО-КУЛТУРНИТЕ ПРИЛИКИ НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РС

МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ	154
---	-----

2. ЛИТЕРАТУРТАТА ЗА ДЕЦА НА ТУРСКИ ЈАЗИК НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РС

МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕДСКИ ВОЈНИ	165
---	-----

3. НАЈЗНАЧАЈНИТЕ ПРЕТСТАВНИЦИ НА ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА НА ТУРСКИ ЈАЗИК

НА ТЕРИТОРИЈАТА НА ДЕНЕШНА РС МАКЕДОНИЈА И НИВНОТО ЛИТЕРАТУРНО ТВОРЕШТВО ВО ПЕРИОДОТ МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ.....	176
---	-----

3.1. Хаџи Омер Лутфи (1870 – 1928) .....

3.1.1. Животот и делото на Хаџи Омер Лутфи	176
--	-----

3.1.2. Поезијата за деца на Хаџи Омер Лутфи	179
---	-----

3.1.2.1. Тематска класификација на песните за деца на Хаџи Омер Лутфи	180
---	-----

3.1.2.1.1. Родителска љубов	181
-----------------------------------	-----

3.1.2.1.2. Просвета	187
3.2. Абдулхаким Хикмет Доган (1881 – 1955)	194
3.2.1. Животот на Абдулхаким Хикмет Доган	194
3.2.2. Литературно-просветителската дејност на Абдулхаким Хикмет Доган	197
3.2.2.1. Поезијата за деца на Абдулхаким Хикмет Доган	203
3.2.2.1.1. Тематска класификација на песните за деца на Абдулхаким Хикмет Доган	204
3.2.2.1.1.1. Воспитание	205
3.2.2.1.1.2. Цртичка-басни во стихови	206
3.2.2.2. Прозните творби на Абдулхаким Хикмет Доган (кратки раскази)	218
3.2.2.2.1. Тематска класификација на кратките раскази на Абдулхаким Хикмет Доган	222
3.2.2.2.1.1. Животински свет	223
3.2.2.2.1.2. Семејна љубов	225
3.2.2.2.1.3. Праведност и човекољубие	226
3.2.2.2.1.4. Трудољубивост	228
3.2.2.2.1.5. Воспитание	232
3.2.2.2.1.6. Годишни времиња	235
3.2.2.2.1.7. Љубов кон татковината	237
3.2.2.2.1.8. Сираци	239

ГЛАВА III.

1. ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА НА ТУРСКИ ЈАЗИК ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА НА

ТЕРИТОРИЈАТА НА РС МАКЕДОНИЈА	243
2. ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА НА ТУРСКИ ЈАЗИК ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РС МАКЕДОНИЈА И КНИЖЕВНИ КОНТЕКСТИ СО МАКЕДОНСКОТО ЛИТЕРАТУРНО ТВОРЕШТВО ЗА ДЕЦА	258
3. ЗАКЛУЧОК	282
4. БИБЛИОГРАФИЈА	296
5. ПРИЛОЗИ	316

ВОВЕД

Со една студија е тешко да се опфатат, да се покажат и да се оценат најважните видови и одлики на творештвото на еден угледен писател или поет за деца, а уште потешко тековите на литературата за деца во еден долг временски период што опфаќа повеќе од едно столетие и голем број писатели и поети за деца. Оваа студија е обид да се истакнат најсилните и најизразените развојни процеси во создавањето на литературата за деца на турски јазик на територијата на денешна РС Македонија од почетокот на XX век до денес, вклучувајќи и некои аспекти од книжевните контексти со македонското творештво за деца во повоенниот период. Оттука и проучувањето на развојниот тек на литературата за деца на турски јазик во дадениот временски период ќе се темели врз примери од литературното творештво за деца што ќе се користат при презентирање на значаен број писатели и поети за деца и ќе ни служат како основа за вреднување на уметничките вредности на нивното творештво за деца, а и како поткрепа на тези и согледувања околу процесот на нејзиниот развој.

Изборот на оваа тема произлегува од оригиналноста на самата тема која, освен некои попатни осврти направени по други поводи, досега не била предмет на истражување во оваа поставка. Многу области, меѓу кои спаѓа и литературата на турски јазик на просторот на РС Македонија, а особено литературата за деца на турски јазик во годините непосредно пред Балканските војни и меѓу двете светски војни, кои исто така се значајни за нашата културна историја, останала сосема надвор од научното интересирање и истражување и не им било посветено она внимание што, всушност, тие го заслужуваат. Поточно речено, нашата литературна историографија особено во бројноста нема посебни дела посветени на оваа проблематика. И покрај големиот интерес за нејзиното запознавање, досегашните обиди на овој план имале за цел, главно, промовирање на оваа литература и на нејзините најкарактеристични претставници во главни црти, што покажува дека оваа област, а посебно нејзиниот развој, на балканските простори не е доволно проучена.

Ако ги исклучиме попатните забелешки на некои автори, изнесени во одделни прилози за македонската историја, а кои се, со оглед на истата судбина во минатото,

релевантни и за културната историја и на другите народности во РС Македонија, културната историја на турската народност, а посебно литературата за деца не е доволно проучена. Исто така е важно да напоменеме дека голем дел од најважните автори на оваа литература, покрај литературната, имале и просветна и педагошка формација и поради тоа станале предмет на научно истражување од просветни и од педагошки перспективи, додека дел од нив биле само промовирани во определени научни списанија на територијата на РС Македонија. Проучувањето на оваа литература и на нејзините најпознати претставници е од големо значење не само за историјата на турската литература туку и за целокупната културна историја на Балканот. Бидејќи на тој начин ни се откриваат нови книжевни имиња што ни ги осветлуваат и ни ги надополнуваат бројните празнини и недоречености во врска со животот и делата на некои, од разни причини, досега непознати или помалку познати наши автори. Но, за нас од не помало значење е и проучувањето на литературата за деца од периодот кој следи потоа т.е. периодот меѓу двете светски војни кој досега е најмалку проучен и кој за турската народност во РС Македонија се карактеризира како период на потполно културно-просветно затишје.

Во таа насока, во овој труд ќе се обидеме да проследиме еден значаен дел на пишаните документи и дела во однос на развојот на литературата за деца на турски јазик, како дел од културата на народите што живееле на овие простори, со цел да дадеме свој придонес во осветлувањето на континуитетот на целокупната култура и културен живот на просторот на РС Македонија. Поради отсуство на општа литература, нашиот пристап во проучувањето на горенаведениот проблем најмногу е насочен, главно, кон позначајните публикации објавени непосредно пред Балканските војни и во периодот меѓу двете светски војни во нашата држава, кои можеа да ни ги пружат соодветните примарни информации потребни за пообјективно презентирање на дадената проблематика. Следствено, во трудот ќе се обидеме да ги истражуваме и да ги проучиме поважните литературни списанија поврзани со главниот проблем од годините на предвечерието на Првата балканска војна, кои се напишани на староосманско-турско писмо и јазик, без да навлегуваме во широчината и длабочината на одделни историски прашања и аспекти што заради сличната природа се допираат со прашањето што е главна цел на ова проучување.

Сепак, влијанието на општествениот живот и на другите околности, како и степенот на нивното влијание, пред сè, врз содржината на прозните и на поетските литературни творби во рамките на литературата за деца, мора да се земе предвид. Преку утврдувањето на тематиката и преку расветлувањето на најизразените книжевни карактеристики на нивното творештво ќе се расветли и изворот на инспирација на нивните поетски и прозни остварувања, како и нивната условеност од општествениот живот.

При проучувањето на нашиот предмет на истражување ќе биде применет методолошкиот стандард на т.н. критичко портретирање, при што интегрално ќе се проектираат опусите на петмина турски писатели за деца што твореле во предвечерието на Балканските војни и во периодот меѓу двете светски војни, преку кои се очекува да се расветлат тековите на турската литература за деца на просторот на РС Македонија од периодот непосредно пред Балканските војни, па сè до денес, вклучувајќи и некои аспекти од книжевните контексти со македонската литература за деца, со обид за нејзино историско периодизирање и воспоставување на една можна хиерархија на вредности. За таа цел, нашето внимание ќе биде насочено кон разгледување и истражување на корпусот на литературното творештво во рамките на литературата за деца на турски јазик на просторот на РС Македонија што ќе се одвива, главно, во три дела: во периодот непосредно пред Балканските војни, во периодот меѓу двете светски војни и по Втората светска војна до денес, со цел да се расветлат книжевните карактеристики што, според нашите досегашни согледувања, претставува еден од првичните обиди од овој обем, не само во однос на темата туку и во однос на самите автори како претставници на литературата за деца на турски јазик во РС Македонија, чии дела се подложени на научно истражување.

Со оглед на обемноста на истражуваната содржина, се очекува ова истражување да даде прилично јасна слика за релевантните особености на плодното творештво на најзначајните автори на литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија од почетокот на XX век, па сè до денес, и нивниот голем придонес за турската современа литература за деца во нашиот крај.

1. ПРИОД КОН ИСТРАЖУВАЧКИОТ ПРОБЛЕМ

1.1. Теоретска основа на истражувањето

Во РС Македонија не постојат одделни пообемни истражувања во доменот на литературата за деца на турски јазик и нејзините претставници во годините непосредно пред Балканските војни и во периодот меѓу двете светски војни во нашата држава. И покрај големиот интерес за нејзино запознавање, досегашните обиди на овој план не успеале да одат подалеку од промовирање на оваа литература и на нејзините најкарактеристични претставници, како што се: Сабри Џемил (Јалкут), Мустафа Шекиб Тунч, Садедин С’ри, Хаџи Омер Лутфи, Абдулхаким Хикмет Доган и др.

Во таа насока, во овој труд ќе се обидеме да проследиме и да оцениме значаен дел од пишаните документи и литературни дела во однос на развојот на литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија, почнувајќи од почетокот на XX век, па сè до денес, како дел од културата на народите што живееле на овие простори, сè со цел да дадеме свој придонес во расветлувањето на континуитетот на литературата за деца и на целокупната култура и културен живот во РС Македонија.

1.2. Предмет и цел на истражувањето

Предмет на истражувањето во овој труд ќе биде литературното творештво во рамките на литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија, почнувајќи од годините непосредно пред Балканските војни, меѓу двете светски војни и по Втората светска војна до денес и нејзините книжевни контексти со македонското литературно творештво за деца во повоениот период, со цел да се расветлат нејзините книжевни особености. Предметот на ова истражување е временски и просторно определен, т.е. со ова истражување ќе биде опфатен временскиот период од годините пред Балканските

војни, па сè до денес, додека просторот што ќе биде покриен во истражувањето е територијата на РС Македонија.

Ќе се потрудиме да ги проследиме најеминентните личности од литературата за деца на просторот на РС Македонија, почнувајќи од предвечерието на Балканските војни, преку Втората светска војна, па сè до денес. Како што веќе споменавме, ова истражување ќе биде фокусирано на нивните прозни и поетски остварувања кои ќе бидат разгледани од тематски и од стилски аспект, со цел да се утврдат сите важни особености што ги карактеризираат и ги изделуваат како посебно дело во рамките на литературата за деца на турски јазик на просторот на РС Македонија. Записите ќе бидат анализирани и толкувани во зависност од времето, просторот и од условите на нивната појава. На тој начин ќе се овозможи да се расветлат и да се утврдат сите фактори и околности што имале силно влијание врз нивниот развој. Преку ваквиот пристап ќе се направи обид да се утврди и влијанието на општествениот живот и на другите околности, како и степенот на нивното влијание, пред сè, врз содржината на нивната проза и поезија и врз литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија, но и воопшто.

Основната цел на истражувањето ќе биде да се стекнат определени сознанија за развојниот тек на литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија и преку надополнување на бројните празнини и недоречености во овој поглед, да се расветлат најистакнатите книжевни карактеристики на творештвото на нејзините досега непознати или помалку познати писатели и поети за деца, со што сакаме да го дадеме и нашиот скромн придонес во расветлувањето на целокупниот развоен тек на литературата за деца на балканските простори. Покрај утврдувањето на тематиката на нивното творештво, ќе се проучи и ќе се определи и односот на творечките личности на најзначајните турски автори за деца кон нивното „време и простор“, и на тој начин ќе се расветли и изворот на инспирација на нивните поетски и прозни остварувања, како и нивната условеност од општествениот живот.

1.3. Хипотетска рамка на истражувањето

Главна хипотеза:

Литературата за деца на турски јазик во годините непосредно пред Балканските војни и меѓу двете светски војни на просторот на РС Македонија, како дел од турската култура и од културата на народите што живееле на овие простори, исто така, е значајна за културната историја на овој простор и има голем придонес во расветлувањето на континуитетот на целокупната култура и културен живот во Македонија.

Посебни хипотези:

1. Литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија од почетокот на XX век, па сè до денес, не е доволно проучена и расветлена врз научна основа и не се утврдени нејзиното место, карактер и значење во рамките на турската литература воопшто.

2. Литературното творештво на најважните автори во рамките на турската литература за деца на територијата на РС Македонија било промовирано во различни антологии и научни списанија, но досегашните обиди за пошироко запознавање, вреднување и оценување на книжевните и естетските вредности на нивното литературно творештво останале парцијални и нецелосни.

3. Со подетална анализа на книжевните карактеристики на нивното творештво во зависност од времето, просторот и од условите на нивната појава, од денешна перспектива би можело да се откријат важни особини што, веројатно, би ни го измениле и нашиот пристап.

4. Влијанието на општествениот живот и на другите околности, како и степенот на нивното влијание, пред сè, врз содржината на нивните литературни дела и врз литературата за деца на турски јазик не се утврдени врз конкретни примери од нивните дела.

5. Преку утврдувањето на тематиката и преку расветлувањето на најизразените книжевни карактеристики на нивното творештво ќе се расветли и изворот на инспирација на нивните поетски и прозни остварувања, како и нивната условеност од општествениот живот.

1.4. Методолошки приод

При обработувањето на горенаведената тема се определивме за методологија што, обично, се применува во современите литературни истражувања. Со оглед на карактерот на темата што е предмет на истражување, во текот на истражувањето ќе бидат користени следниве методи: квалитативниот метод т.е. методот квалитативна анализа на содржина (комбинирана варијанта, односно ќе се анализираат и квалитативните и квантитативните карактеристики на содржините), историскиот метод, компаративниот метод и дескриптивниот метод. Комбинираната анализа е избрана затоа што таа нуди најмногу можности за создавање поцелосна слика за истражувачките содржини т.е. во конкретниот случај најголем дел публикувани песни и раскази на еминентните автори на литературата за деца на турски јазик на просторот на РС Македонија, од годините непосредно пред Балканските војни, па сè до денес. Имено, покрај квалитативните податоци, и квантитативните податоци се важни за создавање една комплетна слика за зачестеноста на определена појава или карактеристика бидејќи сликата не може да биде целосна без нив.

Најдобар пристап за обработка на квалитативните податоци се аналитичката индукција и дедукција. Овој пристап е избран затоа што тој ни дава можност да бараме универзални објаснувања за појавата или за карактеристиката преку продолжување со собирање податоци сè додека не може да се откријат случаи што се противречни на хипотетичкото објаснување. Во случај на соочување со девијантни примери што не се во согласност со хипотетичкото објаснување, тогаш тие ќе се преформулираат. Во контекст на анализата на квалитативните податоци е можна и секундарна анализа преку која може да

дојдеме до податоци што претходните истражувачи недоволно ги анализирале или да дојдеме до нови толкувања на истите податоци.

Меѓутоа, со оглед на периодот што е опфатен со предметот на истражување, а и според самата природа на истражуваната материја, ќе бидат применети и некои општонаучни методи, како што се историскиот и компаративниот метод. Примената на историскиот метод е значајна бидејќи овој метод во себе ги соединува чинителите, како што се: хронологија, развој, причина, последица и др., кои како важни фактори е неопходно да се земат предвид при вакви литературни истражувања од долга временска рамка. Додека компаративниот метод е избран затоа што тој нуди можности за компаративно анализирање и вреднување на единиците, и ќе биде користен во целиот труд, особено во третиот дел на трудот во кој се предвидува компаративно да се проучуваат литературните творби за деца на еминентните претставници на турската и на македонската литература за деца на територијата на РС Македонија во повоениот период. Со користење на горенаведените методи и пристапи што истовремено се наоѓаат во меѓусебна интегрираност, се предвидува да се стекнат нови научни сознанија што се од големо значење за предметот на истражувањето.

1.5. Динамика на истражувањето

Истражувањето на материјалот ќе се одвива, главно, во три дела. Во првиот дел од истражувањето ќе бидат опфатени литературните творби и нивните книжевни карактеристики како дела на писатели и на поети за деца на турски јазик на просторот на РС Македонија од периодот пред Балканските војни, додека во вториот дел литературното творештво на писателите и на поетите за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија од периодот меѓу двете светски војни, при што акцентот ќе биде ставен на тематските и на стилските особености на нивното творештво за секој од нив одделно. Во третиот дел ќе се разгледаат тековите на турската литература за деца на просторот на РС Македонија и книжевните контексти со македонското творештво за деца од Втората светска војна до денес.

Најпрвин ќе се проучат најголем дел од нивните објавени песни и раскази за деца со цел да се добијат првите согледувања за нивното творештво како една целина. Внимателно ќе се анализира секое дело посебно и ќе се обележат важните делови т.е. мисли, фрази, зборови итн. за да се истакнат релевантните особености. Ќе се создаде почетен опис на истражуваната материја каде што ќе се бараат и ќе се утврдуваат заеднички елементи, практики и верувања, кои ќе нè водат до деталната слика за материјалот. Во следната фаза ќе се направи преглед на тематските и на стилските карактеристики според важноста и ќе се синтетизираат резултатите. На крај, ќе се обидеме да ги пренесеме нашите мислења, толкувања и оценки заедно со нашите аргументи за да се добие една прилично јасна слика колку тие се одвоени или поврзани со толкувањата во постојната литература.

Основната постапка за анализа на квалитативните податоци е теоретското толкување и кодирање преку примери. Оттаму ќе се направи општа квалитативна анализа на содржината на објавените песни и раскази на авторите, ќе се направи преглед на белешки и ќе се даваат ознаки на составните делови што се чини дека имаат потенцијална теоретска значајност и на стратегиски начин ќе се толкуваат карактеристиките што се релевантни за истражувачките прашања. Имено, ќе се изврши процес на систематско собирање податоци за создавање детална слика за функцијата на истражуваната материја со цел непрекинато да се развиваат и да се втемелат извесни научни резултати, принципи и законитости.

1.6. Можно значење на истражувањето

Со оглед на обемноста на истражуваната содржина се очекува ова истражување да даде прилично јасна слика за релевантните особености на плодното творештво на најзначајните автори на литературата за деца на турски јазик на просторот на РС Македонија од почетокот на XX век, па сè до денес, и нивниот голем придонес за турската современа литература за деца воопшто. Секако дека одделни прашања во однос на овој предмет на истражување ќе останат неисцрпени докрај, но сепак ние би биле задоволни ако

овој наш труд биде поттик за дискусии околу прашањата за литературата за деца воопшто и за натамошните научни истражувања во оваа област.

ГЛАВА I.

1. ОПШТО ЗА ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА

Гледиштето на неделивото единство на човештвото, во кое основата и суштината ја сочинуваат возрастите и во кое детството е подготовка на младото човечко суштество да стане член на човечката заедница, со текот на времето претрпело преобразба. Единствениот свет во делата за деца, што поетите честопати го поедноставуваат во својата визија, задржувајќи ги набљудувачките позиции на возрастите, започнал да се раслојува. Се развивало сфаќањето дека постојниот свет има свои два автономни дела: светот на возрастите и светот на децата. Оттаму, почнала да се одвива и диференцијацијата на неговите творци според нивната поетска перцепција и обликување на светот. Литературните дела на голем број од овие творци, со своите особини, придонеле литературата за деца да биде посебна и самостојна литература, а визијата за човекот во неа да биде нешто поразлична од епохата што ѝ претходела.¹

Поделбата на творештвото за возрастни и за деца, претежно, била искусствено направена за време на просветителството кон крајот на XVIII и почетокот на XIX век и условно се користела при класификацијата на делата според возраста на читателите, нивната восприемна моќ и прифаќањето на поетскиот свет. Со развојот на културата и на писменоста, но и со зголемената организација на образованието според принципот на генерациско собирање и образување, се воспоставило разбирање за соодветноста на ефективното групирање на генерациите во млади луѓе и возрастни, така што учењето, работата и развивањето на способностите максимално се усогласиле со човечката (возрасна) природа.² Сепак, потребно е да се нагласи дека литературата за деца претставува и составен и самостоен дел на литературата како една целина, а нејзиното одвојување како

---

¹ Slobodan Z. Marković, *Zapisi o kniževnosti za decu – Udžbenici i priručnici*, Beograd: Interpres, 1973, 104.

² Слободан Ж. Марковиќ, „Човеколика фантастика – Битна особина поетског света за децу Десанке Максимовиќ“, Универзитет у Нишу – Учителски факултет у Врању – Книжевност за децу и њена улога у васпитању и образовању деце школског узраста, Тематски зборник, Врање, 2013, 20-26.

посебен вид се должи на нејзината функција што се заснова врз односот дело – читател и е условена од нејзината структура која одговара на восприемната моќ на младиот читател.

Во овој контекст, актуализирајќи го прашањето за условната поделба на литературата за возрасни и литературата за деца, Идризовиќ потсетува дека „разликата меѓу книгата за возрасни и книгата за деца се сведува на различна дидактична намена“³, што ни укажува на фактот дека дидактичките параметри се од круцијална важност, врз основа на што се прави поделбата на книжевното творештво за млади луѓе и за возрасни. Но не само тоа, според Спасевски, во педагошко-психолошката мисла дидактичките специфики имаат значаен удел и во класификацијата на книжевните дела за деца според возраста на детето читател, т.е. во класификацијата на старосната доба што се манифестира како клучна компонента во утврдувањето на сразмерноста на уметничко-естетскиот капацитет на книжевното дело и возраста на детето читател. Факт е дека треба да се почитува критериумот на педагошката корелативност на возраста на детето читател и квантумот на содржајност на литературното дело. Оттука, во педагошко-психолошката мисла се нагласува значењето на дидактичките параметри од кои произлегува и еквивалентното нивелирање на одделни старосни граници на читливост на творештвото за деца.⁴

Литературата за деца, чија цел и суштина може да се видат и од самото име, не е регулирана со никакви институционализирани естетски норми. Недостатокот на јасни определници што точно ја означуваат нејзината оригиналност се должи на природата на самата уметност. Меѓутоа, при обидот за нејзино профилирање се тргнува од тематиката, значењето, слоевитоста и формата, а пред сè, од детето читател. Нејзината соодветност на детето читател претставува нејзина посебна вредносна квалификација. Литературата за деца во критичко-теориските написи и дефиниции, кои бараат да се посочат нејзините основни принципи, самолегитимноста и естетската виталност, се определува повеќе или помалку како креативна јазична активност која, според Слободан Марковиќ, „е блиска до младите читатели по својата внатрешна структура“, според Владимир Милариќ

---

³ Мурис Идризовиќ, *Македонската литература за деца*, Скопје: Наша книга, 1988. Види: Мито Спасевски, *Аналитички студии и опсервации за литературата за деца*, Скопје: НИП „Студентски збор“, 2004, 167.

⁴ Мито Спасевски, *Аналитички студии и опсервации за литературата за деца*, Скопје: НИП „Студентски збор“, 2004, 169.

претставува „литература во чија структура забележуваме карактеристики кои се иманентни за детството“, според Мито Спасевски „литературата за деца претставува творечки, сложен, уметнички и книжевен комплекс“⁵, според Далибор Цвитан е „литература која најдобро го остварува детското доживување на светот“, според Маријан Карамбергер е „сведување на литературата во нејзината можна широчина и длабочина на помалку ограничена област“ или како „дел од литературата што ги вклучува делата кои по тема и по форма одговараат на возраста на децата ако свесно се наменети за деца или авторите не ги намениле за деца“, според Милан Црнковиќ.⁶ Марковиќ, исто така, подвлекува дека е важно во овие размислувања да се има предвид дека детето како многу хетероген читател, на возраст од две до четиринаесет или петнаесет години, или повеќе, ја доживува литературата како и секое друго уметничко дело, психолошко-хедонистички, со уживање и со насладување. Според него, книжевното творештво што одговара на психофизичката моќ на детето и кое децата го читаат, го разбираат и го користат во збогатувањето на сопствената личност би требало да се вика „литература за деца“. Оваа литература има свој статус во рамките на целокупната литература и опфаќа најширок корпус на дела, почнувајќи од делата за деца од предучилишна возраст до творби за млади луѓе на прагот на зрелоста, од сликовници до романи.⁷

Сепак, тешко е да се определи што се подразбира под терминот „дете читател“, а и во согласност со тоа тешко и сложено е да се најдат сите заеднички компоненти на делата и да се согледаат границите на литературата што читателот ја користи. Потребно е, барем во основни црти, да се определи која возраст се подразбира под поимот детство и кога започнува возраста за читање на детето.

Повеќето психолози веруваат дека детството е период на развој на младо човечко битие од раѓање до пубертет. Возрасните граници не се егзактни, тие може да варираат од дете до дете бидејќи средината во која живее детето и стапката на физичкиот раст

---

⁵ Мито Спасевски, *Литература за деца*, Скопје: Студентски збор, 2007, 63.

⁶ Тихомир Петровиќ, „Књижевност за децу у светлу науке о књижевности“, Универзитет у Нишу – Учителски факултет у Врању – Књижевност за децу и њена улога у васпитању и образовању деце школског узраста, Тематски зборник, Врање, 2013, 260-261.

⁷ Slobodan Z. Marković, *Zapisi o knizevnosti za decu – Udžbenici i priručnici*, Beograd: Interpres, 1973, 5.

создаваат разлики.⁸ Според психолозите Z. Piaget и B. Ānhelder, возраста на пубертетот е околу тринаесет години за девојчиња и околу петнаесет години за момчиња. Како период на предадолесценција, пубертетот се карактеризира со забрзување на физиолошкиот и на соматскиот развој. Додека за период на адолесценција се сметаат годините меѓу петнаесеттата и осумнаесеттата година, т.е. како време на вклучување на индивидуата во светот на возрасните.⁹ Горната временска граница на овој развој е релативна и тешко може да се означи со возраст. Пубертетот е условен од индивидуалните карактеристики на секое дете, околината и придобивките од развојот и се јавува на возраст од дванаесет до петнаесет години. Уште потешко е да се определи кога детето станува читател, на што влијаат семејните и социјалните моменти. Во современиот свет децата, обично, почнуваат да се запознаваат со книжевните дела пред да научат да читаат и да пишуваат. Се претпоставува дека на детето му се дава можност да слуша поезија на различни начини и неговата прва средба со поезијата се случува пред да научи да зборува. Тоа се приспивните песни чие значење не го разбираат малите деца, но кои дејствуваат на нив со своите музички елементи, ритам и мелодија. Оттука, условно може да тврдиме дека под поимот детство треба да го подразбираме периодот од раѓање, па сè до прагот на пубертетот (13-15 години). Според Марковиќ, од периодот кога уметноста почнува да дејствува врз малото дете до дванаесет-петнаесетгодишна возраст, кога се јавува пубертетот, детето поминува низ неколку специфични фази на психофизички развој. Поради особеностите на детската природа во тој период, соодветни им се различни видови уметност, па затоа е тешко да се ограничат и да се посочат кои дела и кога му одговараат на детето како читател.¹⁰

Поаѓајќи од сето тоа, Спасевски ги апострофира старосните граници во детството делејќи го на три периоди: прво детство – период на најраното детство кога детето сè уште е во фаза на појдовно еволуирање, второ детство – периодот од првата до шестата година и трето детство – периодот од шестата до четиринаесетта година.¹¹ Според оваа категоризација на еквивалентноста на добата на возраста и степенот на книжевната содржајност и сложеност на делото, авторот ни укажува дека детето од третата до четвртата

---

⁸ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 22. Basım, 2002, 63.

⁹ Z. Piaget, B. Ānhelder, *Psihologija deteta*, Prev: Tatjana Ālić, Novi Sad: Dobra vest, 1990, 160.

¹⁰ Slobodan Z. Marković, *Zapisi o knizevnosti za decu – Udzbenici i priručnici*, Beograd: Ānterpres, 1973, 8.

¹¹ Мито Спасевски, *Аналитички студии и опсервации за литературата за деца*, Скопје: НИП „Студентски збор“, 2004, 168.

година е поврзано со сликовници што ги придружува краток текст, кој од педагошко-психолошки аспект се настојува да биде во римувани поетски целини за поедноставно да се восприемаат од страна на децата. Додека пред децата од четвртата до седмата година се отвора поширок книжевен видик во смисла на книжевниот род и сложеноста на самото книжевно дело, како на пример, сказновити раскажувања, како што се народните и уметничките бајки, односно сказни. Во оваа старосна доба особено се истакнува љубовта на децата и кон поезијата. Во детскиот период од осмата, па сè до десеттата година, уште повеќе се проширува моќта за восприемање на книжевно посложени содржини, како што се расказите, во кои тежишно доминира реалистичкиот пристап. Во овој период е препознатливо тоа што децата особено се свртени кон книжевните дела во кои меѓу главните јунаци ќе ги препознаат ликовите на своите врсници. Интересот кон поезијата е сеприсутен и во овој период, кој полека го ослободува местото на литературни дела со препознатлив авантуристички дух, динамичност и возбудливост, кои според педагошко-психолошката мисла се сметаат за блиски и сродни за периодот од десеттата до тринаесеттата година, таканаречениот претпубертетски период.¹² Поаѓајќи од вака поставените класификациски рамки во однос на возраста на децата и на книжевната сложеност на делата, важно е да се истакне дека педагошката диоптрија претставува значајна определба за ваквите сообразби и значаен аспект за неодвоивата, односно кохезивната врска на педагошките начела и на литературното творештво за деца.¹³

Во литературата, определени кругови на дела имаат карактеристики според кои конвенционално се групираат и според кои го добиваат своето име. Следствено, литературата за деца е вистинска, но и конвенционална книжевна категорија што настанала како книжевен термин, колку поради специфичноста на нејзината структура и односот дело – читател, исто толку и од практични животни причини – училишни, библиотекарски, издавачки итн.¹⁴ Оттаму е веќе добро познато дека оваа литература, дури и по инерција, се поврзува со воспитно-образовниот процес и со тоа станува основа за реализацијата на дидактичките цели во воспитно-образовниот процес.¹⁵ Од посочената специфика

---

¹² Мито Спасевски, *op. cit.*, pp. 168-169.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Slobodan Z. Marković, *op. cit.*, p. 8.

¹⁵ Виолета Димова, *Естетиката на комуникацијата и литературата за деца*, Скопје: Македонска реч, 2012, 9.

произлегува дека литературата за деца има двојна улога, едната е да воспитува и да образува, а другата е да влијае врз естетските доживувања.

Во книжевната и културната историја, главно, наидуваме на два термини за означување на книжевната област за која станува збор. Тоа се „детска литература“ и „литература за деца“. Двете имиња се синтагми кои, во суштина, содржат два фактори како основни елементи врз кои се изградени двете синтагми и кои го носат и го определуваат нивното значење. И двете ознаки се засноваат врз односот литература – дете што се манифестира во неколку форми: литература напишана од самите деца и литература за деца, односно напишана од некој друг за нив. Во првиот термин, припадноста се означува со посесивна придавка и значи дека определени литературни дела им припаѓаат на децата. Единствено што е нејасно е основата врз која се темели односот литература – дете. Дали детето го напишало делото? Дали делото е наменето за него? Дали во делото е обликуван детскиот свет? Додека вториот термин „литература за деца“, исто така, е составен од основни чинители што се содржани во суштината на областа за која станува збор, односно односот литература – дете, но за разлика од првиот назив, во примарното значење на оваа синтагма не се изразува припадноста на литературата кон детето, туку нејзиното упатување или намена. Детето е поистакнато како предмет. Оттука, поблиско ни е сфаќањето дека овој термин означува литература што некој ја создал за него, за детето, односно литература напишана за деца од страна на возрасни. Вториот термин би ја опфатил севкупноста на сложената област и по неговото потекло и по читателот, без оглед на тоа дали писателот го наменил своето дело за децата, го адаптирал или го напишал без да размислува за децата како потенцијални читатели, така што околностите или времето го натерале да стане детска лектира. Терминот „литература за деца“, покрај сите недостатоци, сепак во своето значење ги содржи основните компоненти на видот на литературата што со него се подразбираат и ги означува границите на оваа книжевна област.¹⁶

Во однос на традицијата и стилско-изразениот феномен на литературата за деца и млади, Друговац подвлекува дека во науката за книжевноста постои подвоеност. Според едни истражувачи, таа води потекло од т.н. детски фолклор, според други, нејзините

---

¹⁶ Slobodan Z. Marković, , op. cit., pp. 13-14.

зачетоци датираат со раѓањето на литературната уметност во античката епоха, а трети, пак, делумно ги прифаќаат првите две гледишта, тврдејќи дека оваа литература со свои стилски особености и педагошки обсири настанува во векот на Пушкин, браќата Грим, Андерсен, Жил Верн и Луис Карол. Значи, кај едни надвладува тезата за народната основа, кај други таа основа е воочена во митологијата, а кај трети народната и митолошката традиција не е посебност само за литературата за деца, туку таа традиција е заедничка за сите книжевни области и видови, а станува збор за историските, жанровските и за стилските атрибути со кои литературата за деца и млади се еманципира и се конституира како книжевна посебност. Меѓутоа, гледиштето со кое сите се согласуваат е дека литературата за деца и млади е еден естетски и воспитно-образовен спецификум. Таа е легитимна книжевност, но исто така се легитимни и некои нејзини задачи со кои партиципира во наставно-образовниот процес и се специфицира како книжевна посебност. Но, ниту апсолутизирањето на воспитно-образовниот спецификум на литературата за деца е прифатливо, ниту неговото премолчување или игнорирање. Неспорно е дека двете спротивности се актуелни и дека научната вистина за литературата за деца и млади егзистира меѓу тие крајности.¹⁷

Инфантилниот став и вредносното определување на нештата, тематско-стилската соодветност и прекрасната едноставност се основни и доволно препознатливи барања на оваа литература. Особеноста е во тоа што во нејзиното битие ги носи знаците што се иманентни за возраста на личноста во формирање. Слободата, илузорното разбирање на животот и околината, радоста, живоста, елементарноста и едноставноста се основните вредносни поетски определби. По својата одредница, имагинативниот и бесконфликтниот свет со мотиви на хуманизам, нежност и љубов го формираат нејзиното поетско јадро. Свртена кон поетскиот и имагинативниот свет, литературата за деца става акцент на естетскиот сензибилитет и префинетост на емоциите. Играта, хуморот, имагинацијата, едноставноста, малку зачудувачкиот поглед на светот и осмислената поука се нејзините диференцијални естетски квалитети. Како вид на соодветна општествена свест, таа не е надвор од сферата на утилитарноста, односно можноста за информирање и сознавање за најважните работи на човечкото постоење. Се верува дека не постои подобра и поздрава

---

¹⁷ Миодраг Друговац, *Македонска книжевност за деца и младина – од Цинот до Чинго*, Скопје: Детска радост, 1996, 7- 8.

литература за младите луѓе што влегуваат во животот од онаа што, главно, го проширува знаењето и упатува порака, а во исто време едуцира. Општокажано, литературната уметност, без оглед дали е детска или недетска, по естетика е уметност, а по значење е „уметничка наука“, „голема школа за народот“, посупериорна дури и во однос на многу други научни дисциплини. Вршењето на надворешните функции преку воспитувањето и образувањето во развојно-формативна смисла претставува нејзина важна одредница.¹⁸

Тематската разновидност на оваа литература тешко се собира под заедничка капа. Општокажано, векторот на движење на предметно-појавната и на животната реалност се движи од детството до светот на флората и фауната. Ерата на човечкиот живот наречена детство и природата во најширока смисла на зборот се нејзиниот инспиративен столб. Овоземни радости, симболична визија за светот, игра, стремеж кон невозможното, поетска реалност и хедонистичко управување, како граѓа што нуди сетилни сензации и нагласена ведрa филозофија – сето тоа што му одговара на детето – се доминантните поетски достигнувања што му припаѓаат на детскиот корпус. Литературата за деца, како интегрален, а сепак независен сектор на литерарната фамилија, издигната на ниво на развиена литература, на ниво во кое естетските квалитети стојат над моралните, образовните или некои други, поседува сјај на вистинска уметност.

Уметноста на ерата на учење не е само област на естетиката. Покрај естетската, усвојува вредности од неуметничката сфера на светот и на животот, поттикнува интегритет, пријателство, почит кон другите, интелигенција, лична и општествена одговорност. Со разновидни едукативни, когнитивни и етички содржини, уметничката литература ги развива доблестите и идеалите на читателот според моралната чистота, ја усовршува неговата личност, соопштува некаква вистина или порака, дејствува врз разумот и учи на разумност. Интензитетот на прагматичноста, што одговара на моќта на уметничкото доживување на детето, низ имагинацијата, радоста и играта, е нејзината специфичност и егзистенцијална категорија.

---

¹⁸ Тихомир Петровиќ, „Књижевност за деца у светлу науке о књижевности“, Универзитет у Нишу – Учителски факултет у Врању – Књижевност за деца и њена улога у васпитању и образовању деце школског узраста, Тематски зборник, Врање, 2013, 260-261.

Интелектуализацијата и достигнувањата во однос на развојот на социјалната интелигенција и когнитивните способности се нејзините специфични карактеристики. При споредба на литературите за деца и за возрасни, Петровиќ истакнува дека, за разлика од поезијата за возрасни каде што јазикот е покомплексен и апстрактен, во поезијата за деца се преферира чувствителен, соодветен и полесен јазик. Фабулата, заплетот и ликовите во акција се својствени за делата од оваа литература. Имагинацијата, играта и спокојството во литературата за деца се поетски категории од примарно значење, додека истото тоа во литературата за возрасни е од второстепено значење. Литературните творби за деца се ослободени од филозофски размислувања, шифрирани рефлексии и згуснати слики. Тие се дистанцираат по природата на својата функција. Имено, забележлива е нејзината ориентација кон когнитивно-едукативниот аспект, во училишна смисла на зборот, од една страна, или кон хедонистичко-забавно-радосниот аспект, од друга страна. Во оваа литература, во однос на естетиката и на утилитарноста тие стојат во дијалектичко единство, а не во однос на опозицијата и конкурентноста.

Исто така, не треба да се испушти од вид фактот дека постигнувањата за младите предизвикуваат интерес и кај возрасните читатели, а оние за возрасните најчесто се недостапни за младите луѓе.¹⁹ Истото го нагласува и Ломбардо Радиче подвлекувајќи дека: *„За децата не вреди она што е напишано за возрасните, но она што е напишано за децата мора да вреди и за возрасните ако навистина се работи за уметнички дела.“*²⁰

Појдовно од сето тоа, неодминлив е заклучокот дека поимот „литература за деца“ подразбира литературни дела кои по својата внатрешна структура се блиски до младиот читател. Меѓутоа, по своите основни особини, по тематиката, изразот и уметничкиот домет, овие дела не се издвојуваат од модерните и од современите текови на книжевноста и на уметноста.

---

¹⁹ Тихомир Петровиќ, *op. cit.*, pp. 260-261.

²⁰ Мито Спасевски, *op. cit.*, p. 159.

2. РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ЗА ДЕЦА

Со будењето на националната свест во текот на преродбата, а особено во втората половина на XIX век, се создаваат услови за појава на првите никулци на македонската народна и уметничка литература за деца и младина. Неколкумина чесни и самопожртвувани културно-просветни дејци, меѓу кои се вбројуваат браќата Миладиновци со нивниот Зборник (Загреб 1861), во кој цело едно поглавје им е посветено на т.н. детски игри, Кузман А. Шапкарев и Марко К. Цепенков со нивното фолклористичко дело кон крајот на XIX век и почетокот на XX век, Јордан Хаџи Константинов-Џинот со своите дијалошки сценки и Григор С. Прличев со своевременно необјавените дванаесет песни за деца (1872), достоинствено го исполниле својот долг кон животната посветеност, книжевноста и народот.²¹ Исто така, треба да се подвлечат и значајните македонски учебникари Партениј Зографски и Ѓорѓи Пулевски со нивните учебникарски дела во периодот од 1857 до 1880 година кои, бездруго, претставуваат историски чекор во развојниот пат на македонските просветни и книжевни пројави.²²

Значаен дел од народната книжевна уметност била посветен на народните умотворби за деца, чија првостепена функција не е насочена кон зачувување на литературното творештво за деца, туку кон задоволување на училишните потреби, како буквари за училишни цели. Како први погодни текстови блиски до децата, тие го отворија патот за пробив на литературните стремежи созреани кај голем број македонски културно-просветни дејци. Во однос на оваа собирачка дејност, како наследство и сведоштво за богатата македонска народна литературна уметност за деца, Спасевски вели дека таа „подоцна ќе биде вистинска учителка, инспираторка и образец за проникнување на современите литературни творци“.²³

По вака трасираниот пат меѓу македонските творци за создавање литературно творештво за најмладите читатели, за жал, во 1913 година просторот на РС Македонија се

---

²¹ Миодраг Друговац, *Македонската книжевност за деца и младина: (од Џинот до Чинго)*, Скопје: Детска радост, 1996, 11.

²² Мито Спасевски, *Современа македонска поезија за деца*, Битола: НИД Микена, 2008, 6.

²³ Мито Спасевски, *op. cit.*, p. 7.

најде во метежот на историските делби, што доведе до неизбежно стивнување во литературниот творечки подем. Но и по периодот на делбата на територијата на РС Македонија, одделни творци поттикнувани од желбата да ги искажат своите творечки чувства, иако во сложени околности, сепак се потрудија да ја продолжат веќе отпочнатата мисија на македонските творци пред нив. Покрај другите, како позначајни може да ги наведеме: Коста Абрашевиќ, Ангелко Крстиќ, Тома Смилјаниќ-Брадина, Никола Јонков Вапцаров, Христо Смирненски, Јован Костовски (Костиќ), Волче Наумчевски, Радослав Петковски, Христо Попсимов и други. Всушност, ваквите литературни пројави се од големо значење затоа што го предвестуваа доаѓањето на првата современа книжевна генерација автори чија доминантна творечка област ќе биде литературата за деца.²⁴

Меѓутоа, Втората светска војна со еден удар ги прекина сите книжевни спорови што беа постојано водени и го даваа основниот карактер на југословенската, односно македонската литература за деца меѓу двете светски војни. Окупацијата на земјата, тековната војна и отпорот кон окупаторот спонтано предизвикаа емоционална ерупција, пред сè во стиховите, активирајќи ја колку креативната и автентичната, толку и патриотската поезија. Целиот хоризонт на очекувања се промени спонтано и во најкус рок. Повоените структури во хоризонтот на очекувањата произлегуваат како последица на барањето уметничкото творештво да биде ефективен следбеник на политичките и на општествените настани. Меѓутоа, ова барање поради природата на уметничкото творештво, мораше да предизвика раздор дури и таму каде што уметникот ги прифаќаше овие настани. Меѓутоа, многу брзо, заедно со настаните од 1948 година, се промени климата во која се одвиваше целиот културен и книжевен живот. Наместо теми што се закануваа да станат еднобојни, вештачки конструирани и публицистички обележани, литературата многу брзо се исполни со тематска и психолошка експертиза која евоцира модерна визија за светот и за проблемите на поединецот во тој свет.²⁵

Оттаму, ако ја исклучиме народната книжевност, може да тврдиме дека современата македонска литература за деца своите вистински корени ги развива кон крајот на Народноослободителната борба, а својот полн ек и развој ги добива по ослободувањето.

---

²⁴ Мито Спасевски, *op. cit.*, p.10.

²⁵ Зоран Константиновиќ, *Увод у упоредно проучавање књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга, 1984, 116.

Интензивната работа за развој на литературниот јазик и за создавање на физиономијата на една ера меѓу македонските писатели се забележува по Втората светска војна кога во рамките на модерната социјалистичка заедница на југословенските народи и конечно извојуваната слобода, македонскиот народ започнува да се развива со голем творечки полет и ентузијазам. Може да се каже дека по Григор Прличев, кој е несомнено највисоката точка во македонската поезија од XIX век и неговиот одраз во литературата за деца, со покренувањето на списанието „Пионер“ во 1944 година, се засади семето на оваа уметничка активност на македонските писатели. Песните и приказните во првите броеви на списанието „Пионер“ се и првите печатени книжевни дела за деца. А само по една или две години по војната, беа објавени и првите збирки раскази и песни за деца.²⁶

Мошне голем број творци се афирмираа во македонската литература за деца во повоениот период, претставувајќи се со своите поетски, прозни и драмски дела. Ова се претежно помлади писатели од првата книжевна генерација за деца која условно е декларирана во периодот од 1946 до 1951 година. Во редовите на првата генерација, со своите дела за деца што се клучни во развојот на оваа област се издвојуваат Ванчо Николески со својата прва стихозбирка за деца „Македонче“ (1946), Славко Јаневски со делата „Пионери, пионерки, бубачки и шумски сверки“ (1946) и „Распелани букви“ (1946), Лазо Каровски со збирката „Овчарче“ (1946), Борис Бојаџиски со првиот драмски текст за деца „Дадовме збор“ (1948), Васил Куноски со збирките „Волшебното ливче“ (1951) и поемата „Белиот гостин“ (1952) и други.²⁷

Кон крајот на Втората светска војна тие започнаа да создаваат списанија за деца на македонски јазик, како на пример, списанието „Пионер“ во кое и самите се писатели. Како учител, Ванчо Николески пишува текстови за училишни цели за време на Народноослободителната борба, кому му се придружува и Васил Куноски кој, исто така, е учител. За Николески и Куноски може да се каже дека и по нивната професионална ориентација, тие природно се свртија кон творештвото за деца, додека за талентираниот млад Јаневски и веќе искусниот поет Наумчевски може да се каже дека тие самите се определија за овој вид творештво според нивната внатрешна вокација и чувство на потреба

---

²⁶ Slobodan Z. Marković, *Zapisi o književnosti za decu – udzbenici i priručnici*, Beograd: Interpres, 1973, 170.

²⁷ Мито Спасевски, *op. cit.*, p. 12.

за социјален момент. А нивниот современик Славко Јаневски, според Марковиќ, е „упорен ентузијаст, млад човек кој со срце го прегрна светот и она што се случува во него, веруваше дека развојот на литературата за деца е основа и составен дел на националната култура, па затоа тој паралелно ја водеше својата поетска и организаторска работа на публикациите за деца“.²⁸

Благодарение на творечката способност на писателите и потпирајќи се на македонските народни умотворби како стабилен претходник, се појавија прекрасни и емотивно исполнети дела во кои творечката имагинација откри нови светови во секојдневните настани од војната и донесе нешто ново, свежо и невообичаено за опозицијата на злото и доброто, омразата и љубовта.²⁹ По Народноослободителната борба, во времето на општата преобразба се покренуваат и многу други списанија и весници, како што се: *Млад борец*, *Нова Македонија*, *Титовче*, *Нов ден*, *Иднина*, *Млада литература*, *Наш свет*, *Македонски јазик* и други; исто така, се отвораат основни училишта, средни училишта и факултети, а се формира и Друштвото на писателите на Македонија.³⁰

Развивајќи се во специфични околности, писателите на македонската литература за деца мораа да се борат на сите страни за да ги надминат почетните пречки, за да го подигнат квалитетот на своите дела за деца, но и за да ја обликуваат современата литература за деца во сите нејзини книжевни родови, при што на преден план се истакнува огледното влијание на народната литература. Неопходно е да се спомене дека македонската литература за деца во својот развој се потпира на народните умотворби, на другите јужнословенски литератури и на достигнувањата во светската литература во оваа област. Народните умотворби честопати беа појдовна точка за определени писатели бидејќи во себе содржат веќе изграден јазик, општочовечки мотиви и национална и социјална обоеност. И преводите на светските класици од литературата за деца претставуваат важен фактор кој понекогаш влијаел на темата, но помалку на формата.

Во повоениот период, литературното творештво речиси со сето свое лице е свртено кон патетичните денови на сестраните почетоци. Во него преовладуваат нишки и сеќавања

---

²⁸ Slobodan Z. Marković, op. cit., pp. 171-173.

²⁹ Ibid.

³⁰ Миодраг Друговац, *Македонската книжевност за деца и младина: (од Цинот до Чинго)*, Скопје: Детска радост, 1996, 77.

на тукушто завршената војна, мотивите на изградбата, патриотското и општосоцијалното расположение, како момент што е вообичаен и за другите југословенски литератури за деца. Новите општествени движења што ја зафаќаат целата земја, ја менуваат општата културна клима која непосредно се одразува врз литературата. Ова е условено од времето, од општествените промени и насоки што мораше да се одразат и во литературата, особено во тематиката. Делата се дидактичко-морализаторски обоени, со нагласена родољубивост и патриотски призив.³¹

На почетокот, поголем број дела беа застапени во стихови, а помалку во проза. Во прозните збирки, темата на градот е ретка, најчесто се работи за селскиот амбиент: село или природа. Стиховите се пеат за животните, годишните времиња, птиците, детските игри, детето и неговите особини, патриотизмот, работните акции, разни професии, за човекот и детето заедно, за мајката, а меѓу нив се пеат и приспивни песни. Во прозата преовладува анегдотското раскажување приказни и во неа, по правило, детето е главниот носител на дејството. Поезијата дури на крајот на педесеттите години се збогатува со нови мотиви и во неа најчесто се среќаваме со алегија за животните во форма на шестерец во строфа од четири стиха.

Во првите петнаесет години на континуиран развој, македонската поезија и проза за деца содржеше во себе восхит и задоволство за славните денови на општа радост, радост на живеење, љубов кон народниот живот, што беше одредница на современото постоење, уживање во легендите и изобилство желби и формулирани лекции и пораки пренесени од борци и херои. Ова творештво на македонските писатели е проткаено со лирика чии особености се манифестираа во два посебни вида – во разиграност и патетика, како два вида на расположенија што го определуваа тонот на делото и често се наоѓаа заедно.³² Покрај постојаната творечка работа во литературната област и грижата за публикациите, првата генерација македонски писатели открија нови млади писатели за деца, им дадоа поддршка во нивните обиди и напори и со тоа станаа одгледувачи на генерација поети и писатели во оваа литературна форма. Од младите поети и писатели што ги објавуваа своите песни и приказни за деца во првите години на списанието *Пионер*, се развија неколку одлични

---

³¹ Slobodan Z. Marković, op. cit., p. 171.

³² Slobodan Z. Marković, *Zapisi o književnosti za decu – udzbenici i priručnici*, Beograd: Interpres, 1973.

писатели за деца што ги достигнаа своите наставници и ѝ дадоа исклучителен уметничко-естетски подем на македонската современа литература за деца, подигнувајќи ја на рамништето на другите јужнословенски и европски литератури. Тие се познати како втора генерација македонски писатели за деца (1959 – 1961), во чиј состав, меѓу другите, се вбројуваат: Видое Подгорец, Глигор Поповски, Рајко Јовчевски, Оливера Николова, Михо Атанасовски, Ката Мисиркова-Руменова, Стојан Тарапуза, Бошко Смаќоски, Ристо Давчевски, Бистрица Миркуловска, Тихо Најдовски, Јован Стрезовски, Александар Попоски, Цане Андреевски, Србо Ивановски и други.³³

Оваа млада поезија и проза се најде во јазот меѓу желбата и потребата да ги изрази и да ги поттикне слободниот човек, неговото детство, убавината на неговата природа и сила, широчината и човечноста на неговите желби и меѓу нормите и калапите на литературната и општествената доктрина која недоволно ја земаше предвид севкупноста на човечката личност и сложеноста на односите меѓу луѓето, бидејќи им даваше приоритет на тековните прашања и интереси. Создадени се дела од различни уметнички вредности што ги задоволуваат потребите на животот и на општеството, а највредните меѓу нив ги надминаа нивните уметнички квалитети и актуелните значајни моменти и останаа присутни во книжевното наследство, поврзувајќи се со новите генерации читатели.

На почетокот на современата македонска литература за деца се манифестираше и една карактеристика што стана трајна особина на оваа област, се појави посебен хумор што ги обоеи стихот и реченицата. Таа беше плод на емоции и мисли и беше создадена во книжевното ткиво преку игра на зборови, необични сцени и весело расположение. Тоа донекаде ги определи мелодијата и ритамот на приказната и поттикна една светла атмосфера во која се одвива делото. Понекогаш има и потсмев во таа смеа, но неговите убоди не се премногу остри и не предизвикуваат премногу болка, туку повеќе се едно благо сатирично предупредување. Тоа е смеа на пријател, мост преку кој се воспоставува контакт со соговорникот, се предизвикува впечаток за непосредност и се создава доверба како еден хумор од најблагородниот вид.

---

³³ Мито Спасевски, *Современа македонска поезија за деца*, Битола: НИД Микена, 2008, 13.

Поетите и раскажувачите во своите почетни денови со топли и мудри зборови ја искажуваа љубовта кон човекот и кон слободната земја. Писателите го разбраа, го почувствуваа и го доживеаја многу широко националниот момент во литературните текстови за деца од овој период, од кој и порасна патриотизмот како инспирација за книжевно творење. Во делата тоа се поистоветува со моралните принципи на животот, со идеолошката ориентација на општеството, со општите човечки прашања и со проблемите на постоењето и опстанокот на поединецот. Нивната првична ориентација беше длабоко хуманистичка од која и израсна современата литература која е и уметнички позрела. Но таа современа литература, сепак, има јасно општествено значење и улога и на тој начин се вклопува не само во тековите на македонската литература туку и во развојот и особеноста на литературата на јужнословенските народи.

Иако националниот момент е значително нагласен во творештвото за деца од самиот почеток на неговото конституирање, имаше видлив и широк спектар на теми и мотиви, од оние универзалните што секогаш беа присутни во поезијата и зборуваа за доброто и злото, за светлината и темнината, за радоста и тагата, за играта и реалноста на животот, до темите и мотивите што ги носи новото време со својата динамика на животот, со својата урбанизација и техничките достигнувања во кои се раѓаат нови прашања, дилеми и глетки и кои бараат нов израз. Рустикалните елементи, логично, народното и честопати рурално живеење беа доминантни во првите творби за деца. Ликот на човекот херој имаше централно место во претставата. Писателите ги врзувале своите книжевни остварувања за судбината на човекот и на книжевното дело му оддавале значајна улога во човечкиот живот, што покажува дека литературата за деца носи во себе една црта на ангажираност која со текот на времето станувала сè поизразена. Ангажираноста е нормална манифестација на интимниот однос на писателот кон функцијата на неговото дело која се бара и се изразува најмногу во нејзиниот придонес кон моралното обликување на човекот.³⁴

Пододна, сè повеќе се среќаваат урбаните амбиенти и модерниот сензибилитет на детето и на човекот во развиеното и сложено општество. Книжевниот збор за тој човек, кој започнува во шеесеттите години, понекогаш и од истите писатели, како што се Славко Јаневски и Васил Куноски, означува нова етапа во развојот на литературата за деца и раст

---

³⁴ Slobodan Z. Marković, op. cit., p. 182.

на нејзината потрага по себе, но и продолжување на сите оние позитивни пионерски остварувања од првиот период.³⁵

Ако сумираме, може да тврдиме дека првите литературни творби за деца го следат образецот на значаен дел од народната книжевна уметност посветен на народните умотворби за деца, чија главна цел не е зачнување на литературното творештво за деца, туку задоволување на училишните потреби и цели. Потпирајќи се на творечката способност на писателите и на македонските народни умотворби како вистинска учителка, се појавија прекрасни и емотивно исполнети дела во кои творечката имагинација откри нови светови во секојдневните настани од војната и донесе нешто ново, свежо и невообичаено. Народните умотворби претставуваат цврста основа бидејќи во себе содржат веќе изграден јазик, општочовечки мотиви и национална и социјална свест. Покрај народните умотворби, и достигнувањата во светската литература за деца преку преводите на светските класици од оваа област, а и од другите јужнословенски литератури, претставуваат еден друг влијателен фактор врз развојот на современата македонска литература за деца. Во литературните творби за деца преовладува дидактички акцент со апострофирана родољубивост и патриотски призив. Во почетокот се забележува доминација на поетското творештво над прозата, во која темата на градот е ретка, најчесто се работи за селскиот амбиент. Оваа литература за деца носи во себе црта на ангажираност која го има за цел моралното обликување на младиот читател. Имено, во литературните дела од повоениот период преовладуваат нишки и сеќавања од Народноослободителната борба, мотивите на изградбата, патриотското и општосоцијалното расположение, а подоцна се среќаваат и урбаниот амбиент и сензибилитетот на детето во сложеното општество, како момент што е сеприсутен и во другите југословенски литератури за деца.

---

³⁵ Slobodan Z. Marković, op. cit., pp. 173-174.

3. ОПШТЕСТВЕНО-КУЛТУРНИТЕ ПРИЛИКИ НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РС МАКЕДОНИЈА ВО ГОДИНИТЕ НЕПОСРЕДНО ПРЕД БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ

Ако културните, социјалните и политичките фактори ја определуваат општествената свест на луѓето, односите и нивните постапки, материјалната и духовната култура врз која се развива и литературното творештво на еден народ, тогаш е неопходно да се имаат предвид карактеристиките на времето и на средината за негово пообјективно вреднување и оценување. Факт е дека за овој период во развојот на литературата за деца на турски јазик не може да се пишува, а да не се има предвид цел сплет на историски валидни околности под кои таа се развивала во минатото, како и цел сплет на историски прилики кои директно влијаеле врз нејзиниот развој во годините пред Балканските војни. Оттука, во кратки црти ќе се обидеме да ги изнесеме позначајните карактеристики на тој период за да ги согледаме околностите и атмосферата во кои се развивало литературното творештво воопшто, а особено литературата за деца на турски јазик на овој простор.

Во далечното историско минато, културната дејност на територијата на РС Македонија се развивала во мошне тешки општествени, културни и политички услови. Пред Балканските војни, територијата на РС Македонија, која била под османлиско владеење, била поделена на три различни вилаети: Косовски, Битолски и Солунски Вилает.³⁶ Таа се развивала во мошне тешки услови на опстојување поради своето големо геостратегиско значење на Балканскиот Полуостров. Оттука, и територијата на РС Македонија отсекогаш била во центарот на вниманието на големите европски сили, чии економско-политички интереси се вкрстувале на овој простор.³⁷ Еден друг важен аспект што ја разликува територијата на РС Македонија од другите вилаети на Империјата е и појавата на буржоаската класа во неа на почетокот на XIX век, како резултат на аспирациите на западните и на соседните држави што вршеле големо влијание врз

³⁶ İsmail Eren, "Yugoslavya'da Türkçe Basın (1866-1986)" Sesler (Üsküp), Yıl XXV, 237, Haziran 1989, 74.

³⁷ Yılmaz Öztuna, *Rumelini Kaybımız, 93 ve Balkan Savaşları*, İstanbul: Kültür Serisi, Yayın Nu:2018, 1990, 66.

будењето на националната свест и врз усвојувањето на просветителските идеи.³⁸ Грчката, бугарската и српската пропаганда биле подоминантни, додека турската пропаганда не се ни чувствуваала. Турското население речиси и да не било вклучено во никаква општествена активност во градовите и во селата. Турците не биле заинтересирани нивните училишни установи да бидат посетувани од нетурските народи, како во градовите така и во селата. Инаку во секое училиште, на која и да било пропаганда, во воспитно-образовниот процес бил застапен и турскиот јазик како официјален јазик во целата Османлиска Империја.³⁹

Во овој период, просветата и воспитно-образовниот процес за време на османлиското владеење како целина биле на многу ниско ниво во споредба со соседните држави.⁴⁰ Наставата во турските училишта ја изведувале турски учители што не биле доволно образовани.⁴¹ Опфатеноста на децата во турските училишта била многу мала и децата кои оделе на училиште учеле само да читаат и да пишуваат, главно, на османско-турско писмо. Единствен учебник им бил Коранот (света книга на муслиманите), додека природните науки и странските јазици не биле застапени. Освен тоа, овие училишта биле многу слабо опремени со наставни средства, како и со училиштен инвентар, поради што учениците за време на часовите биле принудени да седат на рогозини со вкрстени нозе.⁴²

По 1842 година, државата почнала да покажува поголем интерес за образованието. Првата организирана активност, во рамките на модерната просвета во Османлиската Империја, е започната со основањето на еден совет кој имал сопствена план-програма наречена „Meclis-i Umur-u Nafia“ (Совет на корисни работи). Него го проследило и други совети, како што се: „Darü’ş-Şura-yı Bab-ı Ali“, „Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye“ и „Mekatib-i Rüşdiye Nezareti“. Интересот за образованието што започнал во 1842 година со текот на времето се зголемил и се оформил во законски рамки во 1869 година. Откако се констатирало дека претходните гореспоменати совети биле недоволни, во 1869 година се основал еден нов совет со своја утврдена уредба, позната како „Maarif-i Umumiye

---

³⁸ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908 – 1914)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 8. Baskı, 2010.

³⁹ Костадин Кајдамов, Мирчо Карамучев, *Валандово и неговата културна историја*, Валандово: Културен центар „25 Мај“, 1995, 76-90.

⁴⁰ Климент Џамбазовски, *Културно-општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопје: Институт за национална историја, 1960, 88.

⁴¹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi 941, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, 58.

⁴² Костадин Кајдамов, Мирчо Карамучев, *op. cit.*, p. 77.

Nizamnamesi“ (Уредба за општо образование). Оваа последна уредба за нас е од големо значење бидејќи претставува еден вид пресврт во текот на просветителската дејност во провинциските места т.е. во вилаетите на Отоманската Империја. Со оваа државна уредба во рамките на просветителската дејност за првпат биле опфатени сите далечни региони на Империјата.

Со оваа уредба, според својот степен на образование османлиските школи се делеле на Mekatib-i Umumiye - Genel okullar (јавни училишта) и Mekatib-i Hususiye - Özel okullar (приватни училишта). Според овој закон, јавните училишта (Mekteb-i Umumiye) се класифицираат на следниов начин: „Sıbyan mektepleri“ (сибјан-училишта – основни училишта), „Rüşdiye mektepleri“ (рушдији – средни училишта – прогимназии), “İdadiye mektepleri“ (идадии – гимназии), “Sulatniye mektepleri“ (султаније-училишта – колеџи) и „Mekteb-i Aliye - Darülfünun“ - Yüksek okullar ve üniversiteler (високи школи и универзитети).⁴³ Од споменатите училишта, во *сибјан* и *рушдије* образовниот процес траел четири години, додека во *идадиите* три години. Приватните училишта (Mekteb-i Hususiye) се делеле на: 1. училишта основани од страна на муслиманските државјани 2. училишта основани од немуслиманските државјани и 3. странски училишта.⁴⁴

Според овој закон, основното училиште што постоело во секој град и село станало задолжително, а полицијата била овластена децата што самоволно не оделе на училиште да ги присили да присуствуваат на наставата. Со овој закон било регулирано стручното подготвување, платите и одговорностите на учителите. Покрај тоа, се забранило и физичкото казнување на учениците од страна на учителите што било неретка практика во училиштата. Исто така, се настојувало сите училишта да бидат под надзор на државата, односно на Министерството за образование.

Како што дознаваме од тогашниот Косовски годишен зборник (Kosova Salnamesi)⁴⁵, бројот на турските државни училишта се зголемил по 1870-тите. До 1882 год. во главниот град на Косовскиот Вилает, Скопје, не постоело ниту едно (İptidai) основно училиште. Во

⁴³ Jaşar Recepağaç, *Şkolstvo i prosveta na Kosovu od kraja XVIII. Stoleća do 1918 god.* Priştina, 1974, 16.

⁴⁴ Hamdi Hasan, *Makedonya 'da Türkçe Eğitim ve Abdülhakim Hikmet Doğan*, Üsküp: Birlik Yayınları, 1998, 15.

⁴⁵ Види табеларот од годишниот зборник на Косовскиот Вилает: 1897 (*Hicri 1314*) *Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca)*, İstanbul: Rumeli Türkleri kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 1897.

Скопје првите основни училишта почнале да се отвораат по 1885 година. Во овој период се отвориле пет основни училишта. Тоа се следниве училишта: „Faik Paşa“ İptidaiyesi (Основно училиште „Фаик Паша“), „Yahya Paşa“ İptidaiyesi (Основно училиште „Јахја Паша“), „Meddah“ İptidaiyesi (Основно училиште „Медах“), „Hafiz Mahmud“ İptidaiyesi (Основно училиште „Хафиз Махмуд“) и „Şükriye Enas“ İptidaiyesi (Основно училиште „Шукрије Енас“).⁴⁶

Во втората половина на XIX век се изградиле првите идадии (средни училишта или гимназии), од кои првото се отворило 1884 година во Битола, а второто 1889 година во Скопје. Многу турски наставници од Македонија и од Косово дипломирале во овие училишта во кои воспитно-образовниот процес траел 7 години. Повеќето наставници што учеле во идадијата во Скопје, чиј директор бил Хусеин Бедри-беј од Истанбул, потоа студирале во големи научни центри, како Истанбул, Париз и др. Исто како битолската идадија, и идадијата во Скопје била интернатско училиште со лекарски санитарен службеник и секретар. Во споменатото училиште, кое било посовремено организирано со модерни теретани и спортски терени на отворено, како за интелектуален така и за физички развој на учениците, покрај турските деца се школувале и децата на сите малцинства што живееле во Империјата. Во училиштето, покрај религиозните предмети (теџвид, куран и хадис), се изучувале и јазици, како што се францускиот, арапскиот, турскиот, персискиот и бугарскиот јазик. Покрај овие предмети, се изучувале и предметите: устав, литература, општа историја, географија, економија, машинска индустрија, физика, хемија, космографија, здравствени науки (хигиена), алгебра, геометрија, тригонометрија, математика, познавање на природата, администрација, сликарство, калиграфија и др. Како што може да се види од предметите што ги наведовме, средното турско училиште (идадија) во Скопје, во однос на својата наставна програма било слично со средното училиште во Битола. Во поглед на програмата и социјалната поставеност, овие средни училишта, вклучувајќи го и турското средно училиште во Солун, претставувале институции основани според францускиот модел. Меѓутоа, дури по шеснаесет години од отворањето на

---

⁴⁶ Mücahit Asimov, „Kosova Vilayetinde İptidaiyeler“, Çevren (Priştine), 37, 1983, 55-67.

прогимназиите, во учебната 1905/1906 година се создале услови за отворање на по една (Darülmüallimin) учителска школа во Скопје, Битола и Штип.⁴⁷

Во овој период (XIX век), длабоките потреси што ја зафатиле Османлиската Империја, како на надворешен така и на внатрешен план, овозможиле да се создадат и првите држави на Балканот поставени врз национални принципи. Под нивно влијание, и на територијата на РС Македонија се јавиле преродбенски знаци со повеќе иницијативи за осамостојување, како во просветниот така и во црковниот живот. Во овој поглед, особено голем удел имале и црковно-училишните општини формираны од страна на напредните македонски граѓани, кои биле поддржувани од работата на одделни литературни творци преку пишувањето и печатењето дела со поучна, духовна и со световна содржина на народен јазик. Во овој контекст, посебно значајни се делата на претставниците од првата генерација на преродбенската македонска книжевност, монасите Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, кои како духовни лица мошне јасно ја забележале духовната непросветеност на обичниот народ и на локалното свештенство. Тие во своите религиозно-поучни дела ни оставиле драгоцен податоци за народниот светоглед, обичаите, обредите, верувањата на македонското население од овој период што може да ни послужат како уште една потврда за живата духовност на православните христијани за време на османлиското владеење.⁴⁸

Просветувањето и ширењето на народната просвета, култура и писменост на територијата на РС Македонија се концепти што се тесно поврзани и со учителите и со учителското движење. Учителството на ова поднебје има свои длабоки историски корени уште од времето на св. Кирил и Методиј и св. Климент и Наум Охридски, кои први ги започнале писменоста, просветата и културата на територијата на РС Македонија и пошироко. Климентовото просветителство претставува значајна македонска придобивка од исклучителен историски чин. Започнатата дејност во просветителското поле продолжува и во средновековието преку манастирските и ќелијните училишта, а веќе во XIX век, со појавата на македонската граѓанска класа, занаетчиството и трговијата, се чувствува и потребата од световно образование и оформување на световните училишта на територијата

---

⁴⁷ Hamdi Hasan, op. cit., pp. 22-25.

⁴⁸ Ели Луческа, „Христијанството и народната религија во периодот на османлиската власт на територијата на Македонија“, Прилеп, Статии УДК 27:398.3(497.7)“14/18“, Институт за старословенска култура, Journal of History, 161-172.

на РС Македонија. Македонската преродбенска дејност создала плејада мислители и творци на македонската писменост и култура кои ги поставиле и ги зацврстиле темелите на ова историско интелектуално богатство на пишаниот збор, меѓу кои може да ги наведеме: Гоце Делчев, Дамјан Груев, Питу Гули, Никола Карев, Петар Поп Арсов, Пере Тошев, Ѓорче Петров, Миле Поп-Јорданов, Христо Узунов, Ѓорѓи Сугаре, Пандо Кљашев и низа други учители.⁴⁹

Иако духовното издигнување на просторот на РС Македонија во почетокот на XX век бележи релативен растеж, заостанатоста на земјата и неблагопријатните услови за постоење на културни, научни и уметнички институции го спречувале нормалниот национален и културен живот на земјата. Погolem дел на населението живеел во непросветеност и темнина. Golem број од училиштата биле прости ќелии во кои децата ги подучувале полуписмени певци во црквите, а тоа се однесувало и за другите народности во Империјата. Ниту положбата на турското население во однос на просветата и писменоста во Османлиската Империја не била значително подобра. Сепак, духовниот живот на населението од градот и од селото, како во целата Империја така и на територијата на РС Македонија не бил еднаков. Во селската средина, кај најзаостанатиот дел од населението, тешко продирала писменоста. Во издигнувањето на свеста на селските маси што воделе патријархален семеен живот, импресивно дејствувале раководителите силни по ум, волја и јасност на целите на ослободителната борба што влевале доверба на вистински народни водачи. Тоа биле пообразовани луѓе, со прекрасни човечки квалитети, снаодливи, со многу такт и умевање во односите со луѓето.⁵⁰

За разлика од селските средини, поголемите градски центри (Солун, Битола, Скопје, Велес, Прилеп) биле градски населби со поразвиена материјална и духовна култура. Зголемениот број училишта, отворањето на средни и учителски школи, читалиштата со библиотеки, организирањето на клубови и културно-уметнички дејности во овие центри имале голем придонес во ширењето на просветата и културата меѓу градското население. Погolem дел од младината се школувала во својата земја, а некои од нив и во странските

---

⁴⁹ Манол Пандевски, *Учителското движење во Македонија (1893 – 1912)*, Скопје: Култура, 1962; Види: Александар Илиевски, „Воспитно-образовната дејност во рамките на учителското движење во Македонија меѓу двете светски војни“, *periodica. fzf. ukim. Godzb/(1994) Gz47.13* Илиевски (УДК.371.124(497.17)(091).

⁵⁰ Димче Најчески, *Илинденските народни песни*, Скопје: Институт за фолклор, 1978, 32-34.

земји. Еден значителен дел од градската интелигенција станувале учители и биле од голема корист за својот народ. Но за жал, еден друг дел, кој се школувал во странство, најчесто и останувал таму.

Духовниот живот, пред сè во градовите, постојано бил под културните влијанија на соседните земји што често имало и политичка заднина. Тоа може да се забележи од многубројните новоотворени книжарници со учебници и друга литература од балканските земји, а особено од 1878 година кога почнал големиот натпревар на сите држави за ширење на своето политичко влијание. Ваквите историски прилики императивно наложувале развој на идеолошката активност во сферата на публицистиката, политичката агитација и пропаганда преку која се создавала идеолошката основа на револуционерното движење. Но и покрај империјалистичките сили и аспирациите на соседните балкански држави, најпрогресивните и најпатриотските личности на нашата феудално заостаната земја создавале идеологија и општествена свест што одговарало на виталните интереси на народот. Времето на остри вооружени борби не било наклонето на творештво на полето на писмената литература и таа дејност останала, главно, во рамките на општествената психологија. Но, Ѓорѓи Пулевски, Марко Цепенков, Војдан Чернодрински, Никола Киров-Мајски биле едни од ретките имиња што ги надминувале тие рамки со своите индивидуални уметнички остварувања.⁵¹

Во втората половина на XIX век, како што веќе споменавме, паралелно со реорганизацијата спроведена во управата на Отоманската Империја почнале да се прават важни реформи во областа на образованието и културата. Покрај образовните реформи за кои стана збор погоре, најважната иновација направена во областа на културата била формирањето официјални вилаетски печатници во речиси сите вилаетски центри почнувајќи од 1864 година, преку кои почнало да се чувствува едно будење, движење и развој во областа на културата и печатот дури и во најоддалечените вилаети. Благодарение на официјалните, полуофицијалните и неофицијалните весници, списанија и годишници објавени во вилаетските печатници, кои содржат информации од различни области, се создале услови за формирање на едно јавно мислење и општествена свест, а и за раѓање на едно регионално новинарство, со што новинарството делумно се ослободило од целосниот

---

⁵¹ Ibid.

монопол на Истанбул на ова поле. Освен весници, списанија и годишници, овие печатници печателе и училишни книги, литературни, верски и научни дела кои, обично, биле напишани од страна на интелектуалци што му служеле на народот од сопствениот вилает и, на тој начин, придонеле за развој на образованието, културата и науката во Османлиската Империја како целина. Весниците, списанијата, па дури и некои дела што се објавувале во вилаетските печатници, покрај на турскиот, биле објавувани и на јазиците на малцинствата (арапски, грчки, ерменски, српски и бугарски јазик), во зависност од најзборуваниот малцински јазик на самиот вилает. Така, со раѓањето и развојот на печатот на јазиците на некои од малцинствата, постепено почнало да се развива и образованието на мајчиниот јазик на малцинствата.⁵²

Во Призрен во 1871 година почнал да се објавува весникот „Prizren“ (Призрен), кој се објавувал и на српски и на турски јазик. Во 1873 година во Битолскиот Вилает се издавал весникот „Rumeli“ (Румелија). Во 1886 година во истиот вилает неделно се објавувал и весникот „Manastır“ (Битола), во 1884 год. „Vatan“ (Татковина) и во 1897 год. „Rehber“ (Водич) кој се сметал за продолжение на претходниот весник.⁵³

Во 1888 година, откако Министерството за внатрешни работи на Османлиската Империја наложило официјалните и независните весници печатени во вилаетите да не ја надминуваат содржината на написите објавени од страна на истанбулскиот печат, строгата контрола и цензура под која се наоѓал печатот во Истанбул почнала да се применува и на печатот во другите вилаети. Оваа цензура траела сè до 1908 година, до избувнувањето на Младотурската револуција, кога и била укината како во Истанбул, така и во другите вилаети.

Во еден ваков период на превирања, во 1908 година со избувнувањето на Младотурската револуција на територијата на РС Македонија настанал голем општествен пресврт во Османлиската Империја против апсолутизмот на султанот Абдул Хамид II.⁵⁴ Во

---

⁵² İsmail Eren, „Yugoslavya’da Türkçe Basın (1866-1986)“, Sesler (Üsküp), Yıl XXV, 237, Haziran 1989, 71.

⁵³ Filiz Kılıç, „Osmanlı’dan Günümüze Balkan Dergiciliği“, Bay (Prizren), S.45, 1999, 17.

⁵⁴ Младотурската револуција, која била крената од Младотурците, била настан што извршил големи измени во односите на големите европски сили на Балканскиот Полуостров. Оваа револуција позната како мошне прогресивна револуција, ги нарушила нивните завојувачки планови, како и плановите на соседните балкански држави и воспоставила уставно-парламентарен режим, покренала иницијативи за создавање услови за послободен развој на селското стопанство, сообраќајот, занаетите, трговијата и за развојот на индустријата. Таа гарантирала спроведување на Уставот, на сите народи во границите на Империјата им

истата година се одржале и првите општи избори во Империјата на кои покрај турскиот народ учествувале и сите други националности што живееле во царството и кои имале право да бираат и да бидат избрани без разлика на нивното верско или национално потекло.⁵⁵ Во овој период на слободен живот, кој е познат под името „хуриет“ (слобода), бил создаден релативен мир на територијата на РС Македонија, што било предуслов да дојде до раздвижување во стопанството, инвестирање во индустриски и други капацитети, формирање на кредитни и акционерски друштва, зголемување на занаетчиството, како и на внатрешната и надворешната трговија. Информациите на страниците на многубројните печатени изданија што се издавале во тоа време на територијата на РС Македонија, јасно го илустрираат економскиот просперитет во овој период. Истовремено, со економскиот развој се одвивале и значајни општествени и културни активности во сите средини на општеството, особено во градските средини. Уставната слобода овозможила да се појават разни политички, професионални, културно-просветни, фискултурни, музички и други друштва, здруженија и организации.⁵⁶

Младотурците на просторот на РС Македонија биле мошне значајни двигатели на општествено-културниот дух на својот народ. Тие биле интелигенцијата што го влечела својот народ чекор напред кон успех и напредок. Според нив, образованието на младите поколенија имало огромно значење и поради тоа оваа нивна определба била вградена во нивната политичка програма, усвоена во септември 1908 година. Според оваа програма, образованието станало слободно, а основното образование и бесплатно за сите граѓани на Османлиската Империја, вклучувајќи ги и малцинствата. Властите во тоа време се труделе да создадат единствен образовен систем во целата Империја и затоа планирале да отвораат училишта за сите слоеви на општеството. Во основните училишта наставата се изведувала на мајчиниот јазик, а во средните и високите образовни институции наставата се изведувала на турски јазик. Оваа политичка програма предвидувала отворање на земјоделски,

---

ветувала единство и напредок, признавајќи им исти права и должности на сите народи и народности што живееле заедно во Империјата како сотатковинци, а напредокот значел развиток во индустриската, трговската и образовната сфера. Види: Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul; Kaynak Yayınları 8.baskı, 2010.

⁵⁵ Јусуф Хамза, *Македонците во парламентарните избори на Османската Империја во 1908 година*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје, Филолошки факултет, II. меѓународен симпозиум, Скопје, 23-25 октомври, 1991.

⁵⁶ Тихомир Каранфилов, „Организацијата на македонските учители против егзархијата“, Македонска нација (Скопје), 13 април 2016.

занаетчиски и трговски училишта, додека, пак, верските училишта останувале надвор од официјалниот образовен систем на Империјата.⁵⁷ Оттаму, по 1908 година со прогласувањето на уставно-парламентарниот режим, почнало да се чувствува извесно осовременување на училишната опрема и на наставно-воспитниот процес. Дури тогаш почнале да се набавуваат училишни клупи, а во основните училишта да се приредуваат и училишни свечености на крајот на учебната година, главно, по примерот на постојните патријаршиски и егзархиски училишта.⁵⁸

Прогласувањето на уставно-парламентарниот режим станало поттик и за формирање различни здруженија, друштва и клубови на сите народи, како на турската младина така и на националните малцинства во Империјата. Па така, еден од тие клубови што го формирале Младотурците бил и клубот „Şubban-ı Vatan“ (Татковинска младина). Тој бил турско здружение основано во Скопје на крајот на 1908 година што се занимавало со разни културни активности. Целта на овој клуб се состоела од плаќање на училишните трошоци на дел од сиромашни, интелегентни и солидни ученици што учеле по основните училишта во Скопје. Членовите на клубот не застанале со своите активности и отвориле уште едно приватно училиште по име „Mekteb-i Edeb“ (Воспитно училиште) во Скопје, кое беше споменато и погоре. Покрај образованието, водачите на клубот „Şubban-ı Vatan“ имале реализирано и некои плодни активности од областа на културата. Тие организирале разни претстави и забави во модерната театарска зграда во Скопје, како за едукација на населението, така и за остварување приход за клубот. Како и сите други клубови и здруженија, и клубот „Şubban-ı Vatan“ објавувал литературно списание по име „Yıldız“ (Свезда) во кое, покрај другото, се објавувале и статии од литературата и од историјата. Но, Балканската војна што избувнала на 8 октомври 1912 година ставила крај на поволните и продуктивни активности на клубот „Şubban-ı Vatan“.⁵⁹

Овој режим создал поповолни услови за живот на сите сотатковинци во Империјата без разлика на нивната национална и верска припадност.⁶⁰ Им било овозможено активно да

---

⁵⁷ Јусуф Хамза, *Младотурската револуција во Османската Империја*, Скопје: Логос А, 1995, 252.

⁵⁸ Костадин Кајдамов, Мирчо Карамучев, *Валандово и неговата културна историја*, Валандово: Културен центар „25 Мај“, 1995, 77.

⁵⁹ Necati Çayırılı, “İzmir Basınında Makedonya Meselesi (1908-1914)“, Diss, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir, 1995, 18.

⁶⁰ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi gelişmelerin Işığında Gayrimüslim*

учествуваат во создавањето на економскиот, општествено-политичкиот и културно-просветниот живот во државата, а исто така, се создале услови секој народ на свој мајчин јазик да може да биде слободен творец на својата култура. Врз основа на ова, и малцинствата веднаш почнале да формираат разни политички, национални и клупски здруженија и организации, потпирајќи се на слободата што им била дадена. Целта на овие клубови била да го организираат својот народ, да го едуцираат според потребите на времето и да ја разбудат неговата национална свест. Со таа цел, тие организирале состаноци, претстави, приредби, митинзи и конгреси. Постоела и богата културно-просветна активност на македонските учители; отворање библиотеки со читалишта, организирање културно-уметнички и театарски приредби, основање културно-уметнички и музички друштва, помагање во изградбата на нови училишни згради, прослава на 50-годишниот јубилеј на браќата Миладиновци и сл. Во овој период постоеле и други слични организации, друштва и институции. Повеќето од овие организации и здруженија се именувале како литературни и културно-уметнички друштва или клубови за солидарност.⁶¹

Македонските просветни работници, главно, учителите на селските основни училишта кои, всушност, го сочинувале најголемиот дел на македонската домашна интелигенција, масовно и меѓу првите пристапиле кон формирање свои учителски друштва. Уште на почетокот на учебната 1908/1909 година биле формирани првите општински учителски друштва во Прилеп, Неврокоп, Кукуш и Горна Цумаја. Една од најзначајните професионални организации што се појавуваат во овој период била „Учителската организација“ на македонските учители. Во македонските градови особено биле бројни културните, просветните, музичките, фискултурните и други друштва, но ниту едно од нив не ги достигнало бројноста и борбеноста на Учителската организација.⁶²

Со прогласувањето на уставно-парламентарниот режим, луѓето почнале да живеат во мир и слога, а печатот доживеал вистинска експлозија во смисла на својот тираж. Започнала и голема идејна активност во земјата, интелектуалците почнале да пишуваат

Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 – 1914), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

⁶¹ Јусуф Хамза, *op. cit.*, p. 224.

⁶² Манол Паневски, *Од минатото на македонскиот народ – Младотурската револуција во Македонија*, Скопје, 1969, 179-181; Види: Тихомир Каранфилов, „Организацијата на македонските учители против егзархијата“, *Македонска нација* (Скопје), 13 април 2016.

написи во кои ја изразувале својата воодушевеност за „хуриетот“ (слободата) и за уставноста и ја славеле слободата со голем ентузијазам. Уставниот период, меѓу другото, бил важен и во однос на стручните списанија, односно учителските и педагошките списанија објавени од страна на просветните дејци. Овој тип објави, иако бил и претходно присутен, по периодот на уставноста значително се зголемил во однос на бројноста. Режимот на печатот кој целосно се сменил, станал причина за големо задоволство кај населението и во Косовскиот и во Солунскиот Вилает. Општеството што не можело слободно да ги изрази своите мисли поради цензурата од страна на државата сега ја добило таа слобода.⁶³ Една ваква релативно толерантна клима ја овозможила појавата на весниците и списанијата и на малцинствата, како на пример, весникот „Културно единство“ (1908 – 1909), кој бил редактиран од Ѓорче Петров. Групата околу ова списание се зазема особено на културно-просветен план за соработка на сите македонски национални сили со цел да се постигне културно единство. Од друга страна, Струмичкиот револуционен округ и крилото на Христо Чернопеев почнале да го издаваат весникот „Единство“ под редакција на Делирадев. Од 17 јануари 1909 година почнал да се издава весникот „Народна волја“, во печатницата на Конс Самарџиев, во печатниците на К. Тенчов се издавал весникот „Аквароне“, а во периодот од 1910 до 1912 година во Солун двапати месечно се објавувало списанието „Учителски глас“. Главни уредници на ова списание биле Михаил Шурков, Георги Баждаров и Анастас Митрев, а во списанието, меѓу другото, биле објавувани статии за професионални прашања и за заштита на интересите на учителите.⁶⁴

Меѓу списанијата што се објавувале во вилаетите на турски јазик, книжевните, научните и професионалните списанија, како што се „Yeni Mekteb“ (Ново училиште) и „Yıldız“ (Свезда) во Скопје и „Elhan“ (Елхан), „Hüsün“ (Хусун), „Şiir“ (Песна) и „Yeni Fikir“ (Нова идеја) во Битола имаат значајно место како сериозни и корисни периодични изданија. Покрај овие, може да ги наброиме и списанијата „Yeni Fikir“ (Нова идеја), кое почнало да се објавува во декември 1911 година во Манастир (Битола) од страна на Етхем Нежат, кој

---

⁶³ Gülasfiye Melani, „Makedonyalı Sabri Cemil’in Yeni Mekteb Dergisi’ndeki Yazıların İncelenmesi“, Mastır, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim dalı, 2004, 5-6.

⁶⁴ Манол Пандевски, *Од минатото на македонскиот народ – Младотурската револуција во Македонија*, Скопје, 1969, 179-181; Види: Тихомир Каранфилов, „Организацијата на македонските учители против егзархијата“, Македонска нација (Скопје), 13 април 2016.

бил директор на манастирскиот Дарулмуалимин и Ферит-беј кој, исто така, бил учител во истото училиште; списанието „Türk Derneği“ (Турско здружение) во 1911 година и „Türk Yurdu“ (Турска татковина) во 1911 година, кои се издавале со една иста идеја.⁶⁵

Покрај овие списанија на турски јазик, користејќи ја слободата на печатот, српските организации објавија четири периодики само на српски јазик и весник со наслов „Вардар“ на српско-турски јазик во Скопје. А албанските комитети, клубови и интелектуалци објавуваа весници на турски јазик (на османско-турско писмо) и на албански јазик (на латинско писмо) со наслов „Shkupi“ (Скопје) во Скопје, „Drita“ (Светлина) и „Bashkimi Kombit“ (Национална унија) во Битола со цел да ја подигнат националната свест на својот народ и да ги заштитат своите политички права. Издавачката дејност во овој регион траела сè додека целосно не била прекината поради избувнувањето на Балканските војни⁶⁶, кои не ги решиле сосема позитивно сите проблеми што биле наследени од Османската Империја.⁶⁷

Појдовно од сето тоа може да заклучиме дека во XIX век, под влијание на длабоките потреси што ја зафатиле Отоманската Империја, се создале услови за појава на првите преродбенски знаци како во црковниот, така и во просветниот живот. Во овој поглед, особено голем удел имале црковно-училишните општини формирани од страна на напредните македонски граѓани и делата на одделни литературни творци, кои како духовни лица мошне јасно ја забележале духовната непросветеност на обичниот народ. Со појавата на македонската граѓанска класа, занаетчиството и трговијата почнала да се чувствува и потребата од световно образование и оформување световни училишта на територијата на РС Македонија. За разлика од селските средини каде што населението тонело во неписменост, поголемите градски центри (Солун, Битола, Скопје, Велес, Прилеп) биле градски населби со поразвиена материјална и духовна култура. Зголемениот број училишта, отворањето на средни и учителски школи, читалиштата со библиотеки, организирањето на клубови и културно-уметнички дејности имале голем придонес во ширењето на просветата и културата меѓу градското население. Иако духовното издигнување на просторот на РС Македонија кон крајот на XIX и почетокот на XX век бележи релативен растеж,

---

⁶⁵ Gülasfiye Melani, op. cit., pp. 5-6.

⁶⁶ İsmail Eren, „Yugoslavya’da Türkçe Basın (1866-1986)“, Sesler (Üsküp), Yıl XXV, 237, Haziran 1989, 71-78.

⁶⁷ Јусуф Хамза, *Турско-македонските односи во периодот 1850 – 1912*, Скопје, НИО Студентски збор, 1998, 195.

заостанатоста на земјата и неблагопријатните услови за постоење на културни, научни и уметнички институции го спречувале нормалниот национален и културен живот на земјата. Во еден ваков период на превирања, во 1908 година избувнува Младотурската револуција на територијата на РС Македонија што претставува голем општествен пресврт во Отоманската Империја. Оваа револуција воспоставила уставно-парламентарен режим, покренала иницијативи за создавање услови за послободен развој на селското стопанство, сообраќајот, занаетите, трговијата и за развојот на индустријата. Таа гарантирала спроведување на уставот, им ветувала единство и напредок на сите народи и народности во границите на Империјата, признавајќи им исти права и должности, а напредокот значел развојот во индустриската, трговската и образовната сфера. Во овој период на слободен живот, кој е познат под името „хуриет“ (слобода), бил создаден релативен мир на територијата на РС Македонија што траел сè до Првата балканска војна (1912), кога и бил укинат.

4. ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА НА ТУРСКИ ЈАЗИК НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РС

МАКЕДОНИЈА ВО ГОДИНИТЕ НЕПОСРЕДНО ПРЕД БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ

Развојот на современата турска литература, која има свое далечно минато и претставува продолжение на старата турска, односно османско-турска литература, на територијата на РС Македонија може да го следиме од крајот на XIV и почетокот на XV век. Во текот на петстотини и педесет години од османлиското владеење гледаме дека Турците развиле една мошне разнолика уметност и богат литературен живот на ова поднебје.⁶⁸ Студиите покажуваат дека во овој период на просторот на РС Македонија, и тоа во градовите: Скопје, Манастир (Битола), Тетово, Штип, Кратово, Демир Капија, Гевгелија и Дебар твореле над четириесет и осум поети.⁶⁹ Литературата на турскиот народ што се развивала на овие простори го одразува развојниот процес на целата турска литература. Ако гледаме од овој аспект, може да забележиме дека и турската литература за деца во овој крај се развивала во иста насока и имала ист карактер со литературата за деца во просторот на матичната земја, Р Турција до Балканските војни. Фактот дека еден долг временски период, како литературата на турски јазик на територијата на РС Македонија, така и турската литература на територијата на целата Османлиска Империја се потпирале врз усни примери од народната литература, како што се: гатанки, народни приказни, рими, епови и бајки претставува важен показател дека таа се заснова врз заеднички извор и иста традиција.⁷⁰

Првите творци на турската литература на просторот на РС Македонија се јавуваат уште во почетокот на XV век, меѓу кои може да ги наведеме Исхак Челеби⁷¹, тетовчанецот Суџуди⁷², битолчанецот Наили⁷³ и кратовчанецот Заифи⁷⁴, како први имиња од овој период

---

⁶⁸ Ванчо Бошков, *Историја на македонскиот народ*, Книга прва, Дел IV, Глава VII.

⁶⁹ Mustafa İsen, „Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar“, Başinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, II. Türk Edebiyatı I, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986, 145-152.

⁷⁰ Hamdi Hasan, „Makedonya Türk Çocuk Edebiyatından İlk Eseri“, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi (İstanbul), S,12, 1998, 117-123.

⁷¹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1972, 179.

⁷² Bursalı Mehmet Tahir Efendi, op. cit., p. 221.

⁷³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, op. cit., p. 282.

⁷⁴ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, op. cit., p. 443.

што се сметаат за само неколку од големиот број претставници на оваа литература. Во периодот на османлиското владеење на територијата на РС Македонија живееле и твореле неколку десетици поети кои оваа традиција со голем успех ја продолжуваат до Балканските војни. Од историските извори дознаваме дека на турската литература од османлискиот период само Скопје ѝ подарило вкупно осумнаесет поети.⁷⁵ Тоа претставува голем показател дека во текот на споменатиот период, интересот за литература на овој простор бил многу жив. Ваквата традиција, секако, била неслучајно поволна за појавата на најголемиот турски поет Јахја Кемал Бејатли токму на овој простор, и тоа во Скопје.⁷⁶ Покрај него, би требало да ги споменеме имињата и на големите поети како што се: Џенап Шехабетин од Битола, Јашар Наби од Скопје и други. Покрај споменатите автори, кои потекнуваат од Македонија, но своето литературно творештво го започнале надвор од родниот крај, имаме и автори кои сè до Балканските војни живееле и твореле на територијата на РС Македонија, како што се: Енис Бехич, Садедин С’ри, Мехмед Мухарем, Сабри Џемил, Сафет Орфи, Календер Хиџри, Финдикли Акмет, Мухитин Мекки, Абдулах Наџи и други.⁷⁷ Сите овие автори, меѓу кои се наоѓаат и поети и писатели за деца, своите литературни творби ги објавуваат во неделното списание „Yıldız“ (Свезда), кое почнувајќи од 15 февруари 1909 година се издавало во Скопје. Списанието, меѓу другото, е познато по тоа што третира прашања од големо значење од областа на турскиот јазик и литература, и тоа од полето на народната, уметничката, мистичната и западната литература.⁷⁸

Меѓу горенаведените автори кои своите литературни творби почнале да ги објавуваат во списанието „Yıldız“, ги среќаваме и имињата на Сабри Џемил и Садедин С’ри, кои се познати и по своите литературни творби за деца. Дотолку повеќе, авторот Сабри Џемил е значаен за нас и како еден од првите основоположници на турската литература за деца на просторот на РС Македонија и во Р Турција воопшто, како автор на збирката „Песни за мали деца“ објавена во 1911 година⁷⁹, која се смета за прва збирка песни за деца на

---

⁷⁵ Mustafa İsen, „Teskirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar“, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler II. Türk Edebiyatı Cilt 1., 145-153.

⁷⁶ Ahmed Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergah Yayınları. 1977, 348.

⁷⁷ Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, *Yıldız (Pazar Günleri Çıkar Açık Türkçe Risaledir)*, Üsküp: Mattüsiteb, 2009.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Sabri Cemil, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, 1911. Песните за деца од оваа збирка претходно биле објавувани во списанијата „Yıldız“ и „Yeni Mekteb“, кои се печателе во Скопје во 1909 и 1911 година, а потоа истите песни биле собрани и како збирка песни за деца

просторот на РС Македонија. Таа ни служи како потврда дека литературата за деца на турски јазик на просторот на РС Македонија не започнува по Втората светска војна, туку многу порано.⁸⁰

Првите проблесоци на литературата за деца на турски јазик на просторот на РС Македонија може да се забележат уште во средината на XIX и почетокот на XX век, што може да се смета како време кога на ова поле интензивно почнува да се работи на создавање на литературата за деца како посебен вид. Ако се земе предвид мошне старата и богата историја на турската литература, може да се постави прашањето зошто литературата за деца на турски јазик се појавила многу подоцна. Главните причини за ваквата појава на турската литература за деца неопходно е да се бараат во ниското ниво на писменост на населението и слабото познавање на психолошките и на педагошките науки, кои имаат блиско минато и на светско ниво. Сè до развојот на пишаната литература за деца на турски јазик, турските деца, како и сите деца во светот, се ползувале од усните литературни творби, како што се: текерлемиња, басни, гатанки, легенди, епски фрагменти итн.⁸¹ Меѓу овие литературни творби може да се вбројат и веселите анегдоти на Насредин-оца и имагинативните сценки наречени Сценки на Караѓоз, кои децата ги усвојувале со голема воодушевеност. Насредин-оца, како еден од најеминентните сатиричари, е познат не само меѓу турскиот народ туку и меѓу сите народи и народности на поранешна Југославија, а и во светот.⁸² Исто така, многу популарни биле и народните приказни како Короглу, Деде Коркут⁸³ и Батал Гази, кои се дел од усната литература.⁸⁴

Првиот свесен интерес за оваа област кај турскиот народ на просторот на РС Македонија започнал преку преводите од француската литература, а овој интерес значајно се зголемил со зголемената посветеност на образованието на младите генерации по Вториот уставен период, што било поддржано и од детските списанија, како што се: Nuhbetü'l Etfah

---

повторно биле објавувани во Истанбул во 1911 година.

⁸⁰ Hamdi Hasan, „Makedonya Türk Çocuk Edebiyatından İlk Eseri“, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi (İstanbul), S,12, 1998, 117-123.

⁸¹ Војислав Џуриќ, уред, *Türk Bilmeceleri – Турске Загонетке*, Београд: Српска академија наука и уметности, одељење језика и књижевности, Балканске народне умотворине, књига 1, 1980.

⁸² Musrafa Karahasan, *Eleştiriler*, Üsküp: Birlik Yayınları, 1995, 57.

⁸³ Slavoljub Đindić, *Knjiga Dede Korkuta – herojski ep oguskih Turaka*. Београд: Narodna Knjiga, 1981.

⁸⁴ Naci Gökşen, *Örnekleriyle Çocuk Edebiyatımız*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1966, 9.

(1859)⁸⁵ и Mümeyyiz (1869).⁸⁶ Издавањето вакви списанија и поетски книги во рамките на литературата за деца е потврда за овој интерес. Збирката песни со наслов „Песни за деца“ на Ибрахим Алаедин Говса⁸⁷, објавена во 1911 година во Истанбул, и збирката на Сабри Џемил со наслов „Мали песни за деца“, на кои ќе се задржиме поопширно во овој труд, се вбројуваат меѓу првите збирки подготвени за деца со ваква свесна насоченост.⁸⁸

Интересот за литературата за деца во овој период уште повеќе се зголемил со позитивното дејствување на западниот систем на образование, под чие влијание се создале услови за отворање нови народни училишта со световна настава и за развој на училиштен живот во национален дух. За секоја измена што требало да се направи во овој поглед, требало да се отпочне од училиштата. А со отворањето на нови народни училишта се појавила и потребата од наставна материја соодветна за воспитување на најмладите ученици. Оттаму се појавуваат и разни културно-просветни дејци како практични организатори на училишниот живот кои активно се интересирале за литературата за деца, а и самите биле творци и силни поддржувачи на ставот дека во образованието и воспитанието литературата за деца има мошне значајно место.⁸⁹

Кон едно вакво движење во областа на литературата за деца, како и другите народи и народности на овој простор, се вклучиле и турските писатели и поети за деца под водство на револуционерниот поет Сабри Џемил, кому му се придружиле и другите писатели и поети за деца, како што се: Мустафа Шекиб Тунч, Садедин С’ри и други, кои се потрудиле да пишуваат, пред сè, песни, а и раскази за деца во тој период. Овие автори на некој начин ја создавале историјата на литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија, и тоа не само во поезијата туку и во прозата. Во овој контекст, тие се меѓу најзначајните автори што помогнале во поставувањето на основите на литературата за деца

---

⁸⁵ İnci Enginün, „Çocuk Edebiyatına Toplu Bir Bakış“, Türk Dili s.400, Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı, Ankara 1985, 186-194.

⁸⁶ İsmet Kür, *Türkiye’de Süreli Çocuk Yayınları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını s:50, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, 7.

⁸⁷ Ибрахим Алаедин Говса, исто така, е турски писател за деца и автор на збирката „Песни за деца“ објавена во 1911 година во Истанбул, кој бил роден, живеел и творел во Истанбул, поради што ние не го вклучуваме во склопот на турската литература за деца која се создавала на просторот на РС Македонија.

⁸⁸ Hamdi Hasan, op. cit., pp. 117-123.

⁸⁹ Hamdi Hasan, *Makedonya’da Türkçe Eğitim ve Abdülhakim Hikmet Doğan*, Üsküp: Birlik Yayınları, 1998, 15-27.

на турски јазик и на уметноста воопшто на Балканот, уште во годините непосредно пред Балканските војни. Условени од тогашните општествени прилики, како главна цел за себе тие го поставиле подготвувањето на наставниот материјал, како на пример, пишување песни и раскази за деца што би биле од голема полза во воспитно-образовниот процес. Дел од споменатите песни и раскази се објавувале како посебни книги или во литературните списанија од тој период, кои во понатамошните поглавја на овој труд ќе бидат подробно анализирани и вреднувани како едни од првите литературни творби за деца од споменатиот период.

За водечкиот турски поет за деца, Сабри Џемил, дознаваме од статијата под наслов „Првото дело на турската литература за деца во Македонија“ на авторот Хамди Хасан⁹⁰, објавена во Истанбул, кој е меѓу првите автори што го промовираат Сабри Џемил како плоден поет за деца, кој бил доста активен во секоја сфера на културниот развој на турскиот народ. Во својот труд, поаѓајќи од неговите песни за деца, авторот прави еден критички осврт на книжевните погледи на Сабри Џемил. Според Хасан, Џемил е меѓу првите автори на просторот на РС Македонија што ја почувствувале занемареноста на литературата за деца како важен фактор во воспитувањето на децата. За него, литературата за деца, а особено поезијата за деца на која, според него, долго време не ѝ се обрнувало доволно внимание, имала многу длабоко и повеќеслојно значење. Тој бил свесен за празнините и за недостатоците во однос на наставната материја во основните училишта што, веројатно, и го инспирирало да пишува песни, раскази и литературни текстови за деца, кои би можеле да се користат во учебниците за основно образование, а врз кои денес ние може да тврдиме дека се положени и темелите на турската литература за деца на ова поднебје.⁹¹

Поаѓајќи од ова гледиште, првите просветно-културни дејци покрај тоа што создавале литературно творештво за деца, станале и двигатели на првите списанија во кои поезијата и прозата за деца го наоѓаат своето место. А нивните уредници и соработници, како одлучни литературни творци, или биле веќе формирани литерати или се развивале како писатели за деца во процесот на соработката. Овие списанија за деца и младина иако со

---

⁹⁰ Hamdi Hasan, „Makedonya Türk Çocuk Edebiyatından İlk Eseri“, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi (İstanbul), S,12, 1998, 117-123.

⁹¹ Sabri Cemil, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, Üsküp: Kosova Matbaası, 1911.

својата содржина, првенствено, биле свртени кон потребите на школската младина, имале и литературен карактер во кој се негувала специфична книжевна реч, блиска на младите читатели. И како такви тие се од големо значење бидејќи го најавуваат вистинскиот почеток на творештвото на една диференцијална литература за деца како посебен литературен вид кај нас. Иако првите списанија за деца содржеле литературни текстови за деца за кои не може да тврдиме дека достигнале големи литературни дострели, сепак станале носители на нивната физиономија и дух како први индикатори на еден литературен раст.

Од големиот број литературни, научни и стручните периодични списанија, меѓу позначајните и покорисните списанија што се издавале во вилаетите на Османлиската Империја во периодот пред Балканските војни, може да ги истакнеме следниве списанија: „Yıldız“ 1909 (Свезда) и „Yeni Mekteb“ 1911 (Ново училиште), кои се објавувале во Скопје, „Elhan“ (Мелодија), „Yeni Fikir“ (Нова идеја), „Hüsün“ (Убавина) и „Şiir“ (Поезија), кои се објавувале во Битола, и „Genç Kalemler“ 1911 (Млади моливи) што се објавувало во Солун откако списанијата „Hüsün“ и „Şiir“ се споиле по деветтиот број и продолжиле да се издаваат под исто име.⁹² Меѓу горенаведените списанија од повисок литературен карактер се издвојува списанието „Yıldız“ (Свезда) што почнало да се издава на 28 февруари 1909 година во Скопје. Ова списание се објавувало од страна на клубот „Şübban-ı Vatan“ (Херои на татковината) во Скопје и било меѓу првите литературни списанија на турски јазик што почнало да се објавува на просторот на РС Македонија. Под закрилата на ова списание, турските просветни дејци на просторот на РС Македонија ги објавувале своите културни, просветни и литературни текстови.⁹³ Тоа ја има улогата на будење на националната свест кај турскиот народ и во него се објавувале бројни литературни творби, меѓу кои и творбите на познатите писатели за деца како што се Садедин С’ри и Сабри Џемил, за кои понатаму поопширно ќе стане збор.

За карактеристиките на литературата воопшто, а и за литературата за деца на турски јазик пред Балканските војни, може да дознаеме од самите литературни творби објавени во списанијата што се издавале во тој период на просторот на РС Македонија. Во годините

---

⁹² İsmail Eren, „Yugoslavya’da Türkçe Basın (1866-1986)“, Sesler-Aylık Toplum Sanat Dergisi (Üsküp), Yıl XXV, S.237, Haziran, 1989, 75.

⁹³ Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, *Yıldız (Pazar Günleri Çıkar Açık Türkçe Risaledir)*, Üsküp: Matüsiteb, 2009, 16.

кога се издавало списанието „Свезда“ (1909) на овој простор, турската поезија во голема мера била оддалечена од старото поетско разбирање како резултат на влијанијата од западните земји, за што ни сведочат самите литературни творби објавени во ова списание. Тука почнала да се појавува и поучната тенденција која, во помала или во поголема мера, ќе биде сеприсутна во оваа област до ден-денес и која секогаш ќе претставува потенцијална опасност за потиснување на вистинските литературни квалитети. Во овој контекст, подоцна напишаните текстови покажале дека традицијата од стотици години не била целосно напуштена во оваа литература. Повеќето од нив биле литературни особености поврзани со формата.⁹⁴ Во песните опфатени во списанието „Свезда“ се забележува влијанието на три извори во однос на формата: народната литература, диванската литература и западната литература. Строфата се користи како стиховна единица во песните чиј автор не е наведен и јазикот на песните напишани со слоговна метрика е прилично едноставен, што го истакнува влијанието на народната литература. Карактеристиките на диванската литература се одразуваат во поезијата, која во однос на содржината ги носи особеностите на дервишката литература, а во однос на стиховната метрика се користат дистихите. Иако голем дел од песните се напишани со метарот „аруз“, што е доста тежок во однос на времето, наместа се среќаваат и поедноставни искази. А влијанието на западната литература постепено се зголемило што може да се забележи и од појавата на првиот стиховен облик на сонетот. Се насетува дека поезијата постепено се оддалечува од склоноста кон утилитарноста, во која сè повеќе се истакнува уметничката вредност.⁹⁵

Покрај списанието „Свезда“, почнало да се издава и уште едно значајно литературно списание со наслов „Yeni Mekteb“ (Ново училиште) кое, исто така, со литературните творби што ги содржи во себе ни дава дополнителни и посеопфатни сознанија за карактерот на литературата за деца на турски јазик на овој простор. Литературното списание „Yeni Mekteb“ (Ново училиште) почнало да се објавува во Скопје во април 1911 година со вкупно 14 изданија и траело сè до 1912 година, кога издавањето принудно било прекинато поради избувнувањето на Првата балканска војна. Главен уредник на списанието бил успешниот учител, голем педагог, писател и поет за деца Сабри Џемил, кој истовремено бил и директор

---

⁹⁴ Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, op. cit., pp.15-30.

⁹⁵ Ibid.

на средното скопско училиште “Darulmuallimin Ruşdiyesi“ (Учителска школа). Целта на ова списание била подигнување на свеста кај учителите, учениците и народот воопшто. Било предвидено списанието да се објавува во Скопје и тоа двапати месечно или дури еднаш неделно. Сепак, ова не успеало и се печатело еднаш месечно, на крајот на секој месец, по 32 страници. „Ново училиште“, исто така, било и едукативно списание што се трудело да им помага на учителите и на учениците да ги надминат своите недостатоци на воспитно-образовен план во периодот на своето објавување.⁹⁶ За списанијата „Свезда“ и „Ново училиште“ подолу ќе стане збор поопширно, како списанија под чија закрила турските просветни дејци на територијата на РС Македонија ги објавувале своите културни, просветни и литературни текстови.

Покрај Сабри Џемил, во годините пред Балканските војни на нашата територија го среќаваме и името на Мустафа Шекип Тунч, кој живеел во Скопје до почетокот на Првата балканска војна, и заедно со Сабри Џемил почнале да го објавуваат литературното списание „Јени Мектеб“ во Скопје. Првите написи на Шекип Тунч почнале да се појавуваат во ова списание. Тој со своите педагошки, психолошки, филозофски, уметнички и литературни статии на кои може да се додадат и неговите книги, дал голем придонес за сестраното интелектуално издигнување на турскиот народ, за кои дознаваме од Хајрани Алтунташ кој во својата книга се осврнува на неговиот живот, книжевните погледи и дела.⁹⁷ Шекип Тунч како една од најважните личности на турската култура пред Првата балканска војна во областа на образованието, психологијата, литературата, уметноста, па дури и филозофијата, бил автор и на неколку песни за деца поради кои е од големо значење за севкупниот развој на литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија.

Меѓу горенаведените автори, во овој период со своите заслуги се истакнува и авторот Садедин С’ри, кој како револуционер, писател, поет и голем интелектуалец постојано разменува мислења и идеи на различни книжевни теми со малубројните мудри личности што живееле во тоа време во Скопје. Садедин е едно од имињата што се запаметени со почит и благодарност во сеќавањата на славниот поет Јахја Кемал Бејатли,

---

⁹⁶ Gülasfiye Melani, Makedonya’lı Sabri Cemil’in Yeni Mekteb Dergisindeki Yazılarının İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı bilim Dalı, İstanbul, 2014.

⁹⁷ Hayrani Altıntaş, *Mustafa Şekip Tunç*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989, 1.

кој исто така е од Скопје. Садедин се смета за негов учител кој имал голема заслуга во неговиот успех во поезијата, за што потврдува авторот Адем Џејхан во својата статија „Животот и некои написи и песни на суфискиот поет Садедин С’ри од Скопје“.⁹⁸ Истото го потврдува и Зејнел Бексач кој вели: „*Садедин-ефенди од Скопје, мудриот шеик на ложата Рифаи, кој живеел од 1871 – 1936 година, му ги одржал првите часови по поезија на Јахја Кемал Бејатли, архитектот и скапоцениот камен на современата турска поезија, кој копнееше по родната земја и својата позната песна „Изгубениот град“ ја посвети на Скопје.*“ И продолжува: „*За жал, немаме сигурни податоци за неговата поезија бидејќи до ден-денес поетските дела на поетот не ни беа достапни.*“⁹⁹ Ние успеавме да најдеме неколку од неговите песни за деца кои ќе ги анализираме и ќе ги вреднуваме во склоп на литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија во годините непосредно пред Балканските војни.

Покрај наведените писатели, неопходно е да го споменеме и поетот Сади меѓу чии песни наидовме само на една песна за деца со наслов „Mektebe Veda“¹⁰⁰ (Збогум на училиштето). Меѓутоа, имајќи го предвид фактот дека во списанието „Yıldız“ (Свезда) се објавени доста голем број песни чии автори не се наведени, ние претпоставуваме дека меѓу нив постојат и некои други негови песни за деца, но, за жал, не може со сигурност да тврдиме дека се напишани од неговото перо.

Поаѓајќи од наведените трудови, а и од голем број други студии во кои се промовирани или парцијално анализирани дел од песните и од расказите за деца од тој период, може да заклучиме дека во таа епоха интересот за литературно творештво сè повеќе се зголемувал. Периодот пред Првата балканска војна може да се смета како време кога на литературното поле почнува интензивно да се работи на создавање литература за деца на турски јазик како посебен жанр. За нејзиното оформување голем придонес имале новоотворените народни училишта со што се појавила и потребата од наставна материја соодветна за воспитување на најмладите ученици. Оттаму и културно-просветните дејци како практични организатори на воспитно-образовниот процес активно се интересирале за

---

⁹⁸ Adem Ceyhan, „Üsküp’lü Mutasavvıf-Şair Sadeddin Sirri Hayatı, Bazı Yazı ve Şiirleri-I“, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, yıl: 2013, cilt: 11, Sayı 1, 427-445.

⁹⁹ Zeynel Beksaç, „Balkanlarda Türk Çocuk Edebiyatı“, Türk Dili (Ankara), 2014, 750-780.

¹⁰⁰ Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, op. cit., p.135.

литературата за деца, самите твореле и силно го поддржувале развојот на литературното творештво за деца. Истите просветни дејци покрај тоа што и самите биле творци за деца, паралелно се интересирале и за издавањето литературни списанија и поетски книги за деца, што претставува уште една потврда за живиот интерес за литературата за деца во овој период. Списанијата имале литературен карактер во кои се негувала специфична книжевна реч, блиска на младите читатели, и како такви тие го најавуваат вистинскиот почеток на едно литературно творештво за деца како посебен литературен жанр кај нас. Оттука, со посебна историска назнака е појавувањето на првите литературни творби за деца на горенаведените заслужни писатели и поети за деца, кои твореле на турски јазик во предвечерието на Првата балканска војна на територијата на РС Македонија.

Но, за жал, вака започнатото активно творештво на полето на литературата за деца на турски јазик во Отоманска Македонија не успеало да продолжи долго поради избувнувањето на Првата балканска војна, која довела до целосен прекин на каква било литературна дејност. Но, нивните литературни дела за деца, кои одиграле бележита книжевно-историска улога во контекст на појавата на турската литература за деца на просторот на РС Македонија, ќе бидат предмет на подробна анализа и оценка во натамошниот текст како дела на литературни творци за деца што ги поставиле темелите на едно ново и долгоочекувано литературно творештво за деца на турски јазик на ова поднебје.

5. НАЈЗНАЧАЈНИТЕ ПРЕТСТАВНИЦИ НА ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА НА ТУРСКИ ЈАЗИК И НИВНОТО ЛИТЕРАТУРНО ТВОРЕШТВО НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РС МАКЕДОНИЈА ВО ГОДИНИТЕ НЕПОСРЕДНО ПРЕД БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ

5.1. Сабри Цемил (Јалкут) (1882 – 1957)

5.1.1. Животот и делото на Сабри Цемил (Јалкут)

Сабри Цемил е еден од првите основоположници на литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија. Тој е просветител, поет, хуманист, борец против примитивизмот, факлоносец на убавината и добрината. Како една од најважните фигури на турската литература од крајот на деветнаесеттиот и почетокот на дваесеттиот век, се приклучил на литературата за деца со своето дело и придонел за создавање на нејзината поцелосна физиономија. Тој немал вистински учители во однос на поезијата на турски јазик. Благодарение на неговото познавање на народниот јазик, тој бил инспириран и негуван од трајни извори на поезијата, народниот живот и фолклорот врз основа на кои и започнал да ги гради темелите на модерната турска литература. Уште од рана возраст, тој бил ревносен соработник во детските списанија и други публикации, за што сведочат писмата и написите под негово име расфрлани на страниците на весниците, списанијата и книгите.

Во преродбенски дух, во повеќе насоки и со различен успех, на турската културна сцена тој се појавува со своите педагошки статии и песни, меѓу кои се наоѓаат и песни за деца објавени во различни литературни списанија, во 1909 година во списанието „Yıldız“¹⁰¹ (Свезда) и во 1911 година во списанието „Yeni Mekteb“¹⁰² (Ново училиште). Кратко потоа се јавува како автор на збирката песни за деца под наслов „Çocuklara Mahsus Küçük

---

¹⁰¹ Sabri Cemil, „Medfun Teraneler“, Yıldız, S. 28 (1324) 1909, 109-110, Види: Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, Yıldız „Pazar Günleri Çıkar Açık Risaledir“, Üsküp: Matüsiteb, 2009, 219.

¹⁰² Sabri Cemil, „Kumbaram“, Yeni Mekteb, S.3, Haziran 1327 (1911), 91-92.

Şiirler“¹⁰³ (Мали песни за деца), објавена во 1911 година, која се смета за прва стихозбирка за деца на турски јазик создадена на територијата на денешна РС Македонија.

За животниот пат на овој голем просветител и поет имаме мошне оскудни податоци. Сабри Џемил, чие вистинско име му било Ејуп Сабри (презимето Јалкут го користи по преселувањето во Истанбул), бил роден на 7 февруари 1882 година во Приштина, но поради работниот однос на татко му, авторот бил принуден да живее наизменично во Ниш и во Скопје. Своето основно образование го започнал во приватното училиште по име “Mekteb-i Eder“ (Школо за воспитание) во Скопје. Потоа се запишал во скопската „Идадија“ (Учителска школа) која ја завршил со голем успех. Во 1900 година се запишал на Катедрата за литература на факултетот „Дарулфунун“ во Истанбул, каде што во 1903 година и дипломирал како најдобар студент на овој факултет. По дипломирањето се вратил во својот роден крај и бил назначен за наставник по турска литература и француски јазик во скопската „Идадија“, а во 1908 година тој ја вршел и должноста директор во Учителската школа во Скопје. Неговиот работен однос во Скопје продолжил сè до Балканските војни, а со своето литературно творештво тој продолжил и по преселувањето во Истанбул, каде што на 75-годишна возраст на 31 декември 1957 година и починал.¹⁰⁴

Но, тоа што е од научен интерес за нашиот предмет на истражување е периодот пред Балканските војни кога Џемил бил многу плоден писател и поет и доста активен во секоја сфера на културниот развој на турскиот народ. Овој автор, покрај бројните написи за наставната методика, вложил голем труд во сферата на литературата за деца на територијата на РС Македонија. Тој е еден од првите што ги почувствувале празнините и недостатоците во однос на наставната материја во основните училишта што, веројатно, му било и творечки поттик да пишува литературни творби за деца кои би можеле да се користат во учебниците за основно образование. Покрај своите литературни творби, тој, исто така, се занимавал и со преводи на литературни творби од француски јазик, за кои дознаваме од написите на самиот автор.¹⁰⁵ Голем број од неговите песни за деца се користеле како наставна материја

---

¹⁰³ Sabri Cemil, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan Matbaası, (1330) 1911.

¹⁰⁴ İlknur Doğan Kamalı, „Sabri Cemil Yalkut’un Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme“, Türkiye Cumhuriyeti Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2018, 5-11.

¹⁰⁵ Sabri Cemil, „Bir Genç Valideye Mektup“, Yeni Fikir, S17, 1913/14. 529-531.

на часовите по турски јазик и литература и во периодот меѓу двете светски војни¹⁰⁶, што покажува дека тој ја постигнал својата цел.

Сабри Џемил има посебно место и во развојот на издавачката дејност во Скопје пред Балканските војни. Тој е еден од предводниците на турскиот печат во Скопје и во неговата околина. Сабри Џемил, чие име често се споменува во културниот живот во Скопје, особено меѓу 1908 – 1912 година, со своите дела успеал да се прослави во различни области, како што се: настава, училишна управа и издавачка дејност и дал важен придонес за културно-уметничкиот живот во Скопје.¹⁰⁷

Џемил, како реалист со развиено чувство за социјална траума и национален идеал, станал и покренувач на педагошко-литературното списание „Yeni Mekteb“¹⁰⁸ (Ново училиште) што се објавувало меѓу 1911 и 1912 година во Скопје. Покрај Џемил, и некои други писатели ја почувствувале занемареноста на литературата за деца која претставувала многу важен фактор во воспитно-образовниот процес на најмалата популација и поради тоа се одлучиле да го оформат и да го издаваат ова педагошко-литературно списание. За таа цел започнале и со своите обиди за создавање литературни творби од оваа област што ќе ги објавуваат во ова списание. Џемил бил меѓу првите автори што се приклучиле на оваа дејност и станал главен и одговорен уредник на списанието. Среди владеењето на разумот и пренагласената образовно-воспитна ориентација, тој ѝ оддавал голема важност на литературата за деца која, според него, е составен дел на образованието и воспитувањето на децата и во таа насока се трудел да има што поголем придонес во оваа област. Своите литературни творби, кои ги користел лично на своите предавања, ги објавувал и во педагошките и во литературните списанија, со цел да бидат пристапни и за другите учители, ученици, а и родители.¹⁰⁹

Неговиот книжевен опус е мошне голем. Тој, од една страна, пишувал книги, а од друга страна, голем број статии и песни што се објавувале во различни списанија, како што

---

¹⁰⁶ Abdülhakim Hikmet, *Türkçe Dersleri II, III, IV*, Saraybosna: Zemaşyska Matbaası, 1923, 1926.

¹⁰⁷ Mustafa Özsarı, „Üsküp'ten Karesi'ye Meşrutiyet Döneminin Modernist Bir Muallim ve Muharriri : Sabri Cemil Be“, Geçmişten Günümüze Balkanlarda Türkçe'nin Süreli Yayınlarıdaki Yerş ve Önemi Sempozyum Tebliğ Kitabı, Mayıs 2017, Bosan Hersek/Zenica, Sarayevo : CPU Printing Company, 2017, 486-500.

¹⁰⁸ Sabri Cemil, „Mesleğimiz“, Yeni Meteb, Üsküp Darulmuallimin Rüştıyesi Heyet-i Talimiye, Üsküp, S1, Nisan, 1327(1911), 1.

¹⁰⁹ Hamdi Hasan, „Makedonya Türk Çocuk Edebiyatının İlk Eseri“, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi (İstanbul) S12, 1998, 118.

се: „Yıldız“ (Свезда), „Yeni Fikir“ (Нова идеја), „Yeni Yol“ (Нов пат), „Yeni Mekteb“ (Ново училиште), „Talebe Defteri“ (Ученичка тетратка), „Bahçe“ (Градина), „Tetrisat-ı İptidaiye Mestması“ (Списание за основно образование), „Tanin“ (Танин) и др.¹¹⁰ Во предвечерието на Балканските војни, покрај своите дела од просветната и од педагошката сфера, Сабри Џемил пишувал и песни за деца на турски јазик, за кои и заслужува големо внимание во нашиот труд.

Благодарение на неговото литературно творештво за деца, со право може да тврдиме дека литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија не започнува по Втората светска војна, како што беше до неодамна прифатено од нашата научна јавност, туку таа започнува многу порано, уште во годините непосредно пред Балканските војни.¹¹¹ Следствено, Сабри Џемил со својата збирка песни за деца „Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler“ 1911 (Мали песни за деца) се вбројува меѓу првите поети за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија.

5.1.2. Книжевните погледи на Сабри Џемил (Јалкут)

Сабри Џемил со своето поетско дело, особено со збирката „Мали песни за деца“, претставува појава од национално значење за историјата на литературата за деца на турски јазик, со подлабоки идејно-уметнички и национални одгласи во историската перспектива на нејзиниот развој, отколку што е случајот со повеќемина поети и писатели од овој круг и нивните влијанија врз развојот на турската литература. Во услови на огорчена класна борба, тој е уметник во духот на своето време кој не може да си дозволи да биде индиферентен на општествените прилики.

---

¹¹⁰ Gülasfiye Melani, „Makedonya’lı Sabri Cemil’in Yeni Mekteb Dergisindeki Yazılarının İncelenmesi“, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı bilim Dalı, İstanbul, 2014, 16.

¹¹¹ Hamdi Hasan, „Makedonya Türk Çocuk Edebiyatının İlk Eseri“, Güney-Doğu Araştırmaları Dergisi (İstanbul), 1998, S12, 117-123.

Преку утврдувањето на тематиката на литературното творештво за деца на С. Џемил и преку расветлувањето на најизразените книжевни карактеристики на неговото творештво, постепено се расветлува и изворот на инспирација на неговите поетски и прозни остварувања и нивната условеност од општествениот живот. Во неговото литературно творештво за деца лесно може да се забележи влијанието на општествениот живот и на другите околности, како и степенот на нивното влијание, пред сè, врз содржината на неговите поетски литературни творби. Уредувањето на општествениот живот кон крајот на XIX и почетокот на XX век претставува благородна основа и инспирација за неговите песни за деца, во кои доаѓаат до израз и неговите прагматични погледи. Во овој период, во кој доаѓа до систематско и општествено организирана дејност во образованието и воспитанието на младината, се покренува и прашањето за создавање литературни дела за деца кои би биле погодна наставна материја за најмладите. Ако се има предвид времето во кое настанале неговите литературни дела како време во кое имало мал број оригинални литературни дела за деца на турски јазик, тогаш може да се замисли каква придобивка претставувале неговите дела за младото поколение.¹¹²

Својата книжевна дејност ја започнал во време кога уметничкиот збор не е ослободен од стегите на пренагласената педагошка поддршка. Оттука, во тој период, како и другите просветителски дејци и литературни творци, така и Сабри Џемил ја негувал идејата за менување и за подобрување на светот преку планирано и добро организирано воспитување на младината. За таа цел биле определени сите алатки, вклучувајќи ја и литературата за деца, бидејќи се сметало дека просветителските идеи најдобро може да се реализираат ако се воспитуваат децата во нивниот дух. Кај просветителите, поимите детство и младост се сфаќале пошироко бидејќи било прифатено дека и неукиот народ по чистотата на својата душа и свест е сличен на децата, кои се чисти и совршени човечки битија.¹¹³

Оваа рационалистичко-просветителска клима делумно го поттикнало и приспособувањето кон веќе постојните и создавањето на идните оригинални литературни дела, кои би биле живописни примери за децата и за младите како дела во кои самите деца би биле главни јунаци и со нив би се идентификувале младите читатели. А литературното

---

¹¹² Hamdi Hasan, „Sabri Cemil Bey’in Çocuk Şiirleri Üzerinde“, Hilal (Üsküp) Mayıs 1993.

¹¹³ Hamdi Hasan, „Sabri Cemil Bey’in Çocuk Şiirleri Üzerinde“, Hilal (Üsküp) Mayıs 1993.

дело претставувало олицетворение на идејата за трансформација на светот и за создавање нов човек, хуманист – пример кон кој ќе се насочи целокупниот развој на младите. Вака поставената општествена мисла од оваа епоха, покрај на Сабри Џемил, влијаела и на другите писатели и поети за деца, како Tevfik Fikret (Тевфик Фикрет) и İbrahim Alaeddin Gövsa (Ибрахим Алаедин Говса), кои биле негови современици и со кои авторот имал блиски пријателски односи.¹¹⁴

Во однос на литературата за деца, Џемил го поддржува западниот стил на размислување. Тој бил автор и на голем број преводи од француски јазик, меѓу кои може да ја наведеме книгата со наслов „Küçük Tarih-i Umumi“ од 1909 година (Мала општа историја), која авторот ја превел на турски јазик и ја објавил во Скопје и која претставува превод на една светска историја напишана од страна на членот на Француската академија на науките и познат француски историчар и просветител, Ernest Lewis.¹¹⁵ Тој бил импресиониран од познатите светски писатели, како што се Jean Piaget, Jean Jackues Rousseau, Emile Zola и др.¹¹⁶ А околу дидактичките компоненти на поезијата за деца, токму француската поезија била онаа што најмногу го импресионирала.¹¹⁷ Тоа може да го воочиме и од неговото често користење на идеите и ставовите на европските научници и на познатите мислители во голем број негови статии. Тој вели дека литературата за деца, пред сè, треба да им всади љубов на децата кон татковината бидејќи таа е нивно неразделно ткиво. Поезијата за деца, според него, треба да биде чиста и совршена како чистотата и совршенството на детската душа, која е полна со фантазија и сензитивност. А за да се реализира ова негово согледување, тој со право тврди дека тоа, пред сè, зависи од сензитивноста и од способноста на авторот за комуницирање со светот на детето.¹¹⁸

---

¹¹⁴ Sabri Cemil, „Mesleğimiz“ Yeni Mekteb (Üsküp) S.1, Nisan (1327) 1911, 1.

¹¹⁵ Sabri Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, Üsküp: Kosova Matbaası, (1325) 1909; Bu kitap Sabri Cemil Bey'in Üsküp'teyken hazırlayıp yayımladığı tercüme bir dünya tarihi kitabıdır. Kitap Fransa Bilim Akademisi Üyesi Fransız Tarihçi ve eğitimcisi Ernest Lewis'ten tercüme edilmiştir. Bakınız: Mustafa Özşarı, „ Üsküp'ten Karesi'ye Meşrutiyet Döneminin Modernist Bir Muallim ve Muharriri: Sabri Cemil Bey“, Geçmişten Günümüze Balkanlarda Türkçe'nin Süreli Yayınlarıdaki Yeri ve Önemi Sempozyum Tebliğ Kitabı, Mayıs 2017, Bosna Hersek/Zenica, Sarajevo: CPU Printing Company, 2017, 486-500.

¹¹⁶ Gülasfiye Melani, op. cit., p. 26.

¹¹⁷ Hamdi Hasan, op., cit.

¹¹⁸ Sabri Cemil, „Çocuk Ruhu“, Yeni Mekteb (Üsküp), S.4, Temmuz, (1327) 1911, 113-114.

Сабри Цемил, педагог и писател по животна определба, ја истакнува релевантноста особено на поезијата за деца која, според него, е од големо значење во однос на воспитувањето на детето воопшто. Затоа неговите песни за деца биле опфатени и во читанките од основните училишта. Како пример може да ни послужат учебниците на Абдулхаким Хикмет со наслов „Türkçe dersleri II, III ve IV“ (Лекции по турски јазик II, III и IV), кои Хикмет ги подготвил многу подоцна и ги објавил во Сараево во 1923 и во 1926 година што, исто така, ни покажува колку овие песни биле прифатени и сакани од турскиот народ. Неговите песни за деца биле позитивно вреднувани и ценети и од страна на учителите и на педагошките работници од тој период, како и од самите деца. Неговите песни „Günler“ (Денови), „Küçük Mektepli“ (Малиот ученик) и „Yağmur“ (Дожд) се песни што сè уште се знаат напамет меѓу нашите сограѓани.¹¹⁹

Ова негово согледување во однос на литературата за деца, а особено многу длабокото и повеќеслојно значење на поезијата за деца, на која долго време не ѝ се обрнувало доволно внимание, го наоѓа својот јасен израз во неговиот Предговор кон збирката песни „Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler“ (Мали песни за деца), за која сметаме дека е од мошне голема важност целосно да ја презентираме овде бидејќи таа претставува огледало што јасно ги рефлектира менталитетот и просветната состојба во периодот во кој авторот живеел и творел.

Предговор

Да признаеме: Ние веќе долго време не сме обрнале доволно внимание на малите деца, малите нешта сме ги третирали за безначајни. Меѓутоа, оваа рамнодушност го предвестува почетокот на една голема грешка за нашата иднина. Поради тоа што не сме се потрудиле доволно нашите мали деца да ги едуцираме на начин на кој ќе израснат во внимателни и испрашувачки деца, коишто ќе сакаат да учат и слободно ќе се однесуваат како мали возрасни, сè уште немаме таква свест кај нашите семејства, заедници и народ кој ќе ја оствари оваа идејна цел во нашата земја. И тоа што се согледувало на овој план, секогаш се однесувало на нашите возрасни. Сосема е

---

¹¹⁹ Hamdi Hasan, „Sabri Cemil Bey’in Çocuk Şiirleri Üzerinde“, Hilal (Üsküp) Mayıs 1993.

заборавено дека тие млади еден ден стануваат возрасни. Ако детето не е навикнато да мисли логично и да се обиде повеќе или помалку да стекне знаење додека расте и созрева, тогаш нема сомнение дека не ќе може да го совлада тоа што ќе го види и ќе го слуша во иднина, а особено не ќе може лесно да се одвикне од своите лоши навики.

Оние што сакаат да го унапредат својот народ, најпрво се трудат добро да ги образуваат своите мали деца, што е сосема во ред. Три-четиригодишно дете може да го разбере она што се зборува и да го изразува она што сака да го изрази, оттука со неговото воспитување, образување и дисциплинирање треба да се отпочне од таа возраст и доколку е така постапено, успехот ќе биде неизбежен.

Според тоа, штом ќе се роди детето, потребно е веднаш да се потрудиме да го воспитуваме како човечко суштество; исто така, треба да се обидеме да ги одвикнеме од веќе усвоените лоши навики. Кога ќе почне да зборува, ќе ни претстои една друга должност: ние мора да го учиме постепено, малку по малку, така што кога ќе оди на училиште, пред учителот да се појави како една машина наместена и подготвена за обработка; а на учителот да му остане само да му пренесе знаење на детето, што веќе е стекнато меѓу членовите на своето семејство, и да го воспитува.

Ако ме прашате што може родителот да го учи три-четиригодишното дете; тој може да го учи многу, ќе започне од неговото најблиско опкружување и ќе оди подалеку. Сите работи што ги гледате пред вас, зарем не се релевантни како првични информации? Сепак, постои уште еден начин како да се воспитуваат и да се образуваат децата за да се здобијат со широки познавања од различни области: преку учење на мали песнички! Стиховите што се јасно напишани на нивниот мајчин јазик се многу фасцинантни за најмалите! Прочитајте една мала песна покрај малечките! Малото дете, најпрвин, ќе ја засака нејзината хармонија: Откако ќе ја слушне неколку пати, тоа ќе започне да ја повторува. Потоа, ако стихот е многу обичен, ќе го чита убаво и ќе го разбира, а преку гестови и мимики и ќе покаже дека го сфаќа.

Ако овие песни даваат една морална лекција или ако учат некое корисно знаење... детето ќе се запознае со нови знаења – така тоа несвесно учи без да се вознемири – учи една добра и вредна лекција.

Многу такви работи може да научат малите деца – без тие да се мачат или да се вознемируваат. Дете што ги знае ваквите песнички секогаш ќе ги повторува без разлика дали е само, со своите другарчиња или меѓу возрасните, а со тоа и не му се остава простор да усвои грд речник и да учи груби народни песни. Јас го доживеав тоа и забележав дека ваквите песнички се потребни за најмалите исто колку и самото млеко. Во светот постојат многу литературни списанија за деца и песни напишани за најмалите на секој јазик! Ние имаме само неколку великодостојници што работат во оваа насока. Сепак, ние сме среќни што во последните три или четири години се појавија убави

работи што ќе ја задоволат духовната потреба на нашите деца. Моето скромно пенкало се нафати да работи на овој план. Парчињата што ги чкрташе одвреме-навреме ја формираа оваа збирка. Некои од овие песни ги презедов од францускиот јазик. Сигурен сум дека овие песни ќе ги втемелат семејните, училишните и татковинските чувства кај најмалите и ќе им ги дадат првите сознанија.

Мојата книга е и семејна и училишна. Затоа, рецитирањето на овие стихови од страна на учителите не треба да се ограничи само во училиште. Кратките и лесни песнички треба да се учат и во семејна атмосфера.

Кога ќе дојдат гости во вашата куќа или кога ќе одите некаде заедно, земете го малиот пред вас: побарајте да рецитира некоја песна; нека му даде природност на својот глас и нека користи и некои мимики или гестови по потреба ... Така, детето се навикнува слободно да се однесува, а преку тоа се придобиваат вниманието и благодарноста на гостите.

Затоа, овие песни се напишани не само за обично читање, туку и за да бидат рецитирани од страна на девојчиња и на момчиња на овој начин. Овие песни добиваат една друга убавина, друга живост во устата на најмалите!

Колку света должност ќе исполнат родителите и учителите што ќе ги покажат оваа љубезност и живост!

Сабри Џемил-беј¹²⁰

Скопје: 1 март 1911 година

Како што може да се забележи од горенаведениот Предговор, а и од другите дела на авторот, според него, поезијата за деца претставува составен дел на детската психа и, воопшто, на човечкото постоење. Според него, ова е највисокото ниво на кое би можела да се крене поезијата. Авторот во своето обраќање ја изразува пораката што е насочена кон децата на многу поефективен и попрецизен јазик. Според него, поезијата, пред сè, мора да внесе чувство и моќ за надминување на тешкотиите со кои би се соочило малото дете по патот на сопственото воспитување и образување, а преку тоа и по патот на просветното издигнување на целиот народ, кој според авторот, е должен да му служи на сопствената татковина.¹²¹ Во песните од оваа книга акцентот е ставен, пред сè, на дидактичката цел.

---

¹²⁰ Sabri Cemi, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, (1330) 1911.

¹²¹ Sabri Cemil, „Mesleğimiz“, Yeni Mekteb (Üsküp), S1, Nisan, (1327) 1911.

Меѓутоа, во овие песни има и стихови што му го привлекуваат вниманието, го забавуваат и го успокојуваат младото дете од заморот на неговата секојдневна активност.

Книжевните погледи на Џемил за кои дознаваме, пред сè, од неговите статии, песни и предавања, обично, се во тесна врска со просветното и културното издигнување на турскиот народ. Ова е најизразената карактеристика на голем дел од значајните автори на оваа литература од тоа време, кои покрај литературната имале и просветна и педагошка формација. Неговите написи јасно ги одразуваат менталитетот и културното ниво на периодот во кој живеел. Во нив, честопати се среќаваме со прашања поврзани со состојбата на образовното ниво на турското население во тој период, должностите на учителите, должностите на семејството при воспитувањето на децата, постапките што треба да се земаат предвид при едукацијата на децата и темите околу методите што треба да се следат во воспитно-образовниот процес. Во сите свои написи објавени во различни списанија, тој првично вложува напор да ги унапреди децата, кои ги смета за наследници на иднината на еден народ.¹²²

Очигледно е дека поетот ги имал предвид, првенствено, најмладите како читателска публика. Тој во горенаведениот Предговор експлицитно изразува дека своите песни ги упатува на најмладите момчиња и девојчиња започнувајќи од четири до петнаесетгодишна возраст, како возрасна група што треба да ги прифати неговите дела, а како главна цел ја поставил „утилитарноста“ на своите песни за неговите ученици, дури и кога им се обраќал на нивните родители како воспитувачи. Но, треба да се има предвид дека тој, како и европските рационалисти и едукатори, понекогаш на поимот младост или адолесценција им дава пошироко значење приближувајќи го до значењето на поимот народ. Притоа, првенствено, има наум човечко битие што е во полн процес на формирање бидејќи најмногу може да се влијае врз нив и затоа што тие се најблагородната читателска публика. Во своите дела тој ја застапува идејата за етичкиот лик на човекот што треба да се гради врз современите достигнувања и врз научните и културните сознанија. Според авторот, децата се способни да го согледуваат светот преку книжевното дело и преку тие едноставни поими што писателот им ги пружа и во кои ги воведува. Ако постепено се градат посложени

---

¹²² Sabri Cemil, „Mesleğimiz“, Yeni Mekteb (Üsküp), S1, Nisan, (1327) 1911.

претстави и тие се совладаат со пријатен напор, младиот читател постепено ќе ги проширува своите знаења. Начинот на совладување на делото е поинтересен и поубав доколку младиот читател емоционално ги доживува содржините бидејќи тоа одговара на развојот на детската и на младешката природа, која е во првите фази на будење, во предворјето на интензивното созревање.¹²³ Оттука, авторот во своите дела преку елементите на чувствителност и емоционалност се обидува да го поттикне детето и да ја задоволи и оваа негова страна. Тој е свесен дека литературните дела треба да одговараат на љубопитноста на децата и на младината и да им нудат претстава за светот која е далеку од нивниот дофат. Тоа е дешифрирање на тајната што го прави делото привлечно.

Во почетокот на XIX век, без разлика дали човекот бил млад или стар, за да се опишнува, морало да ги совлада не само азбуката, правописот, граматичките правила и другите основни елементи на писменоста, туку исто така морало да го учи и јазикот со кој се пишувало, а кој во домашниот живот и во усната јавна употреба може да се рече дека често бил непотребен и туѓ. Авторот го имал предвид ова и затоа се потрудил својот јазик, и покрај сите свои специфичности, да го направи попростапен за младите читатели, а истовремено и полесен од јазикот на кој биле напишани книгите што ги имале при рака во тоа време и од кои се учело.¹²⁴

Со оглед на тоа дека неговите литературни творби, главно, се фокусирани на образованието на младите и имаат за цел да им даваат насоки на најмладите ученици во нивниот едукативен развој, може да тврдиме дека литературата за деца тој ја користи како значајна алатка во процесот на унапредување на просветното ниво на најмладите ученици. Судејќи и по оваа негова особина, делото на Џемил во тоа време било најпристапната лектира за деца и младина како една нужност на времето.

---

¹²³ Hamza Altın, „II. Meşrutiyet Devri Pedagoglarından Sabri Cemil ve Ameli Fenni Tedrisi“, *Türkoloji Araştırmaları*, S. 8, 2013, 19-35.

¹²⁴ Sabri Cemil, „Lisanımız Sadeleşmelidir“, *Yıldız (Üsküp)*, S.29, 20 Eylül (1325) 1909.

5.1.3. Литературното творештво за деца на Сабри Цемил (Јалкут)

Литературното творештво на С. Цемил е украсено со неизмерен хуманизам, радосно будење и сè за што вреди да се расте и да се живее. Во центарот на книжевниот опус на поетот со голема етичка и интелектуална убавина, стојат детето и детството во сите нивни манифестации и секојдневни настани. Во својата педесетгодишна книжевна работа, Цемил посветува многу време на пишување поезија за деца; ритмички вообличени стихови погодни за паметење преку кои им се обраќа на децата од различна возраст. Тој создава песни за деца, за птици и за животни, во кои децата не се затворени во четири зида, туку среде живата природа и сонцето што ја оживува и ја оплодува. И покрај фактот дека во повеќето дела за деца авторот посочува за кого се наменети, сепак во неговиот литературен опус има голем број песни што поетот ги посочил дека се наменети за деца (Мали песни за деца), но меѓу тие песни има и такви кои и младите и возрасните со задоволство ги читаат (како пример може да ја наведеме песната „10 Temmuz“ (Десетти јули), од збирката „Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler“ (Мали песни за деца).

Иако, како што потврдува и самиот автор, најголем број од своите дела за деца ги напишал со цел да служат како школски четива во едукацијата на децата¹²⁵, тие со својата уметничка вредност ја надминуваат практичната цел за која се наменети. Со литературниот квалитет на своите дела за деца, тој имал голем придонес во претворањето на школските читанки на турски јазик во одлични стихозбирки. Истовремено, овие школски читанки го достигнале највисокото ниво што воопшто можело во тоа време како школски прирачници од кои децата учеле да читаат, но и преку кои можело да го запознаат животот, да го чувствуваат светот околу нив, да ја засакаат убавината на песните и приказните што ќе го разубават нивното детство и ќе зборуваат за задоволството од животот.

Неговото творештво за деца по богатството на мотивите не заостанува зад другите видови од неговото литературно творештво. Тоа богатство го опфаќа животот на децата од нивното раѓање, низ семејниот живот, првите школски денови, татковината, до уживање во привлечноста на природата и задоволување на љубопитноста за настанувањето и за богатството на светот. Тој ја прегрнува својата драга татковина со своето пеење, внесува

---

¹²⁵ Sabri Cemil, „Mektebin Vazifesi“, Yeni Mekteb, S.2, Mayıs, (1327) 1911, 33-35.

патриотизам и ги подготвува децата за тешкиот, но светол и горд живот. Неговата песна понекогаш може да предизвика солза во окото на младиот читател, но поетот никогаш не дозволува таа солза да ја продлабочи раната и да создаде неизлечива болка, туку со нежна родителска рака тој секогаш го брише тој бисер од чистото срце, давајќи им на децата сончева светлина, убавина на природата и радост на животот.

Тој пее под влијание на народната поезија и нејзината непосредност и искреност. На народен јазик, во лексичко-граматичка смисла, со едноставноста и леснотијата на усната лирика, тој го приближува стихот до читателите, без оглед на нивната возраст или искусствена способност. Со новината на мотивите, треперливиот стил и мелодичност, тој ги подигнува претходните книжевни стандарди, ја зајакнува и ја прочистува литературата, менувајќи ги нејзиниот јазик, израз и стих.¹²⁶

Според неговото согледување, литературата за деца, првенствено, има за цел да посредува во определени идеи и да ги насочува чекорите на детето, нудејќи му го на младиот човек вистинскиот пат по кој може да оди. Набљудување од највисоката точка на умот, прекумерно соопштување и вразумување што доведува до униформираност на духот, но и забава за умот и за срцето, тоа е препознатливиот стил на Џемил. Тој подучува за љубовта кон верата, својата земја, меѓусебното разбирање и лојалноста.

Сабри Џемил во својот животен век најмногу бил познат по своите песни за деца. Покрај песните за деца, тој бил автор на книги, голем број статии, драмски дела и некои преводи од француски јазик. Имајќи го предвид фактот дека дел од неговите дела се создадени и објавени по Балканските војни вон просторот на РС Македонија, во овој труд ќе се обидеме да ги анализираме само неговите литературни творби за деца што се објавени на територијата на РС Македонија. Притоа не навлегуваме во анализа на неговите драмски дела и одделни статии бидејќи тие дела не припаѓаат во рамките на литературата за деца.

---

¹²⁶ Sabri Cemil, „Lisanımız Sadeleşmelidir“, Yıldız, S.29, (1324), 114-115; Bakınız: Hamdi Hasan, „Şairin Hürriyetle İlgili Görüşleri“, Hilal, S.51, 1993, 6.

5.1.3.1. Поезијата за деца на Сабри Џемил (Јалкут)

Песните за деца на С. Џемил засега се сметаат меѓу првите познати стихови на турската литература за деца на територијата на РС Македонија. Значењето на овие песни е во тоа што тие се песни за деца од почетокот на развојот на поезијата за деца на турски јазик на просторот на РС Македонија и претставуваат неопходен вовед во уметничката поезија за деца и на другите поети од преродбата. Неговата поезија стана патоказ за едноставно изразување на чувства и мисли, а и за поетско обликување на такви искуства што може да бидат блиски и интимни и на најмладиот читател. Таа потекнува од најинтимните агли на душата на поетот родител и ги носи со себе желбите, топлината, срдечноста и радоста на дарувањето што авторот им го подарува на децата воопшто. Поетот им подарува стихови што опишуваат минијатурни предмети и суштества и кои одговараат на претпоставката на авторот за визијата на децата за околината и за светот. Очигледна е желбата на поетот на овој начин да биде поблиску до децата, да создаде пријатна и интимна атмосфера и празнична светлина со која децата треба да бидат опкружени.

Во овој едноставен експресивен фонд, музиката и ритмот носат живост што одговара на детската природа и на тој начин ја комбинира својата поезија со автономен и немирен детски свет. Карактеристиките на неговите први песни за деца јасно покажуваат дека дури и во неговите почетнички стихови, постојат елементи (едноставност, игра, ритам и музика) што трајно ќе го одликуваат овој книжевен вид. Неговата поезија носи чувство на топлина, го отвора човечкото срце и ги приближува децата кон напорите на нивните родители да го изберат најдоброто од мноштвото животни можности што ќе му предизвика на детето најмногу изненадувања и радости, но и ќе му биде од голема корист. Според гледиштето на поетот, песните и книгите се носители на топол човечки збор што ја открива привлечноста на човештвото. Не може да се оспори неговата внатрешна сила, богатството на чувства и неговиот литературен талент. Оттука, првите стихови за деца на Џемил имаат литературно-историско значење, а и определена книжевна вредност.

Делото на Џемил е синтеза на поуки, главно, рурален амбиент, природа, љубов, училишни палавости, хумор и игри. Тој успеа да каже за сè по нешто. Во својата поезија за деца, без поголема имагинативна визија, поетот ги претвора своите желби и чувства во

слики и претстави од секојдневниот живот; ги реализира со основни поими, без многу епитети и со многу оскудни метафори и симболи. Неговите недостатоци, сепак, се резултат на мноштвото и обемот на неговата работа, а не на скромноста или сувоста на поетскиот потенцијал. Покрај поезијата, тој пишува научно-популарни текстови, одговара на писма до соработниците, пишува за темата на денот, твори од уредничка потреба и робува во временските рамки, кои го попречија импулсот на неговата визија и ја ослабнаа моќта на уметничкиот збор. Без неговата поезија за деца денес е тешко да се замисли органската конструкција на литературата за деца и млади, така што гледано од таа перспектива, тој зазема високо место меѓу нашите творци како столб на постарата литература за деца на турски јазик.

Овој творечки ентузијазам на Сабри Цемил резултира со пет збирки песни за деца, а тие се: „Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler“ (Мали песни за деца (1911)), „Çocuk Şiirleri-Sıvıltılar“ (Детски песни – чрчорења (1942)), „Resimli Çocuk Şiirleri Sınıf II“ (Илустрирани детски песни II одделение (1959)), „Küçüklere 19 Mayıs Şiirleri (Derleme-1961)“ (Збирка детски песни за 19 мај (1961)) и „Resimli Çocuk Şiirleri (1962)“ (Илустрирани детски песни (1962)).¹²⁷ Во својот речиси педесетгодишен книжевен живот, покрај песните за деца објавени во склоп на горенаведените збирки, поетот имал и песни за деца кои биле објавени во различни списанија. Така, на пример, песната со наслов „Medfun Teraneler“¹²⁸ (Закопани мелодии) успеавме да ја најдеме како негова објавена песна во литературното списание „Yıldız“ (Свезда) во 1909 година во Скопје. Споменатата песна е потпишана од Е. Сабри Цемил и може да ја сметаме како негова прва објавена песна. Речиси сите песни за деца што се во состав на стихозбирката „Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler“ (Мали песни за деца) првично биле објавени во списанието „Yeni Mekteb“ (Ново училиште) во 1911 година во Скопје.

Во периодот меѓу 1908 – 1942 година Сабри Цемил ги објавувал своите песни во различни списанија во Скопје, Битола и во Истанбул, и тоа во списанијата: „Yeni Mekteb“ (Ново училиште) во Скопје, „Yıldız“ (Свезда) во Скопје, „Yeni Fikir“ (Нова идеја) во Битола,

---

¹²⁷ İlknur Doğan Kamalı, „Sabri Cemil Yalkut'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme“, Türkiye Cumhuriyeti Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2018, 23.

¹²⁸ Sabri Cemil, „Medfun Teraneler“, Yıldız, S. 28 (1324) 1909, 109-110, Види: Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, Yıldız „Pazar Günleri Çıkar Açık Risaledir“, Üsküp: Matüsiteb, 2009, 219.

„Tedrisat-i İptidaiye“ (Основно образование) во Истанбул. Покрај овие песни, постојат и други кои авторот немал можност да ги објави во својот животен век. Тие песни се објавени подоцна, по неговата смрт, заедно со песните од неговата стихозбирка „Resimli çocuk şiirleri“ (Илустрирани песни за деца) од издавачката куќа „Rafet Zaimler“ во 1962 година во Истанбул. Заедно со овие песни може да тврдиме дека тој напишал вкупно 133 песни¹²⁹, можеби и повеќе, бидејќи не треба да се занемари и можноста неговите песни да се најдат во која било книга или списание кои не сме имале можност да ги видиме.

5.1.3.1.1. Тематска класификација на поезијата за деца на Сабри Цемил

(Јалкут)

Пред да почнеме да ги разгледуваме неговите песни за деца, не треба да го испуштиме од вид фактот дека голем дел од неговите песни за деца се објавени вон границите на територијата на РС Македонија. Оттаму, неопходно е да подвлечеме дека се одлучивме да се фокусираме претежно на неговите песни за деца од неговата прва збирка насловена „Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler“ (Мали песни за деца), во чиј склоп се песните за деца кои првично биле објавени на нашето поднебје, во списанието „Yeni Mekteb“ (Ново училиште) во Скопје, во 1911 година.

На насловната страница на споменатата збирка „Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler“ (Мали песни за деца), авторот наведува дека оваа збирка опфаќа педесет песни за машки и за женски деца од 4 до 15 години.¹³⁰ Во оваа збирка дел од неговите песни се наменети за деца од рана детска возраст, додека дел од песните кон крајот на збирката, кои стануваат и сè подолги, одговараат за деца од поголема возраст и над 15 години. Овој факт нè наведува да мислиме дека неговата поезија не е наменета само за деца, туку за деца и за млади.

---

¹²⁹ İlknur Doğan Kamalı, „Sabri Cemil Yalkut'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme“, Türkiye Cumhuriyeti Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2018, 23-24.

¹³⁰ Sabri Cemil, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, (1327) 1911.

Ако се обидеме да направиме една тематска класификација на неговите песни за деца што се посветени на најмладите во збирката со наслов „Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler“ (Мали песни за деца), која содржи педесет песни меѓу кои се наоѓаат и неговите песни во проза, ќе воочиме дека тој претежно се осврнува на теми и мотиви како што се: образование и воспитание на децата, секојдневен живот, природа, семејна љубов, татковина и слобода, религија итн. Во песните за деца од оваа книга, кои имаат дидактички карактер, авторот го нагласува значењето на воспитно-образованиот процес на учениците од основно и од средно образование.

Во однос на метриката, може да тврдиме дека сите песни во збирката „Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler“ (Мали песни за деца) на Сабри Џемил се напишани во слоговен метар, а најкористени калапи се кватрет, седмерец, осмерец, единаесетерец, четиринаесетерец и петнаесетерец. Сепак, калапот што најчесто се среќава во неговите песни е седмерецот. Дваесет и две песни од вкупниот број песни од оваа негова збирка се напишани со овој калап, додека во другите песни гледаме дека тој користел мешани калапи наизменично. Имајќи предвид дека песните се наменети за младите ученици, тој свесно не го користел метарот „аруз“ кој бил најчесто користен во тоа време, но и доста потежок за децата.¹³¹ Покрај изборот на метарот, како поедноставен и лесен метар за детската возраст, исто така, се забележува дека првите песни што најчесто се напишани со многу кратка слоговна метрика, стануваат сè подолги кон крајот на книгата, сразмерно со растот на возраста на децата, што претставува уште еден показател за неговата претпазливост во однос на нивото на восприемната моќ на малите деца.

Во однос на композицијата, овие песни за деца создаваат хармонија во рамките на поезијата, од една страна, и ритмот меѓу поезијата и реалниот живот, од друга страна. Иако има и други елементи во нивната текстура, образовниот аспект е она што секогаш преовладува. Поради овие особини, овие песни за деца им одговараат и на двете цели, и ги забавуваат децата, а воедно и ги воспитуваат. Затоа може да речеме дека станува збор за еден поинаков вид игра која го одзема детето од неговиот секојдневен живот и го вметнува

---

¹³¹ Hamdi Hasan, „Sabri Cemil Bey’in Çocuk Şiirleri Üzerinde“, Hilal (Üsküp) Mayıs 1993.

¹³¹ Zan Pijaze, Berbel İnhelder, *Psihologija Deteta*, Prev: Tatjana İlic, Novi Sad: Dobra Vest, 1990, 63-69.

во полето на уметноста. Тој е свесен дека чувствата и нивниот одраз врз животната средина се основа на комуникацијата дете – свет и дека најефективниот пат што води до тие чувства несомнено поминува низ играта. Ваквите игри, кои пружаат еден вид забава и духовно олеснување, ги задоволуваат најважните природни потреби на младите читатели.¹³²

Песните на Сабри Џ. тематско-мотивски се многу богати како резултат на неговото лично разбирање на поезијата за деца и на литературната атмосфера од неговата епоха. На пример, од една страна, пишува песни на индивидуални теми поврзани со љубовта кон природата и секојдневниот живот, а од друга страна, на историски и социјални теми како што се херојството, татковината и слободата. Во овој поглед, при класификацијата на песните на С. Џемил според нивните теми и мотиви, неопходно е да се земат предвид неколку прашања: тематската класификација треба да се изврши врз основа на претпоставката дека темите на постојните песни на С. Џемил како целина не се утврдува само според доминантните теми од периодот во кој живеел самиот, туку се зема предвид и можноста дека неговите песни вклучуваат теми што се развивале во контекст на неговата професија, карактер и време кога тој живеел. Не треба да го испуштиме од вид фактот дека периодот во кој е создавана и развиена неговата поезија за деца се совпаѓа со периодот што е општоприфатен како еден од најхаотичните периоди на турската литература, па затоа на неговата поезија соодветно е да се пристапи од една нова перспектива, како на еден нов книжевен автор кој носи еден нов здив и успева да остави белег на постојната поезија што се развивала под влијание на радикалните општествени реформи.

Темите на песните на С. Џемил претставуваат значајни критериуми на животните вредности. Вредностите утврдени во неговите песни се: секојдневниот живот, љубов кон татковината, љубов кон семејството, љубов кон пријателите, љубов кон природата, љубов кон животните, искреност, љубезност, вредноста на трудот и трудољубивоста, вредноста на сочувството, вредноста на училишниот живот и радоста на животот; лаги и измами, непослушност кон повозрасните, љубомора и лутина, предавство, недоверба, кражба, алчност итн.

Врз основа на горенаведените критериуми, при анализата на неговите песни според темите може да се утврдат, главно, шест тематски групи: 1) песни за секојдневниот живот, 2) песни за образованието на децата, 3) песни за семејната љубов, 4) песни за природата, 5) песни за татковината и слободата и б) песни за религијата.

Во продолжение, темите на песните за деца на авторот ќе се анализираат во контекст на општествените прилики и во контекст на начинот на којшто поетот ги користел споменатите околности како литературен материјал.

5.1.3.1.1.1. Секојдневниот живот

Голем број од песните на С. Џемил се песни напишани за секојдневниот живот. Песните што се осврнуваат на актуелни теми од секојдневниот живот се песни во кои поетот дава совети, особено на децата. Според Џемил, поезијата има многу длабоко и разновидно значење и во формирањето на неговото поетско разбирање едукативниот аспект е најдоминантен. Во овој контекст, според авторот, децата се наивни, емотивни и имагинативни суштества. Оттаму, пронаоѓањето на главниот пат до светот на детето може да се оствари само ако поезијата се обраќа на имагинацијата на детето. Во оваа смисла, охрабрувањето и поттикнувањето на детето, исто така, придонесува за развојот на неговиот начин на размислување и ориентација. Следствено, за Џемил, дури и деновите од неделата може да станат поетски мотив што би му служел на патот кон образование и воспитување на детето. На пример, за да ги научат децата деновите од неделата, тој ја напишал песната во која се персонифицирани деновите од неделата по својот редослед:

Günler	Денови
Sabahınız hayr olsun	Добро утро
Güzel Cumartesi	Убава сабота

Keyfi nasıl pazarın?	Дали е расположена неделата?
İyi.....Pazar ertesi	Добар е... понеделникот
Geliyorum salıdan	Доаѓам од вторникот
Çarşambaya demeye	Да ѝ кажам на средата
Hazırlansın Perşembe	Да се подготви четвртокот
Cuma günü gezmeye ¹³³	За прошетка во петокот

Како што може да се забележи и од горенаведената песна во која поетот има за цел малите деца да ги научат имињата на деновите во неделата, ги наредува деновите според нивниот вообичаен неделен редослед во еден ритмична и хармонична низа за да им го привлече нивното внимание и да им олесни во учењето напамет. Ако се проследи редоследот на деновите, станува јасно дека тој, исто така, им укажува кој ден од неделата е за одмор. За разлика од денешно време кога недела претставува ден за одмор, во песната тој подвлекува дека во тој период ден за одмор и прошетка бил петокот, што ни го предочува животниот стил во тој период.

Во една друга песна со тема од секојдневниот живот, поетот индиректно се осврнува на сиромашните животни услови кои, секако, се резултат на едно време на остри борби и превирања. Како што е познато, војната не само што уништува многу животи, туку исто така го предизвикува и зголемувањето на сиромаштијата и голем пад во економскиот живот. Џемил чувствува потреба да ги научи децата како да преживеат и во тешки услови на опстојување. Поаѓајќи од вакви согледувања и искуства, поетот сака да го научи детето како да се биде штедлив и способен да се преживее и со ниски приходи:

---

¹³³ Sabri Cemil, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan Matbaası, 1911, 7.

Kumbara

Кутија за штедење

Bende var bir kumbara

Имам една кутија

İçi doludur para

Полна со пари

Para verince babam;

Кога татко ми ми дава пари;

Şeker düdüğü ben almam;

Свирче, бонбонче јас не земам;

Kumbaraya koşarım:

Трчам до мојата кутија:

Ben dostumu okşarım

Го милувам мојот пријател

Sabahleyin pek erken

Многу рано наутро

Uzun gözlü kumbaram

Мојата кутија со долги очи

Bana bakar öteden;

Ме гледа оддалеку;

Hani der – benim param?

Таа вели – каде ми се парите?

Üstünde var bir delik,

Има една дупка на неа,

Bende birer metelik

А јас само еден денар

Her gün gider salarım;

Секој ден пуштам по еден денар;

Böyle para toplarım.

Така пари собирам.

(---)¹³⁴

(---)

Сабри е идеалистички учител кој темелно ги проучува педагошките аспекти што би му биле од полза во решавањето на воспитно-образовните проблеми. Дури и во Предговорот на својата стихозбирка, тој нагласува дека образованието треба да започне, пред сè, во семејството. Оттаму, во горенаведените стихови се добива впечаток дека поетот сака да ги применува своите педагошки сознанија обидувајќи се да го научи детето на

¹³⁴ Sabri Cemil, op., cit., pp. 37-38.

идеалот дека е потребно да стекне умешност да штеди пари, да знае да чека и да биде трпелив, дека е погрешно да се земе нешто без да се даде нешто за возврат, како однесувања што ќе создадат чувство на вредност кај него и кои се во согласност со педагошките ставови. Во исто време, тој свесно нагласува дека е пожелно децата да научат да фрлаат пари во кутијата за штедење бидејќи на тој начин тие ќе развијат чувство на самодоверба, ќе стекнат навика да бидат штедливи и ќе придонесат за развојот на нивната нумеричка интелигенција.

Со други зборови, Џемил во своите песни од секојдневниот живот, обраќајќи им се на децата, се обидува да им влее надеж за иднината. Во овие песни тој, исто така, укажува и на недостатоците, нечувствителноста и рамнодушното на општеството. Ставајќи го детето во фокусот на своите песни, тој се обидува да ги оцени спротивставените вредности на општеството и детето да го насочи кон позитивни вредности.

5.1.3.1.1.2. Просвета

Фактот дека Сабри Џемил ја гледал и ја вреднувал песната од просветен аспект како еден воспитувач и просветен работник се наметнува и од неговото нагласување на прагматичните и на дидактичките аспекти во голем дел од своите песни за деца. Сепак, неговите песни за деца што изразуваат лирски чувства не се малубројни.

Тој е автор на голем број песни во кои се осврнува на образованието и воспитувањето на децата, во кои го нагласува мошне големото значење што ѝ се оддава на едукацијата на децата. Според него *„образованието треба да ја разниша и да ја разбуди нашата вкочанета, замрзната национална маса. Ако е мртва, да ја оживее. Образованието треба да претстави една дејност која ќе влева живот, светлина, срце и надеж насекаде, насочувајќи ги очите на народот кон развојот и иновативноста“*¹³⁵. Од овие изрази јасно се чувствува колку голема моќ поетот ѝ припишува на воспитно-образовната функција на литературата за деца на патот кон развојот и напредокот на целиот народ. Неговите песни за деца што се осврнуваат на оваа тема се напишани во прилично пообичен и поразбирлив

---

¹³⁵ Sabri Cemil, „Metebin Vazifesi“, Yeni Mekteb, Mayıs 1911, S.2, 33-35.

стил во споредба со стилот на авторите од неговиот период бидејќи бил свесен дека литературните дела ако не се доволно јасни, не ќе можат да го возбудат и да ја пренесат мислата на реципиентот. Поетот го направил тоа со умисла, па имајќи ги предвид јазичните вештини, интересите и потребите на децата, тој усвоил соодветен пристап кон нивното развојно ниво со цел да им овозможи полесна восприемливост. Песната подолу е најдобриот пример за неговиот пристап:

Sayılar	Броеви
Bir, iki, üç....Ne kolay!	Еден, два, три....Колку лесно!
Gel kardeşim, böyle say.	Ајде брате, вака број и ти.
Dört, beş, altı.....Zor mudur?	Четири, пет, шест ..... Тешко ли е?
Bak ne kolay sayılır!	Погледнете колку лесно се брои!
Yedi, sekiz, dokuz, on....	Седум, осум, девет, десет ...
Kim sayarsa aşk olsun!	Кој може да брои, алал нека му е!
Kim bilmez böyle saymak	Кој не знае да брои вака
Ona oyun hep yasak	Играта секогаш ќе му биде забранета
Ben bunları öğrendim	Јас ги научив броевите
Duydunuz ya efendim! ¹³⁶	Да знаете господине!

Џемил во оваа песна со успешен пристап го прикажал практичниот начин на изучување на броевите кај децата што се остварува преку играта на зборови. Во горенаведените стихови во кои подвлекува дека „*Кој не знае да брои вака / Играта секогаш ќе му биде забранета*“, тој истакнува дека ништо не треба да се добие без да биде заслужено, за секоја награда е потребна заслуга, а во овој случај учењето се прикажува како

¹³⁶ Sabri Cemil, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan Matbaası, 1911, 7.

нешто што заслужува награда. Во оваа насока, поетот го нагласува значењето на учењето како основен квалитет што му е потребен на детето, а потоа следи играта како нешто што треба да се заслужи како награда за успехот.

Поетот во својот Предговор каде што нагласува дека со воспитувањето на децата треба да се отпочне, пред сè, во семејството, исто така, подвлекува дека тоа треба да започне од нивна тригодишна возраст бидејќи децата од три години може да го сфатат тоа што им се раскажува и да го искажат тоа што сакаат да го кажат. Според него, потребно е родителите повремено да ги учат на многу работи, така што кога ќе одат на училиште децата да бидат спремни како една машина што е спремна за работа. А учителот треба да додава нешто ново на веќе усвоените знаења за да има можност постојано да ги надгради. Со овие зборови тој го истакнува значењето на раното отпочнување со воспитно-образовниот процес во семејната средина. Како пример може да ни послужи неговата песна „Bebeğe Ders“ (Поука за бебето):

Bebeğe Ders

Seni her gün büyüğüm
İşsiz, güçsüz görürüm.
Seni yürütmek için
Tutmalı mı elinden?

Tuvaleti seversin;
O kadar şık olmasın.
Süpürgeyi al ele,
Lütfen süpür temizle.
Kablار pisttir, git yıka
Hanım kız ol, ey kukla!

Boş duranlar tembeldir;

Поука за бебето

Те растам секој ден
Гледам дека си мал и немоќен.
За да проодиш
Да те држам ли за рака?

Хигиената е важна;
Нема да бидеш извалкана.
Земи ја метлата в рака,
Те молам, исчисти со неа.
Садовите се валкани, оди измиј ги
О кукло, учтиво девојче биди ти!

Мрзливи се оние што бесмислено седат;

Како што може да се забележи и од песната, авторот потенцира дека детето треба да стекне вештини дома од своите родители, дека родителите треба да ги научат на трудољубивост онолку колку што имаат трпение и да чекаат тие самите да развијат перцепција за сопствениот капацитет за вршење некои работи, да стекнат позитивни навики преку кои ќе се создаде чувство на самоверба кај детето и ќе се придонесе за неговиот позитивен развој.

Во сите негови песни за деца егзистира најмалку по една поука како патоказ во решавањето на животните проблеми на кои децата ќе наидуваат на патот кон својот развој. Меѓутоа, голем дел од тие поуки се така уметнички проткаени што предизвикуваат и уживање кај детето – читател. Песната „Fena Kalem“ (Лош молив) е една од нив што ќе ни послужи како добар пример:

Fena Kalem

Лош молив

-Baba, kalem yazmaz.

- Тато, моливот не ми пишува.

-Hani, küçük yaramaz?

- Дај да видам, ти палавко?

- İyi yazar bu kalem....

- Овој молив добро пишува ....

- İyi değil, istemem.

- Не пишува добро, не го сакам.

Pürüzlüdür, yazmıyor

Рапав е, не пишува

Her leke de yapıyor

Секогаш дамки остава

-Bilir misin neden ya?

- Знаеш ли зошто?

---

¹³⁷ Sabri Cemil, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan Matbaası, 1911.

-Hayır söyle sen baba!

- Не, кажи ми ти тато!

-Çünkü bütün tembeller

- Оти сите мрзливи

Böyle bahane eyler!¹³⁸

Наоѓаат изговори!

На овој начин поетот ја отсликува мрзливоста како една лоша навика на детето во својата рана возраст. Детето што вели дека неговиот молив не пишува добро и наоѓа изговор дека бил рапав, татко му го смета за мрзливо дете и тоа претставува добар пример околу начинот како да му се стави до знаење на детето дека оној кој сака да пишува или да учи може некако да се снајде, додека оној кој секогаш има изговори тешко може да постигне успех во животот. Само мрзливите што не сакаат да работат наместо решенија наоѓаат изговори. Слично на оваа песна, и песната подолу, која ја нагласува вредноста на моливот и книгата за децата, е песна од ист дидактички карактер:

(Erkek Ağzından)

(Од устата на машко дете)

Kalem

Молив

Nedir iğne .... Beğenmem.

Што е оваа игла .... не ми се допаѓа.

Bana verin bir kalem,

Дај ми еден остар молив,

Gıcır gıcır yazarım,

Да пишувам со него,

Türlü resim çizerim.

Цртам разновидни цртежи.

Ben isterim çok şeyler:

Многу работи што би сакал:

Yazar, bozar, çizerim.

Пишувам, чкртам, цртам.

---

¹³⁸ Sabri Cemil, op. cit., p.10.

Bunlarla eğlenirim,

Kitabım ne güzel!

Bana söyler hep masal.

Kitap, kalem çok yaşa!

Gel gelelim baş başa ¹³⁹

Со нив се забавувам,

Колку е убава мојата книга!

Секогаш ми раскажува приказна.

Да живеат книгата и моливот!

Ајде да останам сам со нив

Оваа песна авторот ја напишал од устата на машко дете, кое е прикажано како дете со сите негови предвидени карактеристики. Тоа машко дете изразува срам и чувство на недоличност што му ги нанесуваат женските работи, како што е шиене со игла, која е претставена како работа што не му доликува на едно машко дете. Всушност, тоа е одлика што општеството му ја наложува на машкиот пол во тоа време, од кого се очекува не да се занимава со мали и едноставни работи, туку со посложени и повредни работи. А за да биде детето спремно да ги изврши порелевантните работи, се подвлекуваат значењето и вредноста на моливот, книгата и учењето без кои е невозможно тоа да стане сестрано развиена личност.

Во песните за деца на авторот, покрај моливите и книгите, децата се прикажани и во опкружување на животни и птици. Но, и покрај тоа, просторот во детските песни на Сабри Џемил не е нагласен и не е јасно прикажан. Во неговите песни децата не се врзани за една определена средина. Ова опкружување што се чини разнолико, всушност, е ограничено. Гледаме дека претежно се состои од многу ограничени опкружувања, како што се: дом, градина, улица, училиште или рамнина. Луѓето со кои детето се среќава во оваа средина се: мајка, татко, брат или сестра, пријател и учител од училиште. Освен нив, се среќаваме со саѓи и тврдоглави кози, петли и гулаби што пеат, пчели што свират, јагниња што пасат, шарени пеперутки, мачки што мрморат како суштества со кои детето се среќава во својата околина и воспоставува дијалог. Покрај птиците, меѓу песните на Сабри Џемил има и неколку песни во кои животните се главни херои. Сепак, тие не го сочинуваат

---

¹³⁹ Sabri Cemil, op. cit., p. 18.

преовладувачкиот елемент на поетскиот свет на авторот. Средбата на децата со животните во неговите песни не е израз на заедничка игра или какво било пријателство. Овој интерес што, главно, потекнува од дидактички цели има за цел да ги идентификува животните и да ги запознае децата со нив, и поради тоа животните се претставени со своите најбитни карактеристики. Песните „Maymunla Seviz“ (Мајмун и орех), „Kavganın Sonu“ (Крајот на борбата), „Küçük Yalancı“ (Малиот лажго) и „Keçi Kavgası“ (Борбата на козите) се примери од овој вид:

Keçi Kavgası	Борбата на козите
Pek kurumlu bir keçi	Една горда коза
Daracık bir köprüden	Поминувајќи полека
Ağır ağır geçerken	Низ еден тесен мост
Karşıdan bir ikinci	На една друга коза
Keçi çıkar önüne;	Таа наидува;
Sokulur ta burnuna!	Која до носот ѝ се вметнува!
Haşarıdır keçiler;	Козите се пргави;
Kavgayı da pek sever!	Сакаат караници!
Birincisi der: ulan!	Еј, вели првата:
Çekilsen a yolumdan	Тргни ми се од патот
Cevap verir öteki:	Одговара другата:
- A be şaşkın, kimsin ki?	- Еј глупава, кој си ти?
Keçi değil aslan ol;	Не коза, и лав да си;
Verirmiyim sana yol?..	Нема да ти се тргнам од патот?

Derken sözler kızışır;

Birbiriyle çarpışır.

Başlar boynuz kavgası;

Hiç kesilmez arkası.

Yuvarlanır, düşerler;

Suya dalar giderler!

И така се нарушува редот;

Тие се судираат една со друга.

Започнува кавгата на роговите;

Која без престан трае.

Паѓаат и се тркалаат;

Во вода се нуркаат!

Bu dünyada ne kadar

Keçi huylu insan var!¹⁴⁰

Колку ли има луѓе на овој свет

Со ваков козји темперамент!

Песната „Борба на козите“ е песна за деца во која се прикажани тврдоглавоста и непопустливоста на козите кои тврдо се држат до своите ставови. Ни едната ни другата не сака да попусти и не му дава предност на другиот, па поради тоа започнува кавгата и тие се судираат една со друга, па авторот сака да им укаже на децата дека тие се караат без да имаат определена и јасна цел. Тој преку својата извична реченица „*Колку ли има луѓе на овој свет / Со ваков козји темперамент!*“ како да сака да ни подрече дека во светот има и доста многу луѓе со ваков козји темперамент кој силно го омаловажува и го прикажува како бесмислен. Тврдоглавоста и своеглавоста се прикажани како негативни особини на човекот, за кои авторот очекува децата да не ги земаат за пример бидејќи од нив нема корист за човештвото.

Како што може да се забележи, акцентот на авторот не е на првиот стих каде што се чувствува еден природен тек, туку на последните стихови во кои се открива дидактичкото разрешување. Но во истите стихови на оваа песна се чувствува и неговата смисла за хумор. Како што може да забележиме и од оваа негова песна, некои од песните на Сабри покрај јасните дидактички одлики поседуваат и елементи на хумор. Мирот и смеата му даваат

---

¹⁴⁰ Sabri Cemil, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan Matbaası, 1911.

поинаква боја и поинаков вкус на неговата поезија. Тој има богат спектар на хумор што е многугласен, може да започне со обична шега и да заврши со осуда и критика. Покрај горенаведената песна, и песните со наслов „Maımunla seviz“ (Мајмун и орев), „Kavganın sonu“ (Крајот на борбата) и „Küçük yalancı“ (Малиот лажго) се примери од овој вид. Неговата смисла за хумор се наоѓа меѓу двата пола на една безопасна и пријатна шега и сатирична комедија. Толеранцијата и безопасноста одговараат на првата почетничка возраст од детството кога детето сè уште не го покажало своето негативно лице во својот темперамент, а лицемерието сè уште не е формирано во неговиот карактер. Хуморот што се забележува во песните на Сабри Џемил никогаш не достигнува тажна димензија, тој е полн со љубов и радост. Нивоата на неговата смисла за хумор, исто така, се многу разновидни. Започнува со пријатен и искрен степен на хумор и понекогаш се издигнува и се претвора во алегорија или сатира.

Како што истакнува и Марковиќ, алегоријата во прв план е пристапна за децата од школска возраст преку динамичноста и постојаната акција на ликовите што го привлекуваат вниманието на младите читатели, и најчесто се нудат два заклучоци: првиот и едноставниот кој е заснован на секојдневното животно искуство сугерира поука и е сфатлив за децата и младината, а вториот заклучок е подлабок, посложен со порака од пошироко значење која е срж на филозофските сознанија, што одговара единствено на возрасните.¹⁴¹ Во согласност со истото гледиште, и елементите на сатирата во поезијата на Џемил се појавуваат во песните што се соодветни за малку понапредна возраст, што е показател дека авторот е свесен дека негативните особини детето ги стекнува со текот на времето, со своето созревање и од лошите навики што ги гледа во сопственото опкружување. Но потребно е да напоменеме дека сите нивоа на алегорија во поезијата на Сабри Џемил, без разлика дали се работи за литературни творби за помала возраст или за понапредна возраст на децата, поседуваат превентивни и заштитни квалитети што служат за создавање здрава личност.

Авторот верува во едукативната функција на поезијата и во нејзината моќ во подучувањето на малите читатели, така што своите песни ги упатува на малите ученици од основно училиште и преку нив се труди да ги научи на општи знаења, како што се: годишните времиња, деновите во неделата, броевите, природните убавини, животинскиот

---

¹⁴¹ Slobodan Marković, *Zapisi o kniževnosti za decu – udzbenici i priručnici*, Beograd: Interpres, 1973, 24.

свет итн. На пример, ја одразува убавината на природата во секое годишно време користејќи ги имагинацијата на детето и неговите доживувања. Во дел од песните, со цел да ги идентификува разните животни што ги среќаваат децата во своето опкружување, тој ги наведува имињата на разновидни животни и ги опишува нивните најкарактеристични одлики. Всушност, тој сака да им пренесе сознанија од сите сфери на животот. Набројувајќи ги деновите на неделата, годишните времиња и разновидните животни, тој ги опишува и нивните карактеристики за децата да може да ги разликуваат едните од другите. Поаѓајќи од песните за деца со едукативен карактер, може да се заклучи дека поетот своите дела ги напишал во согласност со природата на детето. Сабри, имајќи ја предвид иднината на следните генерации, се обидува да привлече внимание за важноста на образованието и воспитувањето на индивидуите што во иднина ќе ги водат земјата и општеството воопшто. Поетот има за цел да ја зголеми поврзаноста на детето со училиштето и преку песните да ги освои нивните срца. Иако Хасан со право тврди дека „некои од неговите песни од дидактички карактер не ги надминуваат сувите совети“¹⁴², ако се земе предвид временската рамка во која тие се создадени, од временска перспектива може да тврдиме дека неговите песни за деца, со едноставниот јазик и стил соодветен за возраста на децата и непосредното обраќање кон детето, кое секогаш е во центарот на вниманието, сепак претставуваат голем квалитет и предност во постигнувањето на поставената цел. Но за жал, на неговите песни за деца не им било посветено заслуженото внимание, ниту за време на неговиот живот ниту по неговата смрт, што претставува еден тажен момент за литературата за деца на турски јазик на нашето поднебје.

5.1.3.1.1.3. Семејна љубов

Во текот на својот живот Џемил му дава посебна вредност на своето семејство, оттука секогаш го истакнува и го возвишува концептот на семејството. Поетот ја третира семејната љубов како тема во повеќето свои песни за деца. Во овој контекст, тој ја истакнува важноста на семејството, им ја наметнува семејната љубов на децата и ги советува да се

---

¹⁴² Hamdi Hasan, „Makedonya Türk Çocuk Edebiyatının İlk Eseri“, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 1998, S.12, 117-121.

грижат за своите семејства како нешто највредно што го имаат. Покрај семејната љубов, поетот во овие песни го поттикнува малиот читател да размисли, да дискутира и да ја прифати вистината за универзалните вредности како што се моралот и искреноста.

Во своите песни, нагласувајќи ги светоста и возвишеноста на мајката и на семејството, тој станал вистински преведувач на чистите и наивни чувства на децата. На пример, во својата песна со наслов „Sevgiler“ (Љубов), осврнувајќи се на љубовта на членовите на семејството, како што се мајката, таткото, браќата и сестрите и нивната посветеност едни на други, тој ја опишува и благородноста на ова чувство низ очите на малото дете:

Sevgiler!	Љубов!
Anneciğim!	Мајко моја!
Ben seni pek	Јас тебе
Çok severim.	Многу те сакам.
Tatlı babam	Мој сладок татко
Senden ise	Јас од тебе не можам
Ayrılamam.	Да се разделам.
Gel kardeşim	Ајде брате
Sensin benim	Ти си само
Ancak eşim.	Мој другар.
Ben küçüğüm	Јас сум мал
Sizleri hep	И секогаш

Sevmedeyim.

Ќе ве сакам.

Her seviniz

И вие секогаш сакајте ме

Siz de beni

И вие мене

Okşayınız.¹⁴³

Галете ме.

Во песната авторот го нагласува значењето на љубовта во животот на децата. Тој во неа ја изразува наивната љубов на децата кон своите мајки, татковци, другари и кон сите луѓе околу нив. Акцентот е ставен на заедничката, обостраната и перманентната љубов воопшто. Децата имаат потреба од љубов, и тоа од обострана љубов, и да сакаат и да бидат сакани. Поради тоа во песната детето ја изразува својата љубов кон своите најблиски и во последните стихови „И вие мене / Галете ме“ подвлекува дека има потреба да биде и сакано.

Џемил, како еден чувствителен учител и татко, сигурно сакал неговите песни за деца да имаат долг век, не само како песни, туку и како спомени што фрлаат светлина врз иднината. Тој ја постигнал оваа своја цел, меѓу другото, и со горенаведената песна што ја најдовме повторно објавена и во еден буквар на турски јазик подготвен на латинско писмо, за кој сметаме дека е меѓу првите буквари на турски јазик за прво одделение основно образование, печатен по наредбата и програмата усвоена од Министерството за култура дури по Народноослободителната војна во 1945 година во Скопје.¹⁴⁴ Џемил, со оваа своја песна за деца, иако објавена анонимно, без да се наведе нејзиниот автор, зазема значајно место и во литературата за деца на турски јазик во повоениот период на територијата на РС Македонија. Оваа песна, за чија вредност и значење посеопфатно ќе стане збор во третиот дел од овој труд во кој ќе се осврнеме на литературата за деца на турски јазик во повоениот период на територијата на РС Македонија, ни претставува голем показател дека таа и по

¹⁴³ Sabri Cemil, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan Matbaası, 1911, 14-15.

¹⁴⁴ *Alfabe – İlkokulların Birinci Sınıflarına Mahsustur*, 1945 yılı programına göre tertip edilmiştir, Kültür Bakanlığının emrile tasvip edilmiştir, Birinci Yayım, Üsküp: „Bratstvo“ Basımevi, 1945, 40.

триесет и четири години со својот книжевен квалитет долгорочно била прифатена, усвоена и сакана, при што и останала во сеќавањата на просветителите, литературите и на народот.

Во споменатата песна, како и во другите свои песни, авторот го подвлекува значењето на перспективата од која децата треба да ги сфаќаат поимите љубов, семејство, живот и свет, кои се претставени низ призмата на малите деца што, секако, претставува квалитет поради што неговите песни стануваат незаборавни. Песните за деца кои подоцна ги напишал за своите внуци „Arca İçin“ (За Арца), „Sayra İçin“ (За Сајра), „Ayu İçin“ (За Ајча) и ги оставил како наследство на сите деца, а особено на своите внуци, веројатно се одраз на оваа мисла.¹⁴⁵ А неговото константно пишување и работење за своето семејство до крајот на својот живот, уште еднаш ја потврдува оваа негова особина.

Авторот, испитувајќи го односот дете – семејство, низ очите на детето ги обликувал и универзалните вредности. Всушност, во својата песна со наслов „Vicdan“ (Совест), тој подвлекува дека начинот да се биде добра личност е да се има еден вид филтер на совеста:

Vicdan	Совест
(...)	(...)
İnan buna, her işinde bu vicdan Sana kılavuz olsun!	Верувај ми, совеста во секоја работа Нека ти биде водич!
Dinler isen vicdanın her zaman	Ако секогаш ја слушаш совеста
İyi insan olursun!..... ¹⁴⁶	Ќе бидеш добра личност!.....

---

¹⁴⁵ İlknur Doğan Kamalı, „Sabri Cemil Yalkut’un Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme“, Türkiye Cumhuriyeti Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2018, 47.

¹⁴⁶ Sabri Cemil, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan Matbaası, 1911, 39-40.

Поетот непосредно обраќајќи му се на детето, му препорачува секогаш да го слуша гласот на својата совест, да биде совесен во сите свои постапки во животот бидејќи тоа е единствениот пат што води кон оформување на една благородна личност.

За разлика од поетите што не му се обраќаат на детето лично, туку првенствено им се обраќаат на родителите и преку нивното посредство се обидуваат да достигнат до детето, Сабри е еден од значајните поети кој во фокусот на песната го преместува самото дете и со него комуницира. Тој не користи впечатлив поетски јазик во својата поезија, сепак, искреноста на користениот јазик при обраќањето кон децата додава живост на неговиот стил. Оваа негова непосредност, искреност и срдечност кон детето како поет родител е индикатор за тоа колку тој оддава значење и се грижи за семејството и за децата во него како негови најважни членови.

5.1.3.1.1.4. Природа

Природата е тема што често се наоѓа во фокусот на песните за деца на поетот. Неговите песни изобилуваат со животно уверливи описи на природата, додека неговиот стих е лирски вдахновен и топол. Користејќи ги природните елементи, како што се: пролет, дожд, зора, ветер итн. како доминантна слика, тој успева да го отслика чувството преку кое и ја достигнува својата цел; ги поттикнува посакуваните побуди и емоции кај реципиентот.

Во литературата во тој период продира погледот на природата на француските романтичари. Со објавувањето на фотографии и слики во списанијата, се родила една нова тенденција како пишување поезија под слики. Анализирајќи ги книжевните текови во овој период, Каплан подвлекува дека оваа книжевна традиција ги приближила поетите до една нова песна за природата „*која има за цел само да биде слика или да има функција на украс и симбол на расположението на поетот*“.¹⁴⁷ Впрочем, и песните за природата на поетот не се врзани за некоја длабока идеја, туку преку уметничките слики што ги содржат во себе имаат за цел да ги импресионираат децата и да го променат нивниот поглед кон светот. Во

---

¹⁴⁷ Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret "Devir-Şahsiyet-Eser, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1993,120.*

таа насока, и во песната насловена како „Şiir-i Ser-a-ser“ (Песна на целината), Цемил со еден ефективен стил, уметнички јазик и обилни слики ги рефлектира убавините на скопската природа и длабоката радост што овие убавини ја оставиле во срцата на луѓето:

Şiir-i Ser-a-Ser

Песна на целината

Vardar, kamerin ince güzel nur beyazı	Вардар, убавата и светла белина на месечината
Altında, fısıldar durur iş ar dilâviz	Под него, постојано шепоти срцето
Sakin gecenin eyleyerek ruhunu tehziz	Тресејќи ја душата на мирната ноќ
Atiye şitaban oluyor şerm ile mazi.	Засрамен брза кон минатото.
Vardar akıyor titreyerek safvet-i şebden	Вардар тече треперејќи во чистотата на мракот
Her lerzesi bir nur-ı musavvir gibi rahşan,	Секој трепет е пријатен како самото светло,
Her lem'ası bir şiiir-i munevver gibi ra' şan;	Секој блесок е пријатен како самата поезија;
De vecde gelir seyri ile gaşy oluyorken	Занесувајќи се од неговиот пејзаж
Vevedná..bu güzel dağ, bu yegâne emel-i dil	Водно...прекрасна планина, единствена желба
Bigâne-i kalb-i ferahna ki memail	И туѓото срце тежнее кон свежина
Meskenetle pey-a-pey kabarub yükselivermiş	Мрзливо отекува малку по малку
Tetvic ediyor nur-ı kamer kühi; ¹⁴⁸	Се крунисува од планинската светлина;

Како што се гледа и во самата песна, авторот ја опишува природата користејќи ги елементите на самата природа како изразно средство во своите песни. Тој ја опишува

¹⁴⁸ Sabri Cemil, „Şiir-i Ser-a-ser“, Yıldız, S.38, 1909, 146. Види: Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, Yıldız „Pazar Günleri Çıkar Açık Risaledir“, Üsküp: Matüsiteb, 2009, 220.

убавата природа на Скопје што ја украсуваат реката Вардар и планината Водно со нивната боја, мирис и изглед и зад овие елементи на природата не се крие некое друго значење. Тоа е показател дека Џемил не гледал на природата од некоја филозофска или мистична гледна точка. Тој ја пишувал песната во согласност со модерното сфаќање на природата. Авторот С’ри, кој ја анализираше и ја оценувал горенаведената песна, вели: *„Поетот ги опишал убавините на реката Вардар и на планината Водно која го дели Скопје на два дела. Исто така, тргнувајќи од убавиот изглед на скопска планина и река, поетот преку поезијата ги третира вредностите како што се љубовта кон татковината и родољубието. Може да се каже дека оваа песна, напишана во стилот на сонет, е најубавата и најимпресивната песна на Сабри“*.¹⁴⁹

Во една друга песна со наслов „Bahar“ (Пролет) во која поетот ја третира истата тема, како елемент на природата го избира годишното време пролет и го опишува позитивниот ефект на оваа сезона:

Bahar	Пролет
Bahar senin nefesin	Пролетта е твојот здив
Bayırları yeşertti.	Ги раззелени падините.
Ormanlar, kırlar bütün	Шуми и сите полиња
Kuşları gördü şimdi.	Сега ги видоа птиците.
Soğuk bizden pek uzak!	Студот е далеку од нас!
Hoş geldiniz ey günler,	Добре дојдовте, о денови,

¹⁴⁹ Mustafa Özsarı, „Üsküp’ten Karesi’ye Meşrutiyet Döneminin Modernist Bir Muallim ve Muharriri: Sabri Cemil Bey“, Geçmişten Günümüze Balkanlarda Türkçe’nin Süreli Yayınlarıdaki Yeri ve Önemi Sempozyum Tebliğ Kitabı, Bosna Hersek/Zenica, Sarajevo: CPU Printing Company, Mayıs 2017, 488-89.

Bak mavi gök ne parlak;

Genç yerler de hep güler.¹⁵⁰

(...)

Погледнете колку е светло синото небо;

И раззелените места секогаш насмеани.

(...)

Тој, како учител поет, своите литературни творби ги создава со дидактички цели. Така и во оваа песна, со цел да го научи детето на определени поими во однос на природните појави околу годишното време пролет, тој ја користи ритмичката структура на песната преку која го привлекува вниманието на младиот читател и ја придобива неговата симпатија, со што и овозможува долгорочно паметење на новостекнатите сознанија. Преку постојано комуницирање со детето читател се обидува да придонесе и во подигнувањето на свеста за јазикот, неговиот когнитивно-афективен развој и во неговото стекнување вештини за подобро разбирање и изразување. Свесен за ограниченото знаење и разбирање на детето, однесувајќи се како родител водич, насочувајќи го вниманието на детето кон настани и предмети што се особено важни и правејќи вистински напор да ги согледа работите низ призмата на детето, поетот всушност му помага на детето да го разбере светот. Оваа постова постапка е сосема корисна и од педагошки аспект што ја потврдува и Howe, кој вели: *За децата е корисно не само нивните родители да се ангажираат во многуте активности во кои ги вклучуваат децата туку и да се потрудат да ги вклучат децата во многуте аспекти од секојдневниот живот, споделувајќи секојдневни искуства.*¹⁵¹ Врз основа на ова согледување, може да констатираме дека поетот подучувајќи ги за различни искуства од секојдневниот живот и гледајќи од нивна перспектива, мошне успешно им се приближува на децата и ја достигнува посакуваната цел.

Во неговиот поетски свет децата се совршени, беспрекорни, наивни и душевно чисти суштества полни со имагинација. Пред сè, авторот како голем педагог му се обраќа на срцето на детето и сака да го допре неговото срце бидејќи знае дека емоцијата е најважен

¹⁵⁰ Sabri Cemil, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan Matbaası, 1911, 20.

¹⁵¹ Michael J. A. Howe, *Psihologija Uçenja – Priručnik za nastavnike*, prev: Meri Tadinac-Babić, Zagreb: Naklada Slap, 2008, 16.

фактор во светот на детето. За да го допре неговото срце, поетот педагог е свесен дека неговата песна мора да биде упатена кон детето на начин што може да одговори на неговата единствена имагинација и да го поттикнува и да го надополнува за да може да влијае врз неговиот начин на размислување.¹⁵² Оттука, поетот во својата поезија ги охрабрува емоциите на детето, а воедно и ги насочува и ги збогатува. Неговата поезија го наоѓа своето место во секакви духовни расположенија. Во неа постојат подароци за сите, и за оние што се весели или тажни и за оние што се скептични или самоуверени. Нејзиниот глас, во зависност од расположението, некојпат го ослободува читателот од страдања, некојпат ја предвестува радоста, а некојпат и ја зголемува радоста, што може да се забележи и во вториот дел на песната “Bahar “ (Пролет):

(---)	(---)
“Sular neşeli sular	Водите течат весели
Yükselir bu şarkılar	Од нив се издигнуваат песни
Ah ne güzel cıvıltı	О, колку убаво чрчорат
Bugün bize ne mutlu!	Денес сите сме среќни!
Bahar sevimli bahar	Пролет, о слатка пролет
Sana bütün alkışlar“. ¹⁵³	Сите за тебе аплаудираат.

5.1.3.1.1.5. Татковина и слобода

Покрај своите многубројни песни за секојдневниот живот, Џемил напишал голем број песни и за татковината, патриотизмот и слободата. Неговата патриотска поезија за деца, главно, има книжевно-историско значење. Патриотизмот и чувството на националниот дух произлегуваат од таа почва од каде што и пораснала неговата поезија во целина, а посебно поезијата за деца. Сите чувства, соништа и желби на неговиот народ

¹⁵² Fikret Kanat, *Pedagoji*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966, 187.

¹⁵³ Sabri Cemil, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan Matbaası, 1911, 20.

нашле одраз во неговата душа и силен израз во неговата поезија. Тоа е и суштината на неговиот патриотизам.

Неговото често осврнување на темата татковинска љубов и слобода во повеќето песни е показател за неговата чувствителност на оваа тема. Во најбурниот период на општеството, тој всадува љубов кон татковината кај малите деца. Татковината во неговите песни претставува свето нешто. Затоа ја надминува родителската љубов. Сепак, во многу негови песни, мајчината љубов кон детето се поистоветува со љубовта кон татковината. Поетот ја споредува татковината со поимот мајка. Идејата е бидејќи детето не може да живее без мајка, така и човекот не може да живее без татковина. Сепак, ова не е смртна мајка за која детето знае. Таа е трајна и бесмртна. Според него, она што ја прави татковината бесмртна се единството, солидарноста и бескрајната трудољубивост. Мајката е свето битие во очите на детето. Децата тешко го разбираат изедначувањето на вредноста на мајката со татковината, односно дека и татковината е исто толку вредна и возвишена како и мајката. Темата љубов кон татковината го добива својот најсилен и најубав израз во песната „Vatan“ (Татковина), во која авторот преку дијалог се обидува да му илустрира на детето како татковината и мајката може да се поистоветат и да имаат подеднакво значење:

Vatan	Татковина
Ne güzeldir bu toprak!	Колку е убава оваа земја!
Çayırları ne soğuk!	Колку ѝ се свежи ливадите!
Ya güneşi ne parlak!	Колку е светло сонцето!
Günü hele ne berrak!	Колку е јасен денот!
Bu vatanı severiz,	Ние ја сакаме оваа татковина,
Mini mini erleriz!	Ние сме нејзини мали пионери!
Bizi besler bu vatan;	Оваа татковина нè храни;
Odur bizi yaşatan;	За неа ние живееме;

Annemizdir her zaman;

Onu sevmez mi insan?¹⁵⁴

(---)

Таа секогаш е нашата мајка;

Зарем е можно да не се сака?

(---)

Песната „Vatan“ (Татковина) е едноставна и убава песна за деца во однос на уметничкиот израз. Таа е многу природна песна напишана на народен јазик, а исто така и прекрасна во однос на естетската и на уметничката вредност. На С. Џемил му недостасува благородна младина што ќе ја сака својата татковина, ќе ја благословува и ќе се чувствува должна да ја штити својата татковина кога тоа најмногу ќе ѝ биде потребно. Идејата за татковината кај поетот е цврсто поврзана со идејата за слободата. Џемил секогаш подвлекува дека е подготвен да се жртвува за својата татковина при секоја можна прилика, а тоа им го сугерира и на малите читатели:

Arkadaşlar Toplanalım

Arkadaşlar toplanalım

Eğlenelim, oynayalım

Yorgun olan fikrimizi

Dinletelim, canlanalım

Ајде пријатели да се собереме

Ајде пријатели да се собереме

Да се забавуваме, да играме

Нашиот уморен ум

Да го одмориме и да се освежиме!

Ne güzeldir bak şu orman

Sesimizle dolsun hemen

Погледнете колку е убава шумата

Нека се исполни со нашите гласови

---

¹⁵⁴ Sabri Cemil, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan Matbaası 1911, 24-25.

Oynayarak bağıralım

Играјќи си да викаме

Yaşa vatan, yaşa vatan!¹⁵⁵

Нека живее татковината!

Оваа негова чувствителна личност се забележува и во неговите песни во кои непосредно се осврнува на слободата. Идејата за слобода, која беше нагласена во овој период на големи превирања, доби во своето значење и во литературата за деца. Во овој период, дури и поетите и писателите за деца многу ја нагласија важноста на слободата. Затоа што тие силно веруваа дека литературата за деца има големо влијание како врз развојот на личноста, самодовербата и самопочитта кај детето, така и врз свеста за херојството и жртвувањето за татковината како доблести што треба да се учат на млада возраст. Според нив, оваа свест е неопходно да се пренесе на идните генерации и да се сфати дека тие се обврзани оваа возвишена должност да ја одржат жива и силна.

Периодот кога се твореле овие песни, исто така, е период во кој женскиот глас е погласен отколку во претходните периоди. Покрај за малите момчиња, поетот јасно ја изразува важноста на описменувањето, пристојноста и трудољубивоста и кај малите девојчиња. Според него, славата на една земја зависи од решеноста и од трудољубивоста на женскиот пол. Во песната „Kız Mektepleri Marşı“ (Химната на женските училишта), тој подвлекува дека не само момчињата туку и девојчињата треба да бидат дарежливи и спремни да се жртвуваат за својата татковина, а нивната вредност, како и во горенаведената песна, ја споредува и ја изедначува со вредноста на мајката. Песната „Kız Mektepleri Marşı“ (Химната на женските училишта) во која девојчето е во центарот на вниманието е напишана од устата на едно девојче, со што авторот тежнее да биде поубедлив:

Kız Mektepleri Marşı

Biz vatanın ümidiyiz, vatan bizimle yaşar;

---

¹⁵⁵ Sabri Cemil, op. cit., pp. 10-11.

Bu dünyada bir annesiz yaşar mı hiç çocuklar?
Evet, bugün biz küçüğüz, mini mini kızlarız;
Fakat yarın koynumuzda yavrumuzu besleriz.
Çocuğunun beşiğini sağ eliyle sallayan
Valideler, sol eliyle kainatı sallarlar.
Bu yavrular büyüyecek, okuyacak, yazacak;
Terbiyeli, anlayışlı, birer insan olacak!
Pak yürekle, demir elle çalışacak hep onlar,
Eli açık, göğsü gergin yaşayacak hep arslanlar,
Çocuğunun beşiğini sağ elle sallayan
Valideler, sol eliyle kainatı sallarlar!¹⁵⁶

Химна на женските училишта

Ние сме надежта на татковината, татковината живее со нас,
Дали децата може да живеат без мајка на овој свет?
Да, ние денес сме мали, мали девојчиња;
Но, утре ќе ги храниме нашите бебиња во нашите пазуви.
Лулајќи го креветчето на своето дете со десната рака
Мајките го тресат универзумот со левата рака.
Овие деца ќе растат, ќе читаат, ќе пишуваат,

---

¹⁵⁶ Sabri Cemil, op. cit., pp. 30-31.

И ќе бидат пристојни, разбирливи возрасни!
Тие секогаш ќе работат со чисти срца и со железни раце,
И ќе живеат со чисто чело и дарежливо срце.
Лулајќи го креветчето на своето дете со десната рака
Мајките го тресат универзумот со левата рака!

5.1.3.1.1.6. Религија

Религијата е емоција што има свое далечно минато. Таа постои уште од почетокот на човечката историја кога луѓето станале свесни за своите слабости пред разни природни настани и почувствувале потреба да се засолнат и да веруваат во некое семоќно битие што е посилено од самиот човек. Тоа најчесто било верба во едно битие кое од ништо го создало човештвото, кое постојано дарувало благослови, награди, а и казни. Таа верба најчесто била верба во Господ. Вербата во Господ и спроведувањето на неговите проповеди, исто така, претставува важен фактор во разни култури на општеството бидејќи го обликува и го организира секојдневниот живот на луѓето.

Во времето кога Џемил ги пишува овие стихови, општеството било во специфична криза – тоа било поделено меѓу иновациите што ги донеле достигнувањата на човечкиот ум и традиционалниот начин на живот. Оваа агонија влијаела врз развојот на религиозните повици. Од друга страна, училишните организации, покрај световното образование, пружале и верско образование и биле под силно влијание на религијата, а некои училишта имале и статус на верски училишта. Верското образование, воспитание и посветеност биле делумно поддржани, а причината за тоа треба да се побара во општествените околности и религијата како неразделен дел од училишното образование.¹⁵⁷

Следствено, поетовите општествени и етички начела во поезијата за деца често се блиски на религиозните сфаќања за животот. И тој е застапник на трпеливоста и стравот од

---

¹⁵⁷ Hamdi Hasan, „Sabri Cemil Bey’in Çocuk Şiirleri Üzerinde“, Hilal (Üsküp), S.50, Mayıs 1993, 6.

се моќниот Господ, кој може да казни или да помогне, а истовремено е и поддржувач на трпеливоста и очекувањето награди за добро дело во подоцнежниот или во задгробниот живот. Некои од неговите песни имаат религиозна боја и карактер, како во мотивот и ставот, така и во поетските средства. С. Џемил бил религиозен човек и верувал дека религијата треба да биде составен дел на образованието во едно општество бидејќи во религијата ја открил таа моќ што дејствувала како моќта на уметноста.

Во поезијата на голем број поети и писатели за деца, кои биле принудени да живеат во слични временски услови, општествените и етичките начела често се приближувале на религиозните сфаќања за животот, меѓу кои може да го напоменеме и поетот за деца Јован Јовановиќ Змај, како еден од значајните поети за деца во српската и во југословенската литература за деца, кој му бил претходник на С. Џемил и кој, исто така, напишал голем број песни за деца со религиозен карактер за кои мислиме дека се резултат на општествено-културните прилики во дадениот период.¹⁵⁸

Од друга страна, Сабри Џемил живеел во период кога и човечките идеали, главно, се реализирале во една воена атмосфера во која луѓето копнееле по слободен живот достоин за човекот. Сеприсутноста на непријатноста и мракот во животот на луѓето претставувале уште еден значаен фактор што ја зголемувал наклонетоста кон религијата и кон засолнувањето во Бога. Оттаму, Сабри е личност што ја цени религијата, ја смета за важна вредност и живее со нејзините проповеди. Тој бил толку голем верник што секоја вечер пред спиење им читал религиозни приказни и песни на своите деца.¹⁵⁹ А во тој период религиозните литературни творби биле потребни како наставна материја и за училиштата кои, покрај световното, им пружале и верско образование на учениците. Поаѓајќи и од оваа потреба, тој напишал голем број религиозни песни во кои се истакнува моралната поука што е извлечена од религиозната содржина. Иако наменети за деца, овие дела првенствено биле религиозно-едукативен материјал без вреден уметнички квалитет. Како пример, може

---

¹⁵⁸ Slobodan Z. Marković, *Zapisi o knizevnosti za decu - udzbenici i priručnici*, Beograd: Interpres, 1973, 49-51.

¹⁵⁹ İlknur Doğan Kamalı, „Sabri Cemil Yalkut’un Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir İnceleme“, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2018, 54.

да ја презентираме песната со наслов „Господ“¹⁶⁰, напишана од поетот во 1911 година како песна со религиозен карактер:

Allah	Господ
Yeri, göğü yaradan,	Ги создал земјата, и небото,
Ağaçları donatan	Ја опремил земјата со дрвја
Çiçekleri açtıran	Прави цвеќињата да цветаат
Bir Allah'tır bir Allah	Господ е еден, Господ е еден
Doğuran her hayvanı	Го храни секое животно
Yaşatan her insanı	Го одржува секој човек во живот
Koruyan şu vatani	Ја штити татковината
Bir Allah'tır, bir Allah	Господ е еден, Господ е еден
Allah her yerde hazır	Господ е спремен насекаде
Ne yaparsan o görür	Што и да правиш, тој гледа
Ne söylersen işitir	Што и да зборуваш, тој слуша
Vardır, birdir, büyüktür	Тој постои, еден е, единствен и голем
Ben Allah' severim	Јас го сакам Господ

---

¹⁶⁰ Песната „Allah“ (Господ) во 1940 година била многу сакана и општоприфатена песна за деца и е ставена во читанките за основно образование од страна на Министерството за образование во Р Турција. Види: İlknur Doğan Kamalı, „Sabri Cemil Yalkut’un Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir İnceleme“, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2018, 54.

Како што може да се забележи, оваа песна за деца во себе носи религиозен призив. Според авторот, религијата, поставувајќи определени етички норми, создава единство и соживот во општеството. Сабри, како голем просветител и поет, преку своите песни ги учи децата и на љубов кон религијата, што е показател дека тој избира еден вид интердисциплинарен пат за воспитување на децата.

5.1.3.1.2. Песни во проза на Сабри Цемил (Јалкут)

Сабри Цемил е автор и на неколку литературни творби што му припаѓаат на литературниот жанр песни во проза. Иако се во проза, тие содржат и некои од карактеристиките на песната. Меѓу неговите песни има пет што ги типологизираме како дела од овој литературен жанр. Неговите песни во проза за деца, на кои ќе се осврнеме во продолжение, се дела во кои тој вклучува и некои сознанија за сопствениот семеен живот. Неког негативно искуство доживеано од самиот автор, некоја грешка направена од неговиот син, некои набљудувања на неговите деца претставуваат извор на неговата инспирација за споменатите литературни творби. Но пред да почнеме да ги анализираме неговите песни во проза, би било корисно накратко да се осврнеме на појавата и на најважните карактеристики на овој литературен жанр.

Песна во проза е литературен жанр што се појавил во француската литература кон средината на XIX век и станал широко распространет во книжевниот свет во втората половина на истиот век. Песната во проза, која била претставена во француската литература од моќни писатели, подоцна станала жанр во кој твореле различни уметници и во други западни литератури. Во литературата за деца на турски јазик овој жанр навлегол во XIX век преку преводи направени од западните литератури, особено од француската литература. Песната во проза како жанр бил дочекана со голем интерес во периодот на модернизацијата

---

¹⁶¹ Sabri Cemil, op., cit., p. 8.

на литературата за деца на турски јазик, па станала еден од литературните жанрови што голем број писатели сè повеќе го практикувале.¹⁶²

Песната во проза претставува поетско раскажување на емоциите и на соништата во прозна форма што содржи една внатрешната хармонија. Таа е вид на проза, кратка, концентрирана со сопствен наслов, во кој поетскиот израз е насочен кон прозата. Во овие поетски творби темите се поетски и се обработуваат во поетски стил и во нив се откриваат описи на индивидуални наклонетости. Овој вид песни вклучуваат голем број извици и се претпочитаат долги реченици при описите и при анализите затоа што токму ним им се оддава голема важност. Прозната песна содржи и заплет што е карактеристичен за расказот и поради оваа своја одлика се смета за жанр меѓу расказот и песната.

Постојат голем број слични аспекти на песната со песната во проза. Во песната во проза зборовите се избрани и определени на начин на кој ќе создадат хармонија што е значајна и во двата жанра. И во двата жанра се користи книжевната уметност, се опфаќаат поетски и емотивни теми, а постои сличност и во однос на јазикот и на стилот. Правилната и добрата употреба на јазикот е важна и во двата жанра. Во песната постои рима, а во песната во проза можно е да постои внатрешна рима. Разликата лежи во тоа што во песната во проза нема метар, рима, стих и стиховни единици, како што се: стих, строфа и други кои, обично, се користат во поезијата.¹⁶³

Песните во проза на Сабри не се напишани со висок уметнички стил во споредба со неговите современици. Авторот како идеалистички учител, како во своите песни, така и во песните во проза ја следи дидактичката цел, а творбите ги создава на начин на кој децата од основно училиште може да ги разберат и да извлечат поука од нив. На пример, во следниве редови во песната во проза со наслов „Saçlarım“ (Мојата коса), што сметаме дека ја напишал низ призмата на неговата ќерка Незахат, Сабри изразува непријатност што малата Незахат си играла со својата коса:

---

¹⁶² Cafer Gariper, „Türk Edebiyatında Mensur Şiir Literatürü“, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.4, S.7, 2006, 361.

¹⁶³ Cafer Gariper, op. cit., p. 361

Saçlarım

Çiçeklerin sevimli renkleri var; kelebeklerin süslü kanatları var; kuşların nazik tüyleri var; kuzuların yumuşak yünleri var. Benim de bunların hepsinden kıymetli: Altın gibi sarı, ipek gibi yumuşak, ay gibi parlak saçlarım var! Annem bana nasıl da saçlarımı öyle severim. Allah bile bu güzel saçları sevmiş; en yüksek yerde: Başımın üzerinde bir taç gibi yatarmış! İyi ama küçük kardeşim Nüzhet bana kızdığı vakit canım kadar sevdiğim şu ince lepiska saçlarımı tutup çekmese!...¹⁶⁴

Мојата коса

Цвеќињата имаат слатки бои; пеперутките имаат украсни крилја; птиците имаат нежни пердуви; јагнињата имаат мека волна. А јас, како повредна од сите нив: имам коса жолта како злато, мека како свила, сјајна како месечина! Мајка ми се прашува како толку многу ја сакам својата коса. Дури и Господ ја сакал оваа прекрасна коса; ја наместил на највисокото место: Како круна да стои на мојата глава! Само би сакала мојот мал брат Нузхет кога е лут на мене, да не ми ја зграпчува и да не ми ја влече мојата тенка убава коса што ја сакам онолку колку што ја сакам својата душа!...

Ако ги проследиме изразите користени во горниот пасус, ќе видиме дека Сабри Цемил го следел настанот доживеан меѓу неговите деца и го напишал со една дидактичка цел што ни докажува дека тој е и добар набљудувач и добар воспитувач. Во текстот ја подвлекува важноста на слогата меѓу браќата и сестрите во едно семејство. Песната е во прозна форма, оттаму и не поседува метар и рима. Сепак, овој текст кој има поетска тема и стил, ја зачувува реченичната структура и внатрешната хармонија на песната. Емоциите се рефлектираат во еден украсен стил, а во наративот се чувствува голем интензитет. Речениците се кратки и содржат голем број придавки што се од голема корист за појасен опис на настаните.

Авторот во една друга своја песна во проза под наслов „Mini Mini Ayaklar“ (Мали стапала) ни ги претставува нашите стапала, кои се дел од нашето тело, како „стапала кои не се оддалечуваат од вистинскиот пат“:

---

¹⁶⁴ Sabri Cemil, op. cit., p. 47.

Mini Mini Ayaklar

Mini mini ayaklar, her zaman itaatli, küçük ayaklar olunuz. İlk çağırışta çarçabuk yetişiniz. Anne yanında mini mini dolaşınız. Faideli şeyler için koşmaya her zaman hazır bulununuz. Siz kızgınlıktan tepelenmeyi öğrenmeyiniz. Küçük yaramaz ayakların yaptığı gürültü ne kadar çirkindir! Hele! oh! Hele mini mini sevimli ayaklar, haktan hiç ayrılmayınız, doğru yoldan sapmayınız. Zira insana gönül hoşluğu, göz tokluğu veren bu yoldur.

Anladınız mı mini mini ayaklar?¹⁶⁵

Мали стапала

„Мали стапала, секогаш бидете послушни и мали. Дојдете веднаш на првиот повик. Прошетајте покрај своите мајки. Бидете секогаш подготвени да трчате по благородни работи. Немојте да учите да се вознемирувате и да станете гневни. Колку е грда бучавата што ја прават малите непослушни стапала! Особено вие слатки, мали стапала, не отстапувајте од вистинскиот пат. Бидејќи ова е начинот како да се дојде до самозадоволство во овој свет. Дали ме разбравте мали стапала!“

И во оваа песна во проза, во која јасно се забележува неговата дидактичка цел, поетот ја нагласува важноста од вистинскиот и праведниот пат и препорачува сите да го следат тој пат за да постигнат успех и задоволство во овој свет. И во оваа песна тој користи едноставен јазик и кратки реченици разбирливи за детската возраст, но од друга страна, се чувствува и еден интензитет во неговиот израз.

За разлика од неговите современици кои и ден-денес децата ги воспитуваат со поговорките како „Ако зборот е сребро, молкот е злато“, „Два пати слушај, еднаш зборувај“ и „Зборот на големиот, водата на малиот“, Сабри спротивно на тоа ги советува децата да зборуваат, а причината ја наведува во својата песна во проза „Sus Ваѓırma“ (Молчи, не викај). Како добар познавач на педагогијата, тој се обидува да го примени своето педагошко знаење и во практиката и со таа цел преку своите литературни творби се стреми да ги

---

¹⁶⁵ Sabri, Cemil, op. cit., p. 9.

воспитува децата на начин на кој тие ќе учат да не бидат тивки и срамежливи, туку љубопитни и самоуверени деца:

Sus Bağıрма

Evet, ağzımı azıcık açtım mı oynamaya koşmaya başladım mı? Şu sözler kulağımда yıldırım gibi patlar: Sus, bağıрма! Kardeşim uyuyor, bey babam okuyor diye ben hep susmalı! Hiç bağırmamamlı imişim. Büyükannem, büyükbabam hep böyle istiyorlar. Bu hiç kabil midir? Niçin kuşlara da kelebeklere de kuzulara da sus, bağıрма demiyorlar. Ben bülbül değil miyim? Ben de onlar gibi şakır şakır ötmek isterim. Ben kelebek değil miyim? Ben de onlar gibi kanatlar atıp uçmak isterim. Ben kuzu değil miyim? Ben de onlar gibi siçramak, oynamak isterim.

İnsaf ediniz: Bütün şu istediklerimde haklı değil miyim? ¹⁶⁶

Молчи, не викај

Сум ја отворил ли устата малку и сум почнал ли да трчам, да играм? Овие зборови ми удираат како гром на увото: Молчи, не викај! Јас секогаш треба да молчам затоа што брат ми спие, татко ми чита! Јас воопшто не требало да викам. Баба ми и дедо ми секогаш го очекуваат тоа од мене. Дали е тоа возможно? Зошто не велат замолчете или не викајте на птиците, на пеперутките или на јагнињата? Зарем не сум ли славејче? И јас би сакал да пеам како нив. Зарем не сум ли пеперутка? Како нив, и јас сакам да мавтам крилја и да летам. Зарем не сум ли јагне? И јас сакам да скокам и да играм како нив.

Простете ми: зарем не сум во право во сè што сакам ?

Како што може да се забележи, Цемил ја изложува поетската тема на краток, впечатлив, импресивен и интензивен начин во еден поетски стил. Со честата употреба на извици и прашалници тој се обидува да им го привлече вниманието на децата кон емоцијата што сака да им ја пренесе.

---

¹⁶⁶ Sabri Cemil, op. cit., p. 19.

Во една друга песна во проза под наслов „Necdet’in Başına Gelen“ (Што му се случи на Неждет), авторот го опишал настанот што му се случил на малиот Неждет, кој несовесно направил една грешка кога отишле на посета некаде со мајка му, а авторот го сметал тоа за дрскост и преку тоа ги предупредува малите читатели да не ги повторат истите грешки. Настанот го опишал во еден смешен стил во кој, секако, преовладува воспитната цел:

Necdet’in Başına Gelen

Küçük Necdet annesiyle gezmeye gitmişti. Biraz sonra annesine süslü bir fincan içinde kahve getirdiler. Fincandan ince dumanlar yükseliyordu. Necdet annesine yanaştı. Evde olsa idi korkardı ama misafirlikte bişey diyemez ki... Kahveye imrenmişti. Annesinne ‘Bana da biraz ver ‘ dedi. Annesi yan yan baktı. O aldırmadı. Yine istedi. Annesi fincanı çocuğun ağzına yanaştırdı; ‘al’ dedi. Necdet sevinçle dudaklarını o yaldızlı fincana dokundurdu. Birden bire geri çekti. Ağzına ateş döküldü zannetti. Artık sessizce ağlıyordu. Arsızlığının cezasını bulmuştu. Şimdi annesinin elinde fincan gördü mü iki adım geri çekilir!...¹⁶⁷

Што му се случи на Неждет?

Малиот Неждет отиде на гости со својата мајка. Тој ѝ завидуваше на мајка си која пиеше кафе во шолја. Тие ѝ донесоа кафе на неговата мајка. Од чашата се крвеше убав чад. Неждет се приближи до својата мајка. Да беше дома, ќе се плашеше, но не беше дома и мајка му не можеше да каже ништо... Ќ завидуваше на мајка си и ѝ рече: „Дај ми и мене малку.“ Но неговата мајка го погледна криво. Тој повторно праша. Тогаш мајка му ја стави својата шолја на устата на момчето и му рече: „Земи!“ Неждет радосно ги допре своите усни до таа позлатена шолја. Оеднаш се повлече. Помисли дека го допре огнот. А потоа плачеше тивко. Тој ја заслужи казната за својата дрскост. И сега кога и да види шолја во раката на својата мајка, се повлекува два чекори назад!...

Факт е дека авторот напишал неколку песни во проза, но неговите обиди од овој вид биле доста ретки што покажува дека Сабри само експериментирал со овој жанр. Тој го користел овој литературен жанр за педагошки цели, како и делата што ги пишува во други

---

¹⁶⁷ Sabri Cemil, op., cit. p. 39.

жанрови. Впрочем, не треба да се заборави фактот дека Сабри Џемил, сепак, е и голем учител.

Појдовно од сето ова, неодминлив е заклучокот дека во книжевно-историска смисла тој е главна личност и родоначалник на литературата за деца на турски јазик уште во првата половина на 20 век на територијата на РС Македонија. Оттаму, песните на авторот што се општоприфатени како први творби за деца на овој простор се од големо значење и во однос на литературата за деца на турски јазик, но и во однос на историјата на литературата за деца на нашето поднебје. Некои од неговите песни, особено оние од младоста, се песни што ги надминуваат границите на лиризмот. Тие се песни во кои ефикасно ги опишува природата, планината, реката, рамнината, воздухот и водата на Балканот. Тој создава во духот на народниот збор употребувајќи топли и меки зборови, совршено едноставен и стилски сведен израз. Надоврзувајќи се на традицијата на фолклорот како милениумски плод на духот и умот, на народната поезија и бајките, тој ја наоѓа својата едноставна и автохтона форма. Народниот литературен збор, мајчиниот течен и живописен јазик – што е поезија сама по себе – му даваат на неговиот стих исклучителна елегантност и раскош. Поетот со своето дело негува генерации и генерации млади луѓе и одиграл стимулативна улога во развојот на нивната литература. Во оваа насока, тој го испробал и литературниот жанр песна во проза, но неговите обиди од овој вид биле доста ретки. А дидактичката цел е сеприсутна во сите негови литературни творби кои биле едноставни и разбирливи за читатели од секоја возраст. Со својот уметнички опус, кој претставува мало духовно богатство, поетот се здоби со авторитет на поетски родоначалник и слава на национален уметник. Во неговата поезија од широк тематски опсег, детето, детството и природата во најширока смисла на зборот се доминантни поетски мотиви. Тој опстојува во уметнички слаби стихови за природата и детето, за слободата и патриотизмот, ја идеализира и ја увеличува иднината, а љубопитноста како одлучувачки критериум на детските креации станува сè повидлива карактеристика. Во неговата поезија преовладуваат динамично дејство, автентични ликови, соодветна поетска техника, едноставна композиција, функционален јазик и стил, благородна порака како вредности што видливо извираат од неговиот текст. Неговата поезија се карактеризира со спонтаност и ненамерност, суптилноста на сензибилитетот, свежина во изразот и сугестивност на лирската мелодија. Нејзината вредност е во автономната убавина која како одраз на сонцето го гали детскиот дух. Иако неговото дело

е без подлабоки медитативни аспирации и рефлексии, тој сепак е уметник што припаѓа на генерација која не била во можност да ги избегне хуманите и патриотските мотиви, елементите на слободата, еднаквоста меѓу луѓето, култот кон работата, кој своите „поетски капки пот“ ги посветува на доброто на својот народ. Несомнено, во природата на детството на поетот е да предупредува и дискретно да поучува, да одвојува простор на знаењето и на искуството, да зајакнува и да поттикнува. Задоволување на детската љубопитност, изострување и усовршување на сетилата, будење на чувствителноста, поучување на вистинските животни вредности се чинители што ѝ служат на педагошката функција на оваа литература. Тој се стреми да го надгради детето со повеќе знаења и со тоа да стане сигурен патник низ својот живот полн со мудрост.

5.2. МУСТАФА ШЕКИБ ТУНЧ (1883 – 1958)

5.2.1. Животот и делото на Мустафа Шекиб Тунч

Мустафа Шекиб Тунч, еден од големите научници, интелектуалци, уметници и литерати на турската култура, е роден во Истанбул во 1886 година. Иако датумот на неговото раѓање е заведен како 1883 (1330 rumi takvim – византиски календар), тој во својот напис со наслов „Mustafa Şekib Hayatını Anlatıyor“¹⁶⁸ (Мустафа Шекиб го раскажува својот живот), во кој го опишува својот живот, како датум на своето раѓање ја наведува 1886 година. Според изјавите на неговите роднини, тој ја зголемил својата возраст подоцна.¹⁶⁹ Неговиот татко Јусуф Бесим-бег од Невшехир (Р Турција) и неговата мајка, која била имигрантка од Бугарија, стапиле во брак во Бејрут (Сирија), но на инсистирање на неговата мајка ја напуштиле Сирија и се преселиле да живеат во Истанбул.

Поради честите преселби по службена должност на татко му, Мустафа Шекиб бил принуден своето образование да го продолжи на различни места. Откако татко му бил назначен за директор на матичната служба во Халеп, Мустафа го започнал своето основно

---

¹⁶⁸ S. Türkmen, *Mustafa Şekip Hayatını Anlatıyor*, Mustafa Şekip Tunç Jübilesi, İstanbul 1944, p. 11. Види: Hayrani Altıntaş, *Mustafa Şekip Tunç*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989, 1.

¹⁶⁹ Hayrani Altıntaş, *Mustafa Şekip Tunç*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989, 1.

образование таму, но по три години, поради нова службена должност на татко му, се преселиле во Битола. Додека престојувал во Битола, тој учел во Битолската идадија (средно училиште). Подоцна неговото семејство пак се преселило во Истанбул каде што го продолжил своето образование во идадијата „Вефа“ и дипломирал во 1905 година. Ден пред прогласувањето на уставниот режим во Османлиската Империја во 1908 година, тој го завршил и своето високо образование на „Mülkiye“ (Народно училиште) во Истанбул. Потоа, истата година бил назначен за советник на висок државен функционер во Скопје.¹⁷⁰

За време на својата должност како советник на висок државен функционер, Мустафа Шекиб почнал сè повеќе да се занимава со просветни и воспитно-образовни прашања. Во истата година (1908) тој се приклучил на учителскиот совет на основното училиште кое било отворено од страна на клубот „Şubban-ı Vatan“ (Младинци на татковината), основан од младинците на Скопје, кој бил познат како совет што вложувал голем напор за применување на напредните воспитно-образовни методи во наставниот процес.¹⁷¹ Во ова училиште поетот започнал да работи како почесен учител по азбука почнувајќи од прво одделение. Својата професија како учител ја извршувал со голема љубов и ентузијазам и неговото чувство на задоволство во својата професија уште еднаш му потврдило дека тој ѝ припаѓа на оваа професија. Токму затоа по неколку години, тој се одлучил целосно да ја напушти својата работна обврска како советник на државен функционер и да продолжи со својата сакана професија – учител по турски јазик и литература во Учителското школо во Скопје. Заедно со директорот на Учителската школа во Скопје, Сабри Џемил, во 1911 година започнале да го објавуваат педагошкото списание „Јени Мектеб“ (Ново училиште) во Скопје. Првите написи на Шекиб Тунч почнале да се појавуваат во ова списание. Тој се афирмирал како човек што има висока култура и широки познавања од литературни и од интелектуални дела, кој исто така мошне добро се служел со францускиот и со арапскиот јазик, за што како потврда ни служат неговите многубројни преводи.

Мустафа Шекиб останал да живее во Скопје сè до почетокот на Првата балканска војна и сè дотогаш работел како професор на Учителската школа во Скопје. Оттука, поради избувнувањето на војната во 1912 година, тој почнал да работи како професор по турска

---

¹⁷⁰ Naugani Altıntaş, op. cit., p. 2.

¹⁷¹ Во тој период напредните воспитно-образовни методи не се применувале во сите училишта, поради тоа особено се истакнува примената на овие методи во одделни училишта.

книжевност во Високата школа во Харпут, а оттаму во 1913 година се префрлил во гимназијата во Баликесир (Р Турција). Тука ја извршува својата должност само неколку месеци и истата година заминува за Женева, каде што го завршува своето високо образование и се здобива со диплома по психолошки науки. Подоцна работел како професор и на Филолошкиот факултет во Истанбул (1919).¹⁷² Големиот писател и поет М. Шекиб Тунч починал на 18.1.1958 година.¹⁷³

За време на својот престој во Скопје, кој бил познат како културен центар на Косовскиот Вилает во тој период, Мустафа Шекиб Тунч ги следел студиите во областа на психологијата, пред сè Фројдовата психологија, која подоцна најдобро и ја застапувал како професор по психологија, немирна душа и уметник. Тунч можеби имал најголема заслуга во развојот на високиот литературен стил на неговите филозофски написи, како во делата што ги преведувал, така и во оригиналните текстови. Кон крајот на својот живот, тој бил преокупиран со духовноста, психичките феномени и окултните науки (спиритизам). И покрај големите напори, неговата мисла сепак останува како еден облик на мистицизмот.¹⁷⁴

Мустафа Шекиб Тунч е една од сестраните личности на турскиот интелектуален живот кој својата љубов кон природата, општеството и кон сè што постои ја изразува преку своите прозни, поетски и уметнички дела. Тој не само што ги комбинира уметноста и филозофијата во својата личност туку и дава вистински примери за нив во областа на сликарството, прозата и поезијата.¹⁷⁵

Првите написи на Мустафа Шекиб, како што веќе наведовме, започнале да се појавуваат во педагошкото списание „Yeni Mektep“ (Ново училиште). Тој со веќе стекнат углед како универзитетски професор, станал и сакан писател на написи што ги пишувал и ги објавувал во весници и списанија. Станува збор за педагошки, психолошки, филозофски, уметнички и литературни статии околу сестраното интелектуално издигнување на турскиот народ, на кои може да се додадат и неговите книги. Всушност, неговата склоност, љубов и ентузијазам кон учењето го принудиле тој да ја напушти работата како советник на висок

---

¹⁷² Hayrani Altıntaş, op. cit., p. 5.

¹⁷³ Hayrani Altıntaş, op. cit., p. 8.

¹⁷⁴ M.M. Sharif, *A history of muslim philosophy – with short accounts of other disciplines and the modern renaissance in muslim lands*, prev: Hasan Suşiç, *Historija islamske filozofije – s kratkim pregledom drugih disciplina i savremene renesanse u islamskim zemljama*, Zagreb: August Cesarec, 1988, 481-482.

¹⁷⁵ Hayrani Altıntaş, op. cit., p.8.

државен функционер и да навлезе во воспитно-образовната сфера, а потоа повторно да се врати во Швајцарија за да се дообразува. Неговата љубов и ентузијазам добиваат свој израз не само во неговите статии туку и во неговите слики и песни. Како една од најважните личности на турската култура пред Балканските војни во областа на образованието, психологијата, литературата, уметноста, па дури и филозофијата, на кои отсекогаш им посветувал големо внимание, тој се докажал со приближно триесет дела и двесте статии и написи од овие области.¹⁷⁶ Држејќи се во рамките на нашата тема во овој труд, од многубројните негови песни ние ќе се задржиме само на неговите песни за деца.

5.2.2. Поезијата за деца на Мустафа Шекиб Тунч

Меѓу литературните творби на Мустафа Шекиб постојат неколку песни што ги идентификуваме како песни наменети за деца. Меѓутоа, не ја исклучуваме можноста тие да бидат во уште поголем број. Меѓу песните што нам ни беа достапни, успеавме да изолираме три песни за деца и тоа: „Manzume“ (Песна), „Benim Annem“ (Мојата мајка) и „Sanayi Marşı“ (Химна на индустриското училиште).

Литературните творби за деца на Тунч се создадени од аспект и искуство на возрасен т.е. тоа е литература што го набљудува животот од една страна. Обезличувајќи го едниот и идеализирајќи го другиот, писателот е подложен на логична нарација наместо на фигури и на емоции. Меѓутоа, тоа секако се должи на императивите на општествената, културната и на литературната свест бидејќи Тунч ги составува своите песни за деца во времето на класичното пеење, кога чувството за игра како нагласен дел на детската мисла сè уште не било разбудено. Литературата во тој период очигледно била под влијание на образованата институција, така што преовладувале наслови кои директно го поттикнувале детето на добродетелство и мотивирале на убаво однесување и учење. Дотолку повеќе, тие творби биле плод на времето кога смеата и авантурата на имагинацијата се сметале за штетни за младата личност и го нарушувале неговиот природен пат до зрелоста.

---

¹⁷⁶ Nayrani Altıntaş, *op. cit.*, p.6.

Смислата на неговата литературна креација се изразува, меѓу другото, во негувањето на правдољубивоста, родољубивоста, скромноста и трудољубивоста. Зајакнувањето на квалитетите на волјата и карактерот, личната чест и несебичната пожртвуваност се една од нејзините примарни задачи. Неговото дело учи на љубов кон семејството и татковината, буди емоции за правдата и за милосрдноста. Воспитната тенденција се искажува во формирањето на карактерот на читателот и во постигнувањето на културната навика. Тој се труди по секоја цена детето преку книга да го издигне до разумно социјализирано и целосно зрело битие. Неговото дело ги означува експресивноста и топлината на љубовта кон доброто, убавото и благородното. Транспарентното моделирање на реалноста според барањата и размислувањата на читателите, преферирањето на стимулативни и едукативни пораки, често непотребно нагласувајќи ја поентата, ја прават неговата поезија утилитарна.

5.2.2.1. Тематска класификација на поезијата за деца на Мустафа Шекиб

Тунч

Од гледна точка на тематско-мотивската разновидност, литературниот опус во рамките на литературата за деца на Тунч е скромен по обем и вклучува родољубива и трудољубива поезија, кон која се додава и мајчинската љубов. Во средиштето на неговите ритмички вообличени стихови лесни за паметење стои детето кому му се обраќа поетот од аспект на возрасен човек. Оттука, живејќи во време кога дидактиката преземена од европската традиција се ценела како пресуден литературен квалитет и се пеело во согласност со потребите на историскиот момент и на националниот дух, големиот поет не можел, а да не ја стави својата лирика во служба на народот. Поведен од еден ваков литературен видик, поетот не можел да биде изолиран од својот општествен повод. Поради тоа, при интерпретацијата мора да се почувствуваат и духот на делото и духот на времето, нивните содржини и значења во состојба на меѓузависност и непрекината творечки функционална интеракција.

5.2.2.1.1. Љубов кон татковината

Родољубивоста во поетското творештво на Мустафа Шекиб, како и во поезијата на неговиот современик С. Џемил, претставува мошне значаен мотив. Тој напишал голем број песни на оваа тема наменети за возрасната популација, додека за деца наидовме само на една песна со оваа тематика. Во оваа песна со наслов „Песна“, поетот се труди да го изрази своето спонтано патриотско чувство, храброста, несебичноста, љубовта кон сопствената татковина и народ, кои претставуваат непосреден исказ на сопствената поетска тенденција за воспитување на младите поколенија во еден патриотски дух. Неговата родољубива песна ја карактеризираат поетовата спонтаност и непосредност. Со неа родољубието не само што се учи туку и се доживува:

Manzume

(---)

Bir gün baban, yani millet, yeter dedi oyandı;
Annen olan vatanını zalimlerden kurtardı.
Gördün işte, ibret çocuk,, ibret al !...
Bu dünyada vatan, millet ... başka her şey hep hayal.¹⁷⁷

(---)

Песна

(---)

Еден ден, татко ти, односно целиот народ, доста рече се разбуди;
Ја спаси твојата татковина вредна како мајка од угнетувачите.
Види момче, примерно дете, нека ти биде поука! ...

---

¹⁷⁷ Mustafa Şekib Tunç, „Manzume“, Yeni Mektep (Üsküp), 31. Ağustos 1326 / 1911.

Во овој свет татковина, нација ... сè друго е само сон.

Горенаведената песна на авторот тематски е врзана за љубовта кон татковината. Тоа што е карактеристично за оваа песна за деца е поетизираната родољубивост што се побудува кај децата од мала возраст. Во оваа негова песна за деца склоноста на поетот да ја обликува темата, добива свој поетски облик. Во неа доаѓаат до израз една наметлива дидактичност и спонтаното патриотско чувство. На лирски начин се поетизирани идеалите: храброст и несебичност, љубов кон татковината и слободата и верба во нејзината моќ и мир како услов за среќен живот. Зборовите во оваа песна се конкретни, разбирливи и пристапни за децата. Очигледно, песната е напишана со една јасна цел – да поттикнува чувство на херојство кај детето.

Поетското обраќање во прво лице еднина изгледа интимно, исповедно и носи една херојска гордост. Ликот на детето на кое му се обраќа поетот е олицетворение на херојството, хуманоста, родољубивоста и гордоста како доблести што се очекуваат од него. Тој го истакнува значењето на татковината и на нацијата како најважни вредности во животот и на возрасните и на децата. Поради тоа подвлекува дека „Во овој свет татковина, нација.... сè друго е само сон“ и без татковина и без нација сè што поседуваме го губи своето значење. Тој ја изразува својата надеж дека идните генерации ќе бидат храбри војници и бранители на татковината.

5.2.2.1.2. Трудољубивост

Етичките принципи на Мустафа Ш. Тунч во неговата поезија за деца се засноваат врз почитувањето на трудот како основа на човечкото постоење и на трудољубивоста како најубава одлика на човечкото, односно детското битие. Трудот е должност и потреба, трудот е чест и доблест и резултатите на трудот се човечка слава и иднина. Во оваа насока, Мустафа напишал и песна славејќи ја трудољубивоста на учениците во индустриското училиште, кои секојдневно се труделе да научат нешто ново и да ги совладаат важните методи и карактеристики на определени занаети:

Sanayi Marşı

Biz mektepli sanatkâriz, çalışırız, yaşarız;
Hiç kimseden pervamız yok, müstakiliz, paşayız.
Ter dökeriz, iş yaparız, işte bizim şanımız.
Sanat için hor görülsek hiç değişmez kanımız.

Seherlerde uyanırız tezgâhlara koşarız;
Başka yerde gözümüz yok, biz burada coşarız.

Alnımızdan hep ter akar, gördünüz mü bir leke?
Haydi artık arkadaşlar ahd edelim birliğe!
Bu meslektir götürecektir hepimizi dirlige.
Aziz vatan, sonra sanat değişilmez felege.

Seherlerde uyanırız tezgâhlara koşarız;
Başka yerde gözümüz yok, biz burada coşarız.¹⁷⁸

Химна на индустриското училиште

Ние сме школувани занаетчи, работиме, живееме;
Немаме срам од никого, ние сме посебни, ние сме господари.
Ние се потиме, работиме, за нашата слава.
И да нè презираат заради нашиот занает, нема да се премислиме.

Се будиме во зори и трчаме кон тезгите;
Не завидуваме на нешто друго, тука сме возбудени.

Потта секогаш ни тече од челото, дали сте забележале да остави некој белег?
Ајде сега, пријатели, да се заколнеме на единство!

---

¹⁷⁸ Mustafa Şekib Tunç, „Sanayi Marşı“, Yeni Mektep (Üsküp) 24. Şubat 1326/1912.

Оваа професија ќе нè води сите кон благосостојба.

Прво татковината, а потоа професијата не може да се замени со ништо друго.

Се будиме во зори и трчае кон тезгите;

Не завидуваме на нешто друго, тука сме возбудени.

Целта на поетот во оваа песна е да ги поттикне чувствата на трпеливост и на трудољубивост кои како позитивни човечки особини, сигурно, накрај ќе бидат победници и наградени. Хуманизмот, кој во себе содржи еден таков став, како воспитен елемент што произлегува од поезијата е израз на граѓанската концепција и решавање на социјалните разлики меѓу луѓето. Овој култ на трудот во песната има и своја етичка основа. А стрпливоста, решеноста да се издржи, надежта дека кризата ќе се преброди, учениците ќе застанат на свои нозе и дека трудот ќе ги води кон благосостојба во татковината се фактори кои етичката основа ја доведуваат во тесна врска и со патриотските прашања: *„Прво татковината, а потоа професијата не може да се замени со ништо друго.“* Со други зборови, татковината и професијата се незаменливи вредности. Еден силен патриот кој вистински ја сака својата татковина, нема да се плаши и да избегнува да вложи труд во својата професија ако тоа го сфаќа како пат кон подобра иднина за својата татковина и за општата благосостојба. И затоа поетот подвлекува: *„Потта секогаш ни тече од челото, дали сте забележале да остави некој белег? Заморот не остава белег исто како потта што не остава трага зад себе кога тече низ челото, тој се губи, но постигнатиот успех и тоа како остава белег зад себе, не само кај оној што успеал туку и пошироко. Општогледано, тоа станува успех на целата татковина.“*

5.2.2.1.3. Мајчинска љубов

Во песната со наслов *„Мојата мајка“*, во која поетот се осврнува на мајчинската љубов, преовладуваат почитта и љубовта на децата кон родителот – мајката. Во целата песна зборува поетот хуманист, наивно како дете, така што наивниот детски хуманизам дејствува доволно убедливо за да го отслика реалниот живот. Преку употребата на кратката

присвојна замена „мајка ми“ се остварува неопходниот однос на поетот со предметот на пеењето – детето и од таа интимност извираат топлина и уверливост:

Benim Annem

Annem benim özüm, kanım, ciğerim,
O olsun da başka yoktur kederim.
Çünkü annem beni bakar büyütür,
Ninnilerle, şarkılarla uyutur.
Annem bana öğretecek dilimi,
Annem bana sevdirecek ilimi.¹⁷⁹

(---)

Мојата мајка

Мајка ми е мојата суштина, мојата крв, моето срце,
Немам друга тага ако таа ми е жива и здрава.
Оти мајка ми ме гледа и ме расте;
Ме заспива со песни, заспивалки.
Мајка ми ќе ме научи на мојот јазик,
Мајка ми ќе ме научи да го сакам знаењето.

(---)

Поетот во горенаведената песна се поистоветува со детето како добар познавач на детската психа, се втурнува во најсуптилните отчукувања на детското срце и чувствата на душата. Тој ги поетизира реалните односи меѓу детето и мајката, нивната меѓусебна љубов и мајчинскиот инстинкт за заштита на своето дете. Песната нè освојува со својата интимност, искреност и топлина на срдечната љубов на детето кон својата мајка. Дотолку повеќе, љубовта што се истакнува е обострана љубов; ја опфаќа и љубовта на детето кон

---

¹⁷⁹ Mustafa Şekib Tunç, „Benim Annem“, Yeni Mektep (Üsküp), 21 Şubat 1325 (1911).

својата мајка и мајчинската љубов кон своето дете која е манифестирана преку постапките на мајката. Својата искрена љубов кон своето дете мајката ја изразува преку заспивање, растење, учење и подготвување на своето дете за живот. А овие нејзини постапки детето ги гледа како едно уверување или гаранција за сопствениот живот и затоа вели: „Немам друга тага ако таа ми е жива и здрава.“

Поаѓајќи од горенаведеното, може да заклучиме дека поетовото залагање за едно среќно, слободно и непречено детство во својата поезија за деца претставува основа на неговиот хуманизам. На детето му нуди радост, среќа, љубов кон родителите и кон татковината и елементарен оптимизам. Меѓутоа, на неговата поезија за деца ѝ недостасуваат типични детски ликови. Детето низ призмата на поетот е во процес на формирање, созревање и обликување, оттука во неговата поезија за деца повеќе може да се зборува за ликот на детето во односите во животот и во неговото формирање како личност. Тој настојува да го воодушевува со добри и хумани постапки додека детето е отсликано по својата природа како добро, послушно и љубопитно. Воспитното и образовното во неговата поезија за деца повеќе се постигнува преку вербалната поука за сметка на уметничката, што се смета како недостаток на неговата поезија за деца. Според Paul Hazard кој подвлекува дека „*децата вешто се бранат против педагогизирањето*“¹⁸⁰, се подразбира дека таму каде што недостасува уметничко доживување, кое детето ќе го прими со срцето – нема ни воспитно. Оттаму може да дојдеме до заклучок дека неговите песни за деца, кои претставуваат негови први чекори кон овој вид, сосема е разбирливо дека не ќе можат да носат високи уметнички квалитети. Меѓутоа, имајќи ја предвид општествената, културната и литературната свест на времето на нивното создавање, со право може да тврдиме дека тие биле исклучително значајни носители на поетовата општествена ангажираност.

---

¹⁸⁰ Paul Hazard, *Knjige, деца i odrasli*, Zagreb: Stylos, 1970.

5.3. САДЕДИН С’РИ (1860/70 – 1936)

5.3.1. Животот и делото на Садедин С’ри

Садедин С’ри е значаен поет на турската литература во почетокот на XIX и крајот на XX век на територијата на РС Македонија, кој е роден во Скопје и веројатно живеел меѓу 1860/1870 – 1936 година. За неговиот датум на раѓање немаме точни податоци, но од еден од неговите написи што ги напишал за градот Скопје, може да претпоставиме дека тој веројатно бил роден меѓу 1860 и 1870 година.¹⁸¹ Исто така, не располагаме со многу податоци и за неговиот живот. Познато ни е дека тој бил син на Сара Ханам и на Мухамед Бакир-ефенди, кој исто така бил шеик во текето Рифаи во Скопје. Садедин бил сопруг на госпоѓата Редифе и татко на три ќерки по име Сервер, Первер и Кевсер.¹⁸² Поетот пораснал во климата на старата турска мистична култура, на кое поле и работел во текот на својот живот, а во 1898 година со поддршка на својот чичко Хаџи Бедредин-ефенди, поетот станал шеик во текето (ложа на дервиши) Рифаи во Скопје¹⁸³ и се потпишал на голем број дела во кои доминираат мистични теми.¹⁸⁴

Поетот Садедин, кој под своите песни го користел псевдонимот С’ри, детските и младешките години ги поминал под воспитување на својот татко. Првото религиозно, мистично и книжевно образование Садедин го добил од својот татко и станал познат и почитуван како научник и доблесна личност во својот круг, со широки познавања од литературата и науката воопшто. Тој пленел со начинот на соопштување и имал силна дарба за правилно и јасно изразување на својата мисла. Како револуционер, писател и поет постојано разменува мислења и идеи на различни мистични и книжевни теми со мудри личности, меѓу кои се и Ешреф-паша и Тахир-бег кои во тоа време живееле во Скопје.¹⁸⁵

---

¹⁸¹ Şeyh Sadettin Sırrı, „Ceride-i Sufiyye“, Üsküp, 8 Temmuz 1329/17 Şaban 1331 (Miladi 22 Temmuz), nr. 54, 1913, 65-68.

¹⁸² Adem Ceyhan, „Üsküp’lü Mutasavvıf-Şair Sadeddin Sırrı Hayatı, Bazı Yazı ve Şiirleri-II“, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: Nisan 2013, Cilt: 11, S. 1, 427-445.

¹⁸³ На територијата на РС Македонија, а особено во градот Скопје постоеле голем број текиња. Како што ни соопштува Евлија Челеби (Патепис, 283), во XVII век само во Скопје постоеле 20 текиња, а денес во овој град постои само една по име Рифаиско теке, кое сè уште е активно. Види: Dzemal Çehajiç, Dervişki redovi u jugoslovenskim zemljama, Sarajevo: Grafo-art atelje, 1986, 154-155.

¹⁸⁴ Adem Ceyhan, op., cit., pp. 427-445.

¹⁸⁵ Safiye Şeyda Erdaş, „Üsküp Rifai Asitanesi Şeyhi Sadeddin Sırrı Efendi’nin Musiki Yönü ve Bestelenmiş

Поетот живеел во период на големи политички превирања и културни промени. Тој бил сведок на многу промени, при што се обидувајќи да ја зачува традицијата и да биде во чекор со промените. Од тоа што може да дознаеме од неговите написи и песни, може да кажеме дека поетот, кој имал кумулативни знаења во литературната област, активно се интересирал и за настаните што се случувале во неговото време. Во својата рана младост бил познат како личност со големо искуство во книжевното поле, особено со неговото книжевно влијание врз Јахја Кемал Бејатли. Садедин е едно од имињата што се запаметени со почит и благодарност во сеќавањата на славниот поет Јахја Кемал Бејатли, кој исто така е од Скопје. Садедин се смета за негов учител кој имал голема заслуга во неговиот успех во поезијата. Јахја Кемал Бејатли кога раскажува за љубовта од своето детство и од младите години, под чиј поттик започнал да се занимава со поезија, истовремено го истакнува и големото влијание на поетот Садедин во неговото поетско творештво.¹⁸⁶ Истото го потврдува и Бексач кој вели: „Садедин-ефенди од Скопје, мудриот шеик на ложата Рифаи, кој живеел од 1871 – 1936 година, му ги одржал првите часови по поезија на Јахја Кемал Бејатли, архитектот и скапоцениот камен на современата турска поезија, кој копнееше по родната земја и својата позната песна „Изгубениот град“ ја посвети на Скопје. За жал, немаме сигурни податоци за неговата поезија бидејќи до ден-денес поетските дела на поетот не ни беа достапни“.¹⁸⁷

Исто така, од неговите литературни дела објавени во весници и литературни списанија во периодот по воведувањето на уставниот режим во Османлиската Империја, дознаваме дека тој се преселил во Истанбул во 1913 година по Првата балканска војна и меѓу 1915 – 1918 година живеел во Маниса (Р Турција). Покрај јазикот и литературата, поетот имал склоност и кон сликарството, а особено кон музиката. Во своите написи самиот раскажувајќи за Индустриското училиште во Скопје, и воопшто за несоодветноста на музичкото образование во Скопје, наведува дека со сопствен напор се трудел да ги унапреди своите знаења читајќи книги од областа на музиката. Со сопствен труд, а и со дополнителна помош од страна на својот чичко Бедредин-ефенди од Битола, тој станал толку успешен,

---

Eserleri“, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yıl 2020, Cilt 20, S.1, 220-239. e-ISSN 25 64-6427, <http://dergipark.gov.tr/cuilah>

¹⁸⁶ Adem Ceyhan, op., cit., pp. 427-445.

¹⁸⁷ Zeynel Bektaş, „Balkanlarda Türk Çocuk Edebiyatı“, Türk Dili (Ankara), 750-780.

што едно време и работел како наставник по музичка уметност во Маниса (Р Турција).¹⁸⁸ Поетот починал на 6.2.1936 година и бил погребан во градината на скопското теке Рифаи.¹⁸⁹

5.3.2. Поезијата за деца на Садедин С’ри

Садедин С’ри е автор на голем број написи, литературни творби и преводи што се објавувале во неделното литературно списание „Yıldız“ (Свезда, Скопје 1909), како и во некои други публикации од тој период. Покрај делата што се плод на неговиот творечки поттик, поетот се потпишал и на голем број преводи од персиски јазик што е показател дека тој мошне добро ги познавал и персискиот и арапскиот јазик.¹⁹⁰ Меѓутоа, неопходно е веднаш да наведеме дека станува збор за дела што нам ни се познати бидејќи не може да ја исклучиме можноста да се најдат и некои други негови дела што сè уште не се објавени или нам не ни беа достапни. Како пример може да ја наведеме поетската книга што се наоѓа во текето (ложа) Рифаи (ова теке сè уште е активно во Скопје), која Фахри Каја му ја припишува на поетот Садедин.¹⁹¹ Но, со оглед на нашиот предмет на истражување, во овој труд ќе се обидеме да го вреднуваме само неговото литературно творештво за деца врз основа на песните на поетот што ги утврдивме како песни за деца објавени во списанието „Свезда“, кое се печатело во неговиот роден град Скопје (1909 – 1910).

Поетот Садедин, како и другите поети од неговото време, силно верувал во хуманата и во катарзичната функција на поезијата, во нејзината моќ да управува, да зајакнува и да ги зближува луѓето. Неговата поезија за деца е етичко-дидактички ориентирана и проткаена со чувствителност кон убавото. Песната за него претставува придружник на човечкиот живот и во добро и во зло, таа охрабрува, дава сила, влева верба и надеж, ги облагородува и ги ублажува тагата и болката. Неговиот дидактички аспект знае да го трогне читателот и да му одржи лекција и корисно искуство, иако неретко и ја оштетува уметничката вредност

---

¹⁸⁸ Mehmet Akkuş, „Üsküp’ten Manisa’ya Şeyh Sadeddin Sırrı’nın Hatıratı“, T. C. Kocaeli Üniversitesi, Şeyh Sadeddin Sırrı er-Rifai Armağan Kitabı (Vefatının 80. Sene-i Devriyesi Anısına), Kocaeli, 2018, p.190.

¹⁸⁹ Safiye Şeyda Erdaş, op., cit., pp. 220-239.

¹⁹⁰ Adem Ceyhan, op. cit., p. 433.

¹⁹¹ Fahri Kaya, *Seçme Yazılar*, Üsküp: Birlik Yayınları, 1994, p. 7.

на делото. Природата на неговата етичко-дидактичка ориентација е во среќниот наниз на едукативните тешкотии преку кои тој тежнее да го едуцира читателот за подобар и за посреќен свет. Но, притоа своите цели често ги остварува на крут и сув начин, без некоја посебна боја и убедливост. Живеејќи во време кога дидактиката, земена од европската традиција, се вреднувала како пресудна литературна особина и се пеело во согласност со потребите на историскиот момент и на националистичката агитација¹⁹² - големиот поет не можел, а да не ја стави својата поезија во служба на народот. Борбата за здраво потомство го потиснува сето тоа што поттикнува забава, лесен живот и релаксација, па поради сето тоа неговото литературно творештво, во дух и стил близок до детскиот збор, е одраз на една реална проекција на животот сразмерно на детското разбирање. Во согласност со очекувањата на времето, неговата поезија за деца првенствено има за цел да посредува определени идеи, да ги насочува чекорите на детето и да биде во корист на татковината. Оттука, може да тврдиме дека неговата поезија за деца сè уште не се ослободила од старите мотиви и ширењето на корисни знаења.

5.3.2.1. Тематска класификација на поезијата за деца на Садедин С’ри

Од големиот број литературни творби на поетот Садедин С’ри што биле објавени на османско-турско писмо во литературното списание „Yıldız“, утврдивме девет песни за деца што подоцна биле препишани на латинско писмо и повторно биле објавени во книгата „Свезда – неделно списание на народен турски јазик“ од авторите Абдулкадир Хајбер и Реџаи Озџан, која е објавена во Скопје.¹⁹³ Споменатите песни за деца претежно се дидактички и едукативни песни. Повеќето од нив се напишани со метарот „аруз“, познат како поетски метар кој со векови се употребувал во старотурската (диванска) литература по XI век и се карактеризирал со честа употреба на дистиси.¹⁹⁴ Во некои стихови во песните, поетот повеќе сака да ја користи римата со игра на зборови (cinaslı kafiye), за која се знае

¹⁹² Тихомир Петровиќ, *Историја српске книжевности за деца*, Врање: Учителски факултет, 2001, 115.

¹⁹³ Abdülkadir Hayber, *Recai Özcan, Yıldız – “Pazar Günleri Çıkar Açık Türkçe Risaledir”*, Üsküp: Matüsiteb, 2009.

¹⁹⁴ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923) I.*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 3. Baskı, 1979, p.78.

дека многу се користела во турската народна поезија. Употребата на метарот „аруз“ и римата со игра на зборови се значајни показатели дека поетот сè уште не успеал да го прекине соодносот и со народната и со класичната турска литература. Во однос на темите и мотивите, просветата и семејната љубов се теми што доминираат во неговата поезија за деца. Преку поезијата за деца, поетот се труди да ги всади човечките доблести кај малите деца, како што се: непоминување на животот со игри и играчки, описменување, учење на мудрост, стекнување знаење и вештини за читање и за пишување, праведност, трудољубивост, семејна љубов, пријателство со сите луѓе без исклучок и др.

5.3.2.1.1. Просвета

Повеќето песни за деца на поетот се дидактички песни, насочени кон определена цел. Основната цел на овие песни е да го поучи читателот, да образува и да воспитува, да развива во него морални чувства и склоност кон доблеста. Дидактичките песни на поетот не се разликуваат едни од други по содржина, па дури среќаваме четири песни за деца под ист наслов „Советот на таткото“ и се нумерирани од 1 до 4, со цел да се направи разлика меѓу нив.¹⁹⁵ Од овие песни само првата е напишана во дистиси, додека другите се долги песни во строфи.

Содржината на овие песни за деца е една рефлексивна на поетовата етика. Во нив се поетизира односот на детето кон училиштето, односот на родителот кон детето и загриженоста на родителот за своето дете, која се воопштува за сите деца. Според Радмило Димитријевиќ, ваквиот стремеж на уметноста да му служи на моралното усовршување на човекот е многу стар. Иако книжевноста и денес има значајна улога во моралното изградување и усовршување на човекот, таа денес го чини тоа на посреден начин. Нејзината прва цел е да предизвика естетски емоции, да возбудува преку живи слики и преку богат и сликовит поетски јазик за да тој воспитен момент природно, ненаметливо и посредно произлегува од неа како последица на емоционалната состојба, а не наметливо и непосредно поетот да се обраќа првенствено на разумот, а потоа на чувствата на читателот. Според

---

¹⁹⁵ Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, op. cit., pp. 123-127.

авторот, дидактичкиот поет, настојувајќи да ги гради и да ги подобрува луѓето, избира различни форми и средства со кои ќе го постигне тоа, а бидејќи образувањето и воспитувањето преку емоции е еден од најсоодветните начини, тој се обидува да ја проткае својата приказна со емоции, да влијае врз човечките чувства и да предизвика лирски расположенија и доживувања во врска со поучната материја што служи како нејзина основа. Но, целта на дидактичката поезија да влијае врз човечкиот свест и разум често постанува јасна и наметлива и поетот, така наметнувајќи ја својата идеја, создава едно тенденциозно дело.¹⁹⁶

Истото очигледно важи и за поезијата за деца на Садедин С’ри, во чии песни за деца целта да се поучи е очигледна и директна. Во нив поетот на непосреден начин ја искажува својата идеја влијаејќи првенствено врз разумот на читателот, што ги ослабува силата на емоцијата и уметничкото доживување на читателот. Во овој контекст, за песните на поетот може да тврдиме дека не избобилуваат со богатство на слики, живописност и боја на стилот и го тераат читателот да размислува и да донесува судови за животот, за општеството и за појавите. Разумот како инспиративен извор и тенденцијата на поетот да поучува доминираат во целата негова поезија за деца, емоцијата е потисната, а сугестиите и советите на поетот се во облик на императивна реченица:

Baba Nasihatı-1

Советот на таткото – 1

Çocuğum mektebe git, mektebe git	Дете мое, оди на училиште, оди на училиште!
Gezme beyhude, hüner-i tahsil et	Не шетај залудно, биди мудро
Durma boş, durma çalış, ilme çal	Не седи залудно, не застанувај, учи
Küçüğüm ben diye tahsile alış	Навикни се на учење како мал
Gece gündüz deme kış yaz, oku yaz	Не викај ноќ е, ден е, зима, лето, читај и пишувај

¹⁹⁶ Радмило Димитријевиќ, *Теорија књижевности са примерима – лирска и епска поезија*, Београд: Вук Караџиќ, 1969, 95.

Sakın oğlum, sakın olma haylaz

Okuyup yazmayı öğrenmeye bak

Kara cahillerin olmaz yüzü ak

Bu günün bil ki büyüktür değeri

Çalış akrânını geç kalma geri

Küçücükten oku, adâb öğren

Câhile ibret ile bak, iğren

Okuyup yaz ki saadet bulasın

Çalış oğlum çalış insan olasın

(Sayı 34) Sırrı¹⁹⁷

Не биди сине, не биди непослушен

Потруди се да учиш да читаш и да пишуваш

Неписмените не ќе видат бел ден

Знај дека денот има голема вредност

Учи, немој да останеш назад од врсниците

Читај од мала возраст, учи да бидеш пристоеен

Земи поука од неуките, гади се од нив

Читај и пишувај за да можеш да најдеш среќа

Учи, сине, учи за да станеш човек

Во оваа песна, која е напишана во форма на дистих и има седум дистиси, се вметнати определени совети, како на пример: „Дете мое, оди на училиште, оди на училиште!“, што претставува еден директен совет кој звучи како императив. Истото продолжува и во другите песни со истиот наслов и постојано се вметнуваат определени совети, како што се: стекни вештини во училиште, описменувај се, осовремени се, разликувај ги доброто и злото, биди културен и цивилизиран, а не заостанат итн. Поетот го истакнува фактот дека оние што знаат и оние што не знаат не може да бидат еднакви.

Baba Nasihatı-2

Советот на таткото – 2

Sana ey merdüm-i didem bence

Yetişir hokka kalem eğlence

Geçmesin ömrün oyuncaklarla

Мислам дека тебе мое чедо

Ќе ти стигнат боички и моливи за забава

Не дозволувај да ти помине животот со играчки

¹⁹⁷ Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, op. cit., p. 123.

İhtilât eyleme alçaklarla
Ne diyor bak! Urefa-yı ümmet
Alim olmak için ister himmet
Sa'y ile ilm ü hüner hâsıl olur
Çalışan maksadına vasıl olur

Немој да се дружиш со никаквеци
Погледни што велат учените
Треба да се потрудиш да станеш мудар
Науката и умешноста бараат труд
Вредниот ја постигнува својата цел

Okuyup yazmayan olmaz medenî
Doğmadan ölmelidir öyle denî
İlm ü irfânı olanlar yol alır
Yol giden cehl ile yollarda kalır
Hele bir böyle zaman düşmez ele
Bir bak etrâfına âlemde hele
Çalışanlar bizi çoktan geçmiş

Не е цивилизиран оној што не знае да чита и пишува
Таков никаквец подобро да умре пред да се роди
Оние што имаат знаење ќе одат напред
Тој што тргнува на пат со неук, останува на улица
Не ќе можеш да најдеш на едно вакво време
Погледни околу себе, особено на светот
Вредните одамна не оставиле зад себе

Karayı aktan ayırmış, seçmiş

(---)

Направиле разлика меѓу правилното и погрешното

(---)

(Sayı 35) Sırrı¹⁹⁸

Песната со наслов „Советот на таткото – 2“ има 25 стиха и е напишана во строфи со различен број стихови. Во песната поетот особено ги советува децата да не се дружат со неуки другари за да не останат под нивно негативно влијание. Тој ја истакнува вредноста на учењето, на трудољубивоста и на мудроста, а ја осудува заостанатоста. Покрај чинот на осуда, поетот им дава и совети на децата како што и не треба да бидат. Според него, училиштето е место на знаење и воспитување и децата треба да одат на училиште, да учат да читаат и да пишуваат, да стекнат вештини и да станат мудри за да во иднина умеат да го разликуваат правилното од погрешното, доброто од лошото и да станат напредни и цивилизирани луѓе.

¹⁹⁸ Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, op. cit., p. 124.

(---)

Yakışır âdeme hüsn-i niyyet
 Hüsn-i niyyetle olur emniyyet
 Sökülür iş ne kadar olsa cetin
 Çalışan olmalı amma ki metin
 Koyma elden peşini bir iki üç

Sana karşı gelemez hiç bir güç
 Eteğin tak beline durma kazan
 Kazanan eller ile doldu kazan

Belle amma ki kazancın yolu var
 İşte güçlükleri hep bilgi savar
 Bilgisiz bir kolay iş güç görünür
 Çalışır boş yere âdem sürünür
 Bilmeli yapmalı insan bir işi
 İşle mes'ud olayım derse kişi
 Bilgisiz iş neye benzer bakınız
 Bu bir altın küpedir siz takınız

(---)

(Sayı 36) Sırrı¹⁹⁹

(---)

На човекот личи да биде искрен во намерата
 Со искрена намера се постигнува доверба
 Работата може да се изврши, колку и да е тешка
 Вредниот да биде трпелив мора
 Еден два три не спуштај ја раката

Ниту една моќ не може да застане против тебе
 Облечи се, не застанувај и победувај
 Освој сè со победнички раце

Знај дека има начин како да победиш
 Знаењето ги трга тешкотиите
 На неукиот лесната задача му се чини дека е тешка
 Човекот залудно работи, страда
 Човекот треба да знае за да ја заврши работата
 Ако човекот се залага да биде среќен со својот труд
 Погледнете како изгледа неуката работа
 Ова нека ви биде една златна поука

(---)

Горенаведената песна за деца има 32 стиха и е напишана во строфи од по осум стиха. Во неа поетот е застапник на искреноста и трпеливоста како човечки доблести што носат и награди; преку искрената намера се добива доверба, а преку трпеливоста победа. Поаѓајќи од сопствениот просветителски дух, тој го истакнува патот по кој може да се победи

¹⁹⁹ Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, op. cit., p. 125.

неписменоста и да се издигне народот на едно поцивилизирано ниво, а тоа е патот на образованието и воспитанието на кое како една златна поука поетот сака младите читатели секогаш да се потсетат.

Baba Nasihatı-4

(---)

Gel bu dünyaya mı dendi, uyu, yan
Bir olur mu uyananla uyuyan
Ne diyor dinle gel oğlum Kur'an
Bilene bilmeyen olmaz akrân

(---)

Marifettir bizi hep güldürecek
Cehldir ağlatacak, öldürecek
Şu cehâlet yolu sanma çıkılır
Temel olmazsa ev olmaz yıkılır

(---)

(Sayı 40) Sırrı²⁰⁰

Советот на таткото – 4

Дали ти рекоа да дојдеш на овој свет само за да спиеш?

Може ли да бидат еднакви оној што е буден и оној што спие

---

²⁰⁰ Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, op. cit., p. 126.

Слушај што вели, синко, Куранот

Тој што знае и тој што не знае не може да бидат еднакви.

(---)

Вештината е таа што секогаш ќе нè насмее

Неукиот ќе нè расплаче, ќе нè убие

Немој да мислиш дека патот може да се помине

Ако нема цврста основа, куќата не може да стои, се урива

(---)

Последната песна од песните што го носат истиот наслов има 44 стиха и е напишана во строфи со различен број стихови. Како што може да се забележи, и во оваа песна доаѓаат до израз поетовите општествени и етички начела кои често се блиски на религиозното сфаќање на животот. Значаен дел од поезијата на Садедин С’ри носи во себе еден религиозен призив. Веќе напоменавме дека тој е автор и на голем број мистични песни што ги читале во Рифаиското теке во Скопје, во кое и самиот поет бил шеик. Следствено, овој религиозен призив, веројатно, е резултат на оваа поетова наклонетост кон мистицизмот. Како застапник на мистичното сфаќање, тој е и поддржувач на трпеливоста и доброто дело и искажува очекување награда за стореното добро дело во подоцнежниот живот. Во таа насока, поетот во оваа песна ги советува децата да не седат залудно, да бидат будни и да се трудат да научат нешто ново и да стекнат нови вештини бидејќи учењето и знаењето, исто така, се и верска должност и дека тој што знае и тој што не знае не може да бидат еднакви ни во овој живот ниту пак во задгробниот живот. Поетот прави и една споредба меѓу цврстата основа на куќата и сознајната основа на човекот, преку која се труди да го нагласи еднаквото значење и на двете. Колку цврстиот темел е услов куќата да биде стабилна и да не се урива, толку и основата во знаењето е услов за натамошното надградување на човекот.

Поради тоа е неопходно детето да учи од мала возраст и да постави цврст темел за натамошните сознанија како услов за својата среќа во иднина.

Како што веќе видовме, сите песни со наслов „Советот на таткото“, во кои се истакнуваат некои критики и сугестии, имаат иста содржина. Се критикуваат неуките деца што седат залудно и не учат и се предупредува околу дружбата со нив која може да им наштети. Се потсетува дека времето се сменило и новите генерации треба подобро да го разберат животот преку стекнување соодветно образование. Поетот преку овие совети се труди за афирмација на најконструктивните страни на човечката личност. Според неговите согледувања, училиштето е сонце и само преку едукација е можно да се тргне темниот облак над народот.

Освен овие четири песни со ист наслов, поетот напишал уште две дидактички песни за деца со слична содржина: песната „Еден нетолерантен татко“ и „Лошо дете“. Песната „Еден нетолерантен татко“ има 68 стиха и е напишана во строфи од по десет стиха. Поетот го поетизира гледиштето на младите за светот. Ги советува да не се препуштаат само на задоволства во животот, а ваквото неодговорно однесување тој им го припишува на неуките млади кои постојано ги критикува. Според поетот, спасот на народот, напредокот и цивилизираноста ни се и етички и религиозни должности и заостанатиот народ ако сака да се издигне на едно повисоко општествено ниво, неопходно е, како прв императив, соодветно да се воспитува и да се образува:

Bir Peder-i Hoş-Dar

A çocuklar acırım hâlinize
Şaşarım ben sizin âmâlinize
Söylesem a “Babamız eski kafa”
Dersiniz, anlamıyor zevk ü safâ
Anlarım zevk nedir ehl-i dilim
Mutaassıb değilim, mu’tedilim
Zevk te’mîn-i ma’îşetle olur
Sanmayın öylece işretle olur

Еден нетолерантен татко

Момци ве жалам
Зачуден сум од вашите желби
Да речам дека „Нашиот татко е примитивен“
Ќе речете, тој не разбира што е уживање
Разбирам што е уживање и тоа од срце
Не сум фанатичен, умерен сум
Задоволството се постигнува преку заработување
Немој да мислиш дека тоа се постигнува пиејќи

Muktezâ-yı medeniyyet nidelim
Herkesin gittiği yoldan gidelim

Што ни треба цивилизација во оваа состојба
Ако го изодиме патот од каде што оделе сите

(---)

(---)

İki el bir baş içindir meşhûr
El çalışmazsa ev olmaz ma'mûr
Neyi emr etti Resul-i medeni
Medeni ol şunu bil olma deni
Medeniyyet bulunan bir yerde

Познато е дека две раце се за една глава
Ако рацете не работат не може да се реновира куќа
Што порача нашиот пророк
Знај дека треба да бидеш цивилизиран,
Немој да бидеш дрзок во едно цивилизирано место

Olamaz gözlere artık perde
Nûr-1 irfan u edeb rehber olur
Medenî zevki fazilette bulur

Не може веќе да ги затвораме очите
Мудроста ќе ни биде водич за воспитност
Цивилизираниот задоволството го наоѓа во доблеста

(Sayı 35) Sırrı²⁰¹

Песната „Лошо дете“ има 40 стиха и е напишана во строфи од по 5 стиха. Во неа поетот ни ја отсликува мајката која, веројатно, поради својата прекумерна љубов кон детето не успеела солидно да го воспита своето дете. Детето пораснало многу разгалено и затоа растејќи, тоа станало сè непослушно и дрско. Преку оваа песна поетот сака да ни стави до знаење дека децата добро треба да се воспитуваат и да се образуваат од мала возраст бидејќи во тоа време тие се оформуваат и во зависност од начинот на нивното воспитување, може да станат успешни или неуспешни момчиња на иднината:

Hayırsız Evlat

Лошо дете

Bizim oğlan hayırsızın biridir
Çocuk iken mekteplerden kaçardı

Нашето момче е лошо дете
Како дете бегаше од училиште

²⁰¹ Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, op. cit., p. 158.

Aşık oynar bana ceviz açardı
Kumarcılık o çağından biridir
Elfi görse mertek sanıyor aptal

(---)

Bu hallere koyan bunun anası
Çok yüz verdi, arsız etti küçükten
Baştan çıktı, korkmaz oldu büyükten
Gide gide tosun oldu danası
Benim oğlum işte size bir misal!

Се преправаше дека ме сака и ми отвораше ореви
Коцкањето е едно од тоа време
Незнајко, дрзок еден

(---)

Мајката е таа што го воспитала така
Многу го разгали и го направи дрзок од мал
Беше заведен, не се плашеше од постари
Полека-полека телето се здебели
Пример да ви биде мое дете

(Sayı 36) Sırrı²⁰²

И во оваа песна, како и во другите погоре, се соочуваме со поетовите сугестии и совети што им се упатени на децата и на младината. Тие се јасно изразени и непосредно дадени сугестии и совети преку кои се истакнува поетовата прекумерна дидактичка ангажираност. Оваа негова непосредна дидактика во голема мера одзема од уметничкото во песната, а преку уметничкото и од воспитно-образовното. А воспитно-образовното се постигнува со уметнички, а не со вербални поуки, вели Paul Hazard, и додава дека децата „вешто се бранат против формите на индоктринацијата и на педагогизирањето“²⁰³. Следствено, поетското и педагошкото треба да бидат споени во уметничката инспирација оти каде што нема поезија и уметничко доживување што детето ќе ги прими со своето срце – нема ниту воспитност.

Меѓутоа, факт е дека литературата за деца како посебен вид уметност на пишаниот збор од своето настанување носи црти на ангажираност кои значително се развиваат во историјата на овој род. Писателите ги поврзувале своите достигнувања со судбината на човекот и му придавале значајна улога на литературното дело во човечкиот живот. Ангажираноста претставувала природна манифестација на интимниот однос на писателот

²⁰² Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, op. cit., p. 161.

²⁰³ Paul Hazard, *Knjige, Djeca i Odrasli*, Zagreb: Stylos, 1970.

кон функцијата на неговото дело, без оглед на тоа колку тој бил свесен за тоа и колку тој декларативно го изразувал тоа. Во литературата за деца, оваа одлика била повеќе нагласена и со текот на времето станала една важна одредница на овој книжевен жанр. Акционата страна на таа литература била барана и изразена најмногу во нејзиниот придонес кон моралното обликување на човекот. Овие настојувања честопати доведувале до деформации. Понекогаш етичкиот чин на делото се истакнувал со неуметнички средства, па дури и како категорија на свест се одржувал и останувал присутен долго време како најважна мерка за соодветноста и вредноста на делото бидејќи неговата содржина одговарала на барањата на една ера. Процесот на прекумерно нагласување на моралните поуки се претворил во сува дидактика, која не само што била туѓа за вистинската уметност туку и се наметнувала, се задущувала и се потчинувала.²⁰⁴

Во овој контекст, не треба да испуштиме од вид дека делото на нашиот поет е плод на една ваква ера и литературно разбирање. Ако ја земаме предвид епохата во која се создадени овие литературни творби како епоха во која децата и младината истовремено со возрастите подеднакво биле загрозени од истите општествени прилики, ќе ни стане јасно како животните услови ги натерале децата и младите како сопатници на возрастите, кои имаат јасно утврдени цели и социјални аспирации, да созреат предвреме, да остварат извесни заеднички цели, да преземат и да сносат дел од одговорноста во историските настани од нивното време. Имено, причините за поетовата пренагласена ангажираност и тенденција за морално обликување на детето читател во својата поезија за деца, до определена мера би требало да се побараат во ваквите општествени услови и согледувања.

5.3.2.1.2. Семејна љубов

Саедин С’ри исто така е автор на две песни за деца со наслов „Солзи на невиното девојче“ и „Девојчето од селото“, кои ги класифицираме како песни за деца на тема „семејна љубов“. Во овие песни поетот го поетизира мотивот семеен живот низ семејните односи меѓу членовите на семејството, низ некои позитивни или негативни настани доживевани во семејството итн., но само со една значајна разлика. Во овие песни авторот не пее низ

---

²⁰⁴ Slobodan Marković, *Zapisi o kniževnosti za decu – udzbenici i priručnici*, Beograd: Interpret, 1973, 182.

призмата на еден возрасен и искусен човек, туку низ призмата на самото дете кое е сместено во фокусот на песната. Ова претставува еден чекор напред во однос на уметничките квалитети на неговата поезија.

Песната „Солзи на невиното девојче“ има 66 стиха напишани во десет строфи со различен број стихови. Поетот во неа ни ја отсликува болката на едно девојче кое ја изгубило својата мајка, но никако не можело да ја прифати смртта на сопствената мајка и да се помири со својата судбина. „Солзи на невиното девојче“ е една интензивно лирски обоена песна во која е опеана љубовта на девојчето кон рано изгубената мајка. Во неа се опишува најинтимното и најдлабокото чувство на девојчето кое ја изгубило својата мајка во своето рано детство. Реминисценцијата за мајка ѝ, која имала големо значење за неа, е душевно опишана. Се раскажува колку силно ја обзело едно интензивно внатрешно доживување и колку ја направило рамнодушна на сè околу неа. Доближувајќи се до вистината за смртта на мајката на девојчето, покажувајќи притоа едно необично сигурно и деликатно чувство и при премините остварувајќи една природна градација на болката и чувството на празнина, поетот ни дава аргументи за своите креативни поетски можности во кои е најсугестивен како творец и уметник:

„Validenin vefatını hanüz idrak
edemeyen zavallı öksüz“

Masumenin Gözyaşları

Bekledim ben kapıda pencerede
Gelmiyor anneciğim ya nerede
Dedinizdi gelecekti bana dün
Daha mı yetmedi bilmem bu düğün
Ben ne yaptım ki o bensiz gitsin
Nazlı bir yavrusunu terk etsin

(---)

O kucaklardı, öperdi gözümü
Güldürürdü o benim gül yüzümü

„Сираче што не може да ја сфати смртта на
својата мајка“

Солзи на невиното девојче

Чекав на вратата, на прозорецот
Не доаѓа мајка ми, каде е таа
Вчера ми рековте дека ќе се врати
Оваа свадба нели веќе требаше да заврши
Што ѝ направив за да оди без мене
Да го остави своето чедо

Таа ме прегрнуваше, ме бакнуваше
Таа ми го смееше моето розово лице

Nerdesin! Ah ana feryadıma gel
Koş, yetiş ahıma imdadıma gel
(---)

Каде си, ох мајко, дојди на мојот плач
Трчај, дојди на мојот спас
(---)

(Birden bire babasına doğru dönerek)

(Одеднаш вртејќи се кон својот татко)

Baba öksüz ne demektir? Söyle
Şimdi söyler bana kızlar böyle
Annemi çalmış imiş hırsızlar
Bana Öksüz diyecekmiş kızlar

Што значи сираче тато? Кажи ми
Девојчињата сега така ме викаат
Крадците ја украле мајка ми
Девојчињата ќе ме викале сираче

(Biçâre baba gözyaşlarını silerek)

(Таткото очајно бришејќи ги солзите)

“Ah yâ Rabbi nasıl anlatayım
Nice bir aldatayım ağlatayım”

„Ох Господе како да ти објаснам
Како да те изневерам, да те расплачам“

"A kızım şey!.. Nedir o!.. Gel bakayım"

„Тоа!...Што е тоа мило!... Дојди да видам“

"O güzel saçlarına gül takayım"
İstemem gülleri ben bul anamı
Döv o hırsızları sen bul anamı
Bu babam da başıma gül takacak
Ana yok! Güllerime kim bakacak?
(---)

„Да ти ставам рози на твојата убава коса“
Не ги сакам розите, најди ми ја мајка ми
Тепај ги крадците, најди ми ја мајка ми
И ти тато ќе си ми ставел рози на мојата коса
Мајка ми ја нема! Кој ќе се грижи за моите рози?
(---)

(Sayı 34) Sırrı²⁰⁵

²⁰⁵ Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, op. cit., p. 155.

Во песната е отсликан душевниот немир на девојчето како слабо дете што нејасно осетило дека мајка ѝ исчезнала, но не сакало да поверува. Девојчето по секоја цена настојува од себе да ја отстрани мислата дека нејзината единствена мајка е мртва и затоа одбива да се помири со својата судбина. Тоа небулозно чувство е отсликано како чувство тогаш згустено во нејзиното детско неразвиено срце. Поетот кон крајот на песната ни става до знаење дека со текот на времето и девојчето започнува поостро да го чувствува големиот недостиг затоа што почнува да разбира дека е лишено од највисоката и најчистата нежност – мајчинската љубов. Таткото не знае како да го успокои девојчето. Во моментот кога девојчето директно него го прашува за мајка си, тој не одговара на нејзиното прашање, се труди да ја прикрие вистината и вербално не ја соопштува бидејќи и самиот не знае како да ѝ ја објасни најтешката болка во нејзиниот живот. И неговиот обид да ја утеша својата ќерка трудејќи се да ги стави цвеќињата во нејзината коса, останал безуспешен. Соочено со горчливата вистина на животот, девојчето ги одбива и цвеќињата велејќи: „Мајка ми ја нема! Кој ќе ги одгледува цвеќињата?“ Девојчето како да почувствувало дека ништо не може да го надомести она што е изгубено. Количеството на емоционалната и творечката енергија што е вложена во оваа песна е многу голема.

Песната со наслов „Девојчето од селото“ исто така претставува една лирско обоена песна што има 21 стих поделени во три строфи. Во неа се изразува чувството на тивка среќа, просто и едноставно живеење на девојчето во селото, во допир со природата. Се пее низ призмата на девојчето околу разновидни чувства на задоволство и среќа што може да ги донесе животот во природата – селото. Во неа предизвик за задоволство, радост и среќа претставува пасторалниот или руралниот живот каде што девојчето ја доживува својата среќа и радост во играта со животните околу неа, кои ги смета за свои играчки, а планинската брусница и јагода за своја ужина:

Köylü Kız

Küçüğüm ben, ne sevimli meleğim
 Köylü bir kızcağızım, var bebeğim
 Validem tarlada kesmiş göbeğim

Девојчето од селото

Јас сум мала, како убав ангел
 Мало девојче од селото, а имам и една кукла
 Мајка ми ја пресекала папочната врвка на поле

Bir koyun çerge bezinden beleğim
Eski çul parçası fistan yeleşim

Beni sen sanma muhakkar a beyim!
Bana yetmez mi oyuncak köpeğim

Öküzüm, koç, kuzu, manda, ineğim

(---)

Çerezim dağda kızılıçık, çileğim
Yastığım torba, samandır döşeğim
Genç güzel köylü çoban sevdiceğim
Düdüğü üflese oynar yüreğim
Gelecek âh sevimli böceğim

Çayırın otları zîbâ çiçeğim
Doludur lâle, menekşe eteğim

(Sayı 38) Sırrı²⁰⁶

Бeбешката обвивка ми била од овча крпа
А фустанот ми е од стар тепих

Немој да ме сметаш за ништожна!
Зарем не е доволно за мене, моето куче играчка

Мојот вол, овен, јагне, бивол, мојата крава

(---)

Ужина ми се брусницата и јагодата на планина
Перницата ми е торба, а сламката душек
Млада убава селска душичка
Ако свирне свирчето, моето срце заигрува
Мојата прекрасна буба ќе дојде

Моите цвеќиња, тревата на ливадата
Моето виолетово здолниште полно со лалиња

Последниве две песни во кои самото дете е во центарот на вниманието може да се сметаат за поуспешни песни за деца на поетот. Во овие песни веќе не се забележува книжевност што го набљудува животот од една страна. Се напушта непосредното морализирање и педагогизирање во императивни реченици. Несомнено, ваквите песни во кои се пее низ призмата на самото дете и фокусот е на неговите доживувања, претставуваат емотивно-естетски попривлечни песни за детето од рана возраст што ќе ги прими со своето срце. Со извесна топлина и искреност на народниот јазик, поетот пее за нештата што го

²⁰⁶ Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, op. cit., p. 241.

опкружуваат младиот читател и што повеќе или помалку го привлекуваат. Оттука, овие песни за деца, кои ни служат како потврда за поетовото постепено надградување и зреење, носат повисоки уметничко-естетски вредности во споредба со претходните негови песни. Тие, секако, се резултат на неговото подлабоко познавање на тајната на поетиката на литературата за деца, како што се: да буди љубопитност, да поттикнува имагинација и развој на интелектот, да ги разбира чувствата и да ги исполнува детските желби.

Ако го сумираме досега изнесеното, може да кажеме дека Садедин С’ри во својата поезија за деца се залага за извесни морални принципи. Таа особина ја одликува неговата поезија за деца во целина. Очигледно е дека неговата поезија е наменета за деца од постара училишна возраст бидејќи концептите во нив се појасни и поконкретни. Понекогаш мислите, чувствата и лекциите во неговите песни меѓусебно се испреплетуваат. Песните во кои преовладува етичкото расположение на поетот се карактеризираат со интелектуална боја што се изразува или во прашање што носи предлог како одговор или во непосредната порака на поетот што е решение за една животна загатка или проблем. Пораките и сугестиите честопати се драстични и очигледно е дека во повеќето песни, поетот не се поистоветува со поетската визија за детето што го создал. Понекогаш тој останува настрана и го набљудува детето или група деца и го опишува или го раскажува она што го научил, искусил и почувствувал. Понекогаш имплицитно се чувствува дека песната за деца ја пее еден искусен стар човек. Но, дури и во песните во кои поетот е раскажувач на стихови и набљудувач, неговите претстави течат во еден дух на неразделност од детскиот свет. Во тој прекрасен детски свет поетот најмногу се поставува како татко, без премногу свој внатрешен инфантилизам. Меѓутоа, сепак постои разлика меѓу првите и последните негови литературни обиди што ни укажува на еден позитивен напредок во неговото литературно творештво за деца. Во последните песни во кои поетот се тргнува настрана и го допушта детето да пее во прво лице еднина за своите доживувања, тој помалку или повеќе успева да ги разбере чувствата на детето и да пробуди извесна љубопитност кај него, а воедно и ја прави песната уметничко-естетски попривлечна. Според тоа, неговата поезија скромна по обем, а особено по вистински книжевно-естетски постигања, во сложениот живот на човекот го изразува најздравиот, најпатриотскиот дел од него и се бори за афирмација на најсилната и најконструктивната страна на човечката личност.

ГЛАВА II.

1. ОПШТЕСТВЕНО-КУЛТУРНИТЕ ПРИЛИКИ НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РС МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ

Во областа на книжевноста, просветата и културата, воопшто, постои една објективна заемност, обусловена од општествено-политичките фактори, од државното уредување, од економските и други услови. За пореално следење и оценување на развојниот од на книжевноста, воопшто, а и на книжевноста за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија, неминовно треба да се имаат предвид општествено-културните околности во кои нашиот народ живееше во минатото. Оттука, неопходно е да се даде една кратка ретроспектива за општествено-културните прилики во годините меѓу двете светски војни, под чие влијание и поттик се развивала литературата во целина, а и литературата за деца како нејзин составен дел.

Поволните општествено-културни околности што биле постигнати по прогласувањето на уставно-парламентарниот режим (1908) на територијата на РС Македонија под османлиското владеење не траеле долго бидејќи соседните држави не престанале со своите тајни и јавни активности преку кои се обидуваале да ги повлечат вниманието и поддршката на европските земји, во што и успеале поттикнувајќи го избувнувањето на Првата балканска војна во 1912 год.²⁰⁷ По Балканските војни и Првата светска војна што завршила со Версајскиот диктат, дошло до прекројување на картата на Европа и сето тоа довело до вештачка поделба на Македонија меѓу трите соседни балкански држави.²⁰⁸ Војните во и околу Македонија во втората деценија на 20 век ѝ нанеле огромни

---

²⁰⁷ Yılmaz Öztuna, *Rumelini Kaybımız – 93 ve Balkan Savaşları*, İstanbul: Ötügen, Kültür Serisi: 57, 1990, p. 88.

²⁰⁸ Со Букурешкиот договор од 1913 година, а особено со Версајскиот мировен договор (1919) била потврдена поделбата на националната територија на Македонија. Се извршила вештачка поделба на Македонија на три дела, главно меѓу Србија, Бугарија и Грција. Балканските војни (1912 – 1913), како и Првата светска војна (1915-1918), нанеле големи и ненадоместливи загуби во сите сфери на стопанството, културата, просветата, и трагични последици во сферата на животот на населението од овој крај. По завршувањето на Првата светска војна, во согласност со „Версајскиот договор“, на 1 декември 1919 год. е создадено Кралството СХС. Види: Костадин Кајдамов, Мирчо Карамучев, *Валандово и неговата културна историја*, Валандово, Културен центар „25 Мај“ 1995, 117-120.

материјални штети и човечки загуби на Македонија. Економската и политичката положба на македонскиот народ и другите народности во новоформираното кралство несопирливо се влошувала така што започнал и процесот на страшна економска експлоатација и притисок како составен дел на политиката на асимилација и денационализација. Оттаму, дел од населението ја напушта земјата во потрага по работа или поради засолнување од потиснување и терор спроведуван врз него. Секој од сојузниците за да ја покаже својата популација како најбројна, се обидува да врши асимилаторска пропаганда врз населението во Македонија.²⁰⁹ Тие презеле севозможни иницијативи за побрзо асимилирање на народот во Македонија, а како главно средство бил употребуван системот на школување исклучиво на јазиците на поробувачите. Во вардарскиот дел на Македонија српската буржоаска власт отворила училишта на српски наставен јазик, во егејскиот на грчки јазик и во пиринскиот на бугарски наставен јазик. Така, македонската територија се ослободила од османлиската управа, но наместо слобода народот во Македонија потпаднал под власта на соседите.²¹⁰

Просветителската дејност во Македонија во периодот меѓу двете светски војни имала значајна и бурна историја. Имено, учителско-просветителската дејност, како што е познато од македонската национална, политичка и културна историја, а и од историјата на учителското движење, е основана уште во 1919/1920 година и се одвивала во две насоки: една од страна на тогашната владејачка режимска организација и втора, дејноста на напредното учителско движење, особено во Македонија (со оглед на тогашните непогодни услови за просвета и култура во Македонија).²¹¹ Напредното учителско движење во Македонија во периодот меѓу двете светски војни е познато по својата подготовка на учителски кадри, нивното назначување, преместување и отпуштање од работа од тогашните режимски власти, дејноста на учителите во меѓуоколицките учителски здруженија; дејноста на учителите во рамките на напредното работничко, комунистичко, синдикално и

---

²⁰⁹ Марија Јовановиќ, *Просветно-политичките прилики во Вардарска Македонија (1918-1929)*, Скопје: НИО Студенски збор, 1983, 35.

²¹⁰ Нада Јурукова, *Основното воспитание и образование во Македонија: (1944-1950)*, Скопје: Институт за национална историја, 1990, 7.

²¹¹ Александар Илиевски, „Воспитно-образовната дејност во рамките на учителското движење во Македонија меѓу двете светски војни“ *periodica.fzf.ukim.godzb/(1994) GZ47.13 % Илиевски. (УДК. 371.124(497.17)(091).*

учителско движење; нивната соработка во прогресивниот учителски и педагошки печат; како и нивната дејност на полето на народното просветување.

Напредното учителско движење во Македонија во тој временски период било во тесна врска со напредната струја во рамките на Југословенското учителско здружение со седиште во Белград, во стара Југославија, но со прогресивна програмско-просветителска ориентација наспроти она со реакционерно-режимски карактер. Уште со создавањето на Кралството Југославија, режимот постојано сакал да го контролира учителството и да го држи во свои раце, а честопати напредните учители биле преместувани или отпуштани од работа. Обично, таквите напредни учители од Македонија ги преместувале на служба во зафрлени краеве во Србија, а од друга страна, од Црна Гора напредните учители Срби и Црногорци што имале прогресивна учителска мисла и дејност ги назначувале за учители во Македонија бидејќи режимот сакал да врши денационализација и асимилација на македонскиот народ за да може полесно да владее. Тоа било мошне брутално спроведувано над македонскиот народ и врз напредните учители без разлика од која социјална средина биле, од Македонија или од другите краишта на стара Југославија.²¹²

Имено, лесно може да се согледаат барањата и притисоците на тогашните режимски власти што ги вршеле врз учителите, од една страна, а од друга страна, и притисоците на тогашното Бановинско учителско здружение кое ги контролирало местоположбата и дејноста што ја вршеле учителите преку училишните надзорници и српските началници, редовно го информирало Министерството за просвета и ги спроведувало неговите наредби во практиката. Учителските кадри во Македонија се подготвувале на Учителската школа во Скопје, на Филозофскиот факултет, како и на учителските школи во Неготин, Краина, Белград, Јагодина (Светозарево), Крушевац, Крагуевац и др.²¹³

По завршувањето на училиштето, македонската младинска интелигенција, особено во летните месеци, во Македонија развивала интензивна активност на културен, просветен и забавен план. Се читале делата на Маркс, Енгелс, Ленин, Коста Абрашевиќ и други. Се организирале вечеринки, излети, се пееле револуционерни и борбени песни, се рецитирале

---

²¹² Манол Пандевски, *Учителското движење во Македонија*, Скопје: Култура, 1962. Види: Александар Илиевски, „Воспитно-образовната дејност во рамките на учителското движење во Македонија меѓу двете светски војни“ *periodica.fzf.ukim.godzb/(1994)GZ47.13%Илиевски (УДК.371.124(497.17)(091)*.

²¹³ Александар Илиевски, *op. cit.*, pp. 117-119.

песни од Коста Рацин, Коле Неделковски и други македонски револуционерни поети.²¹⁴ Учителските здруженија постоеле речиси во сите градски центри во Македонија во кои напредните учители активно дејствувале. Учителите не биле активни само во рамките на здружението туку и во феријалниот сојуз, во младинската организација, во партиската организација, во работништвото и селанството и во сите народни средини и сред широките народни маси.²¹⁵ Напредните учители соработувале со учителскиот и со педагошкиот печат, развивале широка активност сред населението во Македонија, но посебна и најважна активност пројавувале во т.н. трета учителска група. Тие биле една плејада напредни педагошки дејци од третата учителска група во Македонија кои сред широките народни маси ги ширеле писменоста, просветата и културата, особено во часовите по завршувањето на наставата и во слободното време, како и во вечерните часови.²¹⁶

Карактеристично за учителите од напредното учителско движење е дека се залагале и воделе борба за примена и употреба на македонскиот јазик во училиштата. Дејноста на напредните учители од третата учителска група во Македонија била манифестирана и преку Учителската културно-издавачка задруга „Вук Караџиќ“. Оваа културно-издавачка задруга, основана на 8.11.1937 година, според правилата во рамките на нејзината дејност се предвидувало да издава и да продава стручни, педагошки и други поучни и научни книги и списанија; да формира читални, библиотеки и подвижни библиотеки, да приредува предавања и курсеви, да организира поучни екскурзии и др. Учителската задруга „Вук Караџиќ“ организираше разни форми на: летувања, предавања, семинари, курсеви за описменување, педагошки недели и други образовно-воспитни форуми.²¹⁷

Неповолната положба на територијата на РС Македонија во стопанскиот, социјалниот и во политичкиот живот неминовно негативно се одразила како врз општествено-културните прилики, така и врз просветата и школството. Мрежата на основните училишта во Вардарска Македонија за време на Кралството СХС за еден

---

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ Илија Јанкулоски, Напредното учителско движење во Македонија, II период од 1918 – 1937 г., Скопје, Просветно дело, 1954/X, бр.1-2, 46-60.

²¹⁶ Илија Јанкулоски, Напредното учителско движење во Македонија, III период од 1937 до 1941 г., Скопје, Просветно дело, 1954/ X, бр.3-4, 228-237.

²¹⁷ Милисав Мијушковиќ, „Учителска задруга ‘Вук Караџиќ’ – Напредно учителство во Македонија“, Скопје, Просветно дело, 1985, 192-199.

релативно подолг период останала неразвиена. Во изградувањето на училиштата и во опфаќањето на децата во училиштата одлучувале повеќе интересите на режимот, отколку вистинските народни потреби. Во учебната 1939/1940 година постоеле 834 основни училишта што опфаќале 99 137 ученици, а слична била состојбата и во 1940/1941 година. Квалификационата структура на наставниот кадар не била соодветна, вкупниот број наставници бил 1 578, од кои со низа подготовка биле 126 лица, со несоодветно средно училиште 371 и со учителско образование 1 081.²¹⁸ Имено, основното образование останало на ниво на четиригодишно и наставните планови и програми биле донесувани само за првите четири одделенија, иако осумгодишното основно образование било прогласено за задолжително, што само по себе покажува колку државата посветувала внимание на осумгодишното основно образование. Во наставата во основните училишта, учениците стекнувале основни елементи на писменост, при што посебно внимание му се посветувало на предметот Веронаука, а веројатно тоа се должи на фактот што на режимот на владејачката класа ѝ одговарала таквата содржинска и идејно-политичка концепција на основното, а и на средното образование. Во однос на просветните и хигиенско-педагошките услови во училиштата, за целиот период на Кралството СХС не одговарале на барањата што ги пропишувале педагошко-хигиенските нормативи. Училишните згради биле стари, училниците влажни и во таквите тесни и нехигиенски простории најчесто се работело со комбинирани паралелки со по 70 – 80 ученици.²¹⁹

Како македонското население, така и турското население заедно со другите народи во Вардарска Македонија не биле задоволни од нововоспоставената великосрпска власт на Кралството СХС, особено од преземените конкретни мерки на планот на просветата, како еден од најзначајните сегменти преку кое можело да се влијае врз свеста на населението. Но и покрај тоа, преземените мерки не ги постигнале очекуваните резултати што довело до масовно иселување, пред сè, на беговите и на побогатите Турци во Р Турција, додека селаните продолжиле да бараат подобрување на својата социјално-економска положба.²²⁰ Земјишните површини на беговите и на оние семејства што се иселувале од Македонија, преку специјална комисија од државата се доделувале претежно на српски семејства

---

²¹⁸ Нада Јурукова, *Основното воспитание и образование во Македонија: (1944 – 1950)*, Скопје, Институт за национална историја, 1990, 13-20.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Костадин Кајдамов, Мирчо Карамучев, *op. cit.* pp. 118-119.

доселени од другите краеве на Југославија кои ја колонизирале државата. Оттаму, во најтешка општествено-економска положба во текот на целиот период од Кралството на Југославија се наоѓало турското население.²²¹

Ако го споредиме културното ниво на турскиот народ пред и по Балканските војни, ќе согледаме дека поради политичките и финансиските проблеми со кои се соочувала Османлиската Империја уште пред крајот на своето владеење, не се успеало да се посвети доволно внимание на издигнувањето на културното ниво на населението. Но, на овој план не може да се забележи чекор напред и во периодот по османлиската власт, односно во Кралството СХС. Новите методи што ги олеснувале достигнуањата во воспитно-образовната област под влијание на традицијата, предоцна почнале да навлегуваат во турскиот образовен систем. Во рамките на земјата, христијанските поданици со охрабрувањето и поддршката што ја добивале однадвор, сè повеќе ја разбирале вредноста на образованието. Поради тоа, почнувајќи од средината на XIX век па натаму, бројот на христијанските училишта во Македонија сè повеќе го надминувал бројот на турските училишта.²²²

Иако за ова прашање се среќаваат различни податоци во различни извори, она што е заедничко во сите нив е дека во овој период немуслиманскиот народ бил пообразован од муслиманскиот народ.²²³ Всушност, ова го потврдуваат како странските, така и турските извори. Бајрам Кодаман, според документот што го открил во премиерската архива од 1882 година, на оваа тема тврди: „...Во нашата држава, муслиманскиот народ е најзаостанат народ во однос на образованието. Во селата и населените места, секој еден човек кој умеє прописно да го чита Коранот се смета за доста учен човек....²²⁴ Впрочем, и стапката на неписменост во земјата била многу висока како резултат на рамнодушноста на државата кон образованието.²²⁵

По Балканските војни за да стане состојбата уште полоша, голем број од турските наставни кадри ја напуштиле Македонија и заминале во Р Турција. Малиот број способни кадри што останале во земјата ни оддалеку не можеле да ги подмират потребите на

---

²²¹ Костадин Кајдамов, Мирчо Карамучев, *op. cit.* pp. 118-119.

²²² Марија Јовановиќ, *op. cit.*, p. 21.

²²³ Марија Јовановиќ, *op. cit.*, p. 22.

²²⁴ Ваграм Кодаман, *op. cit.*

²²⁵ *Ibid.*

муслиманските училишта во кои турскиот јазик се учел како помошен предмет во наставата по Веронаука.²²⁶ Еден од наставниците што изведувал таква настава е и Абдулхаким Хикмет Доган од Гостивар, чии читанки по турски јазик ќе бидат предмет на проучување во вториот дел од трудот, како дел од литературните творби за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија во периодот меѓу двете светски војни.

Турското образование, кое и така било на едно вакво ниско ниво, по Балканските војни речиси целосно запрело. Турските училишта што не можеле редовно да работат поради продолжувањето на војната во 1912 година, по војната биле целосно затворени и сите деца биле принудени да одат во српските училишта отворени во Кралството Југославија, што предизвикувало голем отпор кај турското население. Во годините по војната, според Лондонскиот договор, Турците имале право да побараат отворање училишта со настава на нивниот мајчин јазик. Меѓутоа, во случај на поднесување на едно такво барање биле преплашени да не бидат принудени да се преселат во нивната матична земја Р Турција, и затоа се воздржувале од користењето на ова нивно право.²²⁷

По мировниот договор, исто така, три години биле занесени со правото за избор на татковина што многу ги спречило со справувањето со образовните прашања. Дилемата околу прашањето дали би било подобро да преминат на српско државјанство или да се преселат во матичната земја Р Турција, едно определено време ги оддалечило од мислата околу просветното прашање. Сите овие одложувања, секако, оделе во прилог на државата. Без оглед на тоа во какви околности се случувале овие одложувања, српската влада многу добро ја искористила оваа состојба во сопствена корист. Турците, како и другите малцинства, биле обврзани да ги испраќаат своите деца во српските училишта. Децата што биле принудени да учат на за нив странски јазик (српски јазик), една година оделе на курс по српски јазик за да може да ја следат наставата. Така, основното училишно образование на српските деца, кое траело четири години, за турските деца се покачило на пет. Во мал број од овие училишта, на турски јазик биле дозволени само два часа неделно по Веронаука. Борбите и напорите направени за да се обезбеди правото на образование на мајчин јазик како целина, не дале никакви резултати. Предупредувањата за малцинските права во

---

²²⁶ Марија Јовановиќ, *op. cit.*, p. 29.

²²⁷ Dragomir Obradović, *Prosvetne prilike u južnoj Srbiji – Skoplje i Južna Srbija*, Beograd, 1925, 128.; Види: Марија Јовановиќ, *op. cit.*, p. 29.

Македонија во согласност со договорот од 1914 година, исто така, не биле успешни. Иако на почетокот се чинело дека постои малку разбирање за ова прашање, подоцна се забележало дека тоа било само еден тактички потег со определена цел.²²⁸ Непрекинатите барања на Турците за образование на мајчин јазик биле опишани како законски неосновани од страна на српската влада и постојано биле одбивани. Сепак, борбата на турскиот народ во оваа насока продолжила и, на крајот, иако во мал обем, бил постигнат определен успех. Благодарение на отпорот на турскиот народ во делот на образованието, во мал број од основните училишта образованието се спроведувало делумно и на турски јазик покрај државниот српски јазик.²²⁹

По Балканските војни, освен некои верски училишта и една или две медреси што подготвувале наставнички кадар за верските училишта, во Македонија не останало никакво турско училиште. Во овие училишта, како и во српските државни училишта, турскиот јазик се учел индиректно како наставен јазик на часовите по предметот Веронаука што им се предавал на турските деца еден или два часа неделно. Ова се должи на фактот што Турците и другите народности што живееле во јужниот регион на Кралството Југославија воопшто не биле третираны со статус на малцинство. Впрочем, книгите подготвени на турски јазик од страна на Абдулхаким Хикмет-ефенди, кој бил учител во овој регион меѓу двете светски војни, се нарекувале „читанки по турски јазик за муслиманските деца што учат во основните училишта“, а не „читанки по турски јазик за турските деца што учат во основните училишта“. Исто така, и објавувањето на речиси сите книги на Хикмет во градот Сараево, најдобро го покажува статусот на турскиот народ во Кралството Југославија. Во едно свое дело Хикмет дури и се жали дека не постоеле турски училишта во кои турските ученици би можеле да имаат корист од неговите книги. Ова е една од причините зошто Хикмет иако оставил големо наследство зад себе, сепак долго време останал анонимен или недоволно познат во научно-културната јавност. Втората причина за неговата анонимност, сигурно, е тоа што своите дела ги напишал со староосманско-турско писмо пред револуцијата на азбуката.²³⁰

---

²²⁸ Марија Јовановиќ, *op. cit.*, p. 29.

²²⁹ *Ibid.*

²³⁰ Hamdi Hasan, "Büyük Türk Öğretmeni Abdülhakim Hikmet Doğan'ın 110. Doğum Yılı Dönümü Dolayısıyla", *El Hilal Yıl V (Üsküp)* 35, 1992, 13.

До 1915 година во Битола имало вкупно пет училишта каде што учеле 800 ученици. Овие училишта биле уништени по Првата светска војна. По војната, Турците имале можност повеќе или помалку да реновираат само две училишта и да обезбедат некои наставни материјали за да може да профункционираат. Овие училишта се познати како: „İrfaniye Mektebi“ (Ирфанија мектеби), кое имало само три училници и „Şerif Bey Mektebi“ (Шериф-беј мектеби) со само една училница.²³¹ Во триесеттите години на минатиот век, од вкупно 12 медреси кои во минатото постоеле во Скопје, останале само медресите „Emir İsmail“ (Емир Исмаил) и „Meddah“ (Медах), кои се наоѓале околу амамот „Eski-Yeni Namaz“ (Ески-Јени амам). Во тој период, во овие медреси се изучувале предметите „Kavaid-i Arabiye“ (Арапска граматика) со делот „Ulum-i dinniye“ (Веронаука) и предметите Калиграфија и Сметководство. Сепак, тие немале материјален приход. Со цел програмите за курсеви да бидат поорганизирани и спроведени според потребите на времето, тие морале да добиваат постојана и редовна помош од приходите на фондацијата.²³²

Недоволниот број училишни згради и ставот на владата за ова прашање, предизвикувале јавни немири, па дури и верски конфликти бидејќи многу згради што им припаѓале на верските служби биле одземени од рацете на народот и се користеле како воени магацини, деловни работилници и за други слични услуги. Во вакви околности, со една одлука донесена на 3. Конгрес на организацијата „Семийет“ (Џемијет – Здружение), биле направени големи напори за да се обезбеди враќањето на џамиите, медресите и фондациите на услугата и управувањето на народот на кој му припаѓаат. Бидејќи повеќето медреси, кои биле верски и социјални училишта на муслиманите, се користеле за други намени или биле во демолирана состојба, а учениците биле лишени од настава и се наоѓале во очајна ситуација. Фондациите чии приходи се користеле за добротворни цели биле окупирани без причина и очекуваните резултати не можеле да се добијат од овие организации. Затоа се правеле големи напори, со сите средства, сите џамии и медреси да се вратат на услугата и администрацијата на луѓето на кои им припаѓале.²³³

Турската национална организација наречена „Џемијет“ покажала голема заинтересираност за решавање на образовните проблеми на турското население. Преку оваа

---

²³¹ Salih Asım, *Üsküp Tarihi*, Üsküp, Halil Kazım Matbaası, 1932, 9.

²³² Ibid.

²³³ Gliša Elezović, *Treći Kongres Organizacije Muslimana Juzne Srbije*, kn I., 4, Skoplje, Juzna Srbija, 1922, 191.

организација, Турците кои биле државјани на Кралството СХС протестирале против обидот на Кралството за принудување на нивните деца да учат во српските училишта.²³⁴ Сепак, сите овие приговори и отпори не вродиле со плод. Државата продолжила да ги решава проблемите во свој прилог, без да ги зема предвид желбите и потребите на турскиот народ.

Според информациите дадени од училишните инспектори во учебните години 1922/1923, 1923/1924, 1924/1925 и 1928/1929, само четири училишта (0,69 %) се наоѓале во регионот на Долен Полог каде што предавањата се изведувале на турски јазик. Во учебната 1923/1924 година не останало ниту едно училиште каде што се одвивала настава на кој било друг јазик освен на државниот српски јазик. А во учебната 1924/1925 година наидуваме само на едно училиште во Округот Кратово каде што некои од часовите се одржувале на турски јазик, покрај на државниот српски јазик.²³⁵

Во согласност со одлуката донесена во април 1924 година, се отворила „Големата медреса на Кралот Александар I“. Споменатото училиште било отворено со иницијатива на Министерството за религија на Кралството СХС и особено со напорите на Хасан Ребатс, кој бил раководител на муслиманската гранка во ова министерство. Во ова училиште што било на ниво на средно училиште, се изучувале сите предмети во согласност со планот и програмата на средните училишта, како и Веронаука и Верско право. Дипломираните ученици имале можност да продолжат да студираат на кој било факултет на универзитетот. Во наведеното училиште, особено било посветено големо внимание на српскиот национализам и на патриотското образование. Во една законска одлука во врска со отворањето на оваа медреса, која била лично потпишана од страна на кралот Александар Караѓорѓевиќ I, било нагласено дека целта на ова училиште била да обучува кадри лојални на семејството и на режимот на кралот Караѓорѓевиќ што во однос на националноста подразбира големосрпски, а во однос на религијата конзервативни кадри.²³⁶

Големата српска образовна политика размислувала и на тоа да го забрани образованието што делумно се спроведувало на турски јазик на определени места. Сепак, бројот на приговорите на турскиот народ од ден на ден се зголемувале и накрај се

---

²³⁴ Марија Јовановиќ, *op. cit.*, p. 240.

²³⁵ *Ibid.*

²³⁶ Mustafa Memić, Anton Kolendić, *Predgovor - Velika Medresa i njeni učenici u revolucionarnom pokretu*, Skopje IPZRO Fonografika, 1984, 5.

постигнале некои позитивни резултати. Благодарение на решителната борба, во учебната 1928/1929 година турскиот народ бил во можност да го зголеми бројот на училиштата што ќе овозможат настава и на двата јазика, на српски и на турски јазик. Иако се забележувал еден мал пораст на бројот на таквите училишта, бројот на наставниот кадар редовно се намалувал.²³⁷

Поаѓајќи од горенаведеното, може да заклучиме дека сите настани од општествено-политичкиот и стопанскиот живот во Кралството СХС биле во врска и се одразувале врз просветната политика што се спроведувала во Вардарска Македонија. Политиката на великосрпската власт била од националистичка позиција и се стремела кон потполна асимилација и денационализација на македонскиот народ, а просветата ја користела како најпродуктивна алатка во перманентно и на поширок фронт дејствување и остварување на таа своја политичка цел. Во сите училишта во Вардарска Македонија, со мали исклучоци, наставата се изведувала на српскохрватски јазик. Мал бил бројот на училиштата во кои наставата се одвивала на турски и на еврејски јазик, покрај српскохрватскиот, бидејќи стравот од создавање туѓа интелигенција бил постојано присутен. Власта нашла компромисно решение со тоа што на турското население покрај српскохрватскиот како главен предмет, му дозволила изучување на мајчиниот јазик и на веронауката само како наставни предмети. На македонскиот народ не му ја признавале неговата национална индивидуалност²³⁸, а на албанскиот народ не му било дозволено да го учи својот мајчин јазик.²³⁹

---

²³⁷ Марија Јовановиќ, *op. cit.*, p. 30.

²³⁸ Марија Јовановиќ, *op. cit.*, p. 35.

²³⁹ Марија Јовановиќ, *op. cit.*, p. 294.

2. ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА НА ТУРСКИ ЈАЗИК НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РС МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ

Како што дознаваме од многубројните историски докази, сосема е природно дека Турците, кои имале долга и богата книжевна традиција на територијата на РС Македонија за време на османлискиот период и кои го продолжиле својот живот во овој крај во периодот меѓу двете светски војни, доживеале општа депресија, како и општа стагнација во литературата. Ако на оваа положба се додаде и исклучувањето, дури тоа да е и за определен временски период, од новосоздадените големи иновации како што се јазичните револуции во Р Турција, станува јасно колку длабоки биле просветно-културната парализираност и трагичната оневозможност што се почувствувале особено во писмената литература. И покрај тоа, сметаме дека не би било правилно да се тврди дека турскиот народ немал никаква писмена литература до Втората светска војна на територијата на РС Македонија.

Според Суреја Јусуф, по Балканските војни со забраната на турското образование, лишена од поддршката и свесното поттикнување на општеството, турската литература во својата изолација успеала во определена мера да ја одржи својата актуелност и тоа во три правци: како усна народна литература, мистична литература и писмена литература што повремено се појавувала и тоа тајно или во многу ограничени околности.²⁴⁰

Културниот живот на турската народност на територијата на РС Македонија, главно, бил сведен на **усната народна книжевност**, која претставувала единствена нишка на поетскиот збор. Народната книжевност претставува единствен реален континуитет на книжевното поле што го поврзува турскиот класицизам со современата турска книжевност по Втората светска војна. Во вакви околности, таа имала многу значајна улога бидејќи писмената книжевност стагнирала. Во времето на стагнација на писмената книжевност посебно била силна и истакнатата улогата на лирската народна поезија која го следела не само семејниот туку и општествениот живот воопшто. Оттука, лирската народна поезија на нашето подрачје се воздигнала на највисоко ниво на усниот поетски израз и со своето богатство и разновидност на мотивите и изразните средства го изразувала високиот степен

---

²⁴⁰ Süreyya Yusuf, *Yugoslavya Türk Şiiri*, Priştine: Tan, 1976, 5-6.

на духовниот и емотивниот живот на турскиот народ во овој крај.²⁴¹ Усната народна литература, која била на прво место, продолжила да се развива и да се збогатува меѓу народот без да ја наруши својата традиција и се сметала за доволна да ја пополни празнината на пишаниот збор. Меѓу богатите усни книжевни форми и жанрови што се појавиле како плод на народната имагинација, може да ги наведеме многубројните приказни, приказните на Насредин-оца, сценките на Караѓоз и голем број на анегдоти, поговорки, гатанки, маниња, текерлемиња, народни песни и др.²⁴² Благодарение на оваа книжевност, поетскиот збор негуван со векови не се прекинал сè до нашите денови.

Турската народност, која бил лишена од најелементарните човекови права, останала без образование и без печат. Исмаил Ерен, проучувајќи го турскиот печат во Југославија меѓу 1866 и 1986 година, во еден дел од својот сеопфатен напис ни предочува: „*Поради вонредната ситуација која траела од Балканската војна до крајот на Првата светска војна (1912 – 1918), печатот на турски јазик во овој регион бил целосно прекинат, а Турците како малцинство во југословенската држава основана во 1918 година биле оставени да живеат во сосема поинаква политичка, економска, културна и социјална средина*“.²⁴³ Во една ваква потресна положба било мошне тешко, а и забрането турскиот народ да се вклучи во каква било културна дејност. Занимавањето со литературно творештво, исто така, му било оневозможено. Но, во следните години, новите властодршци почнале да им даваат некои права, меѓу кои биле и верските права на Турците кои решиле да го продолжат својот живот во овој крај.²⁴⁴ Луѓето веќе, покрај во џамиите, можеле да се собираат и околу текињата. Во поголемите градови почнале да се отвораат и училишта што изведувале настава по Веронаука, така што турскиот народ почнал да стекнува некакви права, меѓу кои и правото да се собираат во верски и професионални здруженија и ложи. Така, полека почнале да се забележуваат раздвижување и преродба кај турскиот народ.

Во Скопје повторно почнале да се објавуваат турски весници на османско-турско писмо. На страниците на овие весници, чиј век бил мошне краток, се прикажувале написите

---

²⁴¹ Hamdi Hasan, „Turkiye kao poseban zavr turske narodne poezije turske narodnosti u Jugoslaviji“, Prilozi za orijentalnu filologiju (Sarajevo), XXXVIII, 1989, 178-209.

²⁴² Süreyya Yusuf, *Yugoslavya Türk Şiiri*, Priştine: Tan, 1976, 5-6.

²⁴³ İsmail Eren, „Yugoslavya’da Türkçe Basın (1866-1986)“, Sesler s.237, Haziran, 1989.

²⁴⁴ Fahri Kaya, *Seçme Yazılar*, Üsküp: „Birlik“ Yayınları, 1994, 9.

на турската литература од матичната земја, како и на некои локални турски поети. Со оглед на тоа што во тој период издавачките можности биле многу ограничени, делата на некои научници кои во последно време успеја да се обелоденат, ни даваат доволни аргументи и право за да може да тврдиме дека во истиот период, благодарение на дервишките редови во текињата, кои припаѓале на разни секти и работеле без какви било ограничувања на местата како што се Скопје, Призрен, Тетово, Штип, Битола и други, **мистичната литература** не само што постоела туку и понатаму се развивала.²⁴⁵ Истото го потврдува и И. Ѓувен Каја, кој во својот труд во кој сеопфатно ја проучува турската литература во Југославија, во делот за периодот меѓу двете светски војни укажува на постоењето на одделни поети што ја продолжиле старата традиција на мистичната и диванската поезија и твореле песни со социјалистичка содржина. Тој особено го истакнува списанието „Sosyalist Fecri“ (Социјалистичка зора) што го издавале во Скопје Ферит Бајрам и Хаџи Омер Љуџи (Пачаризи), кој во ова списание покрај традиционалната поезија се обидел да твори песни и со социјалистичка содржина.²⁴⁶ Љуџи за нас е од научен интерес како еден од ретките автори на песни за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија кој покрај својата голема заслуга во мистичната литература, имал голем удел и во развојниот тек на литературата за деца на турски јазик во периодот меѓу двете светски војни. Имено, покрај народната литература која својот живот го продолжила усно во приватни домови, на свадби и на други семејни и верски обреди, благодарение на слободното дејствување на споменатите дервишки редови што не биле забранети (во Скопје, Тетово, Штип, Битола), се развивала и мистичната литература која подоцна имала забележително влијание во заживувањето на писмената литература на турската народност.²⁴⁷

Тоа што ја карактеризира **писмената литература** како литературна дејност која никогаш не била добредојдена во очите на тогашната владејачка класа (великосрпската буржоазија) е фактот што морала да се задоволи само со повремено појавување и тоа тајно или во многу ограничени околности. Во однос на нејзиниот начин на реализација, на оваа појава може да пристапиме од два аспекти според кои оваа книжевна дејност ќе се опише

---

²⁴⁵ Süreyya Yusuf, op. cit., p. 5.

²⁴⁶ İ. Güven Kaya, *Yugoslavya'da Türk Halkı Edebiyatı*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyatı Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1993, 3.

²⁴⁷ Fahri Kaya, op. cit., p. 9.

како пасивна и активна. Книжевната активност што се опишува како пасивна претставува читање со особено воодушевување на одбрани песни од знаменити турски поети, како што се: Намик Кемал, Абдулхак Хамит, Тевфик Фикрет, Јахја Кемал, Назим Хикмет и др., како и читање раскази и романи во затворен круг на интелектуалци, како што се делата на Омер Сејфетин, Решат Нури, Халиде Едип, Јакуп Кадри и други.²⁴⁸ На тоа треба да се додаде и читањето разни песни и раскази од читанки и учебници наменети за некои училишта што биле пишувани на османско-турско писмо и кои малите деца ги учеле напамет. Меѓу книгите од овој вид може да се наведат и читанките на Абдулхаким Хикмет Доган од Гостивар.²⁴⁹ Надвор од ова, секако, треба да се спомене и богатата ризница на песни во секавањата на определени љубители на поезијата што ги пишувале разни поети. Но, по 1937 година, со будењето и освестувањето на народите од Кралството Југославија, почнало да се чувствува едно закрепнување кај турските интелектуалци и младинци, почнало да се формираат разни друштва и здруженија и да се набавуваат книги со современа тематика од Р Турција.²⁵⁰

Во една ваква општествена атмосфера почнала да се појавува и книжевната дејност која би ја нарекле активна. На состаноците и собирите на формираните литературни групи и кружоци на некои литературни здруженија почнале да се читаат, односно да се рецитираат првите оригинални или преведени песни и раскази, кои се објавувале во ѕидните весници на одделни литературни гранки.²⁵¹ Не бил за потценување и бројот на весниците и списанијата што се издавале во Битола, Скопје, Призрен и Приштина во споменатиот период, што е показател дека издавачката активност на турски јазик што била целосно прекината меѓу годините 1912 – 1918 повторно се активирала и за определен период успеала да продолжи со својата дејност. Ерен ни открива дека на територијата на поранешна Југославија, од вториот уставен период на Османлиската Империја сè до Втората светска војна вкупно се издавале околу педесетина весници и списанија на турски јазик, кои меѓу другото се заслужни и во развојот на литературата на турски јазик, а дел од нив се издавале

---

²⁴⁸ Sureja Jusuf, *Lice Zemlje – Antologija savremene poezije turske narodnosti u Jugoslaviji*, Beograd: Grafos, 1979, 5.

²⁴⁹ Abdülhakim Hikmet Doğan, *İkinci – Üçüncü – Dördüncü Kısım Türkçe Dersleri*, Saraybosna: Zemaalska Matbaası, 1923, 1926.

²⁵⁰ Sureja Jusuf, op. cit., pp. 5-6.

²⁵¹ Sureja Jusuf, op. cit., p. 5.

и меѓу двете светски војни од кои може да ги наведеме весниците: „Uhuвvet“ (1919) (Ухувет), „Sosyalist Fecri“ (1920) (Социјалистичка зора), „Hak“ (1920) (Правда), „Hak Yolu“ (1925) (Патот на правдата), „Birlik“ (1927) (Единство), „Işık“ (1927 – 1928) (Светлина), „Rehber“ (1920) (Водич), Sadayı Millet (1927 – 1929) (Гласот на народот) и други.²⁵² Во овие весници и списанија се објавувале голем број песни и раскази на книжевните творци кои во тоа време живееле и создавале на оваа територија и се афирмирале означувајќи го тука и своето почетништво и своите позрели резултати во неколку жанрови. Меѓутоа, како резултат на диктатурата што ја прогласил кралот Александар I на 6 јануари 1929 година, парламентот и политичките партии биле затворени, а и слободата и правата биле ограничени. Според тоа, турскиот печат на територијата на поранешна Југославија не можел да го избегне тешкиот удар што му бил нанесен долги години и покрај спротивставувањата на народот, така што издавачката дејност на турски јазик повторно била прекината. Меѓутоа, во предвечерието на изборите за органите на управување на Исламската заедница во 1937 година, познато ни е дека во Скопје се објавувал весник на османско-турски и српски јазик под наслов „Doğru Yol“ (Прави пут). А потоа, како што дознаваме од авторот, во периодот од 1937 до 1944 година во косовскиот и во македонскиот регион на поранешна Југославија веќе не се објавувале периодични списанија на турски јазик и ова траело сè до формирањето на СФР Југославија. Ова претставува уште една потврда за неконтинуираниот тек на издавачката дејност, а воедно и на книжевната дејност на турски јазик што, секако, морало да одговара на императивите на денот и на општеството.²⁵³

Овие периодични списанија објавени на територијата на поранешна Југославија немале право да ги надминуваат официјалните политики на државата, но и како такви тие, сепак, одиграле голема улога во развојот на турската литература воопшто во оваа земја.²⁵⁴ Но, за жал, војната што започнала во 1941 година го прекинала натамошниот развој на оваа активност и сè до ослободувањето на поранешна Југославија, односно Македонија, не може да стане збор за некоја современа литература на овдешната турска народност. Вистина е дека во текот на Народноослободителната борба се појавувале песни со револуционерна и

---

²⁵² İsmail Eren, „Yugoslavya Topraklarında Türk Basını“, Üsküp: Sesler, 9.

²⁵³ *ibid.*

²⁵⁴ İsmail Eren, Yugoslavya'da Türkçe Basın (1866-1986), Üsküp: Sesler, XXV, s.237, Haziran 1989, 75-76.

борбена содржина и на турски јазик. Но, главно, тие биле општопознати песни, преведувани од други јазици и адаптирани во духот на турскиот јазик, а првенствено биле наменети за подигање на моралот на тие што биле вклучени во борбата против агресорот.²⁵⁵

Општопознато е дека периодот меѓу двете светски војни е време на големи револуционерни вриења, но и време кога се оживотворуваат книжевните идеи на писателите од претходната епоха, како и време на развивање на литературата под непосредно влијание на народното творештво.²⁵⁶ Во овој контекст, Друговац е на мислење дека во ова време речиси во сите балкански книжевности се чувствува едно пресвртничко естетско раздвижување, израз и на новите сфаќања на книжевноста и на новите потреби на модерниот човек од лектира во која, се среќаваат различни, па и експериментални модели на лирското, прозното и драмското претставување. И ова свое гледиште авторот го поткрепува со следниве зборови „...тој човек мораше да го препознае и трауматизираното нишало на својата лесно ранлива душа и на својот немирен, драстично отуѓуван дух – сè повеќе скептичен во однос на „придобивките“ на техничката цивилизација и сè помалку уверен дека со трите крвави војни меѓу 1912 и 1918 се решени и некои од најургентните негови национални и социјални проблеми...“.²⁵⁷ Оттука, би се рекло дека социјалната литература која се јавила во споменатиот период имала и една своја интенција да биде и вид дијагностика и вид терапија на една ваква, макар само и во контури отсликана духовна состојба. Според тоа, потребата да се изврши едно идејно-естетско т.е. хуманистичко регенерирање на книжевната мисла станало нужност. Веќе не се само љубовта и татковината извори на уметничката инспирација, туку и работата во фабрика и на нива, затворот и поправниот дом, бродот и машината, сиропиталиштето и питањето, болницата и улицата.²⁵⁸

Како кај другите балкански народи, така и турскиот книжевен процес на територијата на РС Македонија не останал надвор од горезацртаното движење на социјалната книжевност. И турските писатели останале под влијание на книжевните идеи на писателите од претходната епоха, како и под влијание на народното творештво во кое

---

²⁵⁵ Sureja Jusuf, op. cit., p.5.

²⁵⁶ Миодраг Друговац, *Историја на македонската книжевност XX век*, Скопје: Мисла, 1990, 93.

²⁵⁷ Миодраг Друговац, op. cit., p. 96.

²⁵⁸ Миодраг Друговац, op. cit., pp. 96-97.

писателите наоѓале најинспиративни изворишта за култивирање на својот јазик и израз. Но поради предметот на проучување на нашиот труд, ние ќе се ограничимо во рамките на турската литература за деца и творбите за деца на нејзините најзначајни претставници што создавале во екот или во затишјето меѓу двете војни.

Патот на развојот и еманципацијата на турската литература за деца, како што е случај и во литературите за деца и на другите балкански народи, го подразбира цврстиот потпир врз народното творештво и врз прогресивните идеи во литературните движења и школи на Балканот, во Европа и во светот. Станува збор за литература за деца на турски јазик што е „скромна по обем и вистински постигања“, но, и покрај тоа, делата на турските писатели за деца од овој период се од непроценливо значење за турската книжевна историја. Иако станува збор за литература за деца со нерамномерен развој, таа е национално и културно повеќе значајна, историски пресудна алка во воспоставувањето на литературниот и на општокултурниот континуитет. Нивните творби за деца испеани во затишјето меѓу двете светски војни претставуваат уметничко сведоштво за растежот, за натамошната еволуција на турската литература за деца. Значењето на нивното книжевно дело кое, и кога не е големо, не смее да се потцени и не може да се превиди во создавањето на една општа историска проекција на турското книжевно наследство на нашата територија.

Во тоа време и сè таму до Втората светска војна кога не постојат ни писателски организации ниту, пак, други културни установи од кои би зрачела турската национална идеја, турската литература за деца и без една своја национално и естетски „обединувачка свест“, сепак ни подарила некои писатели – Турци, кои самостојно пишувале и објавувале свои литературни дела меѓу кои и своите литературни творби за деца.

За развојот на турската литература за деца меѓу двете светски војни се заслужни делата на Хаџи Омер Лутфи (Пачаризи) и Абдулхаким Хикмет Доган, кои со своите литературни творби за деца заземаат истакнато место меѓу турските поети за деца од овој период, поврзувајќи ги двете епохи. И покрај многуте притисоци и тешкотии, во услови на просветна и културна оневозможност, надвор од усната народна книжевност и од мистичната книжевност на турски јазик, наидовме на литературните творби за деца само на овие турски писатели кои направиле обид да го пронајдат патот кон својот начин на изразување и да ги трасираат патиштата кон својот самостоен развој и во областа на

литературата за деца, минувајќи низ вообичаениот преоден период низ кој поминале литературните творци и на другите народи и народности на поранешна Југославија. Своите литературни творби што ги создавале во исклучително тешки околности, тие ги објавувале во извесни периодични списанија кои се издавале повремено во тој период и имале исклучително значење во развојот на литературата за деца на турски јазик. Распнати меѓу амбициите и можностите, со крајни напрегања и повеќе со талент одошто со знаење, ги составувале своите прагматични поучителни песни и раскази за деца и во својата поезија и проза го актуализирале враќањето кон животната стварност и, воопшто, кон реалистичкото одразување како на историската, така и на конкретната писателска стварност.

Но во периодот на нивното создавање тешко е да се зборува за една литература за деца на турски јазик како издиференцирана книжевна област, со сопствени поетички препознавања. Таа може да се разликува како една развојна фаза на литературата за деца, еден чекор подалеку од минатото и од своето претходно искуство која има свој историски тек, свои генерациски и уметнички генералии. Таа, главно, се потпираше врз јазичното и врз поетичкото искуство на турската народна книжевност, а и на поетските и на прозните обиди на своите претходници, како што се: Сабри Џемил, Садедин С’ри, Мустафа Шекиб Тунч и други писатели што ги поставиле темелите на една литература која била наменета за деца на турски јазик на нашата територија. Имено, литературните обиди за деца на турските творци од периодот меѓу двете војни, како и на оние од предвечерието на Балканските војни, претставуваат суштински предуслов за идниот слободен развој и богат творечки развој на современата турска литература за деца во повоен период на територијата на РС Македонија. Сето тоа треба да се сфати како иманентна појава на дијалектичкиот процес, развојна неминовност низ која мора да помине секој обид.

Во областа на литературата за деца на турски јазик меѓу двете светски војни наидуваме на литературните творби за деца на Абдулхаким Хикмет Доган, во чија оставнина се наоѓаат и многу други литературни творби и верски учебници на турски јазик, кои со по некоја своја трага останаа да потсетуваат на националните, политичките и социјалните противречности на турската книжевна консолидација меѓу двете војни. Во многу нешта А. Х. Доган е исклучителна појава во турската литература за деца и зазема истакнато место меѓу старите турски поети за деца од периодот пред Балканските војни и

новите турски поети за деца од повоениот период на нашата територија, поврзувајќи ги двете епохи и претставувајќи го средниот период меѓу нив. Во неговото книжевно дело, можеби, и најрелјефно се потврдува дидактичкиот и креативниот стремеж од првите децении на XX век. Тој како самопожртвуван просветител и загрижен дидактичар се јавува како автор на голем број верски учебници, меѓу кои има и некои со световна содржина. Во склоп на овие учебници, како дидактички материјал, авторот ги објавувал и своите литературни творби за деца. Стихотворбите и расказите за деца на Доган имаат историско-книжевно значење како записи во проза и во стих на дидактичар по дух и основен просветителски идеал. Тој е зачетник на еден книжевен практикум со голема просветна, културна и национална мисија во своето време, како нужна алка меѓу турските автори за деца од годините пред Балканските војни и турските автори за деца од повоениот период. Со својот значаен просветителски и книжевен влог, авторот се зацврстува и во основите на турската книжевност за деца, што е повеќе од очигледно и во овој труд. На поопширни сознанија за овој писател и поет за деца наидовме во книгата „Турската просвета во Македонија и Абдулхаким Хикмет Доган“ на авторот Хамди Хасан²⁵⁹ објавена во Скопје, во која Хасан ја проучува неговата заслуга во издигнувањето на просветното ниво на турското население и неговиот литературен опус од просветно-педагошки аспект. Во споменатата книга е презентираан голем дел од неговите раскази и песни за деца и некои примери од наставните лекции, кои од староосманско-турско писмо се препишани на латинско писмо од страна на авторот.

Покрај А. Хикмет Доган, во периодот меѓу двете светски војни наидуваме и на литературните творби за деца на Хаџи Омер Лутфи (Пачаризи). Тој е автор на голем број песни, меѓу кои и песни за деца, за кого дознаваме од книгата „Хаџи Омер Лутфи – избрани дела“ на авторот Таџида Хафиз²⁶⁰ објавена во Приштина, во која авторот ни дава вредни и сеопфатни сознанија за поетот и примери од неговите избрани дела препишани на латинско писмо од османско-турско писмо. Омер Лутфи, кој зазема значајно место во турската литература на поранешна Југославија, бил еден од најпознатите научници и значајни писатели и поети во тоа време.²⁶¹ Тој со сите свои дела се смета за истакнат поет од

---

²⁵⁹ Hamdi Hasan, *Makedonya'da Türkçe Eğitim ve Abdülhakim Hikmet Doğan*, Üsküp: Birlik Yayınları, 1998.

²⁶⁰ Tacida Hafız, *Hacı Ömer Lütfi – Eserlerinden seçmeler*, Priştine: Tan Yayınları, 1992.

²⁶¹ Ferhat Aşıkferki, *Prizren Elektrik Şirketi Nizamnamesi*, Prizren: Türkologlar Birliği Yayınları:1 Tarih Dizisi:1, 2001, 7.

естетски, историски и политички аспект, кој донел нови современи елементи во турската литература во поранешна Југославија. Лутфи е автор на голем број оригинални дела и во текот на целиот свој творечки живот напишал околу шеесетина прозни и поетски дела, меѓу кои и неколку песни за деца што ѝ припаѓаат на литературата за деца на турски јазик во поранешна Југославија. Според Хафиз, тој се смета за прв поет за деца на турски јазик и основоположник на литературата за деца на турски јазик во поранешна Југославија.²⁶²

За жал, надвор од литературните творби за деца на овие горенаведени автори, ние не најдовме на други литературни творби за деца на турски јазик во периодот меѓу двете војни на територијата на РС Македонија. Но, сепак на ја исклучуваме можноста да постојат и други литературни творби за деца кои сè уште не се објавени или нам не ни биле достапни.

При сето тоа ќе заклучиме дека литературните творби на горенаведените писатели и поети за деца, иако скромни по обем и естетски достигнувања, се од мошне големо книжевно-историско значење бидејќи тие изградиле еден книжевен мост меѓу турската литература за деца во годините непосредно пред Балканските војни и турската литература за деца од повоениот период. Од досега изнесените оценки и согледувања во врска со турската литература, јасно се гледа дека турската литература воопшто, а и литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија, во периодот меѓу двете светски војни се развивала како литература лишена од каков било научен поттик, препуштена на самата себе, главно, под влијание на народните умотворби. Оваа литература која имала еден ваков неконтинуиран тек, повторно била прекината поради избувнувањето на војната во 1941 година, траела сè до ослободувањето на поранешна Југославија и за време на Народноослободителната војна на нашата територија не може да стане збор за една специфична литература на турската народност. Дури по ослободувањето, таа доживува особено интензивен и бурен подем, така што наедно се одвива и комплетирањето на литературните родови и видови во неа до краен и збогатен вид. Прозните и поетските творби на писателите за деца од овој период, како нужни алки на книжевниот континуитет, претставуваат мошне значајна граѓа за проучување на развојните процеси на турската литература за деца и на уметничката литература воопшто. Овие писатели, иако оптоварени

---

²⁶² Nimetullah Hafız, „Prizren’li Şeyh Hacı Ömer Lütفی ve Onun Edebi Yapıtları“, Sesler (Üsküp), 60 Kasım, 1971, 50-51.

со извесни наивности и почетништво, несомнено значија крај на една и раѓање на нова книжевна епоха кај турската народност на територијата на РС Македонија.

3. НАЈЗНАЧАЈНИТЕ ПРЕТСТАВНИЦИ НА ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА НА ТУРСКИ ЈАЗИК И НИВНОТО ЛИТЕРАТУРНО ТВОРЕШТВО ВО ПЕРИОДОТ МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ

3.1. Хаџи Омер Лутфи (1870 – 1928)

3.1.1. Животот и делото на Хаџи Омер Лутфи

Хаџи Омер Љутфи, еден од големите поети на турската литература од крајот на XIX и почетокот на XX век на просторот на РС Македонија, е роден на 13.1.1870 година во Призрен. Тој е син на Мустафа, кој бил угледен имам (верски проповедник) во Призрен, а и неговиот дедо кој дошол во Призрен од селото Рапче, близу Призрен, исто така, бил долгогодишен имам во истиот крај. Неговото име е Хаџи Омер, но тој неретко го користел и својот популарен псевдоним Лутфи.

Поетот во својот роден крај Призрен го започнува своето образование каде што го завршува основното училиште и училиштето рушдије (средно училиште). Многу рано, уште како ученик во основното училиште покажува склоност кон литературната дејност. Меѓутоа, татко му немал доволно материјални средства за неговото натамошно школување, за кое било неопходно да го испрати во друг град надвор од родниот Призрен и поради тоа се одлучил да го испрати на снајдерски занает. Но откако Лутфи не покажал никаква заинтересираност за занаетот, татко му бил принуден да го школува.²⁶³

По завршувањето на основното и на средното училиште во Призрен, Лутфи во 1887 година оди кај својот постар брат Мехмедали, кој учел во медресата Фатих во Истанбул, и своето образование го продолжува во оваа медреса. На своето прво враќање во Призрен во 1892 година, тој заминува во Ѓаковица и се приклучува на сектата Мелами.²⁶⁴ Кога повторно се враќа во Истанбул да го продолжи своето образование, станува свесен за својата творечка дарба и почнува да пишува песни. Во 1899 година тој ги објавува своите први литературни

²⁶³ Tacida Hafiz, *Hađi Ömer Lutfi – Eserlerinden Seçmeler*, Priştine: Tan Yayınları, 1992, 7.

²⁶⁴ Ibid. „Мелами“ е една суфистичка секта во Призрен.

творби на кои се потпишува како „Омер Лутфи од Призрен“ и тоа во весниците „Mal’umat“ (Вест), „Fen ve Eder“ (Наука и морал) и „Tercüman-ı Hakikat“ (Превод на вистината).²⁶⁵ Неопходно е да наведеме дека поетот Лутфи, пред сè, е поет на диванската литература на која ѝ дал голем придонес со своите многубројни литературни дела. Некои од неговите песни, кои се од оваа литературна област, биле објавени пред „прогласувањето на уставниот режим“ во Османлиската Империја и биле поддржани од султанот Абдулхамит, поради што тој се здобил со голем углед и станал високо ценет и сакан поет во својот крај. Но, подоцна тој ѝ се придружил на Младотурската организација и станал нивни голем поборник поради што и бил казнет со затворска казна. Во 1901 година поетот, заедно со еден свој пријател од Призрен по име Али Тефик, одлучува да оди во Каиро и таму да го продолжи своето образование на Универзитетот „Ал-Азхар“. Кога се враќа од Каиро во Призрен во 1905 година, се одлучува целосно да ѝ се посвети на политиката. Благодарение на неговата активност на ова поле, тој седум години работи како претседател на младотурскиот клуб „İttihat ve Terakki“ (Унија и напредок), поради што и се здобива со голем авторитет во државната канцеларија, така што станува и пратеник.²⁶⁶

Во 1912 година откако Македонија се одделува од Османлиската Империја, поетот ја прекинува својата политичка активност и во својот роден крај почнува да пишува песни од религиозен карактер, а некои од нив ги објавува во неколку весници кои во тој период се објавувале во Скопје „Нак“ (Праведност), „Тор“ (Топ), „Mücahede-i Milliye,“ (Национална борба) и „Sosyalist Fecri“ (Социјалистичка зора).²⁶⁷ Покрај псевдонимот „Лутфи“, поетот своите литературни творби често ги објавувал и со псевдонимот „Хиџрани“ што значи страдање и несреќа.²⁶⁸ За време на создавањето на своите литературни творби, од една старана, тој активно се ангажирал и одлично ѝ служел на сектата Мелами во Призрен. Откако станал шеик на оваа секта, тој во својата ложа со сета своја сила ги просветувал своите дервиши и блиски другари до последниот момент од својот живот, а некои од

---

²⁶⁵ Tacida Hafız, „Melami Şeyhi Lütüfi'nin Edebi Yaratıcılığı“, III. Uluslararası Türk Kültür Kongresi Bildirileri, 25-29 Eylül 1993/ Ankara II. Cilt, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1999, 2-7.

²⁶⁶ Tacida Hafız, *Hacı Ömer Lütfi – Eserlerinden Seçmeler*, Priştine: Tan yayınları, 1992, 7-16.

²⁶⁷ Nimetullah Hafız, „Prizren’li Şeyh Hacı Ömer Lütfi ve Onun Edebi Yapıtları“, Sesler (Üsküp), 60 Kasım, 1971, 50.

²⁶⁸ Tacida Zubçeviç Hafız, *Ömer Lütfi Divanı*, Prizren: Baltam, 2008, 15.

неговите ученици имитирајќи го него почнале да ги создаваат и своите оригинални песни. Лутфи починал за време на овие активности, на 25.10.1928 година во Призрен.²⁶⁹

Омер Лутфи, кој со своето литературно творештво зазема значајно место во турската литература на поранешна Југославија, оставил белег на периодот во кој живеел и тоа од крајот на XIX до почетокот на XX век. Живеејќи во периодот на преминот од XIX во XX век, станал сведок на големите општествени превирања и распадот на Османлиската Империја. Оттука, неговите литературни трудови, од кои голем дел ѝ припаѓаат на диванската литература, претставуваат значајни трудови за научни истражувања од аспект на социолошката, културната и социјалната историја. Омер Лутфи заедно со Сузи Челеби, Нехари, Ашик Челеби, Саји, Шеми и Мехмет Тахир биле меѓу најпознатите научници и значајни писатели и поети во тоа време кои биле родени и живееле во Призрен.²⁷⁰ Тој со сите свои дела се смета за еминентен поет од естетски, историски и од политички аспект. Благодарение на сите свои експресивни квалитети, софистицираноста на јазикот и мајсторството на стиховите, тој донесе нови современи елементи во турската литература која беше вкоренета во Југославија и пред него. Но, за жал, неговите ученици по него недоволно успеаја да ја продолжат неговата традиција.

Лутфи е автор на мошне голем број оригинални дела кои, исто така, биле имитирани и од други автори, како што се: Камил Тоско од Призрен, Мехмет Налинци, Салих Чаволи од Ѓаковица и Хамди Датс од Пеќ.²⁷¹ Некои од нив денес се наоѓаат во приватна сопственост на неговите најблиски, некои се наоѓаат во Косовската архива во Приштина, а некои во Библиотеката на органот за зачувување историски дела во Призрен. Омер Лутфи во текот на целиот свој творечки живот напишал шеесетина прозни и поетски дела кои, главно, во себе содржат елементи од религијата (мистицизмот), политиката и од историјата.²⁷² Седум од нив се прозни дела, а другите се поетски дела. Сепак, досега не се направени одделни прегледи и проучувања на неговите вредни дела, освен некои проценки и предвидувања. Неговите дела, меѓу кои се наоѓаат и неговите песни за деца, според

---

²⁶⁹ Nimetullah Hafiz, op. cit., p. 49.

²⁷⁰ Ferhat Aşikferki, *Prizren Elektrik Şirketi Nizamnamesi*, Prizren: Türkologlar Birliği Yayınları:1 Tarih Dizisi:1, 2001, 7.

²⁷¹ Tacida Hafiz, „Melami Şeyhi Lütü'nin Edebi Yaratıcılığı“, III. Uluslararası Türk Kültür Kongresi Bildirileri, 25-29 Eylül 1993/ Ankara II. Cilt, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1999, 2-7

²⁷² Nimetullah Hafiz, „Hacı Ömer Lütü'nün Çocuk Şiirleri“, Sesler (Üsküp), sayı 83 Şubat 1974, 44.

нивните теми може да бидат класифицирани во четири групи: 1) песни за деца 2) религиозни (мистични) – дидактички дела 3) историски дела и 4) преведувачки дела.²⁷³

3.1.2. Поезијата за деца на Хаџи Омер Љутфи

Омер Лутфи, покрај другите литературни творби, бил автор и на седум песни за деца што ѝ припаѓаат на литературата за деца на турски јазик во поранешна Југославија. За жал, немаме точни податоци околу годината кога биле објавени првите литературни обиди за деца на Хаџи Омер Лутфи. Како што нагласува во својата студија Т. Хафиз, Лутфи почнал да пишува песни за деца откако се родила неговата ќерка. Ако го земеме предвид фактот дека Х. О. Лутфи починал во 1928 година и дека истата година ќерка му имала 5 години,²⁷⁴ може да претпоставиме дека првите негови творби за деца се напишани околу 1925 година. Следствено, може да заклучиме дека тој почнал да се занимава со литературата за деца кога веќе бил угледен поет на диванската литература и тоа пред крајот на својот живот.

Врз основа на овој негов удел во литературата за деца на турски јазик на територијата на поранешна Југославија, Хафиз го смета за прв поет и основоположник на литературата за деца на турски јазик во поранешна Југославија.²⁷⁵ Но, за жал, ова не може да го потврдиме бидејќи пред да се оформи државата СФР Југославија и пред појавата на песните за деца на поетот Хаџи Омер Лутфи (1925), и тоа уште пред Балканските војни, ги среќаваме песните за деца на Садедин С’ри, Сабри Џемил и на Мустафа Шекиб Тунч, кои биле објавени уште во 1909 година во списанието „Свезда“ и во списанието „Ново училиште“ кое почнало да се објавува во 1911 година во Скопје. Поаѓајќи од овој факт, литературата за деца на турски јазик на територијата на поранешна СФР Југославија не започнува со литературните творби на Х. О. Лутфи, туку многу порано, уште во годините непосредно пред Балканските војни, поточно во 1909 година.

---

²⁷³ Tacida Hafiz, op. cit.

²⁷⁴ Tacida Hafiz, *Hacı Ömer Lütfi – Eserlerinden Seçmeler*, Priştine: Tan yayınları, 1992, 16.

²⁷⁵ Nimetullah Hafiz, „Prizren’li Şeyh Hacı Ömer Lütfi ve Onun Edebi Yapıtları“, *Sesler (Üsküp)*, 60 Kasım, 1971, 50-51.

3.1.2.1. Тематска класификација на песните за деца на Хаџи Омер Лутфи

За разлика од претходните песни на Хаџи Омер Лутфи кои, главно, се дела од диванската литература со историски и мистични теми, неговата поезија за деца е плод на неговиот творечки поттик извлечен од родителската љубов во последните години од неговиот живот, кога и самиот станува татко и го доживува тоа чувство на своја сопствена кожа. Поетот станал татко на постари години и неговото прво дете било женско по име Шукрије и станало негова најголема инспирација. Оттаму, поетот во својата поезија за деца, пред сè, им се обраќа на децата од предучилишна и од училишна возраст. Поаѓајќи од овој факт, може да се подвлече дека поетот претежно е преокупиран со детето во семејството и во училишниот амбиент. На својата ќерка тој ѝ посветил две приспивни песни што ги напишал со цел да ги пее кога ќе ја заспива, а тоа се песните „Şükriye’min Ninnisi“ (Приспивна песна за мојата Шукрије) и „Ninni“ (Приспивна песна). А потоа со нејзиното растење, во согласност со нејзината возраст, напишал уште пет песни за деца кои, исто така, се израз на неговата родителска љубов и имагинација: „Ne Şerafettir Ki Gördüm Gözlerimle Ben Seni“ (Чест ми е што те видов со свои очи), „Bir Pederin Oğluna Nasihati“ (Советот на таткото кон неговиот син), „Validesinin Sevgili Yavrusunu Tahsil-i İlme Teşvik Etmesi“ (Мајката го охрабрува своето сакано дете на образование), „Bir Haylas Çocuğun Çalıřkan Bir Refikini Oyunlara Teşviki“ (Непослушното дете го охрабрува својот солиден другар на игри) и „Çalıřkan Çocuğun Mukabelesi“ (Одговорот на солидното дете). Тој напишал вкупно седум песни за деца кои Таџида ги спојува под насловот „Приспивни песни“.²⁷⁶ Од насловите на песните лесно може да се заклучи со кои теми и мотиви е преокупиран поетот. Тој напишал неколку приспивни песни за деца што ѝ ги пее и на својата ќерка, песни во кои ја изразува својата родителска љубов кон своето дете и кон детството, воопшто, и песни во кои ја одразува желбата за солидно образување и воспитување на децата.

²⁷⁶ Tacida Hafiz, „Melami Şeyhi Lütü’ nin Edebi Yaraticılıęı“, III. Uluslararası Türk Kültür Kongresi Bildirileri, 25-29 Eylül 1993/ Ankara II. Cilt, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1999, 2-7

3.1.2.1.1. Родителска љубов

Поетот е автор на две приспивни песни за деца кои претставуваат успешни поетски остварувања на поетот наменети за најмладите. Во овие стихови поетот ја искажува својата родителска љубов на еден поетски начин со длабоки емоции и топли и меки зборови. Авторот го избрал овој начин на обраќање кон најмалите деца оти бил свесен дека на најмалото дете не може да се влијае рационално, туку по емотивен пат. Музиката на зборовите, приспивната мелодија и ритамот во овие приспивни песни е тоа што го освојува детето. Тие се едноставни, но не и толку кратки. Во нив покрај мелодијата и ритамот, има и шепотење, а и духовитост, со кои поетот ја заспива својата сопствена ќерка, а и зад себе нам ни ги остави како едно наследство.²⁷⁷

Şükriye'min Ninnisi

Приспивна песна за мојата Шукрије

Ninni kızımı ninni

Заспиј си ќерко моја, заспиј си

Ninni gözümü ninni

Заспиј си око мое, заспиј си

Ninni kuzumu ninni

Заспиј си јагненце мое, заспиј си

Kuzumu ninni ninni.

Јагненце мое заспиј си.

(---)

(---)

Sen pek tatlı gülersin

Ти се смееш толку слатко

Benden gamı selersin,

Што ја одземаш тагата од мене,

Ninni güzel melersin

Песните ги пееш прекрасно

Güzel melersin ninni.

Прекрасно ги пееш песните.

²⁷⁷ Nimetullah Hafız, „Hacı Ömer Lütfü'nün Çocuk Şiirleri“, Sesler (Üsküp), 83, Şubat 1974, 45.

Ninni Şükriyeciğim
Ninni güzel çiçeğim,
Ninni küçük meleğim
Küçük meleğim ninni.²⁷⁸

(---)

Заспиј си убава Шукрије
Заспиј си мој прекрасен цвету
Заспиј си мое мало ангелче
Мое мало ангелче заспиј си.

(---)

Во горенаведениот пример поетот се обраќа кон својата новородена ќерка по име Шукрије, која претставува и негова најголема инспирација при пишувањето песни за деца. Оваа песна напишана во строфи, во која поетот се труди да го заспије своето дете, претставува милозвучна и духовита песна. Во неа примарни се мелодичките и ритмичките елементи преку кои доаѓа до израз и вообичаениот лиризам на поетот кон детскиот свет и живот и уште еднаш се потврдува поетовата љубов кон децата. Преку неа поетот ја забавува својата ќерка, ги искажува својата љубов и разбирање и разговара со неа. Песната освојува со својата искреност и со топлината на татковата љубов и имагинација. Според Ниметула Х., при читање на оваа песна, а и на другите негови песни за деца, тоа што прво паѓа в очи е неговиот голем копнеж кон најмладите деца. Бидејќи поетот се оженил доцна и кога и да видел некое дете, го сакал како свое сопствено дете. Особено кога наидува на некое мудро и вредно дете, веднаш посакувал и неговото сопствено дете да биде како него. Тој своето дете го сакал како песната, а и песната како свое сопствено дете.²⁷⁹

Во стиховите се забележува зачестено повторување исти зборови во еден стих или во повеќе стихови. Овие ритмички единици што се повторуваат, исто така, дејствуваат за посилно истакнување и за градирање на значењето на зборовите при секое повторување, така што повторениот збор, покрај тоа што семантички се збогатува, станува сè посугестивен, а поетот преку нив постигнува засилена емотивност. При повторувањето на истите зборови или зборовни групи во истиот стих (се повторуваат гласови, слогови, зборови со иста звучност и ист акцент), покрај остварената мелодичност на хоризонтален принцип, се зајакнува и значењето на тие зборови. Зборовите што се повторуваат се наоѓаат на почетокот на стиховите на оваа песна, на нив е тежиштето на експресивноста и со нив се

²⁷⁸ Tacida Hafız, *Hacı Ömer Lutfi – Eserlerinden Seçmeler*, Priştine: Tan Yayınları, 1992, 20.

²⁷⁹ Nimetullah Hafız, „Hacı Ömer Lütfü’nün Çocuk Şiirleri“, *Sesler (Üsküp)*, 83, Şubat 1974, 45.

засилува емоционалноста. При ваква постапка, покрај стилската функција се остварува и ритмичката функција: со нив се иницира ритмот на стихот и гледано во вертикална низа, тие сочинуваат прекрасна мелодиска структура. Ова повторување на истите зборови на почетокот на стиховите – анафората, како интонациска фигура е многу честа во приспивните песни на авторот и дава печат на своевидност на уметничката постапка на поетот.

„Ninni“ (Приспивна песна) е уште една негова приспивна песна напишана за Шукрије, во која доаѓа до израз лиризмот на поетот кон детскиот свет и живот и уште еднаш се потврдува неговата љубов кон децата:

Ninni	Приспивна песна
(---)	(---)
Uyu ki haline hayran olayım	Заспиј си за да се восхитам на твојата убавина
Sevinin şevkiyle handan olayım	Да бидам среќен со ентузијазмот на радоста
Handene didene kurban olayım	Да бидам жртва на твојата насмевка и очи
Uyu em mefhar-i vicdanım	Ти си ми гордост на совеста
(---)	(---)
Uyu de anneni gör ru'yada	Заспиј си за да ја сонуваш мајка ти во сон
Ne var anlattın o bu dünyada	Нека ти раскаже што има на овој свет
Orada ruhu sana amade	Нејзината душа таму за тебе служи
Gayri gel hatime vir feryade	Престани да плачеш веќе
Uyu ey mürğ-i gülistanım uyu	Заспиј птицо на мојата розова градина
(---)	(---)
Rengüalına bu dehrin kanma	Нека не те лаже бојата на ова око
Cerfi-i mihre sakın aldanma	Нека не те лаже шармот на сонцето
Sen bu alemi baki sanma	Немој да мислиш дека овој свет е вечен
Uyu attık yar yataklanma	Заспиј веќе, немој да лежиш бесмислено

Во горните стихови, како и во претходната песна, се чувствуваат интимните емоции на поетот преку кои ги искажува своите желби, а и понекој совети и препораки преку кои сака позитивно да влијае врз формирањето на детската личност кај својата ќерка, а и на другите деца воопшто. Но уметничкото обликување на песната недоволно ги задоволува потребите на духовната забава на детето, а и со својата наметлива поука песната не може да се оддалечи од една крута дидактичност. Сепак, покрај нив, песната содржи и некои позитивни елементи, како што се: сеприсутна рима, музика на зборовите и приспивна мелодија, кои во определена мера успеваат да ги ублажат слабите страни на песната и наместа да го освојат срцето на најмалото дете.

Наредната песна со наслов „Ne Şerafettir ki Gördüm Gözlerimle Ben Seni“ (Каква чест ми е што те видов со моите очи) поетот ја напишал кога се родила ќерка му Шукрије и ѝ ја посветил нејзе. Во овие стихови повторно ја изразува својата голема љубов кон своето дете, како негово прво дете и прва љубов. Оваа песна нè освојува со својата искреност и топлина на родителската љубов. Се манифестира една искрена и наивна татковска љубов кон детето. Поетот со немирен дух и топло срце ја изразува својата искрена љубов кон своето дете и радоста што ја почувствувал од доаѓањето на своето дете на овој свет:

Ne Şerafettir Ki Gördüm Gözlerimle Ben Seni

Ne şerafettir ki gördüm gözlerimle ben seni
 Ne nezahettir ki gördüm gözlerimle ben seni
 Ne sa'adettir ki gördüm gözlerimle ben seni
 Ne fazilettir ki gördüm gözlerimle ben seni

(---)

²⁸⁰ Tacida Hafız, *Hacı Ömer Lütfi – Eserlerinden Seçmeler*, Priştine: Tan Yayınları, 1992, 21.

Ne güzelsin Esenim ayın on dördü gibi
Mihir-i enverden da parlak mihr-rahşansın bana
Tenvir ider ruhumu herbir sözün inci gibi
Bedr-i lahutten münevver kalbte canımsın benim
Nadiru'l-akran bir g örüşte sen bana
Pek şataretlendi gönlüm şad-ü hürremsin bana²⁸¹

Каква чест ми е што те видов со моите очи

Каква чест ми е што те видов со моите очи
Каква љубезност што те видов со моите очи
Каква среќа што те видов со моите очи
Каква доблест што те видов со моите очи

(---)

Колку си убава како полумесечина

Ти си сјајот на љубовта, посветол и од светлината на љубовта
Секој твој збор како бисер ми ја осветлува душата

Ти си ми најмила во срцето, осветлено од побожната полна месечина

На прв поглед ми се чинеше дека никој не е како тебе
Моето срце се развесели, ти ми донесе многу радост

Поетот татко е задоволен и горд на своето дете и оваа емоција јасно ја изразува со зборовите „*Ne şerafettir ki gördüm gözlerimle ben seni / Ne sa'adettir ki gördüm gözlerimle ben seni*“ (Каква чест ми е што те видов со моите очи / Каква радост што те видов со моите очи). Поетот како набљудувач ужива во светот на детството што го замислува, но ретко во

---

²⁸¹ Tacida Hafız, op. cit., p. 22.

неговите очи се будат остатоците од сопственото детство кои би го натерале и самиот да стане дете и да се замеша со децата. Проследувајќи ја својата ќеркичка во разни животни ситуации – поетот ја советува, искажува љубов и разбирање – преку песната разговара со неа. Во овие песни полни со непосредност и искреност, сепак надвладуваат апострофирана поука и претенциозна дидактичност.

Во структурата на оваа песна повторно се среќаваме со повторување на определени зборови, односно синтагми што претставува стилски, ритмички, мелодиски и композициски елемент. Во оваа негова песна постојат и хоризонтални и вертикални повторувања, при што со секое повторување, кое посебно укажува на мелодичната природа на стихот, зборовите добиваат нови нијанси во своето значење. Со повторувањето на зборовите или на синтагмите на почетокот на стиховите во вертикална низа (анафора), покрај стилската функција што подразбира дека во нив е тежиштето на експресивноста и со нив се засилува емоционалноста, исто така, се остварува и ритмичката функција; со нив се зачинува ритамот на стихот, а при набљудувањето во една вертикална низа се создава и извесна мелодиска структура. Преку разновидното повторување се збогатува семантичкото значење на зборовите и се постигнува едноставност. Притоа, се збогатува и семантичкото поле со звуковната структура на зборовите кои повеќепати се повторуваат и така, покрај важниот мелодиски елемент, се постигнува и значаен елемент во структурата на песната – принципот на нејзината изградба.

3.1.2.1.2. Просвета

Односот на детето кон училиштето претставува посебна тематска преокупација на Лутфи. За поетот училиштето е место на знаење и воспитување, но и место на ученички грижи. Овие негови песни имаат морално-дидактична вредност бидејќи се песни во кои поетот се труди да го збогати детето и според оваа своја хумана функција претставува значаен чинител во воспитувањето и во образованието на децата во еден социјалистички дух:

Bir Pederin Oğluna Nasihatı

(---)

Terbiye görmek için mektebe virdim seni ben
Hoş saikle heman şâd idenin bak beni sen
Nûr-i aynımı son ayırma o kitabdan gözünü
Her zaman dersine dair idesin her sözünü
S'ay-ü-ayret ile erbabi kemal ol çocuğum
Hoş enzarın o ahlâkına ma'tuf olsun
Gevher aklın masuf olsun
Hoş te'sir idiyorsa bana bu pend-i peder
Seni ben görmeliyim itmelisin kesb-i hüner.²⁸²

Советот на таткото кон својот син

(---)

Јас те испратив на училиште за да се воспитуваш
Види, поради оваа убава причина веднаш ќе ме развеселиш.
Не тргај ги очите од таа книга што постојано осветлува
Секогаш да бидеш опседнат со лекциите
Да станеш зрел со работа и труд, дете мое
Секогаш обидувај се да го издигнеш својот морал
Секогаш обидувај се да го изостриш умот
Ако биде ефективен овој совет на твојот татко
Посакувам да те видам како си станал вешт, дете мое.

---

²⁸² Tacida Hafiz, op. cit., p. 23.

Кога ќерка му пораснала и почнала да оди на училиште, тогаш поетот почнал да пишува песни за деца во кои им се обраќа на децата од училишна возраст и им дава училишни совети на децата. Во овие стихови поетот ги изразува своите интимни и искрени чувства, стравови, надежи и желби во однос на своето дете, обопштувајќи ги за сите деца во светот. Тој ги сакал вредните деца повеќе од сè, а бил згрозен од мрзливите деца.²⁸³

Validesinin Sevgili Yavrusunu Tahsil-i İlme Teşvik Etmesi

Kızım artık sabah oldu mektebe hazırlan
Nerde çantan, kitapların, vakit geldi tez davran
Nerde hokkan, kalemlerin, yazıların, defterin
Nerde getir elişlerin, göster nedir hünerin
Derslerini öğrendin mi, okudun mu Kur'ani
Kur'an Hakk'ın kelâmıdır, odur Hakk'ın fermanı
Ulu Tanrı hikmet ile yoktan bizi yaratmış
Parıldayan gökte güneş, ay, yıldızı yaratmış
Kur'anında validene ita'atı emredir
Annesini dinleyenler Hakk'ın yoluna gider
İşte annen diyor kızım mektebine git hemen
Güzel çalış derslerini, öğrenüp irfan kazan
Mekteb nedir, hoca nedir güzel anla da bunu
Şimdi biraz zahmetse de pek tatlıdır bil sonu
Bilmelisin hoca hakkı pek büyüktür a gözüm

(---)²⁸⁴

---

²⁸³ Nimetullah Hafız, op. cit.

²⁸⁴ Tacida Hafız, *Hacı Ömer Lutfi – Eserlerinden Seçmeler*, Priştine: Tan Yayınları, 1992, p.23.

Мајката го охрабрува своето сакано дете на образование

Ќерко моја утро е, подготви се за на училиште
Каде е твојата чанта, твоите книги, дојде време, побрзај
Каде е твоето мастило, твоите пенкала, твоите списи, твојата тетратка
Каде се твоите рачни работи, покажи ми ја твојата вештина
Дали ги научи лекциите, дали го прочита Куранот
Куранот е Божји збор, тој е Божјо писмо
Бог нè создал од ништо со голема мудрост
Тој ги создаде сонцето, месечината и ѕвездите на сјајното небо
И твојот Куран проповеда да бидеш послушна на својата мајка
Оние што ја слушаат својата мајка одат по Божји пат
Еве, мајка ти вели ќерко моја веднаш оди на училиште
Учи добро, научи ги лекциите и стекни мудрост
Дознај добро што е училиште, што е наставник
Сега, иако е потребно малку напор, тоа има сладок крај
Треба да знаеш чедо мое колку е заслужен учителот

(---)

Лутфи со овие свои стихови го допира мотивот на љубовта на мајката и таткото кон своето дете, во кои тој достигнал висок лиризам и емоционалност. Се слават мајчинската и татковата топлина, љубов, загриженост и гордост. Пеењето во прво лице еднина изгледа интимно и исповедно што придонесува стиховите да станат и поблиски и да градат еден интимен однос меѓу родителот и детето.

Во горенаведените две песни за деца се истакнува декларативно зацртаниот однос: родител – песна – дете, прекумерниот дидактичен тон и воспитното настојување на поетот, без да се води грижа за опфаќање на некоја игра или шега во нив, која би значела воздишка и би била одмор во општата детска ангажираност. Исто така, во нив е истакната и Божјата книга што го проповеда тоа и ѝ им дава една религиозна боја и карактер на мотивот и на

ставот. Јасно се чувствува поетовата рационална настроеност кон воспитната улога на песната, како нејзина најважна компонента. Поетот ги нагласува своите желби од устата на таткото и мајката во однос на децата, советувајќи ги секогаш да бидат солидни ученици и послушни кон своите наставници и родители, бидејќи родителите ги праќаат своите деца на училиште со цел тие добро да се воспитуваат, да ја осознаат вредноста на училиштето и на учителот. Тој ги изразува своите предупредувања и совети за децата, кои донекаде го ограничуваат сфаќањето за улогата на песната како игра и забава. Оттука може да тврдиме дека овие стиховни пораки не содржат голем дел од поетското. Тој се бори за афирмација на конструктивните страни на човечката личност така што утилитарноста на песните станува сè подрастична.

Во следните две песни поетот ни предочува дека сè уште е преокупиран со истата тематика т.е. со правилната едукација на децата како еден незаменлив услов за подобра и посветла иднина. Во првата песна ни го илустрира амбиентот во кој мрзливиот ученик го заведува својот другар, уверувајќи го во безвредноста на училиштето, а во втората песна следи одговорот на солидниот ученик:

Bir Haylas Çocuğun Çalışkan
Bir Refikini Oyunlara Teşviki

Непослушното дете го охрабрува
својот солиден другар на игри

(---)

(---)

Mektepde dirim ki hiç safa yok
Benzer o zalâm-ı kabre benzer
Her lahzada mihnet ve safa çok
Bak falakayı gör değil mi akreb

На училиште велам дека не ни е удобно
Налик е на еден суров гроб
Тажни и радосни моменти има многу
Погледни ја фалаката, нели те јаде како скорпија?

(---)

(---)

Vardır ne güzel uçurtma bende
Al sen de kuzu kuzum birader
Bir parça teze ile sen de
Cel oynayal ım bugün birader

Имам прекрасен змеј
Земи и ти едно јагне, брате мој
Малку побрзај дојди и ти
Ајде денес да играме, брате мој

Açmış gül ile o yaseminler
Bülbüller öter dem-i safada
Her ak kelekleri görenler
Zan itti bahar uçar havada.²⁸⁵

Расцветани рози и јасмини
Славејчињата пеат од задоволство
Оние што секогаш гледаат бели пеперутки
Мислат дека пролетта лета во воздухот.

Во оваа негова песна се истакнува конфронтацијата на различните желби, емоции и сфаќања на децата. Поетот го зазема своето место на страната на солидниот ученик и поетично го осудува детето кое понекогаш се однесува несовесно, кое не сака да оди на училиште и наместо тоа сака да игра во градина. Безгрижното дете, покрај своите ситни мани, сепак е симпатично, духовито и мудро во своето барање на логични оправдувања на своите постапки и тоа, всушност, го претставува како реално дете. Тој се обидува да го отслика училиштето како мачење за детето. А поетот, напротив, се труди да го покаже училиштето како место каде што со задоволство се оди оти тоа е извор на сознанија. Според тоа, во оваа поетизација на училиштето и на детето гледаме реален однос и современо педагошко сфаќање. Горенаведената песна има и свој одговор од страна на успешниот ученик:

Çalışkan Çocuğun Mukabelesi

Одговорот на солидното дете

Benzetme bu mektebi mezare
Mektebtir olan cihan-ı gülşen
Benzet onu feyz-i nevbhare
Mektebdir eden bu gönlümü şen

Не споредувај го училиштето со гробот
Училиштето е свет на смеата
Спореди го со пролетната воздишка
Тоа е она што го радува моето срце

(---)

(---)

---

²⁸⁵ Tacida Hafız, op. cit., p. 25.

Bu gülşene sen de gel benimle
Boş vakti geçirme hiç reva mi
Pür fâide bak değil mi dinle
Bu kardaşının bu son kelâmı

Дојди со мене во светот на смеата
Не троши го бесмислено своето време
Зарем не е многу корисно, послушај ме
Ова е последниот збор на твојот брат

Terk eyle sefaleti birader
Bak ilmu hünerle bul seadet

Напушти ја бедата брата мој
Потруди се вешто да ја пронајдеш среќата

Şimdi bize sa'yu gayret ister
Bu faidedir o son nedamet.²⁸⁶

Сега надминувањето на тагата бара напор
Ова е корисно, а тоа последно жалење.

Поетот пеејќи од устата на солидниот ученик кој му дава одговор на својот другар, се труди да ги образложи позитивните страни на училиштето и колку е тоа корисно за иднината на детето. Тој подвлекува дека ученикот не треба залудно да го потроши своето драгоценото време, туку да се потруди што повеќе да учи за да го избегне мизерниот живот и да ја достигне среќата во животот.

Неодминлив е заклучокот дека Хаџи Омер Лутфи не достигнал висок дomet во литературата за деца, но сепак прилично успешно го испробал овој род. Првенствено, може да тврдиме дека е лиричар, во својата поезија за деца покажува неограничена заљубеност и доверба во децата. Тој е нивни пејач, забавувач и раскажувач кој секогаш користи лесни и разбирливи зборови. Детето за поетот не е формирана личност – тоа е во процес на формирање, созревање и обликување. Детето е склоно кон игри, но се восхитува на добрите и хуманите постапки и по својата природа е добро, послушно, љубопитно... Бидејќи е во процес на формирање, тоа е реално со сите свои позитивни и негативни одлики што допрва треба да се формираат. А поетот го отсликува детето со сета своја природа и прави обид да го воспитува и да ја збогатува неговата личност. На оваа филозофија, всушност, ѝ се заснова

---

²⁸⁶ Tacida Hafiz, op. cit., p. 25.

специфичната дидактичност на оваа поезија, а таа наместа преминува и во изразена дидактичност што е туѓа на вистинската уметност. Сепак, не треба да заборавиме дека песните за деца на поетот претставуваат први чекори на поетот кон поезијата за деца. Имајќи го предвид периодот во кој се создадени и социјалните услови во тој период, очигледно е дека тие се важни претходници на длабокиот интерес и загриженост на поетот за образованието на децата во светлото на социјалните настани во тој период.

3.2. Адулхаким Хикмет Доган (1881 – 1955)

3.2.1. Животот на Адулхаким Хикмет Доган

Големиот турски поет и писател за деца, а воедно и значаен просветител на турското образование во Кралството СХС и во поранешна СФР Југославија на територијата на РС Македонија, Адулхаким Хикмет Доган, е роден 1881 година во Гостивар. За животниот пат на овој голем педагог, кој целиот свој работен век го поминал работејќи како писател, учител, просветен советник, училиштен управник и народен пратеник имаме многу малку податоци.²⁸⁷

Тој е дете на едно многу благородно семејство. Татко му Идрис Доган е муфтија во Гостивар, а неговата мајка Хурије Ханам е ќерка на Мола Садик (теолог) од гостиварското село Врапчиште. Првата љубопитност на Хикмет кон книгата и кон училиштето ја разбудил татко му, кој бил свесен за исклучителната вредност на образованието. Тој бил наставник во едно основно училиште каде што ги воспитувал турските деца, а малиот Хикмет секогаш го чувал покрај себе за време на наставата. Тој бил една од многуте благородни личности, а воедно и прв муфтија во Гостивар, кој својот син Хикмет по завршувањето на основното училиште го испратил во Истанбул за да го продолжи своето образование. Хикмет, кој сè уште не бил навикнат да го напушти својот дом и родното место, за време на својот престој во Истанбул живеел во голем копнеж за родниот град.²⁸⁸

---

²⁸⁷ Hamdi, Hasan, *Makedonya'da Türkçe Eğitim ve Abdülhakim Hikmet Doğan*, Üsküp: Birlik Yayınları, 1998, 47.

²⁸⁸ Ibid.

Во расказот „İlk Gurbet ve Avdet“ (Првите печалбарски години и враќањето назад), кој бил објавен по долги години во четвртиот дел од неговиот учебник „Лекции по турски јазик“, Хикмет го раскажува својот копнеж за родниот крај со следниве емотивни реченици: „Имав само шеснаесет години. Отидов во Стамбол за образование. Стамбол е прекрасен и уникатен град во светот. Но, за кого? ... За мене ли? ... Јас секогаш размислував за убавината на мојата земја и дење и ноќе, и секогаш копнеев по неа“.²⁸⁹

По завршувањето на средното училиште во Истанбул, тој се запишал на Фармацевтскиот факултет на Универзитетот во Истанбул. Сепак, поради финансиски тешкотии, откако успешно ги завршил првите две години на овој факултет и во време кога неговото образование го достигнало својот врв, тој бил принуден да го напушти универзитетот и да се врати дома. На враќање во неговата земја со добиениот документ од Министерството за образование во Истанбул, кој според Хасан веројатно бил издаден врз основа на неговата диплома од учителската школа „İstanbul Darülmualim“, бил назначен за наставник во едно училиште во Гостивар. Тој, всушност, бил прв локален турски учител што бил назначен во Гостивар. Почнувајќи од првите години од својата просветна кариера, па сè до крајот на својот живот, тој работел како неспоредлив учител во период кога не се применувале никакви педагошки методи и критериуми во основните училишта на територијата на РС Македонија.²⁹⁰

Тој ги подготвувал и ги предавал сите свои лекции во согласност со современите педагошки методи. Постојано се трудел да се дообучи во областа на педагогијата посветувајќи големо внимание на науката за педагогија, а воедно и читајќи многу статии и други публикации од оваа област. Авторот, кој бил одличен педагог и успешен турски учител полни четириесет години, освен како учител, едно време работел и како директор на средно училиште. Сепак, најпродуктивните години во однос на турското образование биле годините кога тој ја вршел пратеничката должност како пратеник од Гостивар бидејќи повеќето од своите учебници ги подготвил во овој период.²⁹¹ Покрај книгите на турски јазик, Хикмет подготвил и два албански буквари, едниот со арапски букви, а другиот со

---

²⁸⁹ Abdülhakim Hikmet, *Dördüncü Kısım Türkçe Dersleri*, Saraybosna : Zemalyska Matbaası, 1926, 94-95.

²⁹⁰ Hamdi Hasan, op. cit., p. 49.

²⁹¹ Abdülhakim Hikmet, *Dördüncü Kısım Türkçe Dersleri*, Sarayevo: Saraybosna Zemalyska Matbaası, 1926. Во неговата книга „Лекции по турски јазик IV дел“ тој се потпишал како „Абдулхаким Хикмет пратеник од Гостивар“, што ни потврдува дека во тоа време ја извршувал пратеничката должност.

латински букви (1946), со кои дал голем придонес и за албанското образование. Во 1911 година, по покана на Сабри Џемил-бег, кого го знаел од студентските денови во Истанбул, држел часови по албански јазик околу четири месеци на учителската школа „Дарлмуалимин“ во Скопје.²⁹² Сепак, Хикмет речиси целиот свој 40-годишен наставен живот го поминал во своето родно место Гостивар. Тој работел и како наставник и како директор на училиштето во старата зграда на денешното основно училиште „Ататурк“ (порано познато како „Петре Јовановски“), а истото училиште било познато како рушдије (средно училиште) во османлискиот период во Општина Гостивар. Покрај тоа, овој голем турски учител и просветител, чие име денес со почит го споменуваме, му оставил како наследство над 16 верски и други училишни книги на турски јазик на нашиот народ.²⁹³

Турските училишта на просторот на Западна Македонија, кои по Балканските војни биле делумно затворени, во годините непосредно пред Втората светска војна целосно биле затворени од страна на албанскиот режим и до 1951 година наставниот процес се одвивал на албански јазик, така што Хикмет ја продолжил својата наставна работа на албански јазик. На барање на македонското Министерство за култура и наука, тој напишал и една кратка историја на градот Гостивар.²⁹⁴ Последната негова должност била работното место директор на основно училиште и за време на оваа своја должност тој починал во 1955 година во своето родно место Гостивар.²⁹⁵

Овој голем турски поет, прозаист и учител, поврзувајќи го нашето минато со нашата сегашност, оставил многу живописни спомени во срцата на оние што го познаваат и го сакаат како една достоинствена личност, талентиран просветител и плоден писател. Овој уникатен учител со своите многубројни дела претставува пример за љубов кон татковината и желба за служење на својот народ. Би сакале да посочиме дека оддавање почит достојна на неговата слава како учител на нашите учители, можно е само преку давање примери од неговите дела што ќе послужат како потврда за неговото достоинство и љубов кон својот

---

²⁹² Hasan Kaleşi, „Neki problemi izučavanja kulturne istorije Pologa za vreme turskog period“, Bigorski Naučno-kulturni sobiri, Gostivar, 21-22. 10.1971, Skopje, 1973, 177-189.

²⁹³ Hamdi Hasan, op., cit.

²⁹⁴ Talat Afçe, „Abdülhakim Hikmet Dogani“, Flaka e Vllaznimit, 30, 4, Skup, 1956. 5.4, Birlik, 28 Mayıs, Üsküp, 1956, 6.

²⁹⁵ Hamdi, Hasan, op. cit., p. 53.

народ. А за ова е потребно уште пообемно истражување на целокупниот творечки опус на авторот, од кој ние во овој труд ќе се обидеме да ги анализираме и да ги вреднуваме само неговите литературни творби за деца, меѓу кои се неговите песни, црточка-басни и кратки раскази за деца со цел да го утврдиме неговиот голем придонес за литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија.

3.2.2. Литературно-просветителската дејност на Абдулхаким Хикмет Доган

Абдулхаким Хикмет Доган е плоден прозен писател и поет, како и многу успешен учител. Тој паралелно и успешно ги продолжил своите активности како во областа на образованието, така и во областа на литературата за деца. Просветителската и педагошката активност на Хикмет се одвива во периодот меѓу двете светски војни, во услови на крајно оскудни учителски кадри и материјални средства.²⁹⁶ Во време кога голем број од турските наставници од разни причини ја напуштиле територијата на РС Македонија, мошне мал број способни кадри продолжиле да живеат во овие простори, кои ни оддалеку не можеле да ги подмират потребите на училиштата во кои учеле учениците од турскиот народ и во кои турскиот јазик се учел како помошен предмет во наставата по Веронаука.²⁹⁷ Меѓу учителите што изведувале таква настава е и Абдулхаким Хикмет Доган од Гостивар. Тој како учител практичар, педагог и автор на бројни учебници е мошне значајна фигура во образованието на турски јазик како личност со широки познавања од областа на воспитно-образовната и на педагошката практика кои многу успешно ги применувал како во теорија, така и во практика. Ако ги земеме предвид времето и приликите во кои творел, може да заклучиме дека тој со досега познати 17 учебници по разни предмети е доста плоден автор.²⁹⁸ Исклучително добро го познавал мајчиниот турски јазик, што се гледа од неговата широка информираност за сите иновации во врска со лингвистичките достигнувања, при што не

---

²⁹⁶ Нада Јурукова, *Основното воспитание и образование во Македонија (1944-1950)*, Скопје: Институт за национална историја, 1990, 19-20.

²⁹⁷ Марија Јовановиќ, *Просветно-политичките прилики во Вардарска Македонија (1918-1929)*, Скопје: НИО Студентски збор, 1983, 29.

²⁹⁸ Хамди Хасан, „Анализа на читанките по турски јазик од периодот меѓу двете светски војни“, Филолошки факултет на универзитетот – Скопје, 50 години филолошки факултет, Јубилеен годишен зборник, книга 22, I, Скопје, 1996, 343.

изостанува и неговиот критички однос кон нив, а за кои ни сведочат самите негови дела околу азбуката, граматиката и литературата за деца. Како резултат на сето тоа, по Балканските војни и за време на Кралството СХС на територијата на РС Македонија тој со голема компетентност го подготвил првиот турски буквар „Yeni Elifba – Nesih Harfleriyle Ta’b Edilmiş Yeni İmla Elifbası“ (Нов буквар со правопис) и првите учебници „I. II. III. ve IV. Kısım Türkçe Dersleri“ (Лекции по турски јазик I, II, III и IV дел). Првиот, вториот и третиот дел на неговите учебници „Лекции по турски јазик“ се објавени во 1923 година во државната печатница „Земалјска“ во Сараево.²⁹⁹ Неговиот турски буквар и учебниците „Лекции по турски јазик“ од првиот до четвртиот дел претставуваат основна и многуслужна јазична и литературна содржина и битен континуитет на наставниот предмет по Турски јазик и литература во основните училишта пред и по Втората светска војна. Без претходен модел за педагошко-методски третман на слична тематика кај нас, тој оригинално проникнува во длабочините на одделните аспекти на мајчиниот (турски) јазик. Јасно ги селектира оние суштински содржини од областа на јазикот и на литературата како уметност и ги инкорпорира во своите читанки. Особен впечаток остава разоткривањето на примарните суштини што наставата по мајчин јазик и литература во основните училишта ја прават современа и влијателна врз целокупниот комплекс на психичките процеси кај учениците. Авторот открива широк спектар можности за естетски доживувања и задоволства на учениците со силата на емоциите и на имагинациите што зрачат од сите негови прозни и поетски текстови и ги популаризираат возвишените идеали и хуманистичко-цивилизационските традиции на турскиот народ.³⁰⁰

Од содржините на неговите учебници јасно се открива дека Абдулхаким Хикмет наставата по мајчин (турски) јазик ја промислува како сложен сплет на целисходни дејности, побуди и поттици насочени кон развивање и култивирање на оние битни ментални – интелектуални, естетски, социолошки, културни, национално-интернационални и други својства на младата личност што ќе ја формираат како слободна, разумна, критична, конструктивно-творечка, но и високоморална личност.

---

²⁹⁹ Abdülhakim Hikmet, *Birinci (İkinci, Üçüncü) Kısım Türkçe Dersleri*, Sarayev: Saraybosna Zemaļyska Matbaası, 1923.

³⁰⁰ Hamdi Hasan, op. cit., pp. 71-72.

Абдулхаким Хикмет при составувањето на споменатите учебници големо внимание им посветил на дидактичко-методолошките параметри бидејќи според податоците што ни ги дава Бајрам Кодаман³⁰¹, како и според објаснувањата на самиот автор во своите книги, во тој период сè уште продолжува примената на старите методи што ја отежнувале способноста за читање на учениците. Иако еден ваков метод, како што е методот на „срицање“ кој се заснова врз читање на слогови, бил осудуван од напредните педагози како што се Коменски и Песталоци, сепак останал во употреба до XIX век.³⁰² Фактот дека овие стари методи кај нас продолжиле да се применуваат сè до времето на Хикмет, ја открива вредноста на делата на авторот во оваа област. Наспроти дотогашните методи што воделе кон пасивен однос кон учењето напамет, односно кон вербализам во наставата, своите лекции тој така ги конципирал што овозможувал активен однос кон она што се чита. Со помош на самостоен труд, со расудување на суштината, темите, идеите и пораката на авторот, учениците лесно можеле да ги откријат врските што постојат меѓу нив, како и пораката на текстот до реципиентот.

Учебниците од првиот до четвртиот дел се составени од граматички (азбука и правопис) и текстуален дел (текстови и препораки за пишување есеи, текстови од народната книжевност, песни, цртичка-басни и кратки раскази за деца). Текстуалниот дел на „Лекции по турски јазик“ е составен од литературно-уметнички и научно-популарни текстови со потребна литературна и уметничка вредност кои се дидактичко-уметнички оформени и приспособени за наставна употреба. Иако кратки, овие текстови со својата фабула ја поттикнуваат желбата за читање кај младите ученици. Меѓу нив соодветно место им е дадено и на текстови од народното и од уметничкото творештво (анегдотите на Насредин-оџа), како и на текстовите во кои доаѓаат до израз заедништвото и соживотот на нашите народи во минатото и денес, што секако заслужува посебно внимание, дотолку повеќе што оваа компонента од идеен аспект е едно од битните барања и на нашите современи наставни програми по Втората светска војна. Како еден од покарактеристичните примери од овој вид може да го посочиме краткиот расказ под наслов „Bizim Köyümüz“ (Нашето село), во кое авторот ја обработува темата братство и единство и, меѓу другото, вели: „Во нашето село

---

³⁰¹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, p.1.

³⁰² Чедомир Поповиќ, *Методика на наставата по мајчин јазик за основните училишта (I – IV одделение)*, Скопје: Просветно дело, 1967, 28.

покрај господин Хасан и Хусеин-ага, има и други божји луѓе, како што се, на пример: господин Никола, Милош-ага, господин Хаим, Ашер-ага и др. Тие си имаат и свои мили синови. Ние секогаш си играме со нив, се смееме, си зборуваме и си викаме еден на друг. Тој мене ме вика Ахмед, јас него го викам Петре, Арун... При некоја прилика тие ми велат брате Ахмед, јас ним им велам брате Петре, брате Арун..“.³⁰³ Овие сублимирани сознанија за влијанието на уметничката проза и поезија во поттикнувањето и развојот на љубовта кон слободата, кон идеите за братство, единство, еднаквост и соработка на Турците со Македонците, Албанците и другите народи кај нас, кон заедничка творечка работа и кон заеднички живот, сведочат за ненасетуваните, а сега во училиштата и во наставата по мајчин јазик оживеаните можности за воспитно и образовно дејствување на таа „основна содржина“. Преку индиректноста на пораките од уметничките творби, истовремено со нивното восхитувачко врежување во чувствата и во свеста на учениците, доаѓа до нивно одразување во погледите, ставовите, однесувањето и во способностите на учениците реципиенти. Со својата содржина, духовитост и анегдотичен завршеток, голем број од книжевните текстови содржат имплицитна порака, укажуваат на моралните вредности, носат извесна имплицитна етичка мисла и водат сметка за воспитните ефекти.

Во сите четири дела на „Лекции по турски јазик“, големо внимание им е посветено на усното и на писменото изразување. Преку формите на говорниот јазик, почнувајќи од дијалогот, па сè до најсложените говорни форми, а потоа и со темите, идеите и мотивите во уметничките текстови, се претендира да се поттикнуваат и да се предизвикуваат потребата и желбата за негување на усното и на писменото изразување. Во однос на усното изразување, содржани се текстови со говорни форми и со можности за раскажување, прераскажување и за опишување предмети, растенија, луѓе и животни, случки, доживувања и настани од животот и појавите од природата и општеството.³⁰⁴

Во врска со односот на лекциите кон историјата на турската литература, треба да се подвлече дека речиси половината од текстовите се извадоци, односно дела од различни автори чии имиња Хикмет под наводници ги дава на левата страна под насловите на текстовите. Како автори на овие текстови се јавуваат многу значајни имиња од областа на

³⁰³ Abdülhakim Hikmet, *Dördüncü Kısım Türkçe Dersleri*, Saraybosna: Zemaýlska Matbaası, 1926, 40.

³⁰⁴ Abdülhakim Hikmet, *Birinci (İkinci, Üçüncü) Kısım Türkçe Dersleri*, Sarayevo: Saraybosna Zemaýlska Matbaası, 1923.

турската литература, литературната критика и турската книжевна наука, како што се, на пример, Мехмет Емин Јурдакул, Халит Фахри Озансој, Али Улви Елове, Ибрахим Аладин Говса, Коприлизаде Мехмед Фуад, Сабри Џемил-бег, Мустафа Шекиб-бег, Исмаил Хикмет и др.³⁰⁵ Овие автори во читанките не се претставени со своите најрепрезентативни дела, со кои го стекнале своето книжевно-научно реноме, бидејќи при изборот на текстовите Хикмет морал да води сметка за психофизичката возраст на учениците што како педагошко и програмско барање нужно се наметнува при нивното ексцерпирање. Останатиот дел од текстовите, односно речиси повеќе од половината од текстуалниот дел на овие лекции, кои меѓу другото содржат и голем број песни и раскази за деца, според Хасан „без сомнение се дело на самиот автор, што се гледа како од начинот на нивното прикажување, така и од јазикот и стилот на тие дела, кои во незначителна мера се разликуваат од останатите текстови“.³⁰⁶ Впрочем, тоа се забележува и од одделни изрази или зборови што се среќаваат во овие текстови, а се својствени за румелиските турски говори на територијата на РС Македонија. Иако поретко, меѓу нив се евидентни и некои локализми карактеристични за гостиварскиот турски говор. Но, и покрај минималните разлики што на одделни места паѓаат в очи, овие лекции се карактеризираат со апсолутна јазично-стилка коректност, граматичко-правописна и педагошко-методска нормативност на секој текст.

Во областа на воспитно-образовниот процес, секој свој став Хикмет го оформувал врз основа на своите педагошки принципи, се обидува да го елиминира неметодското работење на старите училишта и да обезбеди што е можно поголеми можности за помодерна настава. По прашањето за примената на новите методи во образованието, на кое му придавал големо значење заради иднината на својот народ, тој секогаш се залагал за примена на новите методи и педагошки рационални ставови. Меѓутоа, неговата недоволна слава во научната јавност може да се објасни со фактот дека речиси сите негови учебници, барем тие што досега успеавме да ги откриеме, се напишани на османско-турско писмо и на јазик што им е непознат на генерациите по Втората светска војна, кои се школувале во нови реформирани училишта, со развиени наставни програми и со нови учебници напишани на латинско писмо. Како една од причините што, секако, влијаеле врз неговата

---

³⁰⁵ Hamdi, Hasan, *Makedonya'da Türkçe Eğitim ve Abdülhakim Hikmet Doğan*, Üsküp: Birlik Yayınları, 1998, 76.

³⁰⁶ Hamdi Hasan, *op. cit.*, p. 77.

анонимност за подоцнежните генерации, секако, е и тоа што тој, за жал, никогаш не ја доживеал среќата да биде и практичар на сопствените учебници „Лекции по турски јазик“ не поради фактот што тој изведувал настава само по Веронаука³⁰⁷ туку и поради тоа што неговите книги никогаш не биле применувани во тогашните државни училишта, оти мајчиниот јазик како предмет ретко бил застапен во програмите за основно образование.³⁰⁸ Но, главната причина за анонимноста на овој голем педагог и писател, секако, треба да се бара во многу подоцнежното отворање на турските училишта во западна Македонија, кои за разлика од другите училишта, се отворија дури во 1951/1952 година т.е. цели шест години по ослободувањето, односно цели четири децении по нивното укинување по Балканските војни.³⁰⁹ Така, јазот од четириесет години бил пресуден фактор што влијаел да се изгуби секоја нишка меѓу старите и новите генерации на просветно-книжевни дејци на турскиот народ по Втората светска војна.³¹⁰

За развојот на турската литература за деца меѓу двете светски војни Абдулхаким Х. Доган има голема заслуга како прозен писател и поет за деца. Во неговите учебници, меѓу другото, најдовме на песни, цртичка-басни во стихови и кратки раскази за деца што се напишани на османско-турски јазик и писмо и се објавени во склоп на вториот, третиот и на четвртиот дел на споменатите учебници што се печатени во Сараево, од кои првите три дела во 1923 година, а четвртиот дел во 1926 година. Но сепак, треба да подвлечеме дека не ја исклучуваме можноста тие да бидат и повеќе на број до кои не сме имале пристап. Споменатите литературни творби за деца се објавени во книгата со наслов „Турското воспитание во Македонија и Абдулхаким Хикмет Доган“ на Хасан која е напишана и

---

³⁰⁷ Иако во Кралството Југославија бил донесен Закон за задолжително основно осумгодишно образование, тој не бил речиси потполно реализиран. Имено, за сето време основното образование останало на ниво на четиригодишно образование. Учениците во основните училишта стекнувале основни елементи на писменост. Во наставата, на предметот Веронаука му се посветувало посебно внимание. Тоа, секако, се должело на фактот што на режимот ѝ одговарала таквата содржинска и идејно-политичка концепција и тоа не само за основното туку и за средното образование. Види: Нада Јурукова, Основното воспитание и образование во Македонија (1944-1950), Скопје: Институт за национална историја, 1990, 18-19.

³⁰⁸ Просветната активност на турски јазик била сведена само на многу малубројни забавишта (сибјан мектеби) и петгодишни основни училишта во кои мајчиниот јазик се учел во склоп на наставата по Веронаука која била застапена со минимален број часови. Види: Марија Јовановиќ, Просветно-политичките прилики во Вардарска Македонија (1918 – 1929), Скопје: НИО Студентски збор, 1983, 29.

³⁰⁹ Hamdi Hasan, op. cit., p. 55.

³¹⁰ Mirjana Teodosijević, „Jezik štampe turske narodnosti u Jugoslaviji (List ‘Tan’)“, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, Prilozi za orijentalnu filologiju, SV. 37/1987, 91-118.

објавена на латински букви во 1998 година, но, тие досега сè уште не биле предмет на некое одделно научно истражување.

3.2.2.1. Поезијата за деца на Абдулхаким Хикмет Доган

Како и претходните поети за деца чии дела ги анализиравме и ги вреднувавме во овој труд, Хикмет своите литературни творби за деца ги напишал од истата веќе позната потреба т.е. со цел да послужат како наставна материја што би се употребувала во основните училишта по предметот Мајчин турски јазик и литература во својата земја. Тој е педагог длабоко убеден во доброто воспитување на младината од која зависи среќата на човештвото. Со апсолутно убедување во неограничената сепоќ на научната култура и на рационалното воспитание, целиот општествен и морален проблем тој го сведува на воспитување на младината, нешто што според него е најпотребно и најкорисно за човекот во светот. Според него, целата иднина на неукиот и заостанатиот народ лежи во образованието и воспитанието.

Оттаму, мошне значајна карактеристика на неговата поезија е обврзаноста на поетот со народната поезија, односно со народниот живот. Во тој поглед, Хикмет го презел просветителското гесло т.е. верувал дека поезијата за деца има силна воспитна и сознајна моќ. Според него, таа суштествено влијае врз општествената свест и нејзината најзначајна функција е да биде во служба на хуманизмот. Така, Хикмет со секој напишан стих или ред се соединува со националното битие.

Во своите поетски творби за деца тој ја застапува идејата за етичкиот карактер на човекот што треба да се гради врз модерните достигнувања и врз знаењето за науката и културата. Зад педагошката црта на неговите дела, стои автор учител, човек со богато и широко искуство, кој знае дека новите идеи и сфаќања може да бидат вкоренети и оживеани доколку тие бидат прифатени и проширени од младите. Оттука, и неговиот напор за изложените идеи во своето дело да бидат што поедноставни и разбирливи. Ако го имаме предвид времето во кое е создадено, како време во кое имало малку оригинални литературни дела на турски јазик, тогаш може да се замисли колку неговото дело било корисно за младите читатели.

3.2.2.1.1 Тематска класификација на поезијата за деца на Абдулхаким

Хикмет Доган

Во својата поезија Хикмет се движи меѓу лирските, социјалните и патриотските мотиви. Авторот во своите поетски творби за деца се осврнува на теми, како што се: воспитание, патриотизам, природа, слобода и трудољубивост како теми што се од големо значење во едукацијата на младите ученици. Сите овие поетски творби за деца во себе содржат елементи на дидактизам преку кои авторот се стреми позитивно да влијае врз психофизичкиот развој на детето. Поетот им подарил на децата стихови што носат и опишуваат намалени предмети и живи суштества и што одговараат на претпоставката на авторот за визијата на децата за нивното поблиско опкружување и за светот. Желбата на поетот е очигледна, да се доближи до децата, да создаде пријатна и интимна атмосфера, празнична светлина која треба да биде опкружена со деца. Во поезијата на Хикмет, чувствата и мислите се изразуваат непосредно преку поимите од допирливиот свет, како што се: цвеќиња, птици, животни, книги, моливи итн. Стиховите се поврзуваат и се приближуваат до читателите со својата музикалност и жив ритам. Без имагинативна визија, поетот ги претвора своите желби и чувства во слики и претстави од секојдневниот живот; ги реализира со основен концепт, без многу епитети и со многу оскудни метафори и симболи. Во овој едноставен експресивен фонд, музиката и ритамот носат живост што одговара на детската природа.

3.2.2.1.1.1. Воспитание

Обраќајќи им се непосредно на своите млади читатели, во песната за деца „Küçük Mektepli“ (Малиот ученик), Хикмет уште повеќе ги прецизира својата намера и својот поетски став во полето на поезијата за деца. Песната треба да придонесе за подготовка на младите за настојувања и одговорности во дејностите што ќе бидат корисни за луѓето, да ги прошират нивните хоризонти и да ја негуваат човекољубивоста. Во неговата поезија со ваква функција е песната „Малиот ученик“ во која авторот јасно го подвлекува значењето

на успехот кај учениците кои се пристојни, солидни и кои постојано се трудат да учат за својот напредок, а и за напредокот на својот народ.

Küçük Mektepli

Mini mini mektepli,
Terbiyeli, edepli,
Gece, gündüz çabalar,
Derslerini hazırlar,
Onu sever hocası,
Annesiyle babası,
Aferinler alıyor,
Oh ne memnun kalıyor!...³¹¹

Малиот ученик

Малиот ученик,
Пристоен и солиден,
Се труди дење и ноќе,
Да ги научи лекциите,
Него го сака учителот,
А и мајка му и татко му,
Секогаш е пофален,
О колку е задоволен!...

Ова е една куса песничка со определен поттекст, со своја посебна намера и една лирска нота што ѝ дава еден пријатен звук. Оваа песна, главно, им е посветена на најмалите читатели кои штотуку почнале да одат на училиште и да се запознаваат со училишниот амбиент, а воедно и со своите обврски. Авторот со нив се обидува да оствари интимна духовна врска бидејќи детето треба да го препознае светот на песната како свој свет за да може и да се идентификува со него. Авторот декларативно го оцртува односот поет – песна – дете со што, исто така, се истакнуваат дидактичкиот тон и воспитното настојување на поетот. Сепак, во последните наведени стихови на песната поетот навестува и награда за малиот ученик што ќе значи и една мала воздишка за него.

Авторот истовремено е и педагог со искуство и многу добро знае дека избраниот ритам и мелодискиот еквивалент на песната како квалификативи на песната за деца не смеат да се занемарат. Тој е свесен за фактот дека со нив песните стануваат попривлечни и со својот мелодиски модел непосредно може да се зацврсти во памтењето на младиот читател. Оттаму, песната нè освојува со својата интимност, искреност, топлина и едноставниот израз

³¹¹ Abdülhakim Hikmet, *İkinci Kısım Türkçe Dersleri*, Saraybosna: Zemalyska Matbaası, 1923, 19-20.

на поетот. Преку привлечноста на песната се постигнува и целта на убавото како еден естетски принцип. Неспорно е дека врз овие малечки и мудроречни примери Хикмет покажал во што треба да се бара неговата експресивна посебност. А сепак не е занемарена нивната дидактичка компонента за која Црнковиќ тврди дека „ни најновата поезија за деца не е ослободена ниту може тоа да биде“.³¹²

3.2.2.1.1.2. Цртиска-басни во стихови

Покрај оваа песна за деца, Хикмет напишал уште четири стихувани творби што ги типологизираме како цртиска-басни во стихови. Но пред да започнеме да ги анализираме цртиска-басните на авторот, најпрвин да направиме еден краток преглед на карактеристиките на овој литературен жанр.

Може да се каже дека басната им припаѓа на најстарите книжевни жанрови. Како книжевен жанр, неа ја негувале сите народи и во различни периоди на човечката култура и тоа во класичната грчка и римска литература и во европската литература во XVII и XVIII век. А најпознатите писатели на басната се: Езоп, Лафонтен, Лесинг, Крилов и др.³¹³ Крајот на XVIII и почетокот на XIX век не постоеле голем број оригинални и преведени книжевни дела што ќе го отворат патот за литературата за деца. Во првата деценија на XIX век се појави првиот превод на басни на дубровчанецот Дуро Ферич со наслов „Причице Езопове“. Видливиот интерес за оваа област се манифестираше дури во четвртата деценија и се засилил со приближувањето на втората половина на XIX век.³¹⁴

Според Димитријевиќ, басната „е изразито дидактички книжевен жанр и може да се напише во стихови или во проза. Тоа е кратка, пред сè, алегорична приказна чија цел е да поучи.“³¹⁵ Во басните најчесто се раскажува за животни, растенија, разни предмети или за природни појави, но нивните постапки се однесуваат на луѓето. Алегоричноста во басната

³¹² Milan Crnković, *Деца книжевност*, Zagreb: Školska knjiga, II izdanje, 1969, 92.

³¹³ Радмило Димитријевиќ, *Теорија књижевности со примерима – лирска и епска поезија*, Београд: Вук Караџиќ, тринаесто издање, 1969, 100.

³¹⁴ Slobodan Z. Markocić, *Zapisi o književnosti za decu - Učbenici i priručnici*, Beograd: Interpres, 1973, 20.

³¹⁵ Радмило Димитријевиќ, *op. cit.*, p. 100.

се состои во тоа што во неа се раскажуваат приказни за измислени настани, факти и личности кои јасно укажуваат на реалностите во животот. Читателот ја прима приказната како таква во својата свест, но во исто време тој го подразбира нејзиното значење. Во басната може да се раскажува и за луѓе и да се извлече поука од нивните постапки, но во таквата басна нема алегорија. Раскажувачот го раскажува расказот кој е целиот во слики во кои луѓето се наоѓаат себеси и ја гледаат реалноста во него.³¹⁶

Неговата вредност лежи во концизната презентација на настаните со интересен заплет и расплет. Животните, како главни ликови и носители на основните идеи, носат вистински човечки црти. Во басните доминираат алегориски слики во кои се зборува за однесувањето на животните, а се мисли на однесувањето на човекот. Така басната, според Солар, е „заснована на алегорија, животните во неа се појавуваат како типови на луѓе со определен карактер, класа или морални карактеристики. И значењето на индивидуалната работа честопати воопшто не може да се разбере ако не се земе предвид неговото алегориско значење“.³¹⁷ Основните спротивставувања врз кои се заснова басната се градат едноставно за да се направи лекцијата поимпресивна. Така, индивидуалните животни се олицетворение на човечките карактеристики (на пример, лавот ја симболизира силата, моќта).

Освен нагласената алегорија, басната се карактеризира и со специфичен состав. Басните имаат едноставен состав и, главно, содржат конфликт, расплет и лекција. Во структурата има забележителни елементи на драма, дадени во форма на монолози и на дијалози. „Обично содржи една ситуација претставена на посебен и краток начин, претежно во елоквентни дијалози. Едноепизодниот состав на басната се заснова врз една идеја и затоа крајот на басната е нагласен“.³¹⁸

Додека, „цртчката (скица) како што се навестува и со самиот назив, е мошне краток расказ во кој се назначени само главните линии на настанот што се раскажува“.³¹⁹ Настаните или личностите што се раскажуваат во цртчките се прилично обични, не се особено важни, но сепак се карактеристични на некој начин. Нараторот не се осврнува на

---

³¹⁶ Радмило Димитријевиќ, *op. cit.*, pp. 100- 101.

³¹⁷ Миливој Солар, *Теорија књижевности*, Загреб: Школска књига, 1980, 68.

³¹⁸ Зорица Цветановиќ, „Басне као програмски и читачки текстови у младим разредима основне школе“, Учителски факултет у Београду, Тематски зборник – Књижевност за децу и њена улога у васпитању и образовању деце школског узраста, Врање, 2013, 363.

³¹⁹ Радмило Димитријевиќ, *op. cit.*, p. 459.

деталите во нив, туку само на главните, важни линии и моменти преку кои ни ги дава контурите на настанот или на личноста, а во никој случај не вметнува споредни детали во неговата приказна.³²⁰

Стихуваните творби на Хикмет ги типологизираме како цртички-басни оти споменатите книжевни творби носат голем дел од гореспоменатите карактеристики и на басната и на цртичката како книжевни жанрови или се наоѓаат меѓу нив како еден граничен книжевен жанр. Ние успеавме да откриеме четири цртички-басни во стихови на Хикмет, но не ја исклучуваме можноста тие да се и повеќе на број.

Во своите цртички-басни авторот најчесто зборува за животните чии постапки се однесуваат на луѓето, додека само во една цртичка-басна како ликови се избрани луѓе и нивните особини. Станува збор за сосема кратки цртички-басни во кои се раскажани само најважните црти на настанот или на личноста во кои авторот не психологизира туку морализира и пораката му е недвосмислено јасна. Авторот во своето алегорично дело успеал да ја одржи сличноста меѓу измисленото и реалното. Секогаш се чувствува двојноста на расказот: се кажува едно, а сосема јасно се разбира друго. Одликите што се сликаат во алегоријата се и карактеристични и општи за да може да бидат применливи и на животните, а и на луѓето кои јасно треба да се видат себеси во нив. Сепак, во најголем дел, алегоријата е толку едноставна што младите лесно го препознаваат својот свет во нив:

İki Horoz

İki horoz; kavga eder,
Biri maglup olur, kaçır,
Öbürü de dama çıkar,
Üü üü ri üüü!... gururlanır,
Kendisini arslan sanır!...
Şahin görür; onu hemen,
Hücum eder, kapar, gider.

Два петла

Два петла; се караат,
Еден е поразен, бега,
Другиот се качува на покрив,
Уурууу! ... се гордее,
Си помислува дека е лав! ...
Соколот го гледа; веднаш
Го напаѓа, го зграпчува, оди.

---

³²⁰ Ibid.

Во горенаведената цртичка-басна, авторот животните, односно петлите ги избрал како ликови чии карактеристики се однесуваат на луѓето. Во неа имаме алегорија во која симболично е прикажана моќта (симболот лав) за која се гордее петелот кој го победил својот противник. Но неговата гордост не траела долго и веднаш се покајал кога се соочил со друг противник што е посилен од него. Во самиот пример јасно се гледа дека цртичка-басната има поучен карактер во која авторот практично раскажува за извесни морални поуки во однос на луѓето. Авторот сака да му стави до знаење на детето дека во светот не владее хармонија туку напротив, актерите во животот водат една постојана борба меѓу себе за да триумфираат едни над други и дека таа борба се води во целокупната природа: во неа, заедно со човекот, се вклучени и животните и растенијата. Но и го истакнува фактот што во никој случај човекот не треба да се гордее со ароганција бидејќи во светот секогаш како што постојат послаби, така постојат и силни и помоќни од него. Хикмет е раскажувач со педагошка умисла кој успева да го натера читателот да размислува за доброто и за злото. Едноставно раскажува пеејќи низ една алегорична игра на симболи во која е вклучена и самата поука. Тој се стреми не само да го возбуди читателот туку и дискретно да го поучи и педагошки да дејствува врз формирањето на неговите сфаќања за животот.

Фабулата е доволно живописно раскажана за да предизвикува живи слики кај реципиентот. Таа сликовитост авторот ја постигнал преку тоа што во неа раскажува едноставно како што се зборува со децата за животните и за нивните добри или лоши дела од кои се извлекува поука. А поуката не се дава непосредно, туку таа индиректно се подразбира. Авторот е искрен соговорник на детето како педагог во улога на поет, а како ментор во улога на наратор.

Во една друга творба на авторот во која главните јунаци пак се животните, цртичка-басната со наслов „Kelebek Ve Arı“ (Пеперутка и пчела), се чувствуваат миризбите на природата и веселата атмосфера на детската игра. Поуката е вткаена на дискретен начин, а преку алегоријата направена со постапките на животните, ги истакнува како пример трудољубивоста и добрите навики.

³²¹ Abdülhakim Hikmet, *Üçüncü Kısım Türkçe Dersleri*, Saraybosna: Zamaıyska Matbaası, 1923, 28.

Kelebek Ve Arı

Kelebek söyleniyordu:

“Hava güzel olursa,

Kırlara gideceğim,

Gülleri öpeceğim,

Biraz eğleneceğim!...”³²²

Bir arı; geçiyordu:

“Hava güzel olursa:

Ben; dedi gideceğim

Gülleri emeceğim,

İşimi göreceğim!...”³²²

Пеперутка и пчела

Пеперутката викаше:

„Ако времето е убаво,

Ќе одам в село

Ќе ги бакнам розите,

Ќе се забавувам! ... “

Пчелата; минуваше:

„Ако времето е убаво:

Јас; рече ќе одам

Ќе ги цицам розите,

Ќе ја вршам мојата работа! ... “

Како што се гледа и од наведените стихови, Хикмет има свои морално интонирани симболи, свој разговорен стил со кој остварува лирска непосредност и благотворно дејство врз духовниот живот на малиот читател. Тој се труди да ги допира детските сетила и да ги поттикне на акција. Оттаму, тој им дава примери на малите читатели преку пеперутката и пчелата, од кои првата е разгалена и сака да ужива во топлото време, а другата сака да го искористи топлото време за да си ја заврши својата работа и да постигне нешто корисно. Со нив го предупредува читателот како треба и самиот, во своите доживувања на ликовите, етички и психолошки да се определува, согласувајќи се или не согласувајќи се со нивните постапки. А поттекстот како да сака да каже: наместо да се забавуваш и да го трошиш времето залудно, можеш да направиш некоја корисна работа што би била од корист не само за тебе туку и за целото општество. Искажувајќи ја пораката на индиректен начин во својот поттекст, овој учител по образование го покажува своето сфаќање дека поуката ги остварува своите најцелесообразни ефекти доколку се искажува по асоцијативен пат или низ игра.

³²² Abdülhakim Hikmet, op. cit., p. 14.

Басните се универзални не само затоа што се познати и признати на меѓународно ниво туку и затоа што со нивната необична фабула и крајна поука, тие се подеднакво привлечни за деца и за возрасни. За учениците, нивната воспитна улога е особено истакната. Моралните принципи се објаснети во нив со нивно конкретизирање. А алегоричката е својство на басната што се актуализира во толкувањето со примена на реалноста.

Покрај пеперутката и пчелата, предмет во црточка-басните на Хикмет биле и птиците. Така, во една друга црточка-басна на Хикмет со наслов „Kafes“ (Кафез), како главен лик ни се јавува птицата и нејзиниот живот во еден раскошен кафез. Дадени се описи на околината и односи што им се блиски и делумно познати на децата, а најчесто тоа се нови откритија за животот дадени во форма на наједноставни симболи. Ни се навестува светот на птицата во кој таа, иако има раскошен кафез со украсни кревети и балкони, нејзините очи сепак ги привлекува пријатниот живот во кој слободно се движи и се лета бидејќи кафезот за неа наликува на „зандана“ што го одзема нејзиниот слободен живот:

Kafes

-Şu yıldızlı, süslü, yeni kafesin
Sahibisin ey sevimli küçük kuş!...
Ne tatlıdır yandan yana bu uçuş...
Lakin öt de işitilsin hoş sesin...
Eksiğin ne?... yatağın var yosundan;
Sarayımın balkonları hep telli;
Yemek de bol!... pek rahatsın besbelli...
Şikayete hiç hakkın yok ya!... bundan?...

Yanlışın var küçük beyim, efendim!...
Altın kafes, yosun yatak, bol yemek;
Sanır mısın beni memnun edecek?...!...
Hayır, hayır... ben bunları sevmedim.
Hani benim serbest yuvam, vatanım?...

Hani orman, hani dađlar, ovalar?...

Ben; öterim, fakat kalbim kan ađlar...

Kafes; güzel!... lakin benim zindanim!...

Serbest olsam... kalmaz ne dert, ne tasam;

Hürriyetim elden gitti kafeste...

Dileđim budur herbir nefeste:

Hür yaşayayım; bari yaşarsam!...³²³

Кафез

-На овој свезден, украсен, нов кафез

Ти си сопственик, о прекрасна мала птицо!...

Колку е сладок овој лет од една на друга страна ...

Но пеј, нека се чуе твојот добар глас ...

Што ти недостасува? ... твојот кревет е направен од мов;

Балконите на твојата палата секогаш се украсни;

И храната ти е обилна! ... очигледно ти е многу пријатно ...

Нели немаш право да се жалиш! ... од тоа? ...

Не сте во право, мал господине! ...

Златен кафез, кревети со мов, многу храна;

Мислите ли дека ќе ме задоволи? ...! ...

Не, не ... Овие не ми се допаднаа.

Каде е мојот слободен дом, мојата татковина?...

Шумата, планините, рамнините?...

Јас; пеам, но срцето ми крвави ...

---

³²³ Abdülhakim Hikmet, *Dördüncü Kısım Türkçe Dersleri*, Saraybosna: Zemaylska Matbaası, 1926, 49.

Кафезот; убав! ... но тоа е мојата зандана! ...
Да бев слободна ... немаше да имам ни мака; ниту грижа;
Слободата ми се одзеде во кафезот ...
Ова е мојата желба со секој здив:
Дозволете ми да живеам слободно; барем ако живеам! ...

Хикмет живеел во време кога човечките и националните идеали најчесто се реализирале преку борба. Патриотското охрабрување имало влијателна сила како историски факт, па затоа кај писателот имало голем удел во подигањето и во димензионирањето на носителите на идеите за ослободување. Како верен син на татковината, тој длабоко ги чувствува раните на својот народ, па оттаму со силата на својот хуманизам и патриотизам, тој станува еден од борците за горд и слободен живот за кој и пее во горенаведените стихови каде што се обидува да ја разбуди свеста за потребата од определување за слобода во животот. Хикмет, како голем педагог, е свесен за фактот дека литературата секогаш е неисцрпен извор на детски идеали, во своите достигнувања секогаш се обидува да ја задоволи таа природна потреба на детето, како што е во нашиот пример со идеалот на слободата.

Авторот се осврнува на мотивот слобода преку желбата за ослободување на птицата од кафезот и враќање во својот слободен свет на непречено живеење. Тој јасно ги констатира ропската положба и убавината на слободното живеење и во тој контраст ја гради цртичка-басната. Поттекстот, сепак, навестува на посветеноста на поетот за слободно живеење и осуда против оние што им ги крадат животните радости на другите. Во овој поттекст, видливо е неговото алегориско значење. Ослободувањето на птицата, враќањето на природните нешта во нивниот слободен свет, меѓу другото, значи и враќање на човекот во светот на слободно пројавување на својата волја во сообразност со хуманистичката мисија што ја има во општеството.

Оттаму, и денес постојат посебни басни што се воведени во училишните програми, кои се читаат и се толкуваат на училишните часови. Во басната се ужива како во секое друго литературно дело, односно уметничко дело. Во нив доаѓаат до израз моќта на уметничкиот збор и богатството на јазичниот израз кои придонесуваат за развојот на естетскиот пристап кон уметноста и кон животот воопшто. Басните влијаат врз развојот на навиките за читање

кај децата и врз љубовта кон книгите и читањето. Мотивирањето на учениците да читаат басни е една од основните задачи на секој наставник. По читањето, учениците, заедно со наставникот, ги анализираат фактите и ситуациите на часот, типичноста на ликовите и нивните карактеристики, аналогијата со животот, алегоријата и пораките.³²⁴ Свесен за фактот дека басните имаат вакви значајни влијанија врз психофизичкиот развој на учениците, Хикмет уште во тоа време се обидел да го испроба и овој книжевен жанр во кој постигнал успех што не може да се потцени.

Во една друга цртичка-басна со наслов „Tembel Zengin“ (Мрзливиот богат) детето се упатува во тајните на нештата што го опкружуваат во животот и за чии добри или лоши страни тоа мора да има свој став. Сознанијата што ги стекнува детето преку ваква или некој друг вид литературна творба претставуваат морални упатства, животворни за натамошниот од на малиот човек низ животот и низ литературата.

За разлика од претходните цртичка-басни на авторот, во оваа басна ликовите не се избрани од животинскиот свет, туку се обични личности од секојдневниот живот. Хикмет е поет на детското секојдневие, непосреден и духовит соговорник на детето кој учителски и на еден дискретен начин укажува и на смислата на педагошката порака. Пеејќи раскажува и тоа лесно, едноставно, па и поучно. Неговиот стих сугерира и поттикнува на размислување. Во литературните творби на Хикмет не се говори секогаш само за децата, како што е во долунаведениот пример, но затоа пак секогаш се говори и за децата со јазик што на децата им е разбирлив, а кој истовремено го наоѓа патот и до повозрасниот читател. Покрај едноставноста и сочноста на јазикот, уште еден квалитет на поезијата, па и на прозата на Хикмет се неговите дијалози, кои се куси и доволно интересни за да го задржат вниманието на малиот читател. Овој негов квалитет се поклопува и со гледиштето на Друговац за карактеристиките на дијалогот во литературните творби за деца, кое гласи: *„Ако му е наменета нему, тогаш е сигурно и основно дека сите фактори на текстот (јазикот, стилот, занимливоста на раскажувањето, веитото дијалогизирање, при што дијалозите мора да бидат или куси или во толкава мера интересни да го задржат*

---

³²⁴ Зорица Цветановиќ, „Басне као програмски и читачки текстови у младим разредима основне школе“, Учителски факултет у Београду, Тематски зборник – Књижевност за децу и њена улога у васпитању и образовању деце школског узраста, Врање, 2013, 363.

читателовото внимание итн.), мора да дејствуваат организирано како една беспрекорна организација на различни елементи“.³²⁵

Како поет, а и како раскажувач, тој е лирски реалист со развиено чувство за социјална вистина. Тој не е груб дидактичар, во неговите творби секогаш се насетува една педагошка идеја која завршува со поука, но поуката е ненаметлива. Како баснописец е естет со својот поетски израз, неусилен стих и сосем спонтана рима:

Tembel Zengin

“Çalışmaktan hiç kimseye zarar gelmez;
Hem kim bilir?... zenginliğe inanılmaz.
Bugün zengin yarın fakir düşen; çoktur,
Tembellikten asla hayır gören; yoktur.“
Demiş iken bir zengine tam bir akıl,
Gurur ile şöyle cevap verdi gafil:
“Çalışmak; bah!... neme lazım sıkıntılar.
Benim param kaşık ile yesem bitmez.“
Akil; ona öğüt verdi tekrar tekrar:
“Dünya hali!... korkarım hep böyle gitmez.“
Mağrur zengin; dinlemedi, zevke daldı;
Az zamanda malı, bitti fakir kaldı.

Tembelliği hep “fakirlik“ kovalar;
Çok geçmeden mutlak onu yakalar.³²⁶

³²⁵ Миодраг, Друговац, *Македонската книжевност за деца и младина*, Скопје: Детска радост, 1996, 312.

³²⁶ Abdülhakim Hikmet, *Dördüncü Kısım Türkçe Dersleri*, Saraybosna: Zemaylska Matbaası, 1926, 230.

Мрзлив богат

Работата никогаш не му штети никому;
Освен тоа, кој знае? ... на богатството не се верува.
Денес богат, утре сиромашен може да бидеш
Од мрзливост корист никогаш за никого; нема
Кога веќе го кажал тоа мудриот на богатиот,
Безгрижно со гордост одговори небрежниот:
„Работа; ах! ... што ми требаат проблеми.
И со лажица да ги јадам парите, нема да ми завршат “.
Мудриот: повторно и повторно го советува:
„Никогаш не се знае во светот! ... Се плашам дека не оди секогаш вака“.
Гордиот богат; не го послуша, се препушти на задоволство;
За кратко време, неговиот имот заврши и тој остана сиромашен.
Мрзливоста секогаш ја следи „сиромаштијата“;
Набргу, апсолутно фаќа чекор со него.

Во оваа цртичка-басна јасно се подвлекува хуманистичката загриженост за човековата егзистенција, во таа смисла и поетовата ангажираност во разобличувањето на сето тоа што е деструктивно кај самиот човек. Реалистички се отсекува животниот детаљ од непосредната стварност со една проекција на манирите на човекот низ контрапунктот на вредниот и мрзливиот. Подбивајќи го едниот и идеализирајќи го другиот, поетот е подложен на логично раскажување наместо користење на фигури и емоции кои би го зголемиле бројот на фрагментите на чувствителност за децата и на детството. Идеализирајќи го солидниот и вредниот, тој го потенцира значењето на трудољубивоста што е императив за опстанокот на човекот. Така, во стиховите: „Денес богат, утре сиромашен може да бидеш / Од мрзливост корист никогаш за никого; нема“ подвлекува дека без труд и без работа човекот не може да живее потпирајќи се на своето богатство бидејќи како сите нешта, така и богатството е минливо во животот. Тој настојува да ја идеализира трудољубивоста како една позитивна карактеристика. Во басните, како еден вид

посебност на неговата литература, тој знае како да ја погоди целта, да ги раздвижи читателите и да им пренесе поука и корисно искуство.

Темата е определена од побудите на писателот – дека цртичка-басната му дава на читателот пример, да му биде животна поддршка. Оттука, поетот им нуди на читателите два вида примери: едниот е мрзлив, а другиот вреден. Писателот ја увеличува вредноста на трудољубивоста, им се восхитува на вредните ликови и како контраст на овие доблести ни ја покажува мрзливоста од која се згрозува и ја осудува. Луѓето што постигнуваат успех преку работа, го прифаќаат добриот совет на своите постари и се обидуваат да бидат совесни и уредни, се истакнуваат како модел за трудољубивост и за позитивност. Расипништвото или алчноста се недостатоци што може да доведат до неуспех, оштетување или несреќа и затоа луѓето што ги носат овие особини се примери што не треба да се имитираат.

Истакнувајќи го поучувањето како примарна компонента на поетската функција и имајќи предвид дека поезијата поради својата моќ треба да биде трансмисија и градител на моралните принципи, очигледно е дека Хикмет во голема мера ја потчинува поезијата на дидактичките цели и го потенцира нејзиниот педагошки утилитаризам. Меѓутоа, во поетското творештво за деца од неговото време, дидактиката била нагласена како важен фактор на оваа книжевна форма и била видливо присутна во литературите кои биле далеку поразвиени од турската. Според тоа, Хикмет не бил исклучок имајќи го предвид големиот удел на неговата учителска професија, а и временскиот период во кој е создадено неговото дело.

3.2.2.2. Прозните творби на Абдулхаким Хикмет Доган

Меѓу литературните творби на Хикмет успеавме да утврдиме голем број кратки раскази кои претставуваат сублимација на прозното и на поетското творештво на авторот. Како во сите книжевни видови во кои се обидел авторот, така и во неговите кратки раскази се забележуваат многу препознатливи елементи, заеднички и општи. Тоа е амбиентот – творештвото на Хикмет потекнува од еден препознатлив регион, тоа се потпира врз неговата историја, врз неговите сограѓани, врз настаните што се случувале околу него и

приказните што често се прикажувале во тој регион. Исто така, и јазикот што авторот го користи како сопствен јазик е една од значајните карактеристики во тоа творештво, што му припаѓа на истиот регион, односно на местата за кои тој говори. Колку и да е авторот врзан за сопствениот простор, неговата литература за деца не се толкува како регионална. Причината за тоа се крие во неговата моќ да оствари една универзализација на кажувањето, да се поткрене тој мал простор на ниво на општоважечко и општочовечко.

Споменатите кратки раскази на авторот кога се читаат во континуитет, претставуваат не само одделни раскажувачки целини туку и делови на еден мозаик што се поттикнуваат и се дополнуваат. Тие во себе содржат едно високо својство, т.е. тие се градени врз настани и судбини, состојби и појави кои навидум изгледаат сосем обични, но од кои може да се издели нешто што го преминува опсегот на нивното буквално значење. Авторот ненаметливо, низ магијата на раскажувањето, на неважните нешта им дава сè повеќе значење, сè повеќе ги крева во сферата на релевантното за човекот.

Тој не гради претстава за светот врз основа на една сложена фабула чијашто конструкција би определила некој условен настан и би барала подинамичен ритам на настаните, туку фабулата е тенка, ѝ недостасува заплет, но содржи една атмосфера, дух и арома. Композицијата е нешто поцврста во наративните делови како посебни целини заокружени во анегдоти. Анегдотската нарација, хумористичната мудрост на говорот и сугестивноста на изразот се својствени за неговата проза за деца. Главниот наратор е или самиот писател или еден од главните ликови на расказот. Самата мотивација како да се движи по површината на една ситуација со која одвај се насетуваат контурите на порелјефно структурираната фабула.

Прозата за деца на Хикмет покажува широк и разновиден дијапазон на уметнички односи според темите што ги реализира во своите наративни форми т.е. кратки раскази. Во нив постојат сериозност и хумор, игри и лекции, животно искуство и имагинација. Неговата проза сјае со изобилство на мотиви и теми и свежина на искуството. Писателот сведочи за развојот на општеството и на човечките судбини, тој искрено ги забележува реакциите својствени за неговата природа. Потрагата и двоумењето, стравот и радоста, возбудата и грижата, посветеноста и вербата во добрите човечки намери за создавање посреќен живот, ја претставуваат неговата внатрешна сила која инстинктивно бара да го добие својот израз.

Овој постојан емотивен ангажман и присутност со својот збор и дело во животот, зборуваат за континуитетот на неговиот творечки пат во прозата.

Станува збор за реалистички раскази во кои Хикмет се јавува како раскажувач што се задоволува со скицирање на јунакот и на фабулата. Во нив има живописни разгледници од зоопаркот – за козата (Ш Никае – Расказ Ш), за рибата (Çalışkan Balıkçı – Вреден рибар), за птицата (Kuşlar – Птици), за пчелата (Ağ ve Tembel Çocuk – Пчелата и мрзливото момче), за пеперутката (Kelebek – Пеперутка) итн. А детето е ставено во ситуација да ужива во сликата што му е понудена од некое катче од зоолошкиот свет, но истовремено се насочува да размислува за вистински и измислен релјеф. Дури потоа се доаѓа до императивот на педагошката идеја. Неговите кратки раскази се создадени врз една основа која е повеќе анегдотска одошто тематски широко поставена, додека анегдотата врз основа на која се гради расказот е сосема неразработена. Анегдотата се открива на крајот на расказот со што се исцрпува основното значење на расказот.

Фабулата на неговите кратки раскази е доста кратка и еднослојна и може да се прочита во еден здив. Добиваме чувство дека авторот ненадејно го завршува расказот и со тоа остава впечаток на извесна недореченост. Се опишуваат општи настани без особени ознаки на местото, без портрет на личностите. Во него нема многу од она фантазирање на светот што може да го сретнеме во расказите од поново време, туку тој повеќе е скица отколку вистински расказ. Тие се остварени како фрагменти на една замислена целина што авторот ја знае, но не ја искажува во сета нејзина интегралност. Така што во поглед на фрагментарноста, може да се постави прашањето: дали се работи за намерно писателско стеснување на ткивото на расказот или за недостиг на подолг здив. Ни изгледа дека авторот намерно го поедноставува дејството и го сведува само на еден настан или на едно чувство кое штом ќе се исцрпи, веднаш доаѓа крајот на расказот. Со право може да заклучиме дека Хикмет владее со детаљот и умее да го дополни и да го догради до таа мера што од една мала фабула создава голем тек и вешто го извишува фрагментот до нивото на парабола значајна за цел еден живот.

Во неговиот расказ се појавува детето јунак, детето субјект на расказот, а исто така, во дел од нив се појавуваат и животните што го опкружуваат детето во реалниот живот како персонафицирани ликови. Главниот јунак на расказот, било тој да е дете или некое животно,

е самостоен и има исклучителен карактер. Тој никогаш не е осамен, секогаш е опкружен со други личности што се јавуваат околу него или како контрастивни или како дополнувачки, кои како и главниот јунак се лоцирани во колективот. Главниот јунак постојано се јавува или како репрезент на општата судбина или како исклучок од општиот тек. Но особено важно е тоа што низ него се согледува далеку поширок човечки простор, се откриваат други судбини, животните услови, а и перспективата и начинот на толкување на животот на луѓето.

Еден од дејствувачките фактори во неговите кратки раскази е атмосферата, која претставува една емотивна состојба градена врз надворешни белези што се искажуваат кај личностите, во нивното однесување и во самиот говор. Атмосферата не е елемент или исказ на потесна амбиентација која ќе ги определи ликовите, туку таа е слој во краткиот расказ што има функција да го назначи контекстот во кој се случува расказот – контекстот на една епоха, на едно време и на една состојба во која човекот е лоциран. Тоа е атмосферата на времето во крајот во кој живее Хикмет, која претставува поттик и поаѓалиште за откривање на судбината на луѓето. Тоа е време на големи социјални промени и настани што се одразуваат посредно, низ внатрешниот однос на ликовите кон големите промени. А во расказите не се анализира времето што ги предизвикало, тие повеќе се сведоштво за едно време што го искажува присутник како еден исказ на првото согледување на светот – своевидно, чисто и длабоко.

Една друга особеност на неговото прозно творештво се состои во тоа што сите негови кратки раскази ги обединува континуируваниот хуманистички став на писателот, од оние во кои на дескриптивен начин се соопштуваат согледувањата до оние во кои се врши симболизација. Следната одлика би биле тематиката и мотивите што се рефлексција на широкото интересирање на писателот, кое се движи од публицистичкото до алегориското видување на судбината на човекот од тој период, посебно на турскиот човек во него.

3.2.2.2.1. Тематска класификација на кратките раскази за деца на

Абдулхаким Хикмет Доган

Хикмет е учител и раскажувач со широк избор на теми од најнепосредното искуство со детскиот свет. Повеќе од очигледно е дека се работи за даскалски раскази со широк спектар на позитивни влијанија во воспитно-образовниот процес, истовремено и книжевен оглед на писателовите сопствени учителски и педагошки искуства од релацијата ученик – четиво – учител. Во прозното творештво на Хикмет наидовме на триесет и осум кратки раскази што се објавени во учебниците „Лекции по турски јазик“. Тие заземаат едно специфично место во наставниот материјал. Во училиштата тоа се први наставно-образовни четива што претставуваат своевидна школска лектира, која им служи на малите ученици од рана школска возраст, и затоа заслужуваат особено внимание и почит. Затоа Хикмет, пред сè, е учител, а потоа писател. Оттаму би рекле дека Хикмет како писател е нужност на времето за во книжевната историја да остане како трајност.

Во неговите творби за деца варираат разни мотиви, од просветни, родољубиви до моралистички во кои се осврнува на колективната народна судбина и на колективниот јунак што го олицетворува самиот народ, чувствувајќи го судбинското во својот народ. Разговорноста е едно нивно генеричко обележје. Авторот во своите текстови го актуализира враќањето кон животната стварност, односно кон реалистичкото одразување како на историската, така и на конкретната писателска стварност. Тој е прозаист на контрастот т.е. основната негова етичка формула е опозицијата добро – зло. Секојдневието, родниот пејзаж, ритамот на времето, брановите во социјалната стварност на работничката класа и на неговиот народ во неговите текстови за деца се наоѓаат во непрестајно творечко проникнување, создавајќи уверлив и изразно мошне импресивен наниз од автентични лирски слики. Сите тие слики се рефлексии од сопствените доживувања на авторот и траги на дијалектичкиот од на времето. Тој не е само надарен туку и школуван писател за деца. Тој пее и раскажува за градителскиот ентузијазам на народните маси, пред сè, на младината, за социјалистичката реконструкција на градот и на селото. Лесно може да се воочи дека се тоа секојдневни луѓе од самата периферија на животот, а во поттекстот се лирските и општочовечките пораки.

Во неговото прозно творештво за деца, главно, варираат интимните реминисценции на детството и на руралниот пејзаж со контрастни бои. Лирскиот исказ најчесто е директен, идејата јасна со краток естетски здив. Идејноста ја истакнува во прв план на творечкиот чин, а како застапник на една идеја искрено верува во она што го пишува. Ниту во еден момент не се откажува од етичкиот принцип на литературната ангажираност. Неговото дело е дело во развој, повеќе или помалку оформено, но и со знаци на еден процес во кој се можни пресврти и изненадувања во вредносна смисла. Во некои од неговите творечки дела постои почетништво, што покажува дека уште не се осмислени сите негови креативни амбиции.

Во своите кратки реалистични раскази во кои до целосен израз доаѓа големото искуство на авторот, како и неговите сфаќања, сознанија и пораки за човештвото, најистакнати теми се: семејна љубов, воспитание, љубов кон татковината, трудољубивост, праведност, човекољубие, животински свет, годишни времиња, сираци и други.

3.2.2.2.1.1. Животниски свет

Хикмет се служи со традиционалниот реалистички манир и со евокацијата од сопственото детство. Кон прекрасниот детски свет во една омилена селска средина, писателот сепак најмногу се поставува како татко, без премногу свој внатрешен инфантилизам. Како писател набљудувач, тој ужива во светот на детството што го замислува, но остатоците од сопственото детство ретко се будат во него за да и самиот стане дете и да се смеша со децата. Тоа лесно може да се забележи и од неговиот краток расказ со наслов „Kuşlar“ (Птици), за кој тешко може да се рече дека е вистински расказ, туку повеќе скица за расказ во кој писателот ги открива корисните својства на птиците во природата:

Kuşlar

Kuşlar pek faydalı hayvanlardır. Onları sev, yuvalarını bozma; yavrularına dokunma... Çünkü: onlar çiftçilerin yardımcılarıdır. Bazı zararlı hayvanlar da vardır. Onlara da dokunma. Zira: sonunda yine zarar gören sen olursun.³²⁷

Птици

Птиците се многу корисни животни. Сакај ги, не вознемирувај ги нивните домови; не допирај ги нивните деца ... Затоа што: тие се помошници на земјоделците. Постојат и некои штетни животни. Не допирај ги ниту нив. Затоа што: на крајот ти си тој што ќе биде повреден.

Очигледно е дека писателот ги имал предвид, пред сè, малите читатели како читателска публика што треба да ги прифати неговите дела. Тој како да сака да му соопшти на малиот читател дека сè во природата има своја функција и за птиците, кои ги поместува меѓу корисните животни како помошници на земјоделците, поради што и го предупредува детето да не ги вознемирува. А од друга страна, напоменува дека постојат и штетни животни за кои, пак, го советува да не ги вознемирува и нив велејќи: „ на крајот, ти си тој што ќе биде повреден“.³²⁸ Тој ги советува децата да не го загрозуваат нивниот мир и опстанок. Покрај чинот на осуда, писателот им дава и совети на децата како што и не треба да бидат. Би можело да се заклучи дека руралната средина му е многу поблиска, дека таа е освоена и дека писателот со посебно развиени сетила го чувствува пулсот на таа средина и нејзините многубројни вибрации.

3.2.2.2.1.2. Семејна љубов

Во своите раскази, писателот отвора прозорец кон еден свет и еден живот каков што го живее и каков што го присакува детето, понекаде и со извесна блага идеализација во глетката, сосем во духот на детството како една наивна психологија. Еден од тие раскази е

---

³²⁷ Abdülhakim Hikmet, *İkinci Kısım Türkçe Dersleri*, Sarayevó: Zemaylska Matbaası, 1923, 18.

³²⁸ Abdülhakim Hikmet, op. cit., p. 18.

и расказот со наслов „Öğle Yemeği“ (Ручек), во кој авторот се осврнува на среќата и на топлината во семејната атмосфера, раскажувајќи топло, со полно срце, како писател педагог, кој со своето големо животно и творечко искуство ги презентира вистинските убавини за животот со простосрдечноста на раскажувачкиот збор:

Öğle Yemeği

Vakit doldu ... demek. Yemek zamanı. Ha!... İşte babam, kardeşim, hemşirem; hepsi sofraya kurulmuşlar. Önlerinde: bardak, tabak, kaşık, çatal, bıçak, ekmek var. Şimdi annem; yemek getirecek. İşte ben de gidiyorum. Hepimiz birlikte, ailece yemek yemeye!... Ooh! Benim için ne saadet...annem, babam, kardeşim, hemşirem; hepsi de yanımda!...³²⁹

Ручек

Времето помина ... значи, време е за јадење. Ха! ... Еве ги, татко ми, брат ми, мојот сосед; сите беа наместени на масата. Пред нив се: чаши, чинии, лажици, виљушки, ножеви, леб. Сега мајка ми; ќе ни донесе храна. Еве, и јас одам. Сите заедно да вечераме како семејство!... Ох! Какво блаженство за мене ... мајка ми, татко ми, брат ми, соседот; сите се со мене!...

Во расказот владее една позитивна атмосфера полна со љубов и среќа која произлегува од семејната радост и топлина. Онаа внатрешна, лирска и интимна топлина едноставно се лепи до срцето и предизвикува силни ефекти кај својот читател. Тој особено ги истакнува вредноста и значењето на заедно поминатото време на семејството за време на ручекот, како еден важен семеен чин што влева бескрајна радост и среќа, а и чувство на доверба во душата на реципиентот.

Сè е едноставно кажано со полна спонтаност и во прво лице еднина, во т.н. техника на јас-раскажување, како една општопозната постапка преку која авторот се идентификува со главниот наратор на приказната. Сеедно дали делумна или целосна, авторовата идентификација со главниот наратор е значаен показател дека авторот не е надвор, туку

---

³²⁹ Abdülhakim Hikmet, op. cit., p. 21.

внатре, како една подвижна свест и една функционална присутност на раскажувачката структура.

3.2.2.2.1.3. Праведност и човекољубие

Голем број од неговите кратки раскази ја илустрираат писателската потреба да го открие светот на ученичкиот живот, ученичката интима и неговите игри и дилеми. Тие содржат по некои дијалошки фрагменти како сведоштва за едно настојување да се забележат исечоците од шареноликиот ученички свет и за него да се остави една трага во времето. Во краткиот расказ со наслов „Hikaye II“ (Расказ II), авторот на прв план ги потенцира карактеристиките на праведноста и човекољубието, за кои смета дека се најпогодни предуслови за позитивна човечка ориентација во општеството, како важен фактор за создавање на карактерот на детето. Наративниот стил во овој расказ звучи час како мудрец – час како шегација, а во секој случај човек со големо искуство кој не крие дека неговиот расказ треба да биде и поучен и забавен, иако вториот не секогаш е успешно остварен. Педагошката лекција на авторот во случајов можеби е и симплифицирана имајќи го предвид фактот што кај него преминот од една во друга состојба психолошки не е доволно обработен, а штом е така и естетската вредност на неговиот исказ не би можела да ја содржи очекуваната нужна животна уверливост:

Hikaye II

Muallimin biri; çocuklara haksızlığın ne demek olduğunu anlatmak için der ki:

„Haksızlık, ne olduğunu biliyormusun Hüseyin?

Hüseyin:

„Hayır efendim!....“

Muallim:

„Bak! Anlatayım!...Mesela: ben arkadaşına bşr gurabiye versem... sen de arkadaşının elinden onu kapacak olsan ... ne yapmış olursun?...“

Hüseyin:

„Tekrar benden kapmasın diye ağzıma atarım“.³³⁰

Приказна II

Еден од учителите; За да им го објасни на децата значењето на зборот неправда, тој ги прашува:

„Дали знаеш што е тоа неправда, Хусеин?“

Хусеин:

„Не учителе! ....“

Учителот:

„Гледајте! Дозволете ми да ви објаснам! ... На пример: ако му дадам една гурабија на твојот другар ...и ти ако ја украдеш гурабијата од неговата рака... што би направил? ...“

Хусеин:

„Би ја ставил в уста за да не ми ја одземе повторно“.

Но сепак, расказот има една амбиција: со што поедноставен јазик да ја прераскаже случката од училишниот живот на малите деца, а со тоа на најнепосреден начин и со една куса нарација да воспостави идејно-морален контакт со својот масовен читател. Раскажувањето на авторот е непосредно и кусо, дури и со нешто репортерско во реченицата, во која и не се забележува некое задлабочување во душата на ликовите. А при крајот на расказот вклучува и елементи на благ хумор за полесно и преку забава да ја постигне својата цел. Пишувањето со читлив и едноставен јазик без стилски украси нè наведува на помисла дека делото на Хикмет како да се стреми да биде популарна и лесно прифатлива литература за едно време и за едни луѓе во таа пресвртничка епоха.

---

³³⁰ Abdülhakim Hikmet, op. cit., p. 12.

Како писател, Хикмет секогаш тргнува од стварноста која со своите карактеристични белези се препознава во неговиот исказ. Затоа не е случајно што на некои места, т.е. во дијалогските фрагменти се забележува писателовиот гостиварски говор: сочен, звучен, мелодичен. Тој покажува едно развиено чувство за колоритот на својот јазик користејќи го творечки, со мерка.

3.2.2.2.1.4. Трудољубивост

Култот на трудот е тема што често се истакнува во кратките раскази на Хикмет. Има неколку раскази што писателот ги посветил на идеалот на трудот и трудољубивоста, во кои јасно ги слави трудот и човечкиот напор во општеството, без кои, како што вели авторот, *„немаш право да живееш“*.

Во расказот со наслов „Arı İle Tembel Çocuk“ (Пчелата и мрзливото дете), кој ни служи како пример во кој е обработена темата трудољубивост, основната мисла е дека само преку работа, упорност, потпирање на другите луѓе и искреност, човекот може трајно да ги оствари своите соништа и да се бори за место во општеството. Тој подвлекува дека сè и секој во ова општество има некоја должност и ако секој ја извршува својата должност, татковината, а воедно и општеството, ќе се развие и ќе се унапреди, што ќе значи подобар живот за сите:

Arı ile Tembel Çocuk

Tembel çocuğun biri, bir arıya dedi:

- Arı!... Sen hep uçarsın, istediğin yerlere konar, zevk safa edersin. Senin zevkini, keyfini bozacak, kaçırarak mektebin, vazifen yok... Senden kimse bir şey istemez, yan gelir, rahatını bakarsın. Ooh ne saadet!...

Arı:

- Çocuk!... Sen pek aldanıyorsun. Bu dünyada başı boş gezen canlı, cansız hiçbir şey yoktur. Herkesin, her şeyin bir işi, bir vazifesi var. Vazifesini yapmayan haindir. Onun yaşama hakkı yoktur. Benim de işim, vazifem var... Benim vazifem: "bal" ve "bal mumu" yapmaktır. İşte... senin seve seve yemekte olduğun tatlı "balı" yapan benim.

Bunu yapmak için erken erken uyanır, kalkarım, kırlara, bağlara, bahçelere koşarım, çiçekten çiçeğe konar "balı" toplarım. Yüz kırk dirhem bal yapıncaya kadar ikibuşuk milyon kadar çiçeğe konar, onları soldurmamak şartıyla emerim... Acaba bu işi sen az mı görüyorsun? ... Yoksa: herkesi, her şeyi kendin gibi tembел mi sanıyorsun?...³³¹

Пчелата и мрзливото момче

Едно мрзливо момче ѝ рече на пчелата:

- Пчело! ... Секогаш леташ, леташ каде што сакаш и уживаш. Немаш училиште или некоја должност да ти го расипе твоето уживање или да пропуштиш нешто. Ох, какво блаженство!

Пчелата:

- Момче! ... Не си во право. Нема ништо живо и неживо на овој свет што седи залудно. Секој и сè има своја работа, своја должност. Тој што не ја извршува својата должност е предавник. Тој нема право да живее. Јас имам и работа и должност ... Моја должност е да направам „мед“ и „пчелин восок“. Еве ... Јас сум таа што го прави слаткиот „мед“ што со задоволство го јадете.

За да го направам ова, се будам рано, станувам, трчам кон полињата, лозјата, овоштарниците, го собирам „медот“ од цвет на цвет. Додека да направам сто и четириесет дирхеми мед, летам на два и пол милиони цвеќиња и ги цицам, под услов да не венеат ... Малку ли ја гледаш оваа работа? ... Или: Мислиш дека секој и сè е мрзливо како тебе?

Писателот ја обработува темата преку соодносот меѓу децата и животните што, главно, е конвенционален: исходот речиси секогаш е познат или се насетува од меѓу

---

³³¹ Abdülhakim Hikmet, *Dördüncü Kısım Türkçe Dersleri*, Saraybosna: Zemaylska Matbaası, 1926, 228.

редовите. Детето е визуелен набљудувач на прикажаната пчела во лет која го симболизира трудољубието, а меѓу нив владее една пријателска врска.

Меѓу кратките раскази на Хикмет што, исто така, сакаме да ги илустрираме под овој поднаслов, со оглед на тоа што и тој се осврнува на истата тема – култот кон трудот, а воедно поради тоа што ќе ни служи и како пример за еден негов хумористичен расказ со анегдотска нота, е и расказот „Servetini Kaybeden Bir Adam“ (Човекот што го изгуби своето богатство). Расказот е повеќе од анегдотски карактер и според начинот на развојот на фабулата. Тој е врзан за една определена општествена класа или определен крај или менталитет на човечкиот крај со многу концизен наратив, суптилен хумор и наравоучение. Анегдотата се наоѓа во основата на комичното или трагичното профилирање на ликот. Има слика на само една ситуација, едно прашање и одговор, една карактеристика на една личност. А хуморот е тука катализатор, светлосна искра во темните простори на човечката загриженост.

Servetini Kaybeden Bir Adam

Varını yoğunu sarfederek fakir düşen bir adama arkadaşlarından biri bir falcı tavsiye eder. Zavallı hemen falcıya koşar, talihinin ne zaman iyileşeceğini sorar.

- Falcı da, bakla ve fasulye taneleriyle boncuklarını biraz karıştırdıktan sonra der:
- “Tamam yedi sene sonra rahat edeceksin!”
- O da:
“Demek yedi sene sonra eski servetim yerine gelecek!” der.
- Falcı da der:
“Hayır... öyle değil. Sen o müddet zarfında fakirliğe alışacaksın!”³³²

---

³³² Abdülhakim Hikmet, İkinci Kısım Türkçe Dersleri, Sarayev: Zemaýlska Matbaası, 1923, 24.

Човекот што го изгуби своето богатство

Еден од пријателите му препорача една гатачка на човекот што станал сиромашен трошејќи ги сите пари. Кутриот веднаш потрча кон гатачката и праша кога ќе му се подобри среќата.

- Гатачката, откако ги измеша гравот и мешунките со украсните камчиња, му рече:

- „Добро, ќе ти биде удобно по седум години!“

- А тој:

„Така, по седум години моето старо богатство ќе биде вратено!“, вели тој.

- Гатачката му одговори:

„Не, тоа не е така. Ти за тоа време ќе се навикнеш на сиромаштијата!“.

Анегдотата во народната литература се појавува како варијанта на смешна приказна, но понекогаш анегдотата може да има и сериозен карактер, како што се анегдотите на Насредин-оца, историски потврдена личност од 13 век, мудрец со светска слава и мошне успешен автор на смешни приказни и анегдоти.³³³ Хикмет веројатно бил под влијание на народното творештво, а особено на Насредин-оца како прв турски народен сатиричар кој со својот непредвидлив и луциден хумор секогаш стои на страната на народот и на неговото исконско трагање по правдата, што е и сосем природно како што истото го истакнува и Друговац, велејќи: *„Сосема редовна е појавата кога се раѓаат нови национални литератури, првите периоди од нивниот развој да поминат во свртување кон богатиот извор на народното творештво“*.³³⁴

Главниот јунак за да ја надмине неизвесноста во однос на понатамошниот свој живот, наместо да се фати за работа и да се потруди да заработи од она што бесмислено го потрошил, тој очекува помош од гатачката која, во овој случај, го дала најлогичниот и најсигурниот одговор. Хикмет како да сакал да предупреди дека со судбината е опасно да се игра и со животот е недопустливо да се шегува! Моралната поука е во тоа: секоја шега

---

³³³ Радмило Димитријевиќ, *Теорија књижевности - са примерима, лирска и епска поезија*. Београд: Вук Караџиќ, 1969, 474.

³³⁴ Миодраг Друговац, *Историја на македонската книжевност XX век*, Скопје: Мисла, 1990, 183.

има лице и опачина. Крајот на играта секогаш е неизвесен и, всушност, таа неизвесност и непредвидливост на крајот треба да служи како опомена.

3.2.2.2.1.5. Воспитание

Ги има повеќе на број расказите на Хикмет во кои тој се обидува да го поучи и да го образува младиот читател, внесувајќи по нешто од менталитетот и од искуството на човекот од селото кој, обично, е претставен како добродушен, храбар, питом, широко насмеан, шегација и човек со големо животно искуство. Речиси во секој негов краток расказ, малиот читател распознава по некое од тие искуства, елементарно раскажани со реалистичен јазик со кој авторот често и самиот се идентификува. Хикмет навистина е мајстор во описите на ситуациите во кои ќе се најдат неговите јунаци, возрасни, деца или животни. Со избрани зборови и со мирен раскажувачки тон ја развива нединамичната и едноставна фабула, извлекувајќи од своето сеќавање и по некој личен детаљ што ќе го дополни со смислата на своето лично животно искуство. Во расказот „Hüseyin ve Babası“ (Хусеин и татко му), на пример, се забележуваат убавите белези на неговата раскажувачка дарба, неговата способност да ја долови таинственоста на светот и човековото место во неговите широчини што може да се забележат од наредниот фрагмент од истоимениот краток расказ:

Hüseyin ve babası

- A... bu nasıl olur babacığım?... şaka mı ediyorsun? Hiç dünyanın bir sonu, bir ucu, bucağı olmasın olurmu?... Bana kalırsa hep yürüsek elbette bu dünyanın bir ucunu buluruz.
- Hayır oğlum!... bulamazsın... böyle dosdoğru gitsek yine buraya... bulunduğumuz yere gelirsin...
- A!... Ne söylüyorsun babacığım?... bu hiç olurmu?...
- Olur ya!... Bak! Anlatayım... nasıl?... Dünya portokal gibi yusuvarlaktır. Elini portokalin yanına yerleştir, sağdan sola yürüt... tekrar evvelce parmağımı yerleştirdiğin yere gelmez misin?...

- Evet babacığım!... Anladım. Teşekkürler ederim.³³⁵

Хусеин и татко му

- А ... како е можно тоа, тато? ... се шегуваш? Дали е во ред светот никогаш да нема крај? ... Мислам дека ако одиме цело време, секако, дека ќе најдеме еден крај на овој свет.
- Не, синко! ... нема да најдеш ... ако одиме директно вака, ќе се вратиш овде ...
- А! ... Што зборуваш тато? ... дали е можно тоа? ...
- Сигурно! ... Погледни! Дозволи ми да ти објаснам ... како? ... Светот е кружен како портокал. Постави ја раката на работ на портокалов, оди одесно кон лево ... нема ли да се вратиш таму каде што претходно си го ставил прстот? ...
- Да, тато! ... Сфатив. Ти благодарам.

Во вешто осмислените дијалози, кои се интересни и го задржуваат читателското внимание, авторот низ устата на малиот Хусеин го поставува прашањето: „*Како е можно светот да нема крај?*“, со што ја изразува љубопитноста на детето за светот кој му изгледа мистериозен. Од одговорот што го добива од татко му, Хусеин станува свесен дека светот има тркалезна форма што личи на портокал и дека од кое било место да тргне, пак на крајот ќе стигне на првичното место од каде што тргнал. Повеќе од очигледно е дека се работи за еден дидактичен расказ со силни воспитно-образовни цели во кој низ устата на таткото, писателот, како дидактички загрижен соговорник на детето, настојува да ги пренесе своите искуства и сознанија на младите читатели. Оттука, за овој краток расказ, како и за голем број други раскази на авторот, со својата еднообразност, наивност на содржината, а и со бесконфликтноста на фабулата и со наметливата порака, од наша временска дистанција не може да речеме дека достигнале високи уметнички вредности.

Во однос на уметничките вредности на литературата за деца, толкувајќи го книжевното дело за деца од аспект на своите теориски сознанија, Милан Црнковиќ смета

---

³³⁵ Abdülhakim Hikmet, *Dördüncü Kısım Türkçe Dersleri*, Sarayev: Zemaylska Matbaası, 1926, 238.

дека книжевноста за деца „не ѝ е слугинка на педагогијата во практична смисла, иако уште како да придонесува за остварувањето на воспитните, а во значителен дел дури и во образовните цели, како и за книжевноста воопшто чијшто дел е таа“.³³⁶ Поаѓајќи од ова гледиште, понекогаш со своите пораки и сознанија во одделните раскази, како што е случајов и во овој расказ, во кој се соопштуваат извесни сознанија од предметот Географија, се добива впечаток дека педагогот Хикмет го потиснува уметникот Хикмет, што делумно одзема од уметничката топлина што го загрева малиот читател. Неговите ликови понекогаш ни изгледаат како да патат од сериозност. Во овој контекст, Друговац посочува дека кога станува збор за книжевно дело, тоа значи дека во прашање е определена естетска аргументација и додава дека без естетската аргументација секоја расправа за книжевноста е беспредметна. Меѓутоа, во продолжение подвлекува дека „во историјата, меѓутоа, има епохи кога пред книжевноста стојат некои задачи или задолженија со кои таа воспоставува однос на идејно, воспитно и др. целесообразување,...“.³³⁷ Ова согледување на Друговац ни ја разјаснува причината за прекумерното истакнување на дидактичките елементи и на педагогизирањето во книжевноста за деца што, веројатно, е резултат на задачите кои стојат пред книжевноста – да ги задоволи потребите од воспитно-образовна материја во наставата. Со оглед на тоа што Хикмет овие кратки раскази ги напишал и ги објавил во дваесеттите години од минатиот век, ни станува јасно дека тие се во духот на времето како одгласи на актуелната општествена идеологија и на социјалистичкиот реализам во тоа време и дека тогаш книжевните творци сè уште имале високо мислење за воспитната улога на книжевното творештво за деца, која ја сметале за задача на книжевноста да го збогати знаењето на детето и да го воспитува. Но, овој одглас на општествените задачи и идејните и воспитните цели на литературата за деца не застанал ни по Хикмет, тој одглас продолжува сè до Втората светска војна, а и по ослободувањето на татковината.³³⁸

---

³³⁶ Milan Crnković, *Dečja kniževnost*, Zagreb: Školska knjiga, 1969, II izdanje, 13.

³³⁷ Миодраг Друговац, *Македонската книжевност за деца и младина*, Скопје: Детска радост, 1996, 116.

³³⁸ Миодраг Друговац, *op. cit.*, p. 143.

3.2.2.2.1.6. Годишни времиња

Уште една тема на која се осврнува Хикмет во своите раскази се годишните времиња и за секое од нив посветил по еден краток расказ. Со комбинација на визуелни и акустични впечатоци ги евоцира звукот и здивот на годишните времиња со сите нивни привлечности и можности за да овозможат игра и доживување на убавината. Во меѓу редовите на расказите, може да се почувствуваат ехото на природата, мирисот и боите на пролетта, летото, есента и зимата, кои се полни со живот, топлина и сонце. Еден од тие раскази ни го презентира годишното време пролет што се насетува и со самиот наслов на расказот „İlkbahar“ (Пролет), како и уште три раскази за другите годишни времиња: „Yaz“ (Лето), „Sonbahar“ (Есен), „Kış“ (Зима). Авторот релјефно ги отсликува сите годишни времиња со сета нивна убавина, настојувајќи да му ги предочи на малиот читател: полињата, пеперутките, дрвјата, цвеќињата, животните, птиците, растенијата итн., како свет што е на дофат на рацете на детето. Притоа, писателот се обраќа кон сосем малото дете што е љубопитен набљудувач и мошне претпазлив учесник во големата игра на таа опишана природа. Основната мисла му е преку сликите на годишните времиња да го едуцира својот мал читател околу нивните карактеристики, што ни потврдува дека Хикмет е раскажувач со педагошка умисла:

İlkbahar

Bahar geldi. Kırlar... bir hali gibi yeşillendi. Ağaçlar; yaprandı. Kırmızı, mor, pembe, sarı, mavi çiçekler;ömisk gibi kokmaya başladı.

Artık... her şey, herkes, şen!...

İşte burada çiftçi, çift sürüyor, ekinci; tarlasını ekiyor, bahçıvan; bahçesindeki meyve ağaçlarını buduyor, toprağını belliyor. Çocuklar da; menekşeler topluyor, kelebekleri kovalıyor... Ey sevimli bahar!... Niçin daima devam etmezsin?...³³⁹

---

³³⁹ Abdilhakim Hikmet, *Üçüncü Kısım Türkçe Dersleri*, Sarayevu: Zemaylska Matbaası, 1923, 86.

Пролет

Дојде пролетта. Полињата ... позеленија како тепих. Дрвја; се исполнија со лисја. Црвените, виолетовите, розовите, жолтите, сините цветови почнаа да мирисаат на парфем.

Сега ... сè, секој, е весел! ...

Тука е земјоделецот, сејачот; тој го сее своето поле, градинарот; ги реже овошните дрвја во својата градина и ја определува својата почва. Децата, исто така; собираат темјанушки, бркаат пеперутки ... О, прекрасна пролет! ... Зошто не продолжуваш секогаш?

Во горенаведениот расказ авторот ја опишува пролетта во својот полн цвет, која често е присутна во творештвото на Хикмет. Во него мрмори среќниот ритам на пролетното расположение. Цвеќињата, полињата и дрвјата успешно ја изразуваат и ја симболизираат природата во нејзиното будење. Зборовите го дишат здивот на пролетните мириси што ги носи немирниот ветер. Природата како да го зашеметува авторот и се добива впечаток дека тој претпочита да го отвори своето срце во неа. Птиците, камењата, дрвјата, полињата, шумите, сè живее и се спојува во една целина што го исполнува расказот. Разиграноста, лиричноста, а понекогаш и идиличноста како да не му дозволиле на писателот да изгради фабуларен тек во кој ќе ткае животни слики, судбини и атмосфера на настани, кои како да му недостасуваат на овој живописен расказ.

3.2.2.2.1.7. Љубов кон татковината

Пишувајќи во чест на поубавиот и посветол живот, писателот не ги заборавил социјално-патриотските мотиви и напишал раскази што го облагородуваат и го опсипуваат детето со жар за својата татковина и за домашното огниште. Расказот „Vatan Sevgisi“ (Љубов кон татковината) е расказ проткаен со лирски нишки, патриотски чувства, со свеста за значењето на слободата во животот и за вербата во својот народ. Во него доаѓаат до израз сликите од детството, пејзажот на родното огниште и убавините и достоинствата на татковината. Ја слави татковината како едно гнездо кое за ништо не би го сменил:

Vatan Sevgisi

Herkes doğduğu yeri sever, işte buna “vatan sevgisi” denir. Bir hükümdara, bir köylüye, bir vahşiye sorunuz...hepsi, doğduğu, büyüdüğü yeri sever, ondan ayrılmak istemez. Mesela:

Bir çiftçiye deseniz:

“Senin buradaki tarlan pek küçük, evin de fena... benimle beraber gelirsen... sana saray gibi bir ev, ovalar kadar geniş tarla veririm...”

O size ne der bilirmisiniz?...

- “Evet... iyi fakat benim rahatım yerindedir. Bu dediklerin hep senin olsun...”

Niçin böyle vevap verir?...

Çünkü o saf ve temiz yürekle vatanını sever, o babsının anasının, kardeşlerinin bıraktıkları hatıraları zihninden silemez ve silmek istemez!...³⁴⁰

Љубов кон татковината

Секој го сака местото каде што е роден, ова се нарекува „љубов кон татковината“. Прашајте го некој владетел, селанец, дивјак ... сите го сакаат местото каде што се родени и пораснати и не сакаат да го напуштат. На пример:

Ако го прашате некој земјоделец:

„Твоето поле тука е многу мало, а и куќата ти е лоша ... ако дојдеш со мене ... ќе ти дадам куќа како палата, поле широко како рамнина ...“

Дали знаете што ќе ви рече?

- „Да ... добро, но мене ми е пријатно тука. Ова што ми го кажуваш нека биде твое засекогаш...“

Зошто одговара вака? ...

Бидејќи тој ја сака својата татковина со чисто и наивно срце, тој не може и не сака да ги избрише од својот ум спомените што му ги оставиле татко му, мајка му и браќата!

---

³⁴⁰ Abdülhakim Hikmet, *Üçüncü Kısım Türkçe Dersleri*, Sarayevó: Zemaylska Matbaası, 1923, 78.

Патриотизмот е основната побуда на писателот. Родољубивоста е едно поттикнувачко чувство на кое се потпира целокупното негово творештво за деца. Од неа тој црпи моќ за да не поткликне пред тешкотиите и заморот. Тој настојува да го збогати својот род со човечки доблести истакнувајќи ги моралните поуки од националниот и од етичкиот кодекс врз кои треба да се гради карактерот на добрите народни синови, како еден хуман момент кој ѝ дава една посебна одлика на неговата родољубивост.

3.2.2.2.1.8. Сираци

Најдлабоката тага на авторот е дека тој не е во можност да ги ублажи многуте човечки болки со своите зборови, тој знае дека радостите создадени во приказните честопати не може да ги надминат несреќите и да ги истуркаат од срцата на болните деца. Особено пред исчезнувањето на најмилите, пред смртта на човекот што предизвикува чувство на човечко незадоволство, беспомошност пред човечката мизерија, во прозата на Хикмет за деца тоа звучи малку поразлично. Писателот, кој со нетрпение го очекуваше животот заедно со детето, одеднаш се разбуди, стана сериозен и ги виде границите на неговите овластувања. Немоќта е отворено наведена, а нејзиното присуство се чувствува и од зборовите: *„Неколку капки солзи протекоа од неговите темни очи како бисери“*, во тој судбоносен миг кога се чини дека детството засекогаш е изгубено:

Öksüz

Bir mayıs sabahıydı. Zavallı öksüz; erkence uyandı. Vardar nehrinin yanındaki ormana gitti. Güneş doğmaya, etraf pembe nurlara boyanmaya ve ağaçların dalları arasında gizlenen küçük kuşların; yavrularıyla beraber uyanıp hazin hazin ötmeye başladıklarını gördü... Gördü de... o tatlı sesleri dinlemeye daldı.

Kuşların bu hali; zavallı öksüzün yaralı kalbine ziyadesiyle tesir etti. Nihayet... kendini zaptedemedi... Kara gözlerinden inci taneleri gibi birkaç damla yaş süzüldü. Ve hıçkıra hıçkıra kendi kendine dedi:

- Ah!... Niçin benim de sevimli bir annem yok?... Niçin bu alemde benim için sıcak bir kucak, merhametli bir kalp yok?...Niçin bana da:“Kendini üzme, sıkılma yavrum!... diyecek bir ses yok?...!...”³⁴¹

Сираче

Беше мајско утро. Сиромашно сираче; се разбуди рано. Отиде во шумата покрај реката Вардар. Виде како сонцето почна да грее, околината се расветли со розови светла. Малите птици што се криеја меѓу гранките на дрвјата се разбудија со своите чеда и почнаа да пеат тажно ... Виде... и се потопа во слушање на тие слатки гласови.

Оваа состојба на птиците го трогна ранетото срце на сиромашното сираче. Конечно... не можеше да издржи ... Неколку капки солзи протекоа од неговите темни очи како бисери. И плачејќи гласно си рече:

- Ах! ... Зошто и јас немам прекрасна мајка? ... Зошто и за мене нема една топла преградка и милосрдно срце на овој свет? ... Зошто и за мене нема еден глас што ќе ми рече:

- „Не коси се душо, не грижи се ...! ...“

Авторот создава еден уметнички уверлив, изразно мошне импресивен наниз од автентични лирски слики на родниот пејзаж околу реката Вардар, чиј говор е непосреден и едноставен. Сите тие слики се рефлексии од понорните доживувања на писателот и отпечатоци на дијалектичкиот од на времето. На тој од, како негова поттикнувачка енергија и смисла на животот, авторот го сместил својот лик со своите егзистенцијални стравови. Во горенаведениот расказ, всушност, се актуализира токму тој страв од идниот тек на животот и бесперспективноста на малиот јунак, фрлен во времето и во просторот, каде што не може да најде сили да ја поднесе болката длабоко во својата душа поради прерано починатата мајка.

---

³⁴¹ Abdülhakim Hikmet, *Dördüncü Kısım Türkçe Dersleri*, Sarayevu: Zemaylska Matbaası, 1926, 104.

Смртта како реалност, како извор на болка, како прашање и како загатка понекогаш се јавува и пред децата. Дали таа евоцира чувство на тага поради празнината што останува по неа, поради лишувањето од топлина, поради мистериозната неизбежност или поради неможноста да ги блокира нејзините патишта – и колку е траен тој впечаток – Марковиќ вели дека не треба да се очекуваат одговори на овие прашања во литературата за деца, па тој продолжува: „Смртта како една природна појава ретко се појавува бидејќи поставува премногу тежки прашања пред слабото човечко битие“.³⁴² Во делата за деца на Хикмет, таа се среќава само во овој расказ и стои како човечки момент што предизвикува определени чувства и расположенија и ги прави скалите на животните бои и тонови побогати.

Појдовно од гореизнесеното, може да заклучиме дека литературното творештво за деца на Хикмет, кој е една од клучните личности во развојот на литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија, е наменето за читатели од рана школска возраст и од сите социјални слоеви. Историската компонента на содржината има когнитивен и едукативен карактер, пред сè, за младите читатели, така што дури и со овие својства ова дело се вклопува во редовите на оние неколку литературни композиции што го трасирале патот за подоцнежната литература за деца и млади. Со својот креативен пристап, може да се каже дека тој го воспоставува континуитетот на литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија и „го крева нејзиното паднато знаме“.

Иако не навлегува длабоко во детските чувства и се обраќа повеќе на детската свест и разум, поетот и прозаистот изразува остри набљудувања во описната поезија и во прозните написи, а определена општествена нота може да се почувствува и од неговиот став. Неговото излагање на поетската материја има благ, но интересен тек. И во поезијата и во прозата за деца, поетот, кој најчесто се труди да ја усогласи уметноста за едукативните потреби, е на тлото на реални животни чинители и дури ревносно им е верен, па оттука и на најдобрите негови песни и раскази им недостасуваат фантазија и разиграност. Прозата на Хикмет останува значајна литературно-историска појава во литературата за деца од рана школска возраст. Тој не е склон да импровизира или да ѝ овозможи на фантазијата да лета во иреални светови, но сепак го проширува тематскиот опсег во литературата за деца, го условува и го надополнува семејното опкружување на детето со една социјална димензија.

---

³⁴² Slobodan Z. Marković, *Zapisi o književnosti za decu – udžbenici i priručnici*, Beograd: Interpres, 1973, 101.

Неговиот наративен метод ја комплетира развојната скала на реализмот во литературата за деца. Моралните поуки го засилуваат воспитниот фактор на расказите во кои доминираат две бои: социјалната и родољубивата, а и едната и другата се поттици од еден ист хуманистички извор. Се има впечаток дека тој не раскажува за да возбуди, тој раскажува првенствено за да го воспита и да го образува малиот читател. А од неговите поетски и прозни творби детето е добро информирано: информацијата се прифаќа, но трагите од нејзините вистини се бледи, иако има примери во кои пеењето, односно раскажувањето семантички и естетски го надмудрува информирањето од позиција на возрасен, искусен и вешт соговорник на детството.

Ако сумираме, тој е формиран поет со мелодичен стих, упатен во тајните на версификацијата, информиран за поетичките струења и тенденции во неговата епоха. Поетските и прозните нарации на Хикмет им служат на децата за да научат од нив, но не само буквите од азбуката, туку повеќе од тоа. Од неговите стихови и реченици тие ја пишуваат азбуката на животот, учат за смислата на човечкото постоење во овој свет, ја чувствуваат прекрасната природа и ја согледуваат убавината на својата татковина. Неговите дела им помагаат на децата да ги добијат првите претстави за гордоста и за храброста, да развијат во себе љубов кон луѓето и кон слободата. Од нив децата учат да ја читаат прекрасната, но никогаш целосно прочитана книга наречена „Човек“.

ГЛАВА Ш.

1. ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА НА ТУРСКИ ЈАЗИК ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РС МАКЕДОНИЈА

Како што може да се забележи и од гореизнесените оценки и согледувања, литературното творештво за деца на турски јазик на просторот на РС Македонија има свои длабоки корени во минатото. Литературните дела не беа многубројни, но голем број од нив и денес ја имаат својата уметничка вредност. Колку и да беа големи временските периоди во минатото меѓу појавата на одделни творци и литературни дела и колку и да постоеја извесни прекини, сепак може да речеме дека постои еден континуитет во развојот на литература за деца и до ова време. Прекините во тој тек и ретките книжевни појави се само доказ за историските околности и општествените услови во кои се раѓала оваа литература. Се разбира, тука се мисли само на литературата за деца како еден вид уметничка литература вон народната литература, која сепак е едно посебно поглавје, има свој непречен и континуиран развој, а и огромно влијание врз литературата за деца и врз уметничката литература на турски јазик воопшто.

Во една ваква книжевна констелација, во годините непосредно пред Народноослободителната борба повторно почнала да се чувствува извесна активност која би ја нарекле книжевна активност. На состаноците и собирите на формираните литературни групи и кружоци на некои литературни здруженија почнале да се читаат, односно да се рецитираат првите оригинални или преведени песни и раскази што се објавувале во видните списанија на одделни литературни кружоци. Но, војната што започнала 1941 година го прекинала натамошниот развој на оваа активност и сè до ослободувањето на поранешна Југославија, односно на РС Македонија, невозможно е да се зборува за некое книжевно творештво на турски јазик на ова поднебје.³⁴³ Меѓутоа, вистина е дека во текот на Народноослободителната борба се појавиле песни со револуционерна и борбена содржина и на турски јазик. Но, главно, тие биле општопознати песни, преведувани од други јазици и

---

³⁴³ Sureja Jusuf, *Lice zemlje – Antologija savremene poezije turske narodnosti u Jugoslaviji*, Beograd: Grafos, 1979, 6.

адаптирани во духот на турскиот јазик, а првенствено биле наменети за подигање на моралот на оние што биле вклучени во борбата против агресорот и кои го популаризирале создавањето на новиот општествен поредок.³⁴⁴

Дури по ослободувањето како фактори што силно влијаеле врз развојот на современата турска литература за деца на територијата на РС Македонија се јавуваат отворањето училишта на турски јазик, печатењето на весникот „Бирлик“, емитувањето на радиоемисији на турски јазик, основањето на културно-уметнички друштва, а нешто подоцна и театар каде што се прикажувале театарски претстави на турски јазик. Благодарение на разбирањето и на поддршката на социјалистичкиот систем, односно општеството како целина, на територијата на РС Македонија почнал да се јавува пишаниот збор на турски јазик и тоа во една современо квалитативна и потполно нова атмосфера. Во текот на овој период, кој за развојот на една книжевност е многу краток, нагло почнале да се развиваат тие први фиданки кои на секоја книжевна гранка ѝ ги дале првите пупки, а во некои гранки првите цветови, па дури и зрелите плодови.³⁴⁵

Сосема е разбирливо дека во еден толку краток период од пет децении, современата турска литература на територијата на РС Македонија, не можела да го достигне книжевното рамниште на тие книжевности што непречено се развивале и созревале. Но, и покрај тоа, може да се подвлече дека почетничкиот период во некои литературни жанрови, посебно во поглед на книжевно-уметничката вредност на делата, веќе останал далеку зад нас, и дека благодарение на вложениот напор бил постигнат мошне голем степен на зрелост. Во овој контекст, еминентниот писател Суреја Јусуф со право истакнува дека: *„Во книжевностите на народите и народностите на територијата на поранешна Југославија, меѓу литературните жанрови, кои во текот на повоениот период најмногу се развиле, слободно може да се рече дека е тоа, без сомнение, денешното поетско творештво на турската националност“*.³⁴⁶

Повоениот развој на турската литература на територијата на РС Македонија се карактеризира со чести скокови и со решителни промени. Тоа јасно се согледува во

---

³⁴⁴ Hamdi Hasan, „Turkiye kao poseban zavr turske narodne poezije turske narodnosti u Jugoslaviji, 'Sesler'“, Prilozi za orientalnu filologiju (Sarajevo), XXXVIII, 1989, 178-209.

³⁴⁵ Sureja Jusuf, op. cit., p. 7.

³⁴⁶ Sureja Jusuf, op. cit., p. 7.

физиономијата на литературните генерации што се појавија во текот на втората половина на XX век. Врз основа на досегашните истражувања и согледувања, современата турска литература на територијата на РС Македонија според старосната структура на нејзините творци може да се подели, главно, на три генерации: оние што се родени долго пред војната во поранешна Југославија и лично ја доживеале Народноослободителната борба, оние што се родени во годините близу до војната или веднаш по војната и не ја доживеале војната и младата генерација што продолжила да твори врз плодната литературна почва создадена од првата и од втората генерација:

1. Првата генерација ја сочинуваат: Хусеин Сулејман (1910 – 1963), Енвер Тузцу (1916 – 1958), Шукри Рамо (1918 – 1988), Мустафа Карахасан (1920 – 200), Суреја Јусуф (1923 – 1978), Лутфи Сејфуллах (1926-), Неџати Зекерија (1928 – 1988), Махмут Киратли (1929 – 1988), Фахри Каја (1930 – 2020), Илхами Емин (1931 – 2020) и други;
2. Втората генерација ја сочинуваат: Реџеп Мурат Бугарич (1934 – 2016), Есат Бајрам (1934-), Нусрет Дишо Улку (1938-), Хасан Мерџан (1944-) и други;
3. Третата генерација ја сочинуваат: Авни Енгуллу (1947-), Сабахатин Сезаир (1947-), Авни Абдуллах (1948-), Фахри Али (1948 – 2016), Алаатин Тахир (1949-), Суат Енгулу (1950-), Сабит Јусуф (1957 – 2007) и други.³⁴⁷

Како што се гледа од горната поделба, на повоената турска литература на просторот на РС Македонија дејствуваат три силни генерациски брана, не сметајќи ги најмладите што сè уште се во формирање. Меѓутоа, главните фази од развојот на современата турска литература се побројни и не секогаш се поклопуваат со рамките на генерациите, а исто така и авторите од првата, односно втората генерација сосема природно продолжуваат со своето творештво што се поклопува со втората, односно со третата генерација автори.

Повеќето автори од првата генерација кои не беа во можност да учат на својот мајчин турски јазик во предвоена Југославија, го прекинаа своето образование за време на воените

---

³⁴⁷ Ариф Аго, „Турската книжевност на турски јазик во Македонија“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки факултет, II. меѓународен симпозиум, Македонско-турски културни врски во минатото и денес, Скопје, 23-25 октомври 1991, 165-174.

години и се приклучија на војната и одблизу го почувствуваа разорниот ефект на војната. Затоа, писателите од првата генерација што создаваа една ангажирана литература, најмногу ги рефлектираа воените години, драмите на војната и слоганите на новиот систем. Тие беа под силно влијание на доживеаната војна што, секако, се одразуваше и во нивниот поглед кон светот. Турските поети и писатели, од кои повеќето ги доживееја војната и нејзините страдања со сета своја голотија, дадоа голем придонес во формирањето на културата на мирот на територијата на РС Македонија обработувајќи ги темите за мир, братство, единство и пријателство во нивните дела по војната.

Според Исен, кој ја евалуира уметничката литература на турски јазик воопшто во периодот по Народноослободителната борба на територијата на поранешна Југославија, тврди дека турскиот јазик на овој простор со векови живее како говорен и пишан јазик почнувајќи од XIV век. Денес, ова е балкански регион каде што турскиот јазик најживописно живее и на тој јазик, покрај во матичната земја Турција, се објавуваат најголем број книги и по османлиското владеење.³⁴⁸

Од уметничката литература на турски јазик по Народноослободителната борба на овој простор, литературата за деца како нејзина гранка има силен и плодноносен развој за што како потврда може да ни послужат големиот број литературни дела кои се наменети за деца. Оттаму, може да тврдиме дека литературата на турски јазик во повоениот период започнала да се развива како литература за деца бидејќи сите автори од првиот период се или учители или новинари кои почнуваат да создаваат литературни творби повеќе за да ги задоволат воспитно-образовните потреби отколку заради уметност. Поетите и писателите што влегоа во литературата со своите песни и раскази за деца, постепено ја видоа промената во читателската публика на која ѝ се обраќаа, и по оваа промена се уверија дека покрај творбите за деца, потребно е да пишуваат и текстови упатени до возрасните. Сепак, подоцнежните писатели не можеа, а да не пишуваат песни и раскази за деца бидејќи литературата за деца за нив беше речиси проба и отскочна скала. А весниците и списанијата, од самиот почеток го ценеа објавувањето на литературните творби и на учениците,

---

³⁴⁸ Mustafa İsen, „Makedonya ve Kosova Türkleri Edebiyatı“, Türk Tarih ve Kültür Araştırmaları (İstanbul), Cilt 20, 2018, 464-469.

почнувајќи од основното училиште.³⁴⁹ Оттука може да заклучиме дека литературата за деца има значајно место во рамките на турската современа литература на територијата на РС Македонија и дека современата литература за деца на турски јазик се родила од една нужност на времето, што беше случај и во годините непосредно пред Балканските војни, а и во периодот меѓу двете светски војни на просторот на РС Македонија.

Споменатите литературни творби од повоениот период се тесно поврзани со уметничкото разбирање на социјализмот. Бидејќи социјалистичкото разбирање за уметноста се заснова врз социјалистичката перспектива и уметноста ја смета за инструмент со кој располага идеологијата, оттаму и литературните примери во овие земји каде што владее социјализмот се во согласност со зацртаната рамка. Според тоа, истакнатата карактеристика на книжевните дела напишани особено меѓу 1945 – 1960 година е нивната декларативност. Социјалистичкиот режим кој се стреми кон градење на еден нов свет, како на сите работници, така и на писателите им налагал да придонесат за овој нов свет во формирање. Покрај оваа идеолошка структура, особено поетите од малцинствата во своите песни се фокусирале и на природните сцени (годишни времиња, месеци, планини, сонце, пеперутка, пчела, птици), училиштето, љубовта кон книгата, мајчинската љубов, насмеаните лица, напорната работа, трудољубивоста, хигиената итн. Една важна причина зошто поетите толку често се осврнувале на природните пејзажи во оваа литература е тоа што локалното население претежно живеело во руралните области. А поетите, како дел од тоа население кои се школувале во урбани средини, биле принудени да го искушат градскиот живот и поради тоа постојано им недостасувало нивното сопствено детство и руралниот декор од детството. Реминисценциите од детството секогаш сјаат со убавина, па затоа не тешкиот селски живот, туку убавите впечатоци од тој живот секогаш стануваа тема на нивната поезија. Често се споменуваат теми што може да се сметаат како пример за одраз на социјалистичката организација во литературата, како на пример, да се биде добар „пионер“. Особено во првите години кога социјалистичките практики построго се спроведуваа, можеше да се најдат стотици примери посветени на истакнати херои на социјалистичката култура.³⁵⁰

---

³⁴⁹ Abdülkadir Hayber, *Makedonya ve Kosova Türklerinin Edebiyatı*, İstanbul: MEB Yayınları, 2001, 22.

³⁵⁰ Mustafa İsen, op. cit., pp. 464-469

Во однос на најзначајните карактеристики на овој плодносен развој на турската литература на територијата на РС Македонија во периодот по ослободувањето, Ѓурчинов izdelува три карактеристики како најизразити: 1. Доминација на поезијата, 2. Исклучително плодовит и динамичен развој на литературата за деца и 3. Мошне жива двонасочна комуникација меѓу литературата на турската националност на територијата на РС Македонија и матицата – Р Турција.³⁵¹ Поезијата е доминантна како водечки литературен род, слично како и во современата македонска литература. Имаме поголем број претставници и повисоко ниво на постигнати резултати на поетското поле за разлика од прозото, што е показател дека поезијата на турски јазик и квалитативно и квантитативно предничи пред прозата. Втората и најзначајна карактеристика на современата литература на турски јазик на ова поднебје е дека литературата за деца како една нејзина гранка е најжива, најплодносна и најдинамична. Нема ниеден писател кој, покрај другото, не дал свој придонес и во оваа област, а и со одделни остварувања на ова поле некои писатели го достигнале нивото на најуспешните дела на македонската и на југословенската литература за деца. Благодарение на активната преведувачка дејност на писателите од турската националност, мошне живо се одржа двонасочната комуникација меѓу литературата на турската националност и матичната држава Р Турција. Писателите со своите двонасочни преводи уште повеќе придонесоа и во доближувањето на современата македонска и југословенска литература до литературната јавност на Р Турција. Турската литература, а особено поезијата, како што се делата на Назим Хикмет, Орхан Вели Каник, Мелих Џевдет Андај, Фазил Хусни Дагларџа и други позначајни турски поети станаа сè подостапни и сè поприсутни како на територијата на Македонија, така и во поранешна Југославија. Исто така, во еден краток временски период од петнаесетина години во Р Турција беа презентирани речиси сите позначајни македонски автори, особено во полето на поезијата. Како пример може да ги наведеме „Антологија на современата македонска поезија“, „Антологија на современата македонска проза“, „Избор на 10. најдобри македонски поети“,

---

³⁵¹ Милан Ѓурчинов, „Книжевното творештво на народностите во СР Македонија“, Предавања на XIII семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје и Охрид, 8. VIII – 29. VIII 1980, p. 175.

одделните книги на Коста Рацин, Радован Павловски, Матеја Матевски, Оливера Николова, Славко Јаневски, Видое Подгорец и други.³⁵²

По ослободувањето, во литературното поле на турската националност на просторот на РС Македонија, како и на културното поле воопшто, биле забележани големи успеси како во поглед на квалитетот, така и во поглед на разновидноста на книжевните родови. Особено во развојот на поезијата како прва и доминантна литературна област, со цел да се зголеми уметничко-естетската вредност на многу нежните почетнички поетски стихови со кои избобилува современата поезија на турската националност, подоцна се посветува исклучително внимание да се изберат вистинските бисери од речничкиот фонд на богатата лексичка ризница. Со поетскиот речник, кој се раѓа од најобичните оноματοпејски изрази и вкалапени форми, имајќи ги предвид специфичностите во јазична, наративна и формална смисла, оваа поезија го отвора патот на својот развој до книжевното рамниште на современата македонска, југословенска, а и на турската поезија од матичната земја.³⁵³

Тоа што е карактеристично за секој почеток, а посебно и за почетокот на поезијата на турската националност, е фазата на обучувањето, полетот и обидот да се откриваат таинствените загадочности на новата поезија. Овој експериментален период најдобро го карактеризираат „Делата на младите турски писатели во Македонија“ (1949) со првите творби на Шукри Рамо, Мустафа Карахасан и Неџати Зекерија и првите книги слични на ова дело кои се печатени на турски јазик. Овие песни се израз на восхит и неизмерна радост што го карактеризираат периодот непосредно по ослободувањето кога владеело исклучително воодушевување поради извојуваната победа и првите успеси во обновата и изградбата на земјата. Иако со почетни стихови, тоа се песни на беспримерен восхит. Меѓутоа, овие куси поетски редови истовремено значат предвестување за раѓањето на една нова современа поезија. Во рамките на тие револуционерни промени, турската поезија го пронашла соодветниот пат за својот развој, својот специфичен стил, така што во наредните фази го трасирала патот кон својот самостоен развој и стил на изразување, минувајќи низ

---

³⁵² Милан Ѓурчинов, *op. cit.*, p. 175.

³⁵³ Sureja Jusuf, *Lice zemlje – Antologija savremene poezije turske narodnosti u Jugoslaviji*, Beograd: Grafos, 1979, 7.

вообичаениот преоден период низ кој поминала и поезијата на другите народи и народности на поранешна Југославија.³⁵⁴

Објавувањето на збирките песни во последните години во „Бирлик“ и „Тан“ укажува на сè поголемо отворање на кругот на уметноста и квалитативно созревање во смисла на содржајноста на песната. Со ослободувањето од некои крути калапи, во поглед на творбата на стихот, со збогатувањето и усовршувањето на формата и на содржината, се менува и традиционалната структура на песната. Темите што ги третираат тесните полиња на животот сè повеќе се разгрануваат и се шират на сите страни, допирајќи до секоја егзистенцијална ќелија.³⁵⁵

На почетокот, гледаме дека нашите поети пишувале песни за деца од дидактички карактер под влијание на познатите југословенски поети, како што е Јован Јовановиќ-Змај од една страна, и Тевфик Фикрет кој е поет на турската поезија за деца од матичната земја, од друга страна. Подоцна, усвојувајќи ги вештините за изразување и слободниот стих на поетите и писателите, како што се Григор Витез, Душан Радовиќ, Драган Лукиќ и други, започнаа да се создаваат дела во оваа насока. Потоа се забележува дека поетите и писателите од втората генерација продолжиле да го усовршуваат својот пат во развојот на поезијата и на прозата за деца, за што сведочи нивниот индивидуален пристап кон темите на кои се осврнуваат во своите песни и раскази.³⁵⁶

Една друга област што привлекува внимание во турската литература на ова поднебје се драмските дела. Фактот што Народниот театар работеше и како турски театар, исто така, ги охрабри писателите, како што се Мустафа Карахасан, Хусеин Сулејман, Илхами Емин, Ирфан Белур, Шерафетин Неби, Лутфи Сејфулах и Сабит Јусуф да се занимаваат и со драмско творештво.³⁵⁷

Покрај поезијата и драмските творби, во литература за деца на турски јазик во овој период значаен книжевен жанр е и расказот, кој има истакнато место во развојниот тек на оваа литература. Расказите во однос на темата, изразот и јазичните карактеристики ги

---

³⁵⁴ Милан Ѓурчинов, *op. cit.*, p. 174.

³⁵⁵ Sureja Jusuf, *op. cit.*, p. 8.

³⁵⁶ Zeynel Beksaç, „Balkanlar’da Türk Çocuk edebiyatı“, *Türk Dili* (Ankara) 2015, 750-780.

³⁵⁷ Mustafa İsen, *op. cit.*, pp. 464-469.

поседуваат прилично истите особености како и песните. Во оваа област, меѓу успешните писатели се вбројуваат: Хусеин Сулејман, Шукри Рамо, Мустафа Карахасан, Шерафетин Неби, Махмут Каратли, Нецати Зекерија, Фахри Каја, Реџеп Мурат Бугарич, Хумашах Вардар, Авни Енгулу, Авни Абдула, Мустафа Јашар, Алаатин Тахир, Енвер Илјаз, Енвер Ахмет и други.³⁵⁸

Првите раскази на турски јазик се дидактички раскази посветени на децата. Расказите добија поголем замав со објавувањето во списанијата „Севинч“ и „Томурџук“, а бројот на автори што се занимаваа со овој жанр почна да се зголемува. Покрај нив, и уметничко-литературните списанија „Сеслер“ и „Чеврен“ имаат историско значење во развојот на прозата за деца. Покренувањето на овие списанија ги охрабри раскажувачите да создаваат на овој жанр, чиј развој беше поддржан на секој начин. Мустафа Карахасан е првиот писател што се занимавал со пишување раскази по Втората светска војна на ова поднебје. Неговите први раскази беа објавени во списанието „Сидни весници“ што го објавува здружението „Помош“. Неговото прво прозно дело со наслов „Narishanede Bir Gese“ (Една ноќ во затвор) е објавено во празничното издание на весникот „Бирлик“ во 1946 година. Меѓутоа, неопходно е да подвлечеме дека меѓу успешните раскажувачи Нецати Зекерија се изделува како автор што го подигна расказот на турските деца на завидно ниво во првите години.³⁵⁹ Всушност, како литературен жанр, расказот започнува да се развива многу подоцна од песната во литературата за деца на турски јазик бидејќи поезијата отсекогаш била подоминантна во турската литература воопшто. Главната причина за поголемиот развој на поезијата пред прозата за деца на турски јазик се народните песни, кои никогаш не исчезнале од устата на турскиот народ.³⁶⁰

Првиот расказ за деца е расказот на Мустафа Карахасан со наслов „Küçük Emler“ (Мали војници), објавен во 1950 година. Во 1952 година беше објавена книгата со раскази „Sesler“ (Гласови), подготвена од Нецати Зекерија, Фахри Каја и Махмут Киратли. Две години подоцна, беше објавена првата книга со раскази на Махмут Каратли, „Küçük Hikayeler“ (Мали раскази). По книгите со раскази на Мустафа Карахасан, Шукри Рамо и Суреја Јусуф, кои имаат историско место во појавата на овој жанр, беа објавени и книгите

³⁵⁸ Mustafa İsen, op. cit., pp. 464-469.

³⁵⁹ Fahri Kaya, *Yugoslavya Türk Hikayesi Antolojisi*, Üsküp: Birlik Yayınları, 1990, 9.

³⁶⁰ Abdülkadir Hayber, *Makedonya ve Kosova Türklerinin Edebiyatı*, İstanbul: MEB Yayınları, 2001, 24.

со раскази на Хасан Мерџан, Енвер Баки, Алаетин Тахир, Авни Енгулу, Реџеп Бугарич и Искендер Музбег. Може да кажеме дека овие писатели започнаа да го градат нашиот расказ врз модерна основа и го подигнаа на многу повисоко ниво. Благодарение на нашите писатели, како што се Авни Абдула, Суат Енгулу, Енвер Илџаз, Суџаетин Кока, Ахмет С. Ицилер, Решит Ханадан, кои создаваа книжевни дела по 1970 -тите, нашиот расказ доживеа голем подем. Овие автори внесоа новина во нашата литература во однос на темата, формата, јазикот и изразот во расказите. Неопходно е да се нагласи нивниот успех во јазикот. Причината за ова се крие во тоа што писателите, кои започнаа да пишуваат веднаш по Втората светска војна, се образуваа на други јазици, а својот мајчин турски јазик почнаа да го користат како литературен јазик дури по 1945 година, додека писателите кои создаваа по 70- тите се образуваа на свој мајчин турски јазик и сосема нормално е дека тие постигнаа повисоки резултати во однос на јазичните вештини.³⁶¹

Во прозните творби за деца беа опфатени различни теми, но Народноослободителната војна беше тема која секогаш преовладуваше. Оваа ситуација продолжи и кај втората генерација писатели. Во делата во кои се осврнуваат на оваа тема, писателите се обидуваат да ги објаснат страшните и деструктивни аспекти на војната. Според нив, војната не треба да се случува, луѓето треба да живеат во мир, братство и единство и да веруваат во подобра иднина. Додека првите писатели создаваа автобиографски дела базирани на сопствени искуства, факт е дека подоцнежните писатели кои за војната учеа само од историјата, ги создаваа своите дела врз основа на нивната имагинативна моќ. Во автобиографските дела, писателите на различни начини ги опишуваат своето детство, младост, пријатели, населби и градови. Всушност, може да се каже дека не постои писател кој не ја допира својата биографија и не ја користи како тема за својот расказ. Од друга страна, меѓу ликовите во нашиот расказ секогаш може да најдеме на портрети на луѓе полни со љубов, вредни и чесни луѓе што, исто така, ја покажува универзалноста на писателите за деца кои пишуваа на турски јазик на овој простор. Расказите се литературни творби што ги одразуваат сите аспекти на нашата судбина, нашите животи и се доказ за нашето достоинство. Можеби не заземаат важно место во

---

³⁶¹ Fahri Kaya, op. cit., pp. 10-12.

поглед на уметноста и на естетиката, но тие секогаш ќе бидат запаметени како документарни записи на немилосрдната бура на времето.³⁶²

Овој образец што го наведовме погоре, во голема мера се промени по 1990-тите години кога во земјата почна да се чувствува една подемократска атмосфера што несомнено се одрази и во литературата. Почнаа да се создаваат книжевни дела со пореални теми што сè почесто го наоѓаа своето место во публикациите што се издаваа во тоа време.³⁶³

Современата турска литература, а во нејзини рамки и литературата за деца, исто така, честопати беше предмет на дискусија од различни перспективи во научната јавност. Едно од важните прашања беше и прашањето дали литературата на турската народност на просторот на РС Македонија треба да се вклучи во литературата на матичната земја Р Турција или на поранешна Р Македонија, односно поранешна Југославија, за која постоеја различни мислења.³⁶⁴ Писателот критичар Илхами Емин во однос на оваа тема своето мислење го искажа на следниов начин: Кога станува збор за литературата на турската народност на просторот на РС Македонија, иако нејзините писатели пишуваат на својот мајчин турски јазик, тие наместо турската реалност ја отсликуваат реалноста на Македонија, поточно Југославија, што претставува една од нејзините најизразити карактеристики. Современата турска литература свесно или несвесно во себе го содржи карактерот на македонската, односно југословенската литература и тие што ја одрекуваат оваа реалност како нејзина карактеристика очигледно грешат.³⁶⁵ Во однос на ова прашање покрај Емин, своите согледувања ги изразиле и познатите турколози Славољуб Џинџиќ и Дарко Танасковиќ, кои се во иста насока: *„Според главната јазична средина, оваа литература припаѓа на полето на турската литература и култура. Меѓутоа, во однос на својот предмет, секоја литература е тесно поврзана со земјата во која е создадена. Природно и неопходно е литературата на турскиот народ во Југославија да биде поврзана со територијата на Југославија, која исто така е нивна земја. Во однос на јазикот,*

---

³⁶² Fahri Kaya, op. cit., p. 14.

³⁶³ Mustafa İsen, „Makedonya ve Kosova Türkleri Edebiyatı“, Türk Tarih ve Kültür Araştırmaları (İstanbul), Cilt 20, 2018, 464-49.

³⁶⁴ Ариф Аго, op. cit., p. 174.

³⁶⁵ İlhami Emin, „Makedonya Sosyalist Cumhuriyetine Türk Halkı Yazını“, Sesler (Üsküp), yıl 11, s. 99, Ekim 1975,

*природно е тој да остане приврзан за матичната земја Р Турција“.*³⁶⁶ Имено, како што е неспорно дека современата турска литература во однос на јазикот е приврзана за матичната земја Р Турција, така е неспорно и дека истата литература ја отсликува објективната реалност на поранешна Југославија, односно Р Македонија како литература што проникнала, се развивала и сè уште продолжува да се развива на нејзиниот простор. Секако дека оваа литература ја претставува територијата на РС Македонија на која и припаѓа, а како потврда може да ни служат и резултатите постигнати од овој наш труд во кој го проследивме развојниот пат на литературата за деца на турски јазик на просторот на РС Македонија.

Едно друго прашање во однос на турската современа литература за деца на територијата на РС Македонија, кое беше покренато од нашиот значаен писател Фахри Каја, е прашањето да се утврди постоењето на каква било врска меѓу денешниот расказ и расказот создаден на овој простор пред шеесет и седумдесет години, што се смета за една тешка задача. Според Каја, непобитна вистина е дека литературата за деца на турски јазик почнала да се развива уште во втората половина на XIX век на оваа територија каде што живеело турско население. Тој потсетува дека особено откако Османлиите ги напуштија овие простори, издавачката дејност на турски јазик и покрај многуте тешкотии, некако ја продолжи својата дејност на оваа територија и дека во објавените списанија и весници постојат голем број вредни песни и раскази на автори што живееле и твореле на овој простор во тоа време, но потребно е и време и голем труд за да се откријат овие значајни автори и да се утврди уметничката вредност на нивните дела. Постојењето на каква било врска меѓу расказите напишани на овој простор за време на отоманскиот период, за време на Кралството СХС и по Втората светска војна во СФР Југославија може да се потврди или да се отфрли само по темелно истражување на нашата литература. Оттука продолжува: *„За да се одговори на прашањето кој ги пишувал овие песни и раскази, кои биле темите на тие песни и раскази и која била нивната уменичка вредност, потребно е да се прошета по правливите книги во библиотеките, да се истражуваат библиографиите и да се проучуваат написите за историјата на литературата.“*³⁶⁷ Според Каја, невозможно е да

---

³⁶⁶ Славољуб Цинциќ, Дарко Танасковиќ, „Поезија турске народности у Југославији“, Израз – часопис за књижевну и уметничку културу (Сарајево), год. XX, бр. 9, септембар 1976.

³⁶⁷ Fahri Kaya, *Yuoslavya Türk Hikayesi Antolojisi*, Üsküp: Birlik Yayınları, 1990, 6.

се каже дека нашите писатели од повоениот период имаат информации за тоа кои писатели се занимавале со литературна дејност пред нив на ова поднебје и што пишувале или поточно какви дела оставиле, бидејќи и да имаа општо познавање за она што било напишано пред нив на ова поднебје, сепак не беа во состојба да ги прочитаат делата создадени пред нив на староосманско-турско писмо.³⁶⁸ Само еден или двајца наши писатели можеа да читаат на староосманско-турско писмо, што оневозможи голем дел од нашите повоени писатели да се надоврзат на нашето литературно наследство. Сепак, продолжува Каја „Не би било правилно со сигурност да се тврди дека не постои некаква врска меѓу нашиот расказ создаден по Втората светска војна и расказот создаден порано, пред Втората светска војна, бидејќи несомнено постојеја писатели кои пишувале на турски јазик на овој простор. Доколку написите темелно се анализираат, ќе се утврди врз каква традиција се заснова нашето постоење и нашата литература на овој простор.“³⁶⁹

Врз основа на нашите заклучни сознанија и оценки до кои дојдовме во овој наш труд, а од кои очекувавме да ги откријат односот и заемните влијанија на литературата за деца на турски јазик во повоениот период со литературата за деца на турски јазик во периодот меѓу двете светски војни и пред Балканските војни на територијата на РС Македонија, а исто така и да ја осветлат традицијата врз која се заснова нашето постоење и литература по војната на ова поднебје, може да констатираме дека иако со чести прекини и скоковит развој, турската литература за деца, без оглед за кој нејзин период станува збор, сепак се заснова врз едно претходно втемелено литературно наследство. Иако се прескокнуваат фазите во природниот стилски развој, непосредноста и едноставноста во пеењето и во раскажувањето е една заедничка одлика на оригиналност што е забележана во сите три развојни фази. Непобитен е фактот дека за тоа во сите три периоди голем удел има усното народно творештво, што претставува највлијателен модел за сите турски писатели и поети кои доброволно се угледуваа и се потпираа врз естетско-уметничките достоинства на народното поетско творештво и ги користеа. Во однос на употребената азбука, за која Каја смета дека претставува препрека за литературните творци да имаат едно општо познавање затоа што било напишано пред нив на ова поднебје, може да речеме дека и покрај таа

---

³⁶⁸ Употребата на новата турска азбука (латиница) беше забранета во нашата земја до почетокот на Втората светска војна и дотогаш печатот продолжуваше со својата дејност на староосманско-турско писмо.

³⁶⁹ Fahri Kaşa, op. cit., p. 8.

препрека, која навистина предизвикувала дисконтинуитет во развојниот од на литературата поради фактот што голем дел од писателите не умееле да ги прочитаат литературните творби што биле напишани на староосманско-турско писмо, сепак одделни литературни творби напишани на староосманско-турко писмо дури пред Балканските војни успеале да опстојат и да преживеат и по Втората светска војна, како важни паметници на едно далечно минато. Тоа се должи на сеќавањето на народот, односно на учителите кои, веројатно, самите ги прочитале и посакале да им ги пренесат и на сопствените ученици, со што и придонеле тие литературни творби да останат трајно втемелени во турското литературно наследство. Како пример од овој вид, може да ја наведеме песната со наслов „Sevgiler“ (Љубов), која во оригинал била напишана на османско-турско писмо од страна на Сабри Џемил и била објавена уште во 1911 година во „Yeni Mekteb“. Оваа песна за нас е од научен интерес како песна која гради исклучително значаен книжевен мост меѓу литературата за деца на турски јазик во предвечерието на Балканските војни и во периодот по Втората светска војна на територијата на РС Македонија. Споменатата песна успеавме да ја најдеме повторно објавена на латинично писмо во турскиот буквар „Alfabe“³⁷⁰ наменет за прво одделение во основно училиште, којшто бил печатен по Втората светска војна и тоа во 1945 година во Скопје. Станува збор за буквар на турски јазик што за првпат бил објавен на латинично писмо во повоениот период, подготвен по наредба и според програмата усвоена од Министерството за култура во 1945 година во Скопје.³⁷¹ Прелистувајќи го овој буквар на турски јазик, меѓу другите песни и раскази, наидовме на оваа песна објавена во целост, без да биде наведен нејзиниот автор, но сметаме дека е песна на Сабри Џемил бидејќи истата песна ја забележавме за првпат објавена во списанието „Yeni Mekteb“. Оваа песна ни претставува една важна потврда дека литературата за деца на турски јазик во повоениот период на ова поднебје не се развивала без своја втемелена литературна традиција и дека покрај народните умотворби, оваа литература сепак до некоја мера се надоврзала и на старото турско литературно наследство што има свое далечно минато, и покрај тоа што тоа

---

³⁷⁰ *Alfabe* – İlkokulların Birinci Sınıflarına Mahsustur, 1945 yılı programına göre tertip edilmiştir, Kültür Bakanlığının emrile tasvip edilmiştir, Birinci Yayın, Üsküp: „Bratstvo“ Basımevi, 1945, 40.

³⁷¹ Познато ни е дека турската народност на територијата на РС Македонија сè до Втората светска војна го користела османско-турското писмо, а веќе по Народноослободителната војна се усвоило латинското писмо. Според нашето согледување, овој буквар претставува прв објавен турски буквар на латинско писмо на просторот на РС Македонија (во тој период СФР Југославија) дури во 1945 година иако во матичната земја Р Турција латинското писмо се усвоило уште во 1928 година.

било напишано на друго писмо. Овие наши заклучни сознанија и оценки до кои дојдовме во овој наш труд, се надеваме дека во определена мера ќе значат одговор на прашањата што со право ги поставува значајниот писател Фахри Каја.

Ако го резимираме досега изнесеното, тоа што прво паѓа в очи е дека литературата на турски јазик во повоениот период започнала да се развива како литература за деца бидејќи сите автори од првиот период се или учители или новинар кои своето пишување го започнуваат инспирирани повеќе од потребата да ги задоволат воспитно-образовните цели отколку заради уметност. Најзабележителните особини на оваа повоена литература за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија се нејзиниот исклучително плодовит и динамичен развој, во кој доминира поезијата за деца и мошне живата двонасочна комуникација меѓу литературата за деца на турската националност на територијата на РС Македонија и матицата – Р Турција. Повоената литература за деца на турски јазик на просторот на РС Македонија се истакнува со спонтаноста и природноста на едноставниот исказ со кој максимално се обезбедува комуникативноста со младиот читател. А изобилството на литературните творби за деца на турската народност не е случајност, туку има и минато и традиција. Напорот и фокусираноста на едукацијата на децата на најдобар можен начин од страна на идеалистичките турски учители и интелектуалци во годините непосредно пред Балканските војни на просторот на РС Македонија, иако со извесни прекин, сепак на некој начин беа продолжени сè до Втората светска војна и по неа, кога турскиот јазик повторно почна да се користи како образовен јазик без никаков прекин и во согласност со општествените услови. Исто така, не треба да се испушти од вид дека литературните творби за деца во повоениот период беа под силно влијание на доживеаната војна што, секако, се одразуваше и во нивниот поглед кон светот. Оттаму, литературните творби за деца се израз на восхит и неизмерна радост што го карактеризираат периодот непосредно по ослободувањето кога владеело исклучително воодушевување поради извојуваната победа и првите успеси во обновата и изградбата на земјата. Турските поети и писатели во повоениот период, од кои повеќето ги доживееја војната и нејзините страдања, обработувајќи ги темите за мир, братство и пријателство во своите дела, дадоа мошне голем придонес во формирањето на културата на мирот на територијата на РС Македонија.

2. ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА НА ТУРСКИ ЈАЗИК ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА НА ТЕРИТОРИЈАТА НА РС МАКЕДОНИЈА И КНИЖЕВНИТЕ КОНТЕКСТИ СО МАКЕДОНСКОТО ТВОРЕШТВО ЗА ДЕЦА

Врз основа на согледувањата наведени во првиот дел од овој труд, кои се однесуваат на развојот на современата македонска литература за деца и на согледувањата во однос на современата турска литература за деца на територијата на РС Македонија, може да заклучиме дека и двете литератури за деца следат еден прилично сличен пат во својот развој. Иако писателите се претставници на две одделни литератури за деца и твореле на два различни јазици, она што ги поврзува во еден ист мозаик е заедничката географска територија и популацијата што ја избрале како цел за обраќање.

Во фондот на литературата за деца во повоениот период на просторот на РС Македонија се вклучени повеќе автори што пишувале на својот мајчин јазик на теми што им овозможуваат на децата да не бидат лишени од своите широки топли души. Од една таква панорама ние се одлучивме да го привлечеме вашето внимание кон некои теми на кои повеќето повоени писатели за деца се осврнувале и твореле, секој на својот мајчин јазик, како разнобојни камчиња што составуваат еден мозаик во истиот простор, во просторот на РС Македонија. Тие го збогатуваат тој мозаик, што го потврдува и изразот на поетот Видоес Подгорец, кој вели: „*Зар еден мозаик не е побогат ако е составен од повеќе разнобојни камчиња? И што му пречи во заедничкиот склоп на тоа целосно шаренило секое камче да свети со својата посебна боја и блесок?*“.³⁷²

Пред да почнеме да ги проучиме изразените допирни точки во однос на темите и на мотивите, неопходно е претходно да се потсетиме дека во литературата за деца, како што подвлекува и Марковиќ, доминира детството на кое може да се гледа како на основна тематска граѓа во оваа литература. Додека во неа се испреплетуваат други теми, како што се: социјалните, патриотските мотиви, љубовта кон родителите, семејството, љубовта кон родниот крај, кон природата и други.³⁷³ Марковиќ детството го разграничува на четири

---

³⁷² Видоес Подгорец, *Антологија на современата македонска поезија за деца*, Скопје: Епоха, 1968, 5.

³⁷³ Виолета Димова, *Естетиката на комуникацијата и литературата за деца*, Скопје: Македонска реч, 2012, 53-57.

типа, и тоа: детството како искуство, детството во очите на детето, детството во темите за детството и светот на децата како автономна целина во едно дело и инфантилизмот во делата за деца. Во првиот тип што го нарекува детството како искуство, спаѓаат делата во кои писателите се инспирирани од сопственото детство и искуства. Тоа е најчесто емотивниот однос на писателот кон некои определени појави и личности или настани што кај него буделе љубов, радост или тага.³⁷⁴

Доколку споредбено ги разгледаме темите и мотивите во литературните творби за деца во годините непосредно по Народноослободителната борба на нашето поднебје, без разлика дали се напишани на македонски или на турски јазик, ќе воочиме дека токму тоа детство како искуство од кое писателите се најчесто инспирирани, претставува нивна најистакнатата допирна точка. Во споменатите литературни творби за деца доаѓа до израз врската меѓу писателот и неговото сопствено детство, семејство, средина и родниот крај од чија слика тој никако не може да се отргне. Доколку имаме предвид дека нашите писатели и поети за деца се родиле, го поминале сопственото детство и живееле во истиот роден крај и средина и во исто време и општествени услови, сосема е природно да имаат ист извор на инспирација и да творат на речиси исти теми и мотиви. Дотолку повеќе, тие се обраќаат на разнобојниот свет на децата што живеат заедно во една иста околина и под еднакви услови и околности за живеење и подеднакво се под влијание на истата животна средина. Оттаму и темите на кои пишуваат, иако се пишувани на два различни јазици, не може многу да се оддалечат едни од други, имајќи ги предвид многубројните допирни белези. Оттука произлегува и изборот на темите кај овие плодни писатели за деца, а тоа се: пејзаж, дескрипција, животински свет, родољубие и патриотско чувство со дидактичка наклонетост, изградба на нова татковина, Титовото дело и др. се заеднички теми што се усогласени и со интересите и со очекувањата на најмладите читатели. Тие избрале теми што им се интересни и разбирливи на најмладите, блиски до нивните сфаќања и чувствувања, па оттаму станале и пријатели на детството, на детските радости и соништа.

Имено, од тој склоп на шаренило заслужуваат да се извлечат некои литературни творби на писателите за деца како вредни камчиња кои светат со својата посебна боја и блесок во тој мозаик, кои им се привлечни и блиски до нивните чувства. Тоа се дела

---

³⁷⁴ Виолета Димова, *op. cit.*, p. 53.

посветени на речиси исти теми и мотиви кај значајни и плодни писатели за деца кои имаат голем придонес во збогатувањето на литературата за деца и на македонски и на турски јазик на територијата на РС Македонија до толкава мера за да бидат на рамноправна ниво со другите национални литератури за деца во поранешна Југославија. Меѓу нив, ние ќе се задржиме врз некои заеднички теми на кои честопати повоените автори се осврнувале во своите творби за деца и кои, можеби, најдобро го илустрираат сличниот карактер на современата литература за деца на турската националност и на современата македонска литература за деца. Имајќи го предвид фактот дека поезијата е поддоминантна во првите години на повоениот период и на македонската и на турската литература за деца, нашите примери врз кои ќе ги засноваме сличните особености на двете литератури за деца, ќе бидат одземени од определени поетски остварувања за деца од овој период.

Поезијата за деца со својата едноставност, прифатливост и непосредна сврзаност за животот на детето овозможува лесно да се навлегува во неа, одеднаш и без посебни клучеви. А детството и токму тоа детство што се доживува под еднакви услови е тоа што и во двете поезии за деца е најголемата заедничка точка, без разлика на кој јазик се напишани. Оти станува збор за животот на детето кој и просторно и временски ги споделува истите услови и евоцира прилично слични доживувања и имагинации. Росните ливади, тревите, цветните шумски полјанки, бучењето на водопадите, гнездата на птиците, врелината на летното небо како општи и заеднички елементи на животот на детето, живеат во песната за деца и секогаш се присутни како неизбежност. Од песната детето никогаш не може да излезе зашто таа му станува составен дел од детството, миг во сонот и неопходно средство во секојдневната игра. Таа се придружува кон детскиот говор и го ослободува срцето од срамежливата стегнатост. И покрај сè, таа е наменета за малиот читател и претставува чист извор на радост без многу придавки и ненужни зборови што ја комплицираат нејзината јасност и едноставност. Ништо не ѝ смета на елементарноста, напротив таа не може и не смее да биде изолирана од живиот живот кој е полн со мравки и птици, со билки и цвеќиња, со облаци и бои, со таги и радости. Само што детето на тој свет гледа од свој посебен агол, испреплетувајќи го реалното со фантастичното. Но доброто, справедливоста, хуманоста— тоа е единствена цел на секој детски потфат во секоја нивна игра. И затоа лесно и безрезервно се влегува во маѓепсаниот свет на вистински убавата песна за деца оти таа е

градина на детството, исполнета со тајни за кои само децата може да жедуваат и да трагаат за нивното откривање.

Оттаму, пејзажот и тоа токму родниот пејзаж исполнет со најубави миризби и бои, во кој самите го поминале своето детство, е секогаш на прво место во песните за деца на нашите поети. Детето во овие песни го доживува тој пејзаж како нешто блиско и познато, како нешто волшебно и убаво, како нешто лично преживеано, но сепак на некој начин необично и возбудливо. Поетизираната шароликост на детската средина полна со динамика пружа сознание за животот и нуди величествени можности за играње на децата. Во нив секогаш е видлива склоноста да се слика. Тоа е затоа што нашите поети со блиски и едноставни зборови отсликувајќи го родниот пејзаж, ја потпалуваат детската фантазија, ја свртуваат и ја пренесуваат од светот на реалноста во светот на имагинарноста и обратно, а една таква песна е и песната на Ванчо Николески под наслов „Моето село“:

Моето село

Далеку таму, на југ,
со грутче чисто, бело,
скриено в гора лежиш
ти мое мало село.

Крај тебе бистер поток
низ долој брзо тече,
трепкаат безброј ѕвезди
над тебе секоја вечер

(---)

Од тебе спомен чувам
во срце мое мило
спомен на селско школо,
мајчино топло крило.

Ти праќам топол поздрав
ти снежно грутче бело,
мислите мои летаат
кон тебе, родно село.

(---)³⁷⁵

Ванчо Николески, кој е претставник на првата повоена генерација македонски писатели и еден од основоположниците на современата македонска литература за деца, пее и раскажува во духот на времето. Тој е поет на родниот крај, македонската земја и на борбата за слобода. Како што може да се забележи и од горенаведената песна, неговиот внатрешен свет е свртен кон селото, кое го идеализира со една простосрдечна едноставност. Преку еден грижлив избор на детали карактеристични за лирската слика, тој ја доловува таа атмосфера и станува поет на атмосферата, што не може а да не остави определен впечаток кај малиот читател. Како што е во песните со татковински мотиви, и во овие песни низ стиховите испеани во еден здив се препознава македонскиот пејзаж од кој одсвонуваат вековните стремежи на македонскиот народ. Оваа дескрипција на природата како класична тема обвиеана со велот на селото, која е својствена за рустикалната поезија, е сеприсутна во голем број песни за деца и на турски јазик. Истиот пејзаж полн со слики на природата на родниот крај може да се подвлече како заедничка црта и на многу други песни за деца и во литературата за деца на турски јазик, меѓу кои може да ја илустрираме песната „Köyde

---

³⁷⁵ Мито Спасевски, *Современа македонска поезија за деца – избор, предговор и редакција*, Битола: НИД Микена, 2008, 29.

Sabah“ (Утро во селото) на истакнатиот поет за деца Фахри Каја, кој е еден од успешните и плодни автори на турската повоена литература за деца.³⁷⁶ Тој многу инвентивно го евоцира тој пејзаж со слики за предмети и поими што му се блиски на детето и така создава наивна поезија за неговата животна средина, согледана низ детските очи:

Köyde Sabah	Утро во селото
Köyde sabahı	Утрото во селото
Güneş getirir,	Сонцето го носи
Köyde sabahı	Утрото во селото
Kuşlar müjdeler.	Се најавува од птици
Her işe köyde	Секоја работа во село
Erken başlanır,	Почнува рано
Köylü sabana	Селскиот плуг
Erken sarılır.	Се прегрнува рано.
Sabah koyunlar	Утрински овци
Erken sağılır,	Се молзат рано,
Sonra kırlara	Потоа на село
Çıkar çobanlar.	Си одат овчари.
Köyde her sabah	Секо утро во селото
Köy çeşmesinden	Од селската чешма

---

³⁷⁶ Ethem Baymak, *Tuna Akar Serin Serin (Balkan Türk Şiiri Üzerine İnceleme*, Prizren: Bay Yayınları, 1999, 174.

Küçük çocuklar

Малите деца

Taze su alır.³⁷⁷

Земаат свежа вода.

Атмосферата на природната средина честопати ја дополнуваат и ликови преземени од светот на фауната: „зајак, пајче, мачка, мечка итн. кои, секако, имаат нешто заедничко со детето. Сите тие, на некој начин се елементи на поетската слика што го привлекуваат вниманието на детето и ја поттикнуваат неговата фантазија. Како пример, може да ја наведеме следнава песна на Васил Куноски:

Мравкин град

Мравкин град е голем град

со неброен свет,

сто илјади може има,

сто и уште пет!

ни некој го изброил,

ни пак ќе го изброи

огромниот свет

во тој голем град,

во тој мравкин град

Какви ли се куќите

во тој голем град,

---

³⁷⁷ Fahri Kaya, „Köyden Sesler“, Üsküp, 1958, 12.

во тој мравкин град
јас не знам ни сам,
а сакам да знам:
како се снаоѓаат
во таа врвулица
кога на нив нема
ни број,
ни улица!³⁷⁸

Горенаведената песна на еминентниот поет за деца Васил Куноски, кој припаѓа на првата генерација современи македонски творци за деца, го претставува поетовиот талент преку кратка и сижетна песна, речиси на класичен и необично интересен начин да ги опеа малите, познати и честопати опеани теми во поезијата за деца. Преку песната искусниот поет ги евоцира инвентивноста и имагинацијата кај малиот читател, околу волшебниот свет во тој мравкин град, каде што живее голема популација мравки чиј начин на снаоѓање е зачудувачки. Тој покажува дека има способност преку кратки, јасни и ведри стихови онолку колку што е потребно за моментно уживање, да им вдахне поетска душа и смисла на мали, обични и секојдневни нешта.

Во овој контекст и песните на значајниот поет Шукри Рамо кој, исто така, е претставник на првата генерација повоени турски писатели за деца, се тука да поттикнат на занес и да остават различен уметнички впечаток. Во неговата песна со наслов „Olsam“ (Да бев јас), поетот како главни ликови на песната избрал различни животни што ги прикажува со нивните најбележити својства:

---

³⁷⁸ Мито Спасевски, *op. cit.*, p. 55.

Olsam

Geyik olsam gözlerim

Yeşil göle benzerdi –

Arslan olsam kuvvetim

Dağ çarını yenerdi.

Kartal olsam kanadım

Bulutları silerdi –

Ördek olsam vücudum

Gökte suda yüzerdi.

Beygir olsam nallarım

Taştan ateş çakardı –

Boğa olsam boynuzum

Duvarı da delerdi.

(---)

Çocuk olsam gülüşüm

Beş kıtayı sarardı –

Şair olsam mısramdan

Да бев јас

Да бев елен моите очи

Ќе беа зелени како езеро -

Да бев лав мојата сила

Ќе го победеше планинскиот цар.

Да бев орел, моето крило

Ќе ги избришеше облаците -

Да бев патка моето тело

Ќе лебдеше на небото.

Да бев коњ, моите потковици

Од камен оган ќе запалеа -

Да бев бик мојот рог

Сидовите ќе ги пробиеја.

(---)

Да бев дете мојата насмевка

Ќе ги опкружеше петте континенти

Да бев поет од мојот стих

Во стиховите на Шукри Рамо се чувствува една неапострофирана дидактичност во која детето емотивно се споредува со животните преку што и се запознава со нивните најкарактеристични особини. И покрај тоа што дејството во песната не одговара на реалноста, таквото прикажување, кое најчесто има позитивна завршница, одговара на детската психа и детето со тоа се задоволува. Детето потајно како да ѝ завидува на моќта како карактеристична особина на животните, но во крајната строфа навестувањето на моќта на детската насмевка од старана на поетот, која би можела да ги опкружи петте континенти, претставува еден охрабрувачки фактор што прави детето да се чувствува уште посилено од сите животни.

Тематски овие поети се толку шарени и богати колку што е шарен и богат светот на детството. Во поезијата на повоените поети за деца и на двата јазици може да ја забележиме присутноста и на приспивните песни за најмалите деца. Во нив се чувствува влијанието на народната поезија: тие се милозвучни, симболични и полни со фантазија. Тие се едноставни и кратки, како да лебдат меѓу сонот и јавето. Во нив има мелодија, ритам, шепотење, но и духовитости. Познатата песна на Видое Подгорец „Циганска заспивалка“ може да ни послужи како пример:

Циганска заспивалка

Сребрен лист по лист се рони

Негде в полноќ струна свони...

„Спиј ми, чедо, нани, спиј;

³⁷⁹Abdülkadir Hayber, *Makedonya ve Kosova Türklerinin Edebiyatı*, İstanbul: MEB Yayınları, 2001, 79.

Слушај мајка, не плачи...
Злат Месечко мрежа плете,
светла преѓа – снисhta златни,
за твојата среќа, дете.

Ќе зароси ситна роса
да ти мие лице, коса.
Ќе помине срна леко
да те дои слатко млеко.
Ветре шири крилца лесни,
Те лулее в сон низ песни...

(---)³⁸⁰

Во песната, поетот поетски ги изразува своите желби кон детето со топли и меки зборови, зборови на љубов. Поетот е свесен дека на детето, особено на најмладото, не може да се влијае рационално, туку емоционално. Во оваа кратка песна, детето го освојуваат музиката на зборовите, приспивната мелодија и ритамот што го поттикнуваат на игра. Според поетот, играта е од огромно значење за детето: додека игра, тоа го запознава светот, се изразува, се образува, се радува и на тој начин расте. И песната со наслов „Kırmızı Şarkalı Kızın Türküsü“ (Песната на девојката со црвена капа) на Хасан Мерџан претставува уште една песна за деца од овој карактер:

---

³⁸⁰ Видое Подгорец, *Антологија – на современата македонска поезија за деца*, Скопје: Епоха, 1968, 93.

Kırmızı Şapkalı Kızın Türküsü

-Ninni, barışın en güzel yavrusu,

Sensin annenin en parlak tutkusu!

Yel gelip seni sallayacak çokça,

Renkli düşler göreceksin uyudukça!

Avucuna sarı güneşi yerleştirecek yel,

Sen onunla şavk olacaksın bir güzel...

Uyu yavrum ninni ile büyü benim bebeğim,

Sensin biriciğim, sensin sevecen gözbebeğim!³⁸¹

Песната на девојката со црвена капа

- Спиј ми најубаво чедо на мирот,

Ти си најсветлата страст на твојата мајка!

Ветрот дојде да те приспива,

---

³⁸¹ Abdülkadir Hayber, *Makedonya ve Kosova Türklerinin Edebiyatı*, İstanbul: MEB Yayınları, 2001, 357.

Спиејќи ќе сонуваш убави соништа!

Ветрот ќе го стави жолтото сонце во твојата дланка,

Ти ќе бидеш пенливо со него, прекрасно ...

Заспиј чедо мое порасни со приспивна песна

Ти си ми моето драго, моето сакано око!

Како што јасно може да се забележи, во нив доаѓа до израз вообичаената лирика на авторите кон детскиот свет и живот и уште еднаш се потврдува љубовта на поетите кон децата и нивното чувство за поетско потопување во суптилните нишки на психолошкото искуство.

Покрај селото, природниот пејзаж, играта и детскиот шум во неа, и мотивот на Народноослободителната борба и изградбата на земјата е сеприсутен и во македонската и во турската современа литература за деца, како основна преокупација на сите литературни творци за деца во повоен период. Човекот во војната стана предмет на нивното внимание како неисцрпна тема за поетско и за прозно творештво за деца. Затоа, оваа област не се издвојува од остатокот од нашата уметничка литература. Напротив, таа е заедничка црта што потврдува дека литературата е една целина, и дека литературата за деца е само еден нејзин вид. Не само литературното, туку целото уметничко творештво во нашиот регион беше инспирирано од борбата на нашиот човек за опстанок во метежот на животните несреќи што ги донесе војната. Литературата, со своите особености, беше најцелосниот израз на човечката драма од Револуцијата, чии творци ја носеа во своето битие долги години по војната. Во исто време, таа остана во директен и постојан контакт со човечкото битие што стои во преден план и ги носи најпечатливите карактеристики на човештвото на тоа време.³⁸² Родољубивите песни за деца со спонтано патриотско чувство, храброст,

---

³⁸² Slobodan Z. Marković, *Zapisi o knjizevnosti za decu – udzbenici i priručnici*, Beograd: Interpres, 1973, 177.

несебичност, љубов кон слободната татковина, братство и единство, мир и верба во иднината станаа непосреден исказ на поетските стремежи за воспитување на младите поколенија во тој патриотски дух. Во поуспешните литературни творби за деца, љубовта кон татковината е така спонтано и непосредно проткаена што со нив таа љубов не се учи, туку се доживува и се освојува, како што е случај и во следната песна со наслов „Цвеќе на татковината“ на инвентивниот поет и писател за деца Глигор Поповски:

Цвеќе на татковината

Ќе појдам во полето мајско,
кога во зорите црвен пламен блика,
ќе појдам да ја пронајдам таму
најубавата оросена китка.

Ќе појдам во планински предел
кога ветерот тргнал во вечерен лет,
ќе појдам да го пронајдам таму
најубавиот планински цвет.

Ќе појдам на небото дури,
низ ливади свездени ќе миnam,
ќе појдам од желбите носен
еден цвет свезден да скинам.

Ќе појдам, ќе појдам, ќе појдам
на изворот на убавината,
сакам да сплетам најубаво венче
подарок за татковината!³⁸³

За да се почувствува и да се разбере значењето на овие стихови, мора да се има предвид еден период од историјата на нашите народи. Во песната е присутно чувството на победата и радоста за ослободената татковина, по кое се копнеело долги години. Сè што македонскиот народ чувствувал, посакувал, сонувал во текот на еден и пол век, сето тоа како да нашло одраз во душата на поетот и силен израз во неговата песна. Општогледано, родољубието било едно од стимулирачките чувства и постојана нишка на која се потпирало литературното творештво воопшто, а и творештвото за деца на голем број литературни творци во повоениот период. Оттаму, оваа љубов кон татковината станала инспирација и на голем број повоени поети кои пишуваа песни за деца на турски јазик на ова поднебје. Еден од нив е и Енвер Тузцу, кој спаѓа во редот на првата генерација повоени автори на турската народност и ја напишал песната за деца со наслов „Bayrak“ (Знаме):

Bayrak	Знаме
Dalgan ey vatanın	Завеј о мирислив цвет
Mis kokulu çiçeği,	На мојата татковина,
Kalplerde hüküm süren	Која како најслаткиот ангел
En sevimli meleşti.	Владее со нашите срца.

---

³⁸³ Мито Спасевски, *op. cit.*, p. 62.

Dalgalan hiç durmadan

Çalkalan semalarda

Hasret idik rengine

Görürdük rüyalarda.

Завеј ти непрестајно

Во небото што разгорува

Копнеевме по твојата боја

Што ја сонувавме порано.

Dalgalan ebediyen,

Keder nedir, görme sen,

Sen durup yaşadıkça

Vatandır daima şen.³⁸⁴

Завеј засекогаш,

Што е тага да не знаеш,

Доколку ти живееш

Татковината ќе се радува секогаш.

Од горенаведените стихови, веднаш ни паѓа в очи дека Енвер Тузцу, како поет што ја доживеал војната, темите како што се: љубов кон татковината и знамето, храброст, повоена изградба на татковината и радоста за извојуваната слобода ги обработува со голем ентузијазам и верба. Тој наместа го комбинира патриотизмот со херојството и со љубовта кон човештвото. Како сведок за сè што се случувало во неговата татковина во претходните години, тој својата земја ја замислува како една пријателска личност. Во тој патриотски занес, поетот посакува да ги гледа пространствата на својата татковина и да се наслади на богатството на животот што врие во неа.

Нашите поети од повоениот период не заборавија и на моралните императиви на својот голем позив, што го потврдуваат со нивната поезија за Тито. Веќе во тоа време Титовото име претставува еден нов инспиративен мотив, како многузначен симбол на големината и тоталноста на Револуцијата и на братството и единството на народите и народностите што со сплотени сили се борат за нов живот, нова заедница и нови односи, што за воспитно-образовната работа со учениците означува суштествено збогатување како на тематската основа на поезијата, така и во нејзиното естетско, идејно и морално

---

³⁸⁴ Abdülkadir Hayber, op. cit., p. 56.

доживување и восприемање во еден иновиран контекст.³⁸⁵ Тие знаеја дека татковината, придобивките од Револуцијата и Титовото дело, како што вели и М. Друговац „се бранат и со поетскиот збор, и дека таа одбрана е многу ефикасна: не само како бранета, ами како одбранета татковина останува простум пред ветриштата на историјата“.³⁸⁶ Големиот водач Тито станал инспирација на голем број поети и писатели кои му ги посветиле своите литературни творби за деца со најискрени чувства на почит и љубов. Од тој вид песни може да ја изделиме песната „Тито“ на Стојан Тарапуза, кој моралната страна на неговиот чин ја открива во најсветли бои:

Ти ни ја создаде и вистината

И клуч ни подари за иднината.³⁸⁷

Во овие стихови, Тарапуза сака да му стави на детето до знаење дека нашиот народ својата сегашност, а и својата иднина му ги должи на големиот водач Тито и подвлекува дека тоа е еден морален долг. Тој низ овие стихови ги изразува и своите длабоки чувства на љубов и човечка искреност. Низ лирски варијации, оваа љубов кон Тито е присутна како идејна поента во голем број песни за деца и на турските поети за деца, како што тоа може да го забележиме и во песната под наслов „Другар Тито“ на Шукри Рамо:

Другар Тито

Син сум јас на оваа земја

---

³⁸⁵ Атанас Николовски, Македонскиот јазик и македонската литература во работата на првите македонски училишта во НОВ и револуцијата, Филолошки факултет на универзитетот – Скопје, Годишен зборник, книга 14, Скопје, 1998, 275-295.

³⁸⁶ Миодраг Друговац, „Лирски мемоари (2) – Тито во македонската поезија“ Современост (Скопје), 8-9, 1981, 19.

³⁸⁷ Миодраг Друговац, *op. cit.*, p. 21.

Овде на нозе стапнав

Книга, лист, молив, гума

Овде в рака зедов

(---)

Другар Тито – викнав гласно

Се колнам јас во тебе

Од твојот пат дело славно

До крај не ќе се одделам...³⁸⁸

И горенаведената песна на Рамо, како и песната на Тарапуза, во себе содржи такви експлицитни пораки што се препознатливи веднаш, при првото читање. Овие стихови со експресивно богати слики ни го доловуваат ликот на Тито како исклучителна појава во нашата понова историја, борец и водач што се извишува од секој стих со определени лични и историски генералии.

Не помалку интересни, во овој контекст, се и песните на Нусрет Дишо Улку и на Волче Наумчески кои го носат истиот наслов „Македонија“, како име на нешто за нив највредно, најсакано и како синоним на зборот татковина. Овие две песни за деца, иако на различни јазици, се израз на гордоста и убавината на животните просторства, како химна на животната мудрост и радост. Поетите во нив, на детето читател му ги откриваат убавините на татковината, влијаејќи врз формирањето на неговите патриотски чувства:

Makedonya

Македонија

Malımız

Нашата сопственост

---

³⁸⁸ Шукри Рамо, „Другар Тито“, Современост (Скопје) година XXXI, април бр. 4, 1981, 17.

Mülkümüz	Нашиот имот
Makedonya	Македонија
Mayamız	Нашето битие
Makedonya.	Македонија.
Mirasımız	Нашето наследство
Misirkov	Мисирков
Miladinovlar.	Миладиновци.
(---)	(---)
mert	храбра
millettir	нација
mesela	на пример
Mirko	Мирко
mesela	на пример
Metin	Метин
Mesela	на пример
Merita	Мерита
Makedonya'nın	се камен темелник
mihenктаşıdır.	на Македонија.
(---)	(---)
Makedonya'nın	Минатото на
Mazisi	Македонија
Mariovo	Мариово
Makedonya'nın	Панорамата

Manzarası	на Македонија
Mavrovo	Маврово
Makedonya'nın	Музејот
Müzesi	на Македонија
Manstır	Битола
(---) ³⁸⁹	(---)

Несомнено младиот читател одблиску ќе ги доживее овие стихови што се напишани за неговата сопствена татковина, а преку кои му се сугерира љубов кон татковината. Македонија е претставена како нашиот највреден имот, Мисирков и Миладиновци наше наследство, додека нејзините народи и народности претставени преку Мирко, Метин и Мерита како претставници на различни народи што сложено живеат на ист простор.

Македонија

Патуваат сончогледи

гласни.

Како истркалани месечини в поле,

Како сонца запалени јасни

Како царство

Од пеперуги голи

В зелени долини

---

³⁸⁹ Nimetullah Hafız, *Yugoslavya Türk Halkı Şiirinde Devrim*, Üsküp: Birlik Yayınları, 1985, 44.

Патиштата зрачат

Распнати дождови, маѓија од ружа,

Месечини, сончогледи плачат.

(---)

И неколку овци

Со мирис на трла,

Македонска убост како цутна лоза,

Прекрстени шуми псалми в грло,

Камбани и славеј

Во душата моја те носат.³⁹⁰

Откако направиме обид да фрлиме определена светлина на двете одделни литератури за деца на македонски и на турски јазик, како и да изделиме неколку допирни белези во однос на тематиката и мотивите на овие литератури, се одлучивме да се задржиме врз некои слични или заеднички теми на кои честопати повоените автори се осврнувале во своите творби за деца, а кои, можеби, најдобро го илустрираат сличниот карактер на современата литература за деца на турската националност и на современата македонска литература за деца. Врз основа на изложените примери и од двете литератури, дојдовме до заклучок дека современата литература за деца на турската националност и современата македонска литература за деца поседуваат голем број заеднички особини како резултат на заедничкиот живот на иста географска територија, под исти општествени услови и иста популација што ја избрале како цел за обраќање. Не е можно да се одрекува влијанието на амбиентот и на непосредната идејна, општествена, литерарна и естетска клима во која овие литературни творештва се создаваа со можностите за жива меѓусебна комуникација и проникнувања.

---

³⁹⁰ Мито Спасевски, *op. cit.*, p. 41.

Овие значајни заеднички чинители, неминовно имаат свој удел во развојниот паралелизам на овие две литературни творештва, што се одразува во литературните творби за деца, кои се осврнуваат на исти теми и мотиви и со речиси слични естетски достигнувања. Највоочливата заедничка карактеристика е нивниот судбински забрзан, збиен и скоковит развој, и тоа што немале среќа да се развиваат во еден континуиран, непрекинлив низ на последователни процеси. Со мошне актуелниот развој на литературните родови и видови што се карактеристични за првите две и пол децении, македонската литература го доживува својот модерен лик во смисла на фаќање чекор со развиените европски литератури.³⁹¹ А паралелно со изградувањето на современата македонска литература за деца, веднаш по ослободувањето (1945) на територијата на РС Македонија започнала со речиси иста динамика да се развива и повоената литература за деца на турската националност, која го постигнала истиот успех како и литературите за деца на другите народи и народности што живееле заедно на просторот на РС Македонија.³⁹² Најдобар доказ за динамичниот развој и на двете литератури за деца претставуваат постигнатите резултати и остварувања, кои од ден на ден беа сè поголеми. Според тоа, од аспект на наставната „употребливост и продуктивност“ на оваа борбено-револуционерна поезија во условите што доминирале на просторот на РС Македонија во повоениот период, единството на индивидуалниот и на колективниот сензибилитет, изворноста на емоциите, имагинациите и визиите, проткаеноста на оптимизмот што сугерира живост и што повикува на сестрана творечка активност, тесната сврзаност и условеност на уметничката стварност во таа поезија со тековите на објективната стварност и флексибилноста, приспособливоста и богатата изразност на народниот јазик како на македонскиот така и на народниот турски јазик во уметничкото интерпретирање на новото народно-ослободително и револуционерно време, станаа битни заеднички својства на литературата за деца како на македонскиот народ така и на турската народност, а и на другите народности што живееле на ова поднебје.

Заклучокот до којшто дојдовме по анализите и испитувањата засновани врз примери и од двете литератури за деца целосно го оправдува и го потврдува ставот на Александар

---

³⁹¹ Александар Спасов, „Истражувања и коментари – студии, огледи, критики за македонската литература во XIX и XX век“, Скопје: Култура, 1977, 100-101.

³⁹² Arif Ago, „Savaş Sonrası Dönemde Makedonya Sosyalist Cumhuriyetinde Yaşayan Türk Halkı Edebiyatının Gelişimi“, *Sesler Üsküp Yıl XXVI*, S. 248/249 Eylül/Ekim 1990, 11.

Спасов, кој гласи: „Книжевните настојувања кај малите и недржавни, неслободни народи, каков што беше и примерот со македонскиот народ... непосредно се зависни и се одраз од секојдневните, понекогаш и најпрактичните потреби и барања на општествениот живот...Книжевните работници го носат истовремено и големиот дел од товарот на општествената борба, на стремезот на својот народ за национално-политичка самостојност... Во овој пример, уметникот извршува во вистинска и најдиректна смисла на зборот дадена општествена задача... Таа двојна улога на македонскиот писател од минатото: уметник и наедно изразувач на политичко-националните стремези на својот народ, е суштинска одлика негова“.³⁹³ Оваа одломка претставува очевидно сведоштво да согледаме една слика на таа литература со редица специфични обележја, која е неопходно да се сфати како доминантен и излезен пункт за разбирање и интерпретација на книжевното дело на нашите писатели и поети во повоениот период. Поведени од еден ваков литературен видик, може да заклучиме дека споменатите обележја се полноважни не само за македонските писатели туку и за турските писатели, а и за писателите од другите народности што живееле на просторот на РС Македонија. А тоа е сосема природно и оправдано имајќи го предвид фактот дека литературата за деца на турската народност иако јазично е поврзана со матичната литература за деца, дотолку повеќе таа е тесно поврзана со многубројни нишки и со македонското литературно творештво за деца со кое паралелно се развивала на нашето заедничко поднебје.

---

³⁹³ Александар Спасов, *op. cit.*, p. 98.

3. ЗАКЛУЧОК

Овој труд со наслов „Текови на литературата за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија и книжевни контексти со македонското творештво за деца“ е обид за едно негово научно заокружување и детерминирање. Појдовната цел при структурирањето на овој труд беше во една интегративна синтеза да се постави тежиштето врз еден значаен комплекс на материја во рамките на литературното творештво за деца на турски јазик почнувајќи од годините непосредно пред Балканските војни, па сè до денес, на територијата на РС Македонија и да се следи нејзиниот развоен тек како од аспект на нејзината научна, така и од аспект на уметничко-естетската и педагошко-дидактичката страна. Во него е применет методолошкиот стандард на т.н. критичко портретирање, при што се проектирани книжевните опуси на петмина писатели со некои аспекти од развојот на турската литература за деца, со обид за нејзино историско периодизирање и воспоставување на една можна хиерархија на вредности. Аналитичката мисла ја фокусиравме кон значаен, комплексен и разнообразен книжевен опус на литературните творци, со аналитички објектив во кој тежишно се поставени тематско-мотивските стремежи и белези во нивното творештво. Основните сознанија и резултати што ги добивме од ваквиот увид го потврдија тематско-мотивскиот опсег не само на индивидуалните постојности на авторите туку воопшто и на дострелот на литературното творештво за деца на турски јазик како целина.

Следствено, стана сосем јасно научното значење на свеста за зачетоците, премините и континуитетот на турската литература за деца на просторот на РС Македонија, кој е композиран од три историски меѓузависни периоди: I. Зачетоци на турската литература за деца пред Балканските војни, II. Турската литература за деца во периодот меѓу двете светски војни и III. Турската литературата за деца од повоениот период, односно од безусловниот континуитет, жанровска и стилска разнообразност. Во овие три периоди се согледани вистините на литературната традиција и се воочени нерамномерностите во развојот, стилските недоследности, колебањата меѓу традиционалните и модерните поетски и прозни модели. Регистрирани се брзи и скоковити премини, при што се прескокнуваат фазите во природниот, закономерен стилски развој, но искреноста и едноставноста во пеењето и во раскажувањето остануваат како една убава одлика на оригиналност,

забележана во сите три развојни фази. Писателите се изразуваат со едноставен јазик и често се вклетени меѓу чеканот и наковалната на идеолошкиот прагматизам и дидактичкиот утилитаризам. Сè до крајот на втората и почетокот на третата развојна фаза, писателите се претежно револуционерни учители што имаат значаен удел и во развојот и во издигнувањето на просветно-културното ниво на турскиот народ и, главно, творат во време кога има малку интелектуалци и одвај неколку писатели. Тоа е време кога не е развиен книжевниот живот и не постојат турски книжевни и културни институции. Во весниците и списанијата се пишува на османско-турски јазик и писмо, но тие се ориентирани кон западноевропската култура и образование и во тој дух се одвива и книжевната рецепција.

И покрај мошне старата и богатата историја на турската литература, првите проблесоци на литературата за деца на турски јазик на просторот на РС Македонија почнува да се забележува дури во средината на XIX век и почетокот на XX век. Главните причини за една ваква задоцнета појава на оваа литература може да се побараат, главно, во ниското ниво на писменост на турското население. Сè до развојот на пишаната литература за деца на турски јазик, турските деца се ползуваат од усното народно творештво, како што се: басни, легенди, текерламиња, гатанки, епски фрагменти; меѓу кои своето место го заземаат и имагинативните сценки на Караѓоз, интересните анегдоти на Насредин-оца и народните приказни како Короглу, Деде Коркут и Батал Гази, кои децата ги усвојуваат со голема воодушевеност.

Првиот свесен интерес за литературата за деца кај турскиот народ се појавува под влијание на преводи на одделни литературни творби за деца од француската литература и значајно се засилува со зголемената посветеност на образованието на младите генерации по Вториот уставен период во османлиското владеење, што е поддржан и од детските списанија, како што се: *Nuhbetü'l Etfah* (1859) и *Mümeuiz* (1869). Повеќе од очигледно е дека контурите на книжевниот систем на турската литература за деца на просторот на РС Македонија почнува да се зачнува во периодот непосредно пред Балканските војни. За нејзиното оформување голем придонес имаат новоотворените народни училишта со што се појавува и потребата од наставна материја соодветна за образување и воспитување на најмладите ученици. Оттаму и културно-просветните дејци како практични организатори на воспитно-образовниот процес претставуваат и пресуден фактор во изборот и во

толкувањето на училишните учебници, а истовремено и фактор за формирање и за обликување на книжевниот вкус. Мотивирани да се грижат за воспитувањето и за образувањето на своите ученици читатели, тие со сите свои творечки сили почнуваат да создаваат и да објавуваат дидактички песни и да адаптираат или да преведуваат дела соодветни за деца, а и активно да се интересираат за издавањето на литературни списанија во кои би ги објавувале своите литературни творби. „Yıldız“ 1909 (Свезда) и „Yeni Mekteb“ 1911 (Ново училиште), кои се меѓу позначајните списанија, имаат литературен карактер и во нив се негува специфична книжевна реч, блиска на младите читатели, и како такви тие го најавуваат вистинскиот почеток на едно литературно творештво за деца како посебен литературен жанр кај нас. Оттука, со посебна историска назнака е појавувањето на првите литературни творби за деца на значајните литературни творци за деца Сабри Џемил, Садедин С’ри и Мустафа Шекиб Тунч, чии дела ги фундаираат темелите на едно ново и долгоочекувано литературно творештво за деца на турски јазик на ова поднебје.

Споменатите поети за деца од овој период создаваат во духот на народниот збор употребувајќи топли и меки зборови, совршено едноставен и стилски сведен израз. Надоврзувајќи се на традицијата на фолклорот како милениумски плод на духот и умот, на народната поезија и бајките, поетите за деца од првиот период ја наоѓаат својата едноставна и автохтона форма. Народниот литературен збор, мајчиниот течен и живописен јазик – што е поезија сама по себе – му даваат на нивниот стих исклучителна елегантност и раскош. Со своите поетски творби за деца во кои ефикасно се опишани природата, планината, реката, рамнината, воздухот и водата на Балканот, тие негуваат генерации и генерации млади луѓе и одигруваат стимулативна улога во развојот на нивната литература. Задоволување на детската љубопитност, изострување и усовршување на сетилата, будење чувствителност, поучување на вистинските животни вредности се чинители што ѝ служат на педагошката функција на оваа литература. Таа се стреми да го надгради детето со повеќе знаење и така тоа да стане сигурен патник низ својот живот, полн со мудрост. Но, недостатокот на игра, засилен со самата природа и дијалектика на детската уметност, што неретко се забележува во овој период на нејзиниот развој, го оневозможува доживувањето на шармот и поезијата од детството. Недостига разновидност на содржини и мотиви што изгледаат поимпресивни. Ретки се сликите на детскиот хаос и злоба, дете кое мрази училиште или плаче. Наградата за добро и казната за секое скршнување од правиот пат наметнува остра спротивставеност

на актерите меѓу себе. Крајно прагматичен, поетот го запознава младиот читател со предметната реалност и со човекот и општеството, без оглед на неговите желби и чувства. Борбата за здраво потомство го потиснува сето тоа што поттикнува забава, лесен живот и расипништво или на кој било начин ги поткопува основите на законот на мудроста како светла точка на човечкото достоинство. Поетската продукција не може да го напушти духот на култот на разумот, шарените и лажните реквизити, убавите зборови и тажните деминутиви. Поучен и подложен на начелата на доблеста и разумноста, пишаниот збор не се одлепува од моралистичката побожност и од мисловната дискурзивност. Сфатена во духот на просветителската идеологија, литературата за деца не се оддалечува од утилитарната поезија што ја објаснува рационалната страна на човечкиот и на детскиот живот. Отсуството на метафорите и другите реквизити се компензира со едноставно изразување и ритмичност што го прават мотивот очигледен и лесен за разбирање.

Овие стихови, и покрај нивните почетнички слабости и наивности, сепак се испеани со вкус на свежина, топол и сензуален стил во кои се зборува за идиличен и хармоничен живот, трепет и убавина на животот. Мотивите на полињата, шумите, животните, птиците и сите живи суштества се креативно прибежиште. Поетите со химнички и патетичен тоналитет на децата им влеваат свест и љубов кон семејството, домот и големината на својот народ. Песната зрачи со родителска љубов и вжештена желба да ги награди децата со подарок и да им го разубави денот. Содржинското ткиво ја исполнува љубовта на таткото и мајката кон детето, љубовта на сестрата и братот, полно со корисна семејна доверба и разбирање. На определен начин, литературата за деца од овој период го реконструира и го оживува општествениот пејзаж на своето време. Моралните вредности, животното искуство, универзалните тенденции и длабоките и остроумни мисли во неа наоѓаат израз како највисоко достигнување на човечкиот интелект.

Факт е дека Џемил во историјата влегува како родоначалник на турската литература за деца на територијата на РС Македонија, како најплоден поет за деца и најсилно перо на своето време. Со својот уметнички опус, кој претставува мало духовно богатство, поетот се здоби со авторитет на поетски родоначалник и слава на национален уметник. Тој е автор на збирката „Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler“ (Мали песни за деца), која претставува прва збирка песни за деца на турски јазик создадена на територијата на РС Македонија. Во

неговата поезија од широк тематски опсег, детето, детството и природата во најширока смисла на зборот се доминантни поетски мотиви. Тој опстојува во уметнички слаби стихови за природата и детето, за слободата и патриотизмот, ја идеализира и ја увеличува иднината, а љубопитноста како одлучувачки критериум на детските креации станува сè повидлива карактеристика. Дидактичката цел е сеприсутна во сите негови литературни творби кои се едноставни и разбирливи за читатели од секоја возраст. Во неговата поезија преовладуваат динамично дејство, автентични ликови, соодветна поетска техника, едноставна композиција, функционален јазик и стил, благородна порака како вредности што видливо извираат од неговиот текст. Таа се карактеризира со спонтаност и ненамерност, суптилност на сензибилитетот, свежина во изразот и сугестивност на лирската мелодија. Тој го испробува и литературниот жанр песна во проза, но неговите обиди од овој вид се доста ретки. Иако неговото дело е без подлабоки медитативни аспирации и рефлексии, тој сепак е уметник што ѝ припаѓа на генерација која не била во можност да ги избегне хуманите и патриотските мотиви на своето време. Раководен токму од овие мотиви заедно со своите просветителски и дидактички цели, тој стана и двигател за издавање на познатото литературно списание „Јени Мектеб“ и организатор на големи училишни претстави во скопското училиште „Дарулмуаллимин“.

Неговиот најголем и најзаслужен соработник во издавањето на споменатото списание е просветно-културниот деец, писател и поет за деца Мустафа Шекиб Тунч, кој во истиот период во литературата за деца навлегува како искусен поет, но со скромни творечки опус во оваа област. Во својот мал уметнички опус, не отстапувајќи од конвенционалното сфаќање на поучната улога на литературата, тој се залага за едно среќно, слободно и непречено детство што претставува основа на неговиот хуманизам. Неговиот творечки прозорец тежишно е свртен кон делот на реалните слики со социјална тематска вокација, општествено ангажирани и прилагодени кон барањата на моментот. Тој е автор на даскалски песни прагматично пригодни и дидактичко тенденциозни во кои поетот настојува да го воодушевува детето со добри и хумани постапки. Оттука неговите песни за деца остануваат во нашето сеќавање како исклучително значајни носители на поетовата општествена ангажираност.

Низ една таква, дидактичка фаза поминува и поезијата за деца на Садедин С'ри, која е скромна по обем, а особено по вистински книжевно-естетски постигања. Неговата поезија во сложениот живот на човекот го изразува најздравиот, најпатриотскиот дел од него и се бори за афирмација на најсилната и најконструктивната страна на човечката личност. Песните во кои преовладува етичкото расположение на поетот се карактеризираат со интелектуална боја, а пораките и сугестиите честопати се драстични во кои поетот не се поистоветува со поетската визија за детето што го создава. Но, дури и во ваквите песни, во кои поетот најмногу се поставува како татко, без премногу свој внатрешен инфантилизам, неговите претстави течат во еден дух на неразделност од детскиот свет.

Сепак со право може да констатираме дека е длабока просветителската и книжевната бразда на Џемил, С'ри и Тунч кои ја заоруваат уште во мугрите на преродбата, во годините непосредно пред Балканските војни. Распнати меѓу амбициите и можностите, во услови на една просветна и културна парализираност, тие со крајни напрегања ги составуваат своите прагматични поучителни литературни творби за деца. Со нив ги остваруваат своите просветно-културни и национално-политички намери да го издигнат својот народ и да го очеличат во борбата против примитивизмот. Без оглед на нивната силно изразена дидактичност, без оглед на нивната скромна уметничка вредност, нивните литературни творби за деца претставуваат основи за натамошниот развој на турската литература за деца на ова поднебје.

Турската литература за деца, која започна со една ваква голема возбуда и ентузијазам, со сите свои особености не успеа да го продолжи својот развој поради избувнувањето на Првата балканска војна. По Балканските војни и Првата светска војна, турската народност, која е лишена од најелементарните човекови права, останува без образование и без печат, а и занимавањето со какво било литературно творештво, исто така, е оневозможено. Со забраната на турското образование, лишена од поддршката и свесното поттикнување на општеството, турската литература во својата изолација, сепак успева во определена мера да ја одржи својата актуелност како усна народна литература, мистична литература и писмена литература, во чии рамки го зазема своето место и литературата за деца што повремено се појавува и тоа тајно или во многу ограничени околности.

Патот на развојот и еманципацијата на турската литература за деца, како што е случај и во литературите за деца и на другите балкански народи, го подразбира цврстиот потпир врз народното творештво и врз прогресивните идеи во литературните движења и школи на Балканот, во Европа и во светот. Турските писатели во овој период се под влијание на книжевните идеи на писателите од претходната епоха, како и на народното творештво во кое писателите наоѓаат најинспиративни изворишта за култивирање на својот јазик и израз. Дури по 1937 година почнува да се буди донекаде некоја самосвест, а со буђењето и со освестувањето на народите на Кралството Југославија, почнува да се чувствува едно закрепнување и кај турските интелектуалци и младинци. Така, полека почнуваат да се забележуваат едно движење и преродба кај турскиот народ, почнуваат да се формираат разни друштва и здруженија, а и да се набавуваат книги со современа тематика од матичната земја Р Турција. Народот сè повеќе скептичен во однос на „придобивките“ на техничката цивилизација и сè помалку уверен дека со војните меѓу 1912 и 1918 се решени и некои од најјургентните негови национални и социјални проблеми, стана свесен за нужноста за едно идејно-естетско т.е. хуманистичко регенерирање на книжевната мисла. Веќе не се само љубовта и татковината извори на уметничката инспирација, туку и работата во фабрика и нива, затворот и поправниот дом, бродот и машината, сиропиталиштето и питањето, болницата и улицата. Како кај другите балкански народи, така и турскиот книжевен процес на територијата на РС Македонија не останува надвор од горезацртаното движење на социјалната книжевност.

Весниците и списанијата на турски јазик, заслужни меѓу другото и во развојот на литературата на турски јазик, чие издавање беше целосно укинато меѓу 1912 – 1918 година, повторно почнуваат да се издаваат. Во наведените списанија се објавуваат голем број песни и раскази на книжевните творци, кои во тоа време живеат и создаваат на оваа територија и се афирмираат, означувајќи ги тука и своето почетништво и своите позрели резултати во неколку жанрови. Иако скромни по обем и по вистински постигања, делата на турските писатели за деца од овој период се од непроценливо значење за турската книжевна историја. Како литература за деца со нерамномерен развој, таа претставува национално и културно повеќезначајна, историски пресудна алка во воспоставувањето на литературниот и на општокултурниот континуитет. Нивните творби за деца испеани во затишјето меѓу двете

светски војни претставуваат уметничко сведоштво за растежот, за натамошната еволуција на турската литература за деца, без кои не може да се превиди создавање на една општа историска проекција на турското книжевно наследство на нашата територија.

Во овој период т.е. во периодот пред Балканските војни и сè таму до Втората светска војна кога не постојат ни писателски организации ниту, пак, други културни установи, уметничкото дело за деца на турски јазик претставува прозорец низ кој му се проширува видикот на детето читател и средство што влијае врз неговиот развој, т.е. белетристика содржински идејно детерминирана и релативно разновидна: дете во „убав круг на семејството“, дом, татковина, училиште и училишни предмети, секојдневие од училишниот живот, разни предмети од детската средина, работа како задоволство, а не принуда, добрите дела како големи човечки цели, благодарност кон постарите, мајка како грижлив старател на семејството итн. Во листата на веќе споменати теми, природата со сите растенија, цвеќиња и животни во неа зазема централно место како дарежлива и привлечна содржина. Значењето на книжевното творештво се изразува, меѓу другото, во негувањето на правдата, патриотизмот и отпорот кон непријателот, во скромноста и трудољубивоста. Зајакнувањето на квалитетите на волјата и карактерот, личноста и несебичната пожртвуваност се една од нејзините примарни задачи. Како литература што сè уште е под влијание на образовната институција, во неа преовладуваат наслови што директно поттикнуваат на добро и мотивираат за добро однесување и учење.

Неспорниот образовен потенцијал на литературата, нејзината несоодветност за потребите на наставната програма и предопределеност да ја преземе должноста на семејството и училиштето, сосема природно го привлекуваат вниманието на училишните работници во најширока смисла на зборот. Предводени од верувањето дека литературата нуди можност за образување и воспитување, воспитувачите се нафаќаат да пишуваат одделни литературни творби за училишните деца. Писателите од овој период тргнуваат од обврзувачки норми и мислења, потчинувајќи го поетскиот чин на моралистичките стандарди и поистоветувајќи ја книжевната дејност со чинот на образованието. Детскиот поет и наратор, во зависност од неговата литературна моќ, етика и темперамент, повеќе или помалку е надарен за естетска објективизација, избор на мотиви и нивна материјализација. Уметничкиот талент се огледува во опишувањето настани со општо значење,

манифестирани во хумористична разиграност и оживеано чувство за нештата и за појавите што дотогаш често се сметале за мали и неинтересни. Придонесот е во богатството на речникот, едноставноста и леснотијата на изразот. Земена во тежишни црти, поезијата, како квантитативно позастапена продукција, функционално се одредува со априори педагошки моменти, а и прозата, која проникнува од селската и народната традиција на раскажување, се обележува со истите својства. Селскиот реалистичен расказ со бавен ритам свртен кон надворешните аспекти на дејствата и на настаните и едноставниот речник се забележителни особености на пократките прозни единици. Просечното творештво се карактеризира со поедноставени и упростени слики на рустикалната идила со детето во центарот, кое е исполнето со пораки без емоции, првенствено насочени кон едукација, проширување и подигање на детскиот дух.

По една ваква констелација на турската литература за деца од периодот пред Балканските војни, турската литература за деца преминува на еден нов период познат како период меѓу двете светски војни за кој се заслужни делата на Хаџи Омер Лутфи (Пачаризи) и Абдулхаким Хикмет Доган, кои со своите скромни дела за деца, сепак, претставуваат една нужна алка меѓу турските автори за деца од годините пред Балканските војни и турските автори за деца од повоениот период, поврзувајќи ги двете епохи. Лутфи и Доган без една своја национално и естетски „обединувачка свест“, самостојно пишуваат и ги објавуваат своите литературни творби за деца. Минувајќи низ вообичаениот преоден период, низ кој поминале литературните творци и на другите народи и народности на поранешна Југославија, овие поети направија обид да го пронајдат патот кон својот начин на изразување и да ги трасираат патиштата кон својот самостоен развој и во областа на литературата за деца. Ги составуваат своите прагматични поучителни песни и раскази за деца, го актуализираат враќањето кон животната стварност и воопшто кон реалистичкото одразување како на историската, така и на конкретната писателска стварност.

Хаџи Омер Лутфи, кој се смета за истакнат научник, писател и поет од естетски, историски и политички аспект, покажува длабок интерес и загриженост и за воспитувањето на децата во светлото на социјалните настани во тој период. Тој, како прв поет за деца на турски јазик и основоположник на турската литература за деца во поранешна Југославија, носи нови современи елементи во литературата. Неговите литературни творби за деца иако

скромни по обем и книжевно-естетски квалитети, се од мошне големо книжевно-историско значење. Тој е лиричар, во својата поезија за деца пројавува неограничена заљубеност и доверба во децата како нивни пејач, забавувач и раскажувач што секогаш користи лесен и разбирлив јазик. Детето за поетот не е формирана личност, туку е во процес на формирање со сите свои позитивни и негативни одлики што допрва треба да се формираат и поради тоа тој го отсликува детето со сета своја природа и прави обид да го воспитува и да ја оплемени неговата личност. На оваа филозофија, всушност, и се заснова специфичната дидактичност на неговата поезија за деца, а таа наместа преминува и во изразена дидактичност што е туѓа на вистинската уметност. Лутфи не достигнува висок дomet во литературата за деца, но сепак прилично успешно го испробува овој род. Неговите песни за деца претставуваат први чекори на поетот кон поезијата за деца како важни претходници на неговото внимание посветено на образувањето и воспитувањето на децата.

Како зачетник на еден книжевен практикум со голема просветна, културна и национална мисија, Абдулхаким Хикмет Доган претставува исклучителна појава во турската литература за деца. Како талентиран учител и писател, со остра набљудувачка дарба и свои погледи на книжевноста како морална проповед и национална акција, тој е свртен кон дневните и општествените потреби и својата книжевна реч, главно, ја определува врз идејните и воспитните цели преку кои се афирмирале етичките идеали, исклучително значајни во неговото време. Во оставнината на овој поет и писател покрај литературните творби за деца, се наоѓаат и многу други литературни творби и верски учебници на турски јазик, кои со по некоја своја трага останаа да потсетуваат на националните, политичките и социјалните противречности на турската книжевна консолидација меѓу двете светски војни. Во неговото книжевно дело, можеби, и најрелјефно се потврдува дидактичкиот и креативниот стремеж од првите децении на XX век. И во поезијата и во прозата за деца, поетот, кој најчесто се труди да ја усогласи уметноста за едукативните потреби, се наоѓа на тлото на реалните животни чинители на кои ревносно им е верен поради што и на најдобрите негови песни и раскази им недостасуваат фантазија и разиграност. Тој не е склон да импровизира или да ѝ овозможи на фантазијата да лета во иреални светови, но сепак го прошири тематскиот опсег во литературата за деца, го услови и го надополни семејното опкружување на детето со една социјална димензија. Неговиот наративен метод ја комплетира развојната скала на реализмот во литературата за деца.

Моралните поуки во неговите творби го засилуваат воспитниот фактор на расказите во кои доминираат социјалната и родољубивата боја како поттик од еден ист хуманистички извор. Од неговите поетски и прозни творби детето е добро информирано: информацијата се прифаќа, но трагите од нејзините вистини се бледи. Иако има примери во кои пеењето, односно раскажувањето семантички и естетски го надмудрува информирањето од позиција на возрасен, искусен и вешт соговорник на детството, неговата проза останува значајна литературно-историска појава во литературата за деца од рана школска возраст, како документ за едно пресвртничко време и успешен обид со сите свои лутања и творечки занеси да се излезе од анонимноста, макар и со задоцнување од повеќе децении, макар и по смртта.

Литературните творци за деца од првиот и од вториот период, иако оптоварени со извесни наивности и почетништво, несомнено означуваат крај на една и раѓање на нова книжевна епоха кај турската народност на територијата на РС Македонија. Нивното дело претставува мошне значајна граѓа за проучување на развојните процеси на турската литература за деца и уметничката литература воопшто, што треба да се сфати како развојна неминовност и суштински предуслов за идниот слободен развој и богат творечки развој на современата турска литература за деца на овој простор.

Турската литература за деца која има еден ваков неконтинуиран тек, за жал, повторно е прекината поради избувнувањето на Втората светска војна во 1941 година и овој прекин трае сè до ослободувањето на поранешна Југославија. Дури по ослободувањето, таа доживува особено интензивен и бурен подем, а тоа што прво паѓа в очи е дека литературата на турски јазик во повоениот период започнува да се развива како литература за деца бидејќи сите автори од повоениот период се или учители или новинари кои своето пишување го започнуваат инспирирани повеќе од потребата да ги задоволат воспитно-образовните цели отколку заради уметност.

Најзабележителната особина на оваа повоена литература за деца на турски јазик на територијата на РС Македонија е нејзиниот исклучително плодovit, динамичен и жанровски збогатен развој во кој доминираат поезијата за деца и мошне живата двонасочна комуникација меѓу литературата за деца на турската националност на просторот на РС Македонија и матицата – Р Турција. Оваа литература за деца се истакнува со спонтаноста и

природноста на едноставниот исказ со кој максимално се обезбедува комуникативност со младиот читател. А изобилството на литературните творби за деца на турската народност не е случајност, туку има едно далечно минато и традиција. Напорот и фокусираноста на едукацијата на децата на најдобар можен начин од страна на идеалистичките турски учители и интелектуалци, што беше започнат уште во годините непосредно пред Балканските војни на нашето поднебје, иако со извесни прекини, сепак на некој начин е продолжен сè до Втората светска војна, а и по неа, кога турскиот јазик повторно почнува да се користи како образовен јазик без никаков прекин и во согласност со условите на општествената стварност.

Литературните творби за деца во повоениот период се под силно влијание на доживеаната војна што, секако, се одразува и во нивниот поглед кон светот. Оттаму, ова дело претставува и израз на восхит и неизмерна радост што го карактеризираат периодот непосредно по ослободувањето кога владее исклучително воодушевување поради извојуваната победа и првите успеси во обновата и изградбата на земјата. Турските поети и писатели во повоениот период, од кои повеќето ги доживееја војната и нејзините страдања, ги обработуваат темите за мир, братство и пријателство во своите дела, со кои даваат мошне голем придонес во формирањето на културата на мирот на територијата на РС Македонија.

Исто така, не треба да испушти од вид дека литературните творби за деца од повоениот период се тесно поврзани и со уметничкото разбирање на социјализмот и на социјалистичката перспектива, која уметноста ја смета за инструмент со кој располага идеологијата. Според тоа, постојаната социјализација на човекот и свесното настојување на општеството да се развиваат неговите творечки сили до највисок степен станаа фундаментални начела на политиката на социјалистичкото самоуправно општество, неговата хуманизација, материјалниот и културниот развој. Ваквиот карактер на општеството ја детерминираше и целта на воспитанието во нашата земја во овој период. Воспитните цели поставени во овој социјалистички дух, кои бараа перманентно развивање на општеството и градење на многустрана, слободна и хумана личност способна да ги остварува своите функции во сложените услови на животот и работата, на писателите им налагаа да придонесат за еден ваков нов свет во формирање. Вака формулираната цел на воспитанието мошне јасно се одразува и на литературните творби за деца, во кои се

идеализираат и се увеличуваат иднината, родољубивоста, слободата, хуманоста и трудољубивоста, на кои може да се додадат и природните пејзажи (годишни времиња, месеци, планини, сонце, пеперутка, пчела, птици), училиштето, љубовта кон книгата, мајчинската љубов, насмеаните лица, напорната работа, трудољубивоста, хигиената итн. Оттука, од аспект на наставната „употребливост и продуктивност“ на оваа борбено-револуционерна поезија во условите што доминирале на просторот на РС Македонија во повоениот период, единството на индивидуалниот и на колективниот сензибилитет, изворноста на емоциите, имагинациите и визиите, проткаеноста на оптимизмот што сугерира живост и што повикуваа на сестрана творечка активност, тесната сврзаност и условеност на уметничката стварност во таа поезија со тековите на објективната стварност и флексибилноста, приспособливоста и богатата изразност на народниот јазик како на македонскиот така и на народниот турски јазик во уметничкото интерпретирање на новото народно-ослободително и револуционерно време, станаа нејзини битни заеднички својства.

Како резултат на заедничкиот живот на иста географска територија, под исти општествени услови и иста популација што ја избрале како цел за обраќање, современата литература за деца на турската националност поседува голем број заеднички особини со современата македонска литература за деца. Не е можно да се одрекува влијанието на амбиентот и непосредната идејна, општествена, литерарна и естетска клима, во која овие литературни творештва се создаваат со можностите за жива меѓусебна комуникација и проникнувања. Овие значајни заеднички чинители неминовно имаат свој удел во развојниот паралелизам на овие две литературни творештва, а тоа се одразува во литературните творби за деца што се осврнуваат на исти теми и мотиви и со речиси слични естетски достигнувања. Покрај нив, највоочливата заедничка карактеристика претставува нивниот судбински забрзан, збиен и скоковит развој, но и тоа што немаат среќа да се развиваат во еден континуиран, непрекинлив низ на последователни процеси. Со мошне актуелниот развој на литературните родови и видови што се карактеристични за првите две и пол децении, македонската литература за деца, а паралелно со неа со речиси иста динамика и литературата за деца на турската националност, го доживуваат својот модерен лик во смисла на фаќање чекор со развиените европски литератури. Најголем показател за паралелниот динамичен развој и на двете литератури за деца претставуваат постигнатите резултати и остварувања, кои од ден на ден стануваат сè поголеми.

Со овој труд се обидовме да го заокружime и да го детерминираме книжевниот систем на турската литература за деца на просторот на РС Македонија и нејзиниот неkontинуиран и скоковит развој со сите нејзини изразени особености. Сепак, колку и да сме успешни во тоа, свесни сме дека секој систем е подложен на проверка и промена, дури и од неговиот „конструктор“. Но, ние би биле задоволни ако веќе сме ја воспоставиле хиерархијата во тој книжевен систем кој поседува свои сопствени историски условности и критериуми на вредноста.

БИБЛИОГРАФИЈА

Аго, Ариф. *Турската книжевност на турски јазик во Македонија*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки факултет, II. меѓународен симпозиум, Македонско-турски културни врски во минатото и денес, Скопје, 23-25 октомври, 1991:165-174.

Бошков, Ванчо. *Историја на македонскиот народ*. Книга прва, дел IV, глава VII.

Димова, Виолета. *Естетиката на комуникацијата и литературата за деца*. Скопје: Македонска реч, 2012.

Друговац, Миодраг. *Повоената македонска литература I*. Скопје: Просветно дело, 1979.

Друговац, Миодраг. „Лирски мемоари (2) – Тито во македонската поезија“. *Современост*. 8-9, Скопје, (1981): 19-43.

Друговац, Миодраг. *Историја на македонската книжевност XX век*. Скопје: Мисла, 1990.

Друговац, Миодраг. *Македонската книжевност за деца и младина: (од Цинот до Чинго)*. Скопје: Детска радост, 1996.

Ѓурчинов, Милан. „Книжевното творештво на народностите во СР Македонија“.

Предавања на XII. семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје и Охрид, 8. VIII-29. VIII 1980, Скопје, (1980): 171-184.

Илиевски, Александар. „Воспитно-образовната дејност во рамките на учителското движење во Македонија меѓу двете светски војни“. [periodica.fzf.ukim.gov.mk/1994/GZ47.13%Илиевски \(УДК.371.124\(497.17\)\(091\)\)](http://periodica.fzf.ukim.gov.mk/1994/GZ47.13%Илиевски%20(УДК.371.124(497.17)(091))).

Исоски, Сарцо. „Школство и просвета меѓу двете светски војни“. Гостиварскиот крај,

Книга I. Собрание на општина Гостивар, (1970): 299-309.

Историја на македонскиот народ. Институт за национална историја – Скопје, Скопје:

Просветно дело, 1972.

Ивановиќ, Радомир. *Портрети на македонски писатели*. Скопје: Мисла, 1979.

Јанкулоски, Илија. *Напредното учителско движење во Македонија, II период од 1918-*

1937 г. Скопје: Просветно дело, 1954/Х. бр.1-2.

Јанкулоски, Илија. *Напредно учителско движење во Македонија, III период од 1937 до 1941год.* Скопје: Просветно дело, 1954/ Х, бр.3-4.

Јовановиќ, Марија. *Просветно-политичките прилики во Вардарска Македонија (1918-1929)*. Скопје: НИО Студентски збор, 1983.

Јурукова, Нада. *Основното воспитание и образование во Македонија: (1944-1950)*.

Скопје: Институт за национална историја, 1990.

Кајдамов, Костадин. Мирчо Карамучев, *Валандово и неговата културна историја*,

Валандово: Културен центар “25 Мај“, 1995.

Калешки, Хасан. *Неки проблеми изучавања културне историје полога за време турског периода*. Бигорски научно – културни собири, I Научен собир, Гостивар, 22-23. X. 1971.

Константиновиќ, Зоран. *Увод у упоредно проучавање књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1984.

Луческа, Ели. „Христијанството и народната религија во периодот на османлиската власт на територијата на Македонија“, Прилеп, Статии УДК 27:398.3(497.7)“14/18“,

институт за старословенска култура, *Journal of History*, 161-172.

Миљинковиќ, Миомир. *Книжевност за деца и младе (поетика)*, Ужинце: Учителски факултет, 2012.

Мијушковиќ, Милисав. *Учителска задруга „Вук Караџиќ“ - Напредно учителство во Македонија*. Скопје: Просветно дело, 1985.

Мурис, Идризовиќ. *Македонската литература за деца*. Скопје: Наша книга, 1988.

Најчески, Димче. *Илинденските народни песни*. Скопје: Институт за фолклор, 1978.

Николоски, Атанас. *Македонски јазик и македонската литература во работата на првите македонски училишта во НОВ и револуцијата*. (Извадок од пообеман труд). Филолошки факултет на универзитетот – Скопје, Годишен зборник, Книга 14, Скопје, (1988): 275-295.

Основно училиште – Општа програмска структура со наставен план и програми.

Републички завод за унапредување на школството на СР Македонија. Скопје: Просветно дело, 1973.

Пандевски, Манол. *Учителското движење во Македонија (1893-1912)*. Скопје: Култура, 1962.

Пандевски, Манол. *Од минатото на македонскиот народ – Младотурската револуција во Македонија*. Скопје, 1969.

Панзова, Виолета. *Прирачник за изработка на студентски трудови*. Скопје: Филозофски факултет, 2011.

Панзова, Виолета. *Науката како занает*. Скопје: Филозофски факултет, 2011.

- Петровиќ, Тихомир. *Књижевност за деца у светлу науке о књижевности*. Универзитет у Нишу – Учителски факултет у Врању – Книжевност за деца и њена улога у васпитању и образовању деце школског узраста, Тематски зборник, Врање: 2013, 260-261.
- Петровиќ, Тихомир. *Историја српске књижевности за деца*. Врање: Учителски факултет,
- Пиличкова, Севим. *Анегдоти со едукативна семантичка насоченост и пораки од усната традиција на Турците од Република Македонија*. Универзитет “Св. Кирил и Методиј” – Скопје, Филолошки факултет, II. меѓународен симпозиум, Македонско-турски културни врски во минатото и денес, Скопје, 23-25 октомври, 1991:223-226.
- Подгорец, Видое, ргг. *Антологија на современата македонска поезија за деца*. Скопје: Епоха, 1968.
- Поповиќ, Чедомир. *Методика на наставата по мајчин јазик за основните училишта (I-IV одделение)*, Скопје: Просветно дело, 1967.
- Рамо, Шукри. „Другар Тито“. *Современост* (Скопје) година XXXI, април бр. 4, (1981):17.
- Рихлих, Јан, Мирослав Коуба. *Историја на Македонија*. прев. Јасминка Делова Силјанова, Скопје: Македонска реч, 2009.
- Слободан Ж.Марковиќ. *Човеколика фантастика – Битна особина поетског света за деца Десанке Максимовиќ*. Универзитет у Нишу – Учителски факултет у Врању – Книжевност за деца и њена улога у васпитању и образовању деце школског узраста, Тематски зборник, Врање, (2013): 20-26.
- Солар, Миливој. *Теорија књижевности*. Загреб: Школска књига, 1980.
- Спасевски, Мито. *Аналитички студии и опсервации за литературата за деца*. Скопје: НИТ Студентски збор, 2004.

Спасевски, Мито. *Современа македонска поезија за деца*. Битола: НИД Микена, 2008.

Спасов, Александар. *Истражувања и коментари – студии, огледи, критики за македонската литература во XIX и XX век*. Скопје: Култура, (1977): 100-101.

Старова, Луан. *Отоманскиот период како предизвик на балканските романсиери*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки факултет, II. меѓународен симпозиум, Македонско-турски културни врски во минатото и денес, Скопје, 23-25 октомври, 1991:133-140.

Тодорова, Лилјана. *Македонија од отоманскиот период низ француски книжевни сведоштва*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки факултет, II. меѓународен симпозиум, Македонско-турски културни врски во минатото и денес, Скопје, 23-25 октомври, 1991: 141-148.

Тушевски, Ванчо. *Поетика и реторика на новата македонска книжевност – XIX век*. Скопје: Менора, 2000.

Хамза, Јусуф. *Турско-македонските односи во периодот 1850-1912*. Скопје: НИО „Студентски збор“, 1988.

Хамза, Јусуф. *Македонците во парламентарните избори на османската империја во 1908 година*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки факултет, II. меѓународен симпозиум, Македонско-турски културни врски во минатото и денес, Скопје, 23-25 октомври, 1991: 11-22.

Хамза, Јусуф. *Младотурската револуција во Османската империја*. Скопје: Логос „А“, 1995.

Хасан, Хамди. *Предлог-азбуката на Абдулхаким Хикмет од Гостивар и неговите согледувања во врска со реформата на турскиот алфабет пред конечното прифаќање на латинското писмо*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки факултет, II. меѓународен симпозиум, Македонско-турски културни врски во минатото и денес, Скопје, 23-25 октомври, 1991: 113-121.

Хасан, Хамди. *Анализа на читанките по турски јазик од периодот меѓу двете светски*

- војни. Филолошки факултет на универзитетот – Скопје, 50 години филолошки факултет, Јубилеен годишен зборник, книга 22, I, Скопје: 1996.
- Цветановиќ, Зорица. *Басне као програмски и читаначки текстови у младим разредима основне школе*. Врање: Тематски зборник – Књижевност за децу и њена улога у васпитању и образовању деце школског узраста, Учителски факултет у Београду, 2013.
- Џамбазоски, Климент. *Културно-општествените врски на македонците со Србија во текот на XIX век*. Скопје: Институт за национална историја, 1960.
- Џукановиќ, Марија, Љубинка Рајковиќ, пргг. *Türk Bilmeceleleri – Турске загонетке*. Српска академија наука и уметности, одељење језика и књижевности балканске народне умотворине, Књига 1, Београд, 1980.
- Afçe, Talat. „Abdülhakim Hikmet Dogani”. *Flaka e Vllaznimit*. 30, 4, [Skup], 1956., 5.4, *Birlik*. 28 Mayıs, [Üsküp], 1956.
- Ago, Arif. Savaş Sonrası Dönemde Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti’nde Yaşayan Türk Halkı Edebiyatının Gelişimi. *Sesler*. Yıl XXVI, S. 248/249, Eylül/Ekim (1990): 5-11.
- Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki (1908 – 1914)*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 8. Baskı, 2010.
- Akkuş, Mehmet. *Üsküp’ten Manisa’ya Şeyh Sadeddin Sırrı’nin Hatıratı*. Kocaeli: T.C. Kocaeli Üniversitesi, Şeyh Sadeddin Sırrı er-Rifai Armağan Kitabı (Vefatının 80. Sene-i Devriyesi Anısına), 2018.
- Aktaş, Şerif. *Şiir Tahlili – Teori ve Uygulama -*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2013.
- Akyüz, Kenan. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923) I*. Ankara: Ankara

Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No. 284, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979.

Alfabe – İlkokulların Birinci Sınıflarına Mahsustur, 1945 yılı programına göre tertip edilmiştir, Kültür Bakanlığının emri ile tasvip edilmiştir, Birinci Yayım, Üsküp: Bratstvo Basımevi, 1945.

Altın, Hamza. „II. Meşrutiyet Devri Pedagoglarından Sabri Cemil ve Ameli Fenni Tedrisi“. Türkoloji Araştırmaları, S. 8, 2013.

Altıntaş, Hayrani. *Mustafa Şekip Tunç*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.

Asım, Salih. *Üsküp Tarihi*. Üsküp: Halil Kazım Matbaası, 1932.

Asimov, Mücahit. „Kosova Salnamelerinde Yazıldığına Göre, Kosova Vilayetindeki Mektepler“.

Çevren. S.30, Priştine, (1981): 37.

Asimov, Mücahit. „Kosova Vilayetinde İptidaiyeler“. *Çevren*. S.37, Priştine, (1983): 55-67.

Aşıkferki, Ferhat. *Prizren Elektrik Şirketi Nizamnamesi*. Prizren: Türkologlar Birliği Yayınları:1 Tarih Dizisi:1, 2001.

Baymak, Ethem. *Tuna Akar Serin Serin (Balkan Türk Şiiri Üzerine İnceleme)*. Prizren: Bay Yayınları, 1999.

Bajraktarević, Fehim. „Turski Spomenici u Ohridu“. *POF*. V, Sarajevo, (1954/55).

Banarlı, Nihat Sami. *Türk Edebiyatı Tarihi I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998.

Beksaç, Zeynel. „Balkanlar’da Türk Çocuk edebiyatı“. *Türk Dili*. Ankara, (2015): 750-780.

Bilgegil, M. Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, İkinci Baskı, 1989.

Boratav, P. Naili. „Opservations Préliminaires". *Philologiae Turcicae Fundamenta*. II, Wiesbaden, (1965):1-128.

Boškov, Vančo. „Turska književnost u Jugoslaviji - Enciklopedija Jugoslavije“. T. VIII, 399-402.

Bozkurt, Gülnihal. *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

Carlaui J.C.- Fillox J.C. *Edebi Eleştiri*. Çev. Ayşe Hümeysra Çakmaklı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

Cemil, Sabri. „Lisanımız Sadeleşmelidir“. *Yıldız*. S.29, Üsküp, 20 Eylül (1325) 1909.

Cemil, Sabri. *Küçük Tarih-i Umumi*. Üsküp: Kosova Matbaası, (1325) 1909.

Cemil, Sabri. *İptidai ve Rüşdi Muallim ve Muallimlerine ve Bilhassa Darül-muallimin Talebelerine Mahsus Amel-i Fenn-i Tedris*. Üsküp: Kosova Matbaası, (1326) 1910.

Cemil, Sabri. „Bulgaristan'da Maarif“. *Yeni Mektep*. Sene I, S.6, Üsküp, 1327 (1911), 168-171.

Cemil, Sabri. „Mektebin Vazifesi“. *Yeni Mektep*. S.2, Üsküp, Mayıs, (1327) 1911.

Cemil, Sabri. *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*. İstanbul: Asadoryan Matbaası, 1911.

Cemil, Sabri. „Mesleğimiz“. *Yeni Meteb*. S1, Üsküp, Nisan, 1327(1911).

- Cemil, Sabri. „Bir Genç Valideye Mektup“. *Yeni Fikir*. S17, Üsküp, (1913/14): 529-531.
- Ceyhan, Adem. „Üsküp’lü Mutasavvıf-Şair Sadeddin Sırrı Hayatı, Bazı Yazı ve Şiirleri-II“. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 11, Sayı 1, (2013): 427-445.
- Crnković, Milan. *Deçja knjizevnost*. Zagreb: Školska knjiga, II izdanje, 1969.
- Đindić, Slavoljub, Darko Tanasković. „Poezija turske narodnosti u Jugoslaviji“. *İzraz– časopis za i umjetničku kritiku*. god.XX, br.9, Septembar, Sarajevo (1976).
- Đindić, Slavoljub, Darko Tanasković. „Poezija turske narodnosti u Jugoslaviji“. *Stremljenje*. g. 17. No. 2. Priština, 1976.
- Đindić, Slavoljub. *Knjiga Dede Korkuta – herojski ep oguskih Turaka*. Beograd: Narodna Knjiga, 1981.
- Çanoviç, Svetozar. *Specifični problemi u školama Kosove i Metohije*. Priština, 1967.
- Çayırılı, Necati. „İzmir Basımında Makedonya Meselesi (1908-1914)“. Diss. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir, 1995.
- Çehajić, Dzermal. *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*. Sarajevo: Grafo-art atelje, 1986.
- Dikliç, Zvonimir. *Knjizevni lik u nastavi – Metodické osnovne za interpretaciju knjizevnog lika*. Zagreb: Školska knjiga, 1978.
- Dimitrijević, Radmilo. *Teorija kniževnosti, sa primerima - Lirska i Epska Poezija*. Beograd: Vuk Karadić, 1969.
- Ejhenbaum, Boris. *Knjizevnost*. Prev. Marina Bojiç, Beograd: Nolit, 1972.

- Elezoviç, Gliša. *Treçi Kongres Organizacije Muslimana Juzne Srbije*. Juzna Srbija: kniga I., 4, Skoplje, 1922.
- Elezoviç, Gliša. „Prve Turske škole i nastava u njima“, *Meseçni Pregled I*, No. 2, Skoplje, 1926.
- Eliot, T.S. *Edebiyat Üzerinde Düşünceler*. Çev: Sevim Kantarcioğlu. Ankara: Türkiye C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Emin, İlhami. „Makedonya Sosyalist Cumhuriyetine Türk Halkı Yazını“. *Sesler*. yıl 11, s. 99, Üsküp, Ekim (1975).
- Enginün, İnci. „Çocuk Edebiyatına Toplu Bir Bakış“. *Türk Dili*. s.400, Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı, Ankara (1985): 186-194.
- Engüllü, Suat, Mustafa İsen. „Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 7- Makedonya Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı“. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Engüllü, Suat. „Balkanlarda Türk Şiiri - Balkan Türklerinin Kimlik Destanı“. int, <http://turkoloji.cu.cdu.tr/>.
- Erdaş, Safiye Şeyda. „Üsküp Rifai Asitanesi Şeyhi Sadeddin Sırri Efendinin Musiki Yönü ve Bestelenmiş Eserleri“. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Yıl 2020, Cilt 20, S.1, 220-239. e-ISSN 25 64-6427, <http://dergipark.gov.tr/cuilah>.
- Eren, İsmail. „Yugoslavya’da Türkçe Basım (1866-1986)“. *Sesler*. Üsküp, Yıl XXV, s.237, Haziran (1989): 75-76.
- Eren, İsmail. „Yugoslavya Topraklarında Türk Basını“. *Sesler*. Üsküp, Yıl II, S. 9.1966.
- Eren, İsmail. „Üsküp Kosova Vilayeti Sanayi Mektebi“. *Sesler*. Üsküp, Yıl IV, S. 29, (1968):

41-47.

Erman, Artun. „Türk Kültürünün Balkanlardaki Rolü“. *Türk Kültürü*. Ankara, S. 458, (2001):

366-370.

Gariper, Cafer. „Türk Edebiyatında Mensur Şiir Literatürü“. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.4, S.7, (2006): 361.

Gökşen, Enver Naci. *Örnekleriyle Çocuk Edebiyatımız*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1966.

Gurçinov, Milan. *Makedon Hikayeleri Antolojisi*. Çev: Necati Zekerija, İstanbul: Yelken

Matbaası, 1970.

Gürel, Zeki. *Cumhuriyet Devri Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Çocuk edebiyatçıları birliği Yayını

No.1, 1998.

Hadzivasiljeviç, Jovan. *Prosvetne i političke prilike u juznim srpskim oblastima u XIX veku*.

Beograd: Zaduzbina Lenke Belinice, Knjiga treća, 1928.

Hafız, Nimetullah. „Prizren’li Şeyh Hacı Ömer Lütfi ve Onun Edebi Yapıtları“. *Sesler*. Üsküp, Yıl VI, S. 60, Kasım (1971): 47-56.

Hafız, Nimetullah. „Yugoslavya’da Türk Edebiyatı Hakkında Bir Deneme“. *Çevren*. Priştine,

S.1, (1973).

Hafız, Nimetullah. „Hacı Ömer Lütfü’nün Çocuk Şiirleri“. *Sesler*, Üsküp, S. 83 Şubat (1974).

Hafız, Nimetullah. *Yugoslavya’da Türk Halkı Şiirinde Devrim*. Üsküp: Birlik Yayınları,

1985.

Hafız, Nimetullah. „Yugoslavya'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 1“. *Şiir*, Ankara, T.C.

Kültür Bakanlığı Yayınları, (1989).

Hafız, Tacida. *Haci Ömer Lütfi – Eserlerinden Seçmeler*. Priştine: Tan Yayınları, 1992.

Hafız, Tacida. *Melami Şeyhi Lütfi'nin Edebi Yaratıcılığı*. III. Uluslararası Türk Kültür Kongresi Bildirileri, 25-29 Eylül 1993/ Ankara: II. Cilt, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1999.

Hafız, Tacida Zubçeviç. *Ömer Lütfi Divanı*. Prizren: Baltam, 2008.

Hasan, Hamdi. „Knjiga Dede Korkuta – Dede Korkut Kitabı“. Türk Dili Aylık Dil ve Yazın Dergisi, Yıl: 32, Cilt: XLVI, S: 377, Mayıs (1983): 314-317.

Hasan, Hamdi. *Turkije kao poseban zanr turske narodne poezije turske narodnosti u Jugoslaviji*.

Prilozi za orijentalnu filologiju, Sarajevo: XXXVIII, 1989.

Hasan, Hamdi. „Büyük Türk Öğretmeni Abdülhakim Hikmet Doğan'ın 110. Doğum Yılı Dönümü Dolayısıyla“. *El Hilal*. Yıl V [Üsküp] 35,1992.

Hasan, Hamdi. „Sabri Cemil Bey'in Çocuk Şiirleri Üzerinde“. *Hilal*. [Üsküp] Mayıs 1993.

Hasan, Hamdi. „Makedonya Türk Çocuk Edebiyatının İlk Eseri“. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul S.12, (1998):117-123.

Hasan, Hamdi. „Makedonya'da Türkçe Eğitim ve Abdülhakim Hikmet Doğan“. *Birlik Yayınları* [Üsküp] 1998:256.

Hayber, Abdülkadir. „Yugoslavya Türk Halkı Edebiyatından Çizgiler – Necati Zekeriya“. *Sesler*. Üsküp, S. 151, (1980): 47-60.

Hayber, Abdülkadir. Makedonya ve Kosova Türklerinin Edebiyatında Halk Kültürleri.

Balkan Ülkeleri Türk Halk Edebiyatı ve Türkçe Sempozyumu Bildirisi, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Hayber, Abdülkadir. „Yugoslavya (Makedonya ve Kosova) Türklerinin Edebiyatı“. *Türk*

Dünyası Edebiyatları, İstanbul: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, (1998).

Hayber, Abdülkadir. *Makedonya ve Kosova Türklerinin Edebiyatı*. İstanbul: T.C. Milli Eğitim

Bakanlığı Yayınları: 3264, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, 2001.

Hayber, Abdülkadir, Recai Özcan. *Yıldız 'Pazar Günleri Açık Türkçe Risaledir'*. Üsküp:

Matüsiteb Yayınları N.8, 2009.

Hazard, Paul. *Knjige, deca i odrasli*. Prev: Danica Budisavljević i Dane Šijan, Zagreb: Stylos, 1970.

Hikmet, Abdülhakim. *Birinci Kısım Türkçe Dersleri*. Saraybosna: Zemaylska Matbaası, 1923.

Hikmet, Abdülhakim. *İkinci Kısım Türkçe Dersleri*. Saraybosna: Zemaylska Matbaası, 1923.

Hikmet, Abdülhakim. *Üçüncü Kısım Türkçe Dersleri*. Saraybosna: Zemaylska Matbaası, 1923.

Hikmet, Abdülhakim. *Dördüncü Kısım Türkçe Dersleri*. Saraybosna: Zemalyska Matbaası, 1926.

İngarden, Roman. *Doziviljaj, umetničko delo i vrednost*. Beograd: Nolit, 1975.

İsen, Mustafa. „Yugoslavya’da Türk Çocuk Edebiyatı Üzerine“. *Çevren*. Priştine, 35, (1982): 127-132.

İsen, Mustafa. Teskirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar. Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, Tebliğler II. Türk Edebiyatı Cilt 1., İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 23-28 Eylül (1985): 145-153

İsen, Mustafa. „Makedonya ve Kosova Türkleri Edebiyatı“. *Türk Tarih ve Kültür Araştırmaları*. İstanbul, Cilt 20, (2018).

İsen, Reyhan, Mustafa İsen. *Yugoslavya Türk Çocuk Şiirlerinden Seçmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.

J. Michael, A. Howe. *Psihologija Učenja – Priručnik za nastavnike*. prev: Meri Tadinac-Babić, Zagreb: Naklada Slap, 2008.

Kamalı, İlknur Doğan. „Sabri Cemil Yalkut’un Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme“. Türkiye Cumhuriyeti Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2018.

Kanat, Fikret. *Pedagoji*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966.39.

Kaplan, Mehmet. *Şiir Tahlilleri*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1975.

Kaplan, Mehmet. *Tevfik Fikret “Devir-Şahsiyet-Eser”*. Üçüncü Baskı, İstanbul, 1993.

Karahasan, Mustafa. „Yane Sandanski ve Genç Türkler Devrimcileri“. *Sesler*. Üsküp , S. 102, (1976).

Karahasan, Mustafa. „Edebiyat Eğitiminin Gelişmesi – Türk Öğrenimin Başarılarını Sağlar...“. *Sesler*. Üsküp, Yıl VI, S. 60, Kasım (1971): 21-28.

Karahasan, Mustafa. *Eleştiriler*. Üsküp: Birlik Yayınları, 1995.

Kaya, Fahri. „Çocuklar İçin Üç Yeni Kitap“. *Sesler*. Üsküp, S.117, (1967): 52-60.

Kaya, Fahri. *Yugoslavya Türk Hikayesi Antolojisi*. Üsküp: Birlik Yayınları, 1990.

Kaya, Fahri, prir. *Yugoslavya'da Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.

Kaya, Fahri. *Seçme Yazılar*. Üsküp: Birlik Yayınları, 1994.

Kaya, I. Güven. *Yugoslavya'da Türk Halkı Yazınına Gerçekçi Bir Bakış*. Priştine: Tan

Yayınevi, 1986.

Kaya, İ. Güven. „Necati Zekeriya'nın Şiirlerinde Hümanizm“. *Çevren*. Priştine, 67, (1988): 79-

82.

Kaya, I. Güven. *Yugoslavya'da Türk Halkı Edebiyatı*. Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat

Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1993.

Kılıç, Filiz. „Osmanlı'dan Günümüze Balkan Dergiciliği“. *Bay*, S.45, Prizren, (1999).

Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek

Kurumyu Yayınları VII Dizi-Sayı 941, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Korkmaz, Zeynep. „'Türk Dili ve Arap Alfabeti', Dil ve Alfabe Üzerinde Görüşler. *Atatürk*

Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, (1991): 11-19.

Kosova Vilayeti Salnamesi 1897 (Hicri 1314) - Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar,

Taşlıca. İstanbul, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma DerneğiYayınları, 1897.

Kovalski, Tadeus. „Osmanish-turkische Volkslider aus Macedonien“. WZKM. XXIII. Wien,

(1926): 166- 231.

Kür, İsmet. *Türkiye’de Süreli Çocuk Yayınları*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını S. 50, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Markjević, Henrik. *Nauka o Književnosti*. Beograd: Nolit, 1974.

Markovic, Z. Slobodan. *Zapisi o knizevnosti za decu – ucebnici i prirucnici*. Beograd: Novinsko-izdavacka ustanova interpres, 1973.

Mercan, Hasan. *Yaprak (Yerli Yazınımızın Savaş Sonrası Gelişmesinin 40. Yıldönümüne Sunulmuştur)*, Priştine: Tan Yayınevi, 1985.

Marić, Sretan, Đordije Vuković. *Radnje moderne književnosti, POEZIJA*. Beograd: Nolit, 1975.

Melani, Gülasfiye. „Makedonyalı Sabri Cemil’in Yeni Mekteb Dergisi’ndeki Yazıların İncelenmesi“. Mastır, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim dalı, 2004.

Memić, Mustafa, Anton Kolendić, *Predgovor- Velika Medresa i njeni učenici u revolucionarnom Pokretu*. Skopje, IPZRO Fonografika, 1984.

Milošević, Petar. *Metodologija Proučavanja književnosti*. Novi Sad, 1985.

Morina, İrfan. „Kosova Salnamesinde Kalkandelen Kazası“. *Çevren*. Priştine S. 16, (1977).

Okay, Orhan. *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.

Obradović, Dragomir S. *Prosvetne prilike u juznoj Srbiji, Skoplje i Juzna Srbija*. Beograd, 1925.

Önal, Mehmet. *Edebiyat Sanatı, Edebiyat Teorisi, Belagat ve Retorik, Edebiyat ve İletişim*.

- Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2012.
- Özdamar, Kazım. *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Kaan Kitabevi, 2003.
- Özsarı, Mustafa. *Üsküp'ten Karesi'ye Meşrutiyet Döneminin Modernist Bir Muallim ve Muharriri : Sabri Cemil Bey*. Geçmişten Günümüze Balkanlarda Türkçe'nin Süreli Yayınlardaki Yeri ve Önemi Sempozyum Tebliğ Kitabı, Mayıs 2017, Bosna Hersek/Zenica, Sarayevo : CPU Printing Company, (2017):486-500.
- Öztuna, Yılmaz. *Rumeli'ni Kaybımız, 93 ve Balkan Savaşları*. İstanbul: Kültür Serisi:57, Yayın Nu: 218, 1990.
- Petre, Fran, Zdenko Škreb. *Uvod u književnost*. Drugo dopunjeno izdanje, Zagreb: Znanje, 1969.
- Piaget, Zan, Berbel İnhelder. *Psihologija deteta*. Prev: Tatjana İlić, Novi Sad: Dobra vest, 1990.
- Recepagić, Jaşar. *Školstvo i prosveta na Kosovu od kraja XVIII. Stoleća do 1918 god*. Priština: 1974.
- Sharif, M.M. „A history of muslim philosophy – with short accounts of other disciplines and the Modern renaissance in muslim lands. prev: Hasan Suşić. „Historija islamske filozofije – s kratkim pregledom drugih disciplina i savremene renesanse u islamskim zemljama“. Zagreb: August Cesarec, (1988): 481-482.
- Sırrı, Şeyh Sadettin. „Ceride-i Sufiyye“. Üsküp, 8 Temmuz 1329/17 Şaban 1331 (Miladi 22 Temmuz), S. 54, (1913): 65-68.
- Slobodan, Z.Markoviç. *Zapisi o knizevnosti za decu – Udžbenici i priručnici*. Beograd: Interpres, 1973.
- Sunar, Cavit. *Celaleddin Rumi – Ana Hatlariyle İslam Tasavvufu Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Şamić, Midhat. *Kako nastaje naučno djelo – Uvodzenje u metodologiju i tehniku naučnoistraživačkog rada (opšti principi)*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udzbenika SRBİH, 1968.

Tahir, Mehmed. *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*. İstanbul: Meral Yayınları, 1972.

Tanpınar, Ahmed Hamdi. *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi,

Dördüncü Baskı, 1976.

Tanpınar, Ahmed Hamdi. *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1977.

Teodosijeviç, Mirjana. *Jezik štampe turske narodnosti u Jugoslaviji (List 'Tan')*. Sarajevo:

Orijentalni institut u Sarajevu, Prilozi za orijentalnu filologiju, SV. 37/1987.

Todorov, Tzvetan. *Edebiyat Kavramı ve Öteki Denemeler*. Çev: Necmettin Sevil, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2011.

Tunç, Mustafa Şekip. „Manzume“. *Yeni Mektep*. Üsküp, 31. Ağustos (1326 / 1911).

Tunç, Mustafa Şekip. „Sanayi Marşı“. *Yeni Mektep*. Üsküp, 24. Şubat (1326 / 1912).

Tunç, Mustafa Şekip. „Benim Annem“. *Yeni Mektep*. Üsküp, 21 Şubat (1325 / 1911).

Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dili Kurumu, 1988.

Türkçe- Sırpça Sözlük. Ankara: Türk Dili Kurumu, 1997.

Türk Dili – Dil ve Edebiyat Dergisi. *Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı*. Cilt: CVII, S:

756 Aralık 2014.

Türkmen, S. *Mustafa Şekip Hayatını Anlatıyor*. Mustafa Şekip Tunç Jübilesi, İstanbul 1944.

Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 22. Basım, 2002.

Yusuf, Süreyya. *Yugoslavya Türk Şiiri*. Priştine: Tan, 1976.

Jusuf, Sureja, prir. *Lice Zemlje – Antologija savremene poezije turske narodnosti u Jugoslaviji*.

Beograd: Grafos, 1979.

Zekeriya, Necati. *Makedonya Genç Türk Yazarlarının Eserleri : Şiirler*. Üsküp: Makedonya Kültür Birliğinin Genel Heyeti , 1949.

Zekeriya, Necati. „Eski İle Yeni Şiirin Köprüsü Yahya Kemal“. *Sesler*. Üsküp, 5, (1966): 25-29.

Zekeriya, Necati. „Dünya Şiiri Antolojisinde Türk Şiirinin Yeri ve Düşündürdükleri“. *Sesler*. Üsküp, 20, (1967): 12-17.

Zekeriya, Necati. *Çiçek: Çocuk Edebiyatından Seçmeler*. Üsküp: Sevinç Yayınları, Nova Makedoniya yayımevi, 1969.

Zekeriya, Necati. *On Makedon Ozanı*. İstanbul: Cem Yayınevi, Antoloji Dizisi 2, 1971.

Zekeriya, Necati. „Bizde Nazım Hikmet’in Etkisi“. *Çevren*. Priştine 38, (1983): 101-108.

Zivkoviç, Dragişa. *Teorija knjizevnosti sa teorijom pismenosti – za gimnazije i stručne škole*. XI izdanje, Beograd: Naučna knjiga, Sarajevo: Svjetlost, 1969.

Zivotić, Radomir. *Poezija za decu Dragana Lukića*. Beograd: Šip -Srbija-, 1975.

ПРИЛОЗИ

- ۸ -

۲ - کونلر

صباحکز خیر اولسون !

کوزل جمعه ایرتهسی .

کیفی ناصیل بازارک؟

ای ... بازار ایرتهسی .

کیورم صالیدن

چارشنبهیه دیمهیه :

حاضر لانسون پرشنبه

جمعه کونی کز مهیه !

394

³⁹⁴ Sabri Cemil, "Günler" Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler, İstanbul: Asadoryan Matbaası, 1911, 7.

۴ - الله x

یری ، کوکی یارادان ،
آغاچلری دونادان ،
چیچکلری آچدیران :
براللهدر ، برالله .

دویوران هر حیوانی ،
یاشادان هر انسانی ؛
قورویان شو وطنی :
براللهدر ، برالله .

الله هر یرده حاضر :
نه یاپارسه م او کورور ؛
نه سویلر سه م ایشیدیر ؛
واردر ، بردر ، بویوکدر .
بن اللهمى سوه رم ،
هر امرینی دیکلهرم .

³⁹⁵ Sabri Cemil, "Allah" *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan Matbaası, 1911, 8.

بَنِمِ آنَنَمِ

۲۱ شَباط ۱۳۲۵ - اُسکوب

آنَنَمِ بَنِمِ اوزوم ، قائم ، جکرم .

او اولسونده باشقه بوقدر کدرم .

چونکه آنَنَمِ بنی باقار ، بویوتور ؛

تنیلرله ، شریقلرله اویوتور .

آنَنَمِ بکا اوکره ته جک دیلمی ،

آنَنَمِ بکا سودیره جک علمی .

براقشامدی نورلو بریوز کوستردی :

« حریتک شهیددر بو » دیدی .

صوردم ، آنَنَمِ ! سویله آنَنَمِ ! بویکمدر ؟

بویوک بابام ، بوقسه دایم ، عموجم ؟

بیلیم نهدن آنَنَمِ بردن آریدی ،

اینجه بریاش کوزلرینی بورودی .

— نهیه آنَنَمِ آغلییورسک ! هایدی آرتقیاتهلم .

— صورمه اوغلم ، بویوک آجی ، کل « مدحت » ی

اویهلم

م . شکیب

³⁹⁶ Mustafa Şekib Tunç, „Benim Annem“, Yeni Mektep (Üsküp), 21 Şubat 1325 (1911).

۵ - مینی مینی آیاقلر

مینی مینی آیاقلر ، هر زمانه اطاعتی ، کویهوک آیاقلر
اولکذ . ایلك جاغریلشده چارچابونه بیتیکذ . آنه یاننده
من من دولاییکذ . فائره لی سیرلر ایچین قوشمغه هر زمانه حاضر
بولنکذ .

سز قیزغینلقدنه نه بیتمکی اوکره نمیکذ . کویهوک باراماز
آیاقلرک یابریقی کوردلنی نه قدر چیرکیندر !
هد ، ارع ، هده مینی مینی سوبملی آیاقلر ، هقدنه لهبیج
آیرلایکذ ، دوغرد بولردنه صابمالیکذ . زیرا انسانه کوکل هوشلغی ،
کوز طوقلغی ویره بو بولدر .
آهلر بیکزمی مینی مینی آیاقلر ؟

- ۱۱ -

۶ - فنا قلم !

- بابا ، قلمم یازماز .
— هانی ، کوچوک یازاما ز ؟
ای یازار بو قلم ...
— ای دکل ، ایسته مم ؛
پروزلودر ، یازمیور ؛
هپ ده لکه یاییور .
— بیلیرمیسک نه دن یا ؟
— خایر ، سویله سن بابا !
— چونکه بوتون تنبللر
بویله بهانه ایلر ! ..

۷ - اویون اوینارکن

- آرقداشلر ، طویلانه لم .
اکله نه لم ، اوینایه لم .
یورغون اولان فکریمزی
دیگله نه لم ، جانلانه لم !

398399

³⁹⁸ Sabri Cemil, "Fena Kalem" *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*, İstanbul: Asadoryan Matbaası, 1911, 10.

قوشلر

قوشلر؛ يك فائدهلى حيوانلردر.
اونلر؛ سو، يوراليني؛ بوزما، ياورولريند؛ دوقونما... چونكه:
اونلر؛ چيقتجبلرك ياريمچي لري در.
بعضى ضررلى حيوانلرده واردر. اونلرده دوقونما. زيرا:
صوكنده يينه ضرر كورهن؛ سن اولورسك.

400401

⁴⁰⁰ Abdülhakim Hikmet Doğan, “Kuşlar” İkinci Kısım Türkçe Dersleri, Sarayevu: Zemaylska Matbaası, 1923, 18.

كوچوك مکتبلى

مبنى مینى مکتبلى،

تربیهلى، ادبلى؛

کيچە، کوندوز جابالار،

درسلىرىنى حاضرلار؛

اونى سهوهر خوجاسى،

آئنه سېله باباسى،

402

⁴⁰² Abdülhakim Hikmet Doğan, “Küçük Mektepli” İkinci Kısım Türkçe Dersleri, Saraybosna: Zemalyska Matbaası, 1923, 19-20.